

10.2026

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Μεταξύ φύλων: Πορείες, χάσματα και πολιτικές προς την ισότητα

Αντιγόνη Λυμπεράκη, Κατερίνα Γλυνιαδάκη, Θωμάς Γεωργιάδης

Οκτώβριος 2026

Ερευνητική ομάδα

Αντιγόνη Λυμπεράκη

Καθηγήτρια Οικονομικών, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κατερίνα Γλυνιαδάκη

Επίκουρη Καθηγήτρια Δημόσιας Πολιτικής και Διοίκησης,
University of Southampton

Θωμάς Γεωργιάδης

ΕΔΙΠ, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περιεχόμενα

Ευρετήριο Διαγραμμάτων	5
Ευρετήριο Χαρτών	8
Ευρετήριο Πινάκων και Εικόνων.....	9
Επιτελική Σύνοψη	10
Εισαγωγή	15
1 Γιατί «φύλο» και «έμφυλη ισότητα»;.....	24
1.1. Τι εννοούμε με το «φύλο» και την «έμφυλη ισότητα»;.....	25
1.2. Δείκτες και κατατάξεις έμφυλων ανισοτήτων ανά τον κόσμο.....	37
1.3. Κοινωνικές αξίες και έμφυλες ιδεολογίες	41
1.4. Η αμφίδρομη σχέση μεταξύ καθημερινότητας και αντιλήψεων.....	50
2 Το παρελθόν: Πόσο προχώρησε η ισότητα στην Ελλάδα τα τελευταία 50 χρόνια;.....	68
2.1. Οικονομική ανεξαρτησία: Επιδόσεις στην απασχόληση και την εκπαίδευση.....	76
2.2. Φωνή και ορατότητα	87
2.3. Εμπόδια προς την επίτευξη της ισότητας (μισθολογικό χάσμα, χρήση χρόνου, έμφυλη βία, κοινωνικές αντιλήψεις)	92
3 Πολιτικές ισότητας των φύλων στην Ελλάδα	122
3.1. Το φύλο και η δημόσια πολιτική	124
3.2. Από τη Μεταπολίτευση έως τα Μνημόνια	134
3.3. Η περίοδος της κρίσης και της ανάκαμψης.....	140
3.4. Θεσμικοί μηχανισμοί της ισότητας φύλων στην Ελλάδα.....	156
3.5. Κατευθύνσεις για μελλοντικές πολιτικές προς την έμφυλη ισότητα	159
3.6. Συμπεράσματα για τις πολιτικές έμφυλης ισότητας.....	168
4 Συμπεράσματα και προκλήσεις του μέλλοντος	169
4.1. Απολογισμός 50ετίας έμφυλης ισότητας	171
4.2. «Αντιδραστική οπισθοδρόμηση» στην ισότητα;	173

4.3. Χαμηλή γεννητικότητα: Ατελέσφορες συζητήσεις	184
4.4. Μακροβιότητα και ισότητα.....	190
4.5. Μακροχρόνια φροντίδα: Ανάγκη νέου συστήματος	201
4.6. Τεχνητή Νοημοσύνη: Πάσχουν οι αλγόριθμοι από σεξισμό;.....	206
4.7. Τελικές σκέψεις για τις προκλήσεις.....	224

5 Αντί επιλόγου	227
Βιβλιογραφία	236

Ευρετήριο Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1.	Παγκόσμιος δείκτης χάσματος ισότητας και τάση γυναικών να ολοκληρώνουν τις σπουδές τους στις θετικές και τεχνολογικές επιστήμες.....	34
Διάγραμμα 2.	Αριθμός ετών που απαιτείται να παρέλθουν για την επίτευξη της έμφυλης ισότητας ανά περιοχή του κόσμου	36
Διάγραμμα 3.	Παγκόσμιος Χάρτης Πολιτισμικών Αξιών Inglehart-Welzel (2023).....	42
Διάγραμμα 4.	Ταξινόμηση χωρών μεταξύ κάθετης και οριζόντιας ισότητας των φύλων (2025).....	45
Διάγραμμα 5.	Ταξινόμηση καθεστώτων φύλου στην Ευρώπη	48
Διάγραμμα 6.	Μακροπρόθεσμες ποινές μητρότητας και έμφυλες αντιλήψεις (2019)	64
Διάγραμμα 7.	Η μη γραμμική διασύνδεση μεταξύ απασχόλησης γυναικών (25 έως 54 ετών) το 2020 και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ το 2022.....	72
Διάγραμμα 8.	Συνολικός Δείκτης Γονιμότητας και διαφορά στην ωριαία/ημερήσια ενασχόληση με απλήρωτη οικιακή εργασία που πραγματοποιούν γυναίκες και άνδρες σε 21 χώρες (2019)	75
Διάγραμμα 9.	Συμμετοχή γυναικών 20-64 ετών στην αγορά εργασίας, σε αντιπαράθεση με τους άνδρες (Ελλάδα, 1983-2024).....	77
Διάγραμμα 10.	Ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας διαχρονικά και ανά ηλικία (Ελλάδα).....	78
Διάγραμμα 11.	Χάσμα φύλου στο ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας, άτομα 20-64 ετών (Ελλάδα, 1983-2025).....	79
Διάγραμμα 12.	Ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας ανά γενεά (Ελλάδα).....	81
Διάγραμμα 13.	Ποσοστό ατόμων 25-64 ετών με Τριτοβάθμια Εκπαίδευση (Ελλάδα, 1992-2021).....	81
Διάγραμμα 14.	Ποσοστό απασχόλησης ατόμων 20-64 ετών (Ελλάδα, 1983-2024).....	86
Διάγραμμα 15.	Ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών στα Διοικητικά Συμβούλια των εισηγμένων εταιρειών (Ελλάδα και ΕΕ, 2011-2025).....	88

Διάγραμμα 16.	Ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών στο εθνικό Κοινοβούλιο (ΕΕ, 2005, 2015, 2025)	89
Διάγραμμα 17.	Ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών στις θέσεις Υπουργών (ΕΕ, 2005, 2015, 2025)	90
Διάγραμμα 18.	Ετήσιος αριθμός γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας (Ελλάδα, 2012-2022).....	96
Διάγραμμα 19.	Ετήσιος αριθμός γυναικοκτονιών στα πλαίσια της ενδοοικογενειακής βίας (Ελλάδα, 2010-2022).....	97
Διάγραμμα 20.	Ετήσιος αριθμός συνολικών δραστών που αναφέρθηκαν για ενδοοικογενειακή βία (Ελλάδα, 2014-2022).....	98
Διάγραμμα 21.	Ετήσιος αριθμός συνολικών δραστών που διώχθηκαν, καταδικάστηκαν και κρατήθηκαν στη φυλακή για ενδοοικογενειακή βία (Ελλάδα, 2016-2022).....	99
Διάγραμμα 22.	Ποσοστό ατόμων που δεν διαφωνεί με την άποψη ότι «Όταν οι δουλειές είναι λίγες, οι άνδρες θα πρέπει να έχουν προτεραιότητα» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα) και ανά χώρα	102
Διάγραμμα 23.	Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Το να είναι μια γυναίκα νοικοκυρά είναι το ίδιο ικανοποιητικό με το να εργάζεται» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα) και ανά χώρα.....	105
Διάγραμμα 24.	Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Όταν μια μητέρα εργάζεται, τα παιδιά της υποφέρουν» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα) και ανά χώρα.....	107
Διάγραμμα 25.	Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι πιο σημαντική για ένα αγόρι απ' ό,τι για ένα κορίτσι» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα).....	108
Διάγραμμα 26.	Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Οι άνδρες γίνονται καλύτερα στελέχη επιχειρήσεων απ' ό,τι οι γυναίκες» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα)	109
Διάγραμμα 27.	Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Οι άνδρες γίνονται καλύτεροι πολιτικοί ηγέτες απ' ό,τι οι γυναίκες» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα).....	110
Διάγραμμα 28.	Η σημασία της ισότητας (γενικά): Τι απαντούν οι Έλληνες στο ερώτημα «Ποιες από τις παρακάτω θεωρείτε σημαντικότερες αξίες;» (2024).....	111
Διάγραμμα 29.	Η σημασία της ισότητας των φύλων ειδικά για την οικονομία, την κοινωνία και την πολιτική (Ελλάδα και ΕΕ, 2024)	112
Διάγραμμα 30.	Διαχρονική πορεία χασμάτων φύλου (Ελλάδα, 1999-2024 και ΕΕ, 2024)	117

Διάγραμμα 31.	Ποσοστό απασχόλησης των γυναικών (20-64 ετών) σε Ιρλανδία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία (1985-2024).....	118
Διάγραμμα 32.	Μέση τιμή του δείκτη CASP-12 για την αυτο-αναφερόμενη ποιότητα ζωής ανά φύλο (άτομα 70+ ετών).....	195
Διάγραμμα 33.	Χάσμα φύλου στο ποσοστό συνταξιοδοτικής κάλυψης ατόμων 65-79 ετών (ΕΕ, 2024).....	197
Διάγραμμα 34.	Χάσμα φύλου στο εισόδημα από συντάξεις ατόμων 65-79 ετών (ΕΕ, 2011-2024).....	199
Διάγραμμα 35.	Χάσμα φύλου στο ποσοστό των ατόμων 80+ ετών που αντιμετωπίζουν προβλήματα σε καθημερινές δραστηριότητες (≥ 1 ADL)	204
Διάγραμμα 36.	Χάσμα φύλου στο ποσοστό ατόμων 80+ ετών με κλινική κατάθλιψη (EURO-D caseness).....	205

Ευρετήριο Χαρτών

Χάρτης 1.	Νομική αναγνώριση μη δυαδικών και φυλοδιαφορετικών έμφυλων ταυτοτήτων ανά τον κόσμο (2026).....	28
Χάρτης 2.	Παγκόσμιος Χάρτης Δείκτη Ανάπτυξης του Φύλου (2023).....	38
Χάρτης 3.	Παγκόσμιος Χάρτης Δείκτη Ανισότητας των Φύλων (2023).....	38
Χάρτης 4.	Παγκόσμιος Χάρτης Δείκτη Χάσματος Φύλου (2024).....	40

Ευρετήριο Πινάκων

Πίνακας 1.	Σχετικές αμοιβές ανδρών και γυναικών (24 ετών και άνω) ανά οικογενειακή κατάσταση και τομέα απασχόλησης (άνδρες στον ιδιωτικό τομέα = 100).....	93
Πίνακας 2.	Λόγοι μη συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των γυναικών 20-64 ετών (Ελλάδα).....	94
Πίνακας 3.	Πλαίσιο πολιτικών γενικό και ειδικά για το φύλο ανά δεκαετία (Ελλάδα).....	129
Πίνακας 4.	Δέκα πολιτικές-ορόσημα της δεκαετίας του 1980 (Ελλάδα).....	135
Πίνακας 5.	Απολογισμός των ειδικών πολιτικών ισότητας ανά δεκαετία (Ελλάδα).....	138
Πίνακας 6.	Σύνοψη των νομοθετικών πρωτοβουλιών για την ισότητα των φύλων τη μεταμνημονιακή περίοδο (Ελλάδα, 2018-2025).....	148
Πίνακας 7.	Δείκτες Αγοράς Εργασίας (Ελλάδα, 2021 & 2024 και ΕΕ, 2024)	161
Πίνακας 8.	Δείκτες Έμφυλης Βίας (Ελλάδα και ΕΕ, 2021).....	162
Πίνακας 9.	Ενδεικτικές προτάσεις πολιτικής ανά πεδίο (Ελλάδα).....	166
Πίνακας 10.	Ποσοστό φτώχειας ατόμων 75+ ετών (Ελλάδα, 2024)	200
Πίνακας 11.	Προοπτικές και προκλήσεις για τις πολιτικές έμφυλης ισότητας στο μέλλον (Ελλάδα).....	233

Επιτελική Σύνοψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα. Διαπραγματεύεται ερωτήματα όπως: «Τι είναι η ισότητα;», «Πώς τη μετράμε;», «Γιατί πρέπει να μας απασχολεί;», «Τι σημαίνει να υπάρχει πρόοδος;». Κυρίως, όμως: «Τι συνέβη, τι συμβαίνει και τι περιμένουμε να συμβεί στην Ελλάδα;».

Προσπαθώντας να απαντήσουμε, διερευνούμε κοινωνικές αντιλήψεις και αξίες, πολιτικές, χάσματα και ανισότητες που αφορούν το φύλο – όχι μόνο στην Οικονομία, αλλά στην Υγεία, τη Μακροζωία και την Τεχνολογία. Βασιζόμαστε στην πρόσφατη διεθνή βιβλιογραφία, καθώς και σε ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα. Υιοθετούμε μια διεπιστημονική σκοπιά, συνδυάζοντας γνώσεις και θεωρητικά εργαλεία από διάφορες κοινωνικές επιστήμες – οικονομικά, πολιτική επιστήμη και κοινωνιολογία. Εξετάζουμε με ψύχραιμη αλλά και κριτική ματιά τι σηματοδοτούν πρωτογενείς πηγές και δευτερογενή δεδομένα, προσπαθώντας να εξηγήσουμε τα ευρήματα στον αναγνώστη με καθαρότητα και ευκρίνεια.

Ξεκινάμε από τις έννοιες: Συζητάμε τι εστί φύλο και ισότητα. Προβαίνουμε σε ανασκόπηση των παγκόσμιων δεικτών ισότητας και ανισότητας, εξετάζοντας πώς δημιουργήθηκαν και πώς διατηρούνται κοινωνικές αντιλήψεις και αξίες για το φύλο. Η αναδρομή των τελευταίων 50 ετών για την πρόοδο της έμφυλης ισότητας εξετάζει τι καταφέραμε, τι όχι, και γιατί. Αποδίδουμε βάρος στις πολιτικές για την ισότητα: τις αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών, τους θεσμικούς μηχανισμούς που τις πλαισίωσαν και τις σύγχρονες κατευθύνσεις τους. Αυτό οδηγεί σε απολογισμό του πώς τα έχει πάει έως τώρα η ελληνική κοινωνία στα θέματα της έμφυλης ισότητας, αλλά και πώς θα αντιμετωπίσει διαφαινόμενες προκλήσεις του μέλλοντος.

Πιο συγκεκριμένα, στο **πρώτο κεφάλαιο** παραθέτουμε τους ορισμούς του φύλου και της ισότητας μεταξύ φύλων και κάνουμε αναφορά στις πολλαπλές διαστάσεις και ταυτότητες φύλου που συναντάμε σήμερα. Επισημαίνουμε τον διαχωρισμό μεταξύ κοινωνικού και βιολογικού φύλου και τη διαφορά έμφυλης ισότητας και έμφυλης ισοτιμίας. Συγκρίνουμε, στη συνέχεια, το επίπεδο ισότητας των φύλων στην Ελλάδα με άλλες χώρες. Παρατηρούμε πως, καθώς βρίσκεται στην Ευρώπη, η Ελλάδα κατατάσσεται σε υψηλότερη

θέση σε σύγκριση με πολλές άλλες χώρες του κόσμου. Ταυτόχρονα όμως, συγκρινόμενη με άλλες χώρες της Ευρώπης, ή ακόμα και του ευρωπαϊκού Νότου, η Ελλάδα υπολείπεται της θετικής πορείας προς την ισότητα που θα περιμέναμε.

Αναλύουμε επίσης την έμφυλη διάσταση των κοινωνικών αντιλήψεων, αξιών και ιδεολογιών. Ρίχνουμε φως στη στενή και αλληλένδετη σχέση μεταξύ έμφυλων αντιλήψεων και υλικής πραγματικότητας: με απλά λόγια, πώς αυτό που σκεφτόμαστε διαμορφώνει και διαμορφώνεται (από) το τι συμβαίνει γύρω μας. Σε αυτό το πλαίσιο, διαχωρίζουμε την ουσιοκρατική και την κοινωνικά κατασκευασμένη κατανόηση του φύλου, εξηγώντας πώς η καθεμία από αυτές οδηγεί σε διαφορετικές πεποιθήσεις και αξιολογήσεις ως προς τις υφιστάμενες κοινωνικές ιεραρχίες και έμφυλες ανισότητες.

Η ανάλυση για τις έμφυλες αντιλήψεις εστιάζει τόσο στο συλλογικό όσο και στο ατομικό επίπεδο. Στο συλλογικό επίπεδο συγκαταλέγονται οι παράγοντες: α) πολιτικό σύστημα και πολιτικές, β) οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και γ) έμφυλη κουλτούρα.

Το ατομικό επίπεδο αναφέρεται κυρίως στα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, αλλά και στις προσωπικές εμπειρίες κάθε ανθρώπου. Εδώ εξετάζονται οι μηχανισμοί μέσω των οποίων οι έμφυλες αντιλήψεις διαμορφώνουν συμπεριφορές, καθώς οι άνθρωποι περνούν από την εσωτερίκευση στην ενσάρκωσή τους. Γίνεται λόγος για τη διάχυτη παρουσία των έμφυλων στερεοτύπων γύρω μας, τις αρνητικές επιπτώσεις τους στα άτομα, την κοινωνία και την οικονομία, αλλά και την επίμονη παρουσία τους διαχρονικά. Περιγράφονται επίσης οι διάφορες μορφές έμφυλων ανισοτήτων που συναντάμε γύρω μας (π.χ. το χάσμα στις αμοιβές μεταξύ ανδρών και γυναικών ή την πολιτική υποεκπροσώπηση των γυναικών) αλλά και οι μηχανισμοί επίδρασής τους σε άτομα και κοινωνίες (π.χ. μέσω οικογενειακού περιβάλλοντος ή μέσων κοινωνικής δικτύωσης).

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** κοιτάμε προς το παρελθόν. Προβαίνουμε σε ανασκόπηση των τελευταίων 50 ετών, συγκρίνοντας την πορεία της Ελλάδας με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Εδώ δίνουμε βάρος στην οικονομική ανεξαρτησία των γυναικών, τη φωνή και την ορατότητά τους, όπως και σε παράγοντες που παρεμποδίζουν την ελευθερία των επιλογών τους. Αναλύουμε τα χάσματα μεταξύ ανδρών και γυναικών –τα οποία τείνουν να είναι μειούμενα– στην εκπαίδευση, την απασχόληση και τις αμοιβές. Συγκρίνουμε τα διαχρονικά ποσοστά απασχόλησης όχι μόνο ανά φύλο, αλλά και ανά γενιά και ηλικία.

Οι παρατηρήσεις μας πλαισιώνονται και από τα σημαντικά γεγονότα και εξελίξεις κάθε εποχής, σε επίπεδο πολιτικής, οικονομίας ή κοινωνίας. Για παράδειγμα, η άφιξη μεγάλου αριθμού μεταναστριών από τα Βαλκάνια

τη δεκαετία του 1990 διευκόλυνε σημαντικά τη βελτίωση πρόσβασης των Ελληνίδων στην αγορά εργασίας. Η οικονομική κρίση, παραδόξως, μείωσε περαιτέρω το έμφυλο χάσμα στο ποσοστό απασχόλησης. Αν και επιβράδυνε, δεν ανέκοψε την πορεία των γυναικών προς την οικονομική ανεξαρτησία. Ωστόσο, η αντιπροσώπευση των γυναικών σε θέσεις ηγεσίας, τόσο στην πολιτική όσο και στις επιχειρήσεις, συνεχίζει να αποτελεί ακανθώδες ζήτημα στην Ελλάδα, παραμένοντας επίμονα χαμηλή, σημαντικά χαμηλότερη από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες.

Σε αυτό το σημείο, εξετάζουμε παράγοντες που διαχρονικά παρεμποδίζουν την πορεία της χώρας προς την ισότητα. Βλέπουμε πως η φροντίδα του σπιτιού, των παιδιών και των ηλικιωμένων βαρύνει δυσανάλογα τις γυναίκες (από άποψη ευθυνών αλλά και χρόνου), ενώ και εκείνες που εργάζονται εκτός σπιτιού, λαμβάνουν χαμηλότερες αμοιβές από τους άνδρες. Ταυτόχρονα, η έμφυλη βία βλάπτει άμεσα τα θύματα –η συντριπτική πλειοψηφία εκ των οποίων είναι γυναίκες– αλλά δεν αφήνει αλώβητη την κοινωνία και την οικονομία της χώρας. Οι κοινωνικές αντιλήψεις και αξίες για τους ρόλους των φύλων και την έμφυλη ισότητα επίσης επανέρχονται στο προσκήνιο, συνδεδεμένες άμεσα με τη λειτουργία της οικογένειας, των επιχειρήσεων, της πολιτικής, και της κοινωνίας ευρύτερα.

Το **τρίτο κεφάλαιο** προβαίνει σε επισκόπηση των πολιτικών ισότητας των φύλων στην Ελλάδα. Σε αυτές συγκαταλέγονται όχι μόνο οι πολιτικές που στοχεύουν άμεσα στην προώθηση της έμφυλης ισότητας, αλλά και εκείνες που έχουν σημαντική επιρροή σε έμφυλα ζητήματα, χωρίς απαραίτητα να είναι αυτός ο κύριος σκοπός τους. Εδώ μιλάμε για την κεφαλαιώδη σημασία των πολιτικών για τη συνολική ευημερία της κοινωνίας, και για τη στενή σχέση μεταξύ έμφυλων και άλλων πολιτικών. Επισημαίνουμε τη σημασία του να υφίστανται σαφείς στόχοι και επιδιώξεις, καθώς και ποσοτικοί δείκτες μέτρησης αποτελέσματος, προκειμένου η προσπάθεια να είναι αποτελεσματική. Ο καταλυτικός ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην εγχώρια χάραξη πολιτικών βρίσκεται στο επίκεντρο, ορίζοντας, μεταξύ άλλων, τους κύριους πυλώνες για την έμφυλη ισότητα: Ελευθερία, Ευημερία, Ηγεσία.

Πραγματοποιούμε, σε αυτό το κεφάλαιο, μια γενική επισκόπηση των σημαντικότερων αλλαγών των τελευταίων δεκαετιών στις πολιτικές για το φύλο, στην οποία αναγνωρίζουμε δυο φάσεις. Η πρώτη φάση, από τη Μεταπολίτευση έως την οικονομική κρίση, χαρακτηρίζεται από αισιοδοξία. Κυριαρχεί η πεποίθηση ότι, στο πλαίσιο εναρμόνισης της Ελλάδας με την ΕΕ, η θέσπιση νόμων για την έμφυλη ισότητα αρκεί για να φέρει, σταδιακά, την ισότητα. Τότε υιοθετήθηκε σειρά αξιοσημείωτων νομοθετικών και πολιτικών δράσεων, χωρίς όμως απαραίτητα να καταγράφεται αξιοσημείωτη πρόοδος προς την ουσιαστική ισότητα. Η δεύτερη φάση, από την περίοδο της οικονομικής κρίσης έως την ανάκαμψη του σήμερα, χαρακτηρίζεται από μια πιο προσγειωμένη προσέγγιση. Αν και η κρίση «πάγωσε» την πρόοδο

των πολιτικών προς την ισότητα, η μεταμνημονιακή περίοδος έφερε σημαντικές εξελίξεις και πιο ολοκληρωμένες και συνεκτικές πολιτικές και δράσεις, αναδεικνύοντας τις πολυεπίπεδες διαστάσεις της ισότητας.

Καταγράφουμε εδώ και τις σημαντικότερες θεσμικές αλλαγές σε επίπεδο πολιτικών για το φύλο (και άμεσα σχετιζόμενων με αυτό) ανά δεκαετία (από το 1970 έως σήμερα) και ανά τομέα (Οικογένεια, Εργασία, Βία, Πολιτική εκπροσώπηση). Σχολιάζουμε τον προσανατολισμό των πολιτικών καθώς και τις συνθήκες και συγκυρίες μέσα στις οποίες οι αλλαγές εισήχθησαν. Κλείνουμε το κεφάλαιο συζητώντας τις κατευθύνσεις για τις πολιτικές τις οποίες αναμένεται ή/και χρειάζεται να δούμε κατά τα επόμενα χρόνια.

Η αναδρομή στις πολιτικές που επιδρούν στην έμφυλη ισότητα οδηγεί σε μια παρασιωπημένη διαπίστωση: αυτό που συνήθως ονομάζουμε «πολιτικές για το φύλο» είναι μόνο η κορυφή του παγόβουνου. Όπως κάθε παγόβουνο, έχουν και μια αόρατη (αλλά πολύ επιδραστική) διάσταση – πολιτικές που επηρεάζουν τους κανόνες του παιχνιδιού (μακροοικονομικές και δημοσιονομικές επιλογές). Φιλοδοξία μας ήταν να συνεξετάσουμε ολόκληρο το πλέγμα των πολιτικών προκειμένου να εντοπίσουμε τους πραγματικούς περιορισμούς πίσω από τις ρητορικές διατυπώσεις.

Στο **τέταρτο κεφάλαιο** εστιάζουμε στα συμπεράσματα και τις προκλήσεις του μέλλοντος. Ξεκινάμε με απολογισμό των τελευταίων 50 ετών για την έμφυλη ισότητα στην Ελλάδα, εστιάζοντας στις εκκρεμότητες του παρελθόντος. Υπογραμμίζουμε την αναντιστοιχία μεταξύ του πού θα μπορούσαμε να είμαστε και πού πραγματικά είμαστε, αλλά και την αναντιστοιχία μεταξύ του πού πιστεύουμε ότι είμαστε και πού πραγματικά είμαστε.

Στη συνέχεια σκιαγραφούμε τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε σήμερα και που αναμένεται να ασκήσουν σημαντική επίδραση στο μέλλον της ισότητας. Πρώτη είναι η «αντιδραστική οπισθοδρόμηση» για το φύλο, ή αλλιώς «αντίδραση στην ισότητα» (gender backlash). Πρόκειται για ένα φαινόμενο με διεθνείς διαστάσεις και πολλαπλά «πλοκάμια», που αγγίζουν τόσο τον κόσμο των ιδεών και των κοινωνικών αντιλήψεων, όσο και τις πολιτικές και τη χάραξή τους. Το ζήτημα της παγκοσμίως επεκτεινόμενης μείωσης των γεννήσεων και η σχέση του με την έμφυλη ισότητα θίγει τις ήδη λεπτές ισορροπίες μεταξύ ατομικής ελευθερίας και οικονομικών και κοινωνικών πιέσεων και αναγκών. Η μακροβιότητα και οι έμφυλες ανισότητες στις μεγαλύτερες ηλικίες, σε συνδυασμό μάλιστα με το Δημογραφικό, θέτουν το ζήτημα της μακροχρόνιας φροντίδας ηλικιωμένων και της ανάγκης δημιουργίας νέου συστήματος φροντίδας. Τέλος, οι τεχνολογικές εξελίξεις στην Τεχνητή Νοημοσύνη (Artificial Intelligence – AI) φαίνεται να φέρνουν σαρωτικές αλλαγές, χωρίς όμως ακόμα να υπάρχουν απόλυτα σαφείς έμφυλες προεκτάσεις. Όλες αυτές οι προκλήσεις συμπλέκονται και αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους.

Η μελέτη κλείνει με ένα σύντομο κείμενο «αντί επιλόγου». Σε αυτό το σημείο επανερχόμαστε στα αρχικά μας ερωτήματα και παραθέτουμε τα κύρια συμπεράσματα. Συνθέτουμε έναν κατάλογο προτεινόμενων πολιτικών που θα μπορούσαν να διευκολύνουν την πρόοδο προς την έμφυλη ισότητα στο προσεχές μέλλον.

Κεντρικό παράδοξο της ελληνικής εμπειρίας με την ισότητα των φύλων είναι η απόκλιση μεταξύ πραγματικότητας και αντίληψης: Μεταξύ των «αντικειμενικών», μετρήσιμων ενδείξεων ισότητας (αύξηση της συμμετοχής στην απασχόληση κλπ.) και υποκειμενικής αντίληψης για το ίδιο θέμα αλλά και το τι δέον γενέσθαι. Οι αντιλήψεις φαίνεται να διαγράφουν μια πορεία ανεξάρτητη από την πραγματικότητα. Ενώ η ισότητα στα πεδία της οικονομικής ανεξαρτησίας, της πολιτικής αντιπροσώπευσης και των εκπαιδευτικών επιδόσεων σημειώνει σταθερή διαχρονική πρόοδο, οι αντιλήψεις και οι αξίες δείχνουν να ακολουθούν περίπου αντίθετη διαδρομή: Ξεκινούν πολύ «προοδευτικές» το 1999 και γίνονται σταθερά πιο συντηρητικές μέχρι το 2017. Για παράδειγμα, η Ελλάδα σήμερα είναι υπέρ της οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών αλλά ταυτόχρονα θεωρεί ότι οι άνδρες πρέπει να έχουν προτεραιότητα στις προσλήψεις. Διακατέχεται, δηλαδή, ταυτόχρονα από προοδευτικές και από συντηρητικές αντιλήψεις (με ενίσχυση των τελευταίων), υψώνοντας νέα εμπόδια στο δρόμο για την ισότητα.

Ένα γενικότερο συμπέρασμα είναι ότι οι επιτυχίες και οι μεγάλες αλλαγές στη ζωή των γυναικών στην Ελλάδα είναι μόνο η μισή εικόνα. Σημειώθηκε αδιαμφισβήτητη πρόοδος στην κατάκτηση του κόσμου της αμειβόμενης εργασίας (και βήματα στον κόσμο της πολιτικής και της ηγεσίας). Η άλλη μισή εικόνα βρίσκεται στη σκιά και αφορά τις έντονες ανισορροπίες στη διαχείριση της φροντίδας, του χρόνου και των ρόλων στην ιδιωτική ζωή. Δεν πρόκειται, φυσικά, για αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο. Υπάρχει γενικότερη συμφωνία ότι οι γυναίκες στις αναπτυγμένες χώρες αύξησαν εντυπωσιακά τη συμμετοχή τους στην απασχόληση, αλλά σε κάποιο σημείο «χτύπησαν σε τοίχο»: Προσέκρουσαν στις δυσκολίες πρόσβασης σε υπηρεσίες φροντίδας – πριν ολοκληρωθεί η ισότητα στο μοίρασμα της εργασίας.

Με άλλα λόγια, το πρώτο μισό της επανάστασης των φύλων συντελέστηκε παγκοσμίως τον 20ό αιώνα και αφορούσε το μοίρασμα της αμειβόμενης εργασίας ανάμεσα στα φύλα. Το δεύτερο μισό της επανάστασης (το μοίρασμα της μη αμειβόμενης εργασίας) πρέπει να αποτελέσει τον στόχο για τον 21ο αιώνα.

Στην κούρσα αυτή η Ελλάδα ξεκινά με χρονική υστέρηση και από όχι ιδιαίτερα ευνοϊκή θέση. Άρα πρέπει να βιαστούμε και να προσπαθήσουμε με μεγαλύτερη πεποίθηση.

Εισαγωγή

Ακόμα μία μελέτη για την ισότητα των φύλων; Μα τι, τέλος πάντων, θέλουν οι γυναίκες; Θα έχετε μάλλον ήδη αναλογιστεί μερικά από τα παρακάτω εύλογα ερωτήματα:

- Μετά από τόσες επιτυχίες (νομοθετικές, θεσμικές, οικονομικές, πολιτικές, επιχειρηματικές), μήπως μιλάμε για ένα πρόβλημα του περασμένου αιώνα που έχει πλέον λυθεί;
- Μήπως επιμένοντας πεισματικά στην «ισότητα παντού» τελικά φτάσαμε στο άλλο άκρο; Δηλαδή σε έναν κόσμο με τους άνδρες στο περιθώριο, τις γυναίκες στην «τσίτα» της διεκδίκησης και όλους και όλες πιο δυστυχείς;
- Χωρίς αμφιβολία, υπήρξε πορεία προς την ισότητα. Μήπως όμως δεν την κατακτήσαμε στ' αλήθεια; Μήπως, δηλαδή, δεν έχει αλλάξει ουσιαστικά η ζωή μας;
- Πώς να μετρήσουμε την πρόοδο στην Ελλάδα; Σε σχέση με τις γιαγιάδες και τις θείες μας; Ή σε σχέση με τις συνομήλικές μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση; Ή, καλύτερα, στις μεσογειακές χώρες; Ή μήπως σε σχέση με τους στόχους των πολιτικών ισότητας;

Για να έχει νόημα οποιαδήποτε σύγκριση και γενίκευση, χρειάζεται να συμφωνήσουμε καταρχήν στο περιεχόμενο των λέξεων. Τι είναι λοιπόν η έμφυλη ισότητα; Να γίνουν οι γυναίκες σαν τους άνδρες; Να γίνουν οι άνδρες σαν τις γυναίκες; Ή να γίνουν όλοι οι άνθρωποι αυτό που επιθυμούν, ανεξάρτητα από το βιολογικό τους φύλο;

- Μήπως ισότητα δεν είναι η σύγκλιση όλων προς ένα ενιαίο και μοναδικό πρότυπο, αλλά η επιλογή και η ευκαιρία να καθορίσει το κάθε άτομο τη δική του βιογραφία χωρίς πρόσθετα βαρίδια και εμπόδια που απορρέουν από το φύλο;
- Τελικά, τι είναι αυτό που μας ενδιαφέρει περισσότερο; Η ισότητα στις ευκαιρίες ή η ισότητα στις επιδόσεις και τα αποτελέσματα;

Για να διαπραγματευτούμε αυτά τα ερωτήματα σε βάθος, θα πρέπει πρώτα να αποσαφηνίσουμε τις βασικές έννοιες που τα απαρτίζουν:

- Γιατί άλλοτε μιλάμε για γυναίκες και άλλοτε για φύλο; Δεν ταυτίζεται η ισότητα των φύλων (ή, αλλιώς, η έμφυλη ισότητα) με την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών;
- Ποιος καθορίζει τι είναι αυτό που ονομάζουμε «πρόοδο προς την ισότητα»; Και τι μπορεί να παρεμποδίζει την επίτευξη της προόδου;
- Πού δίνεται η «μάχη» για την έμφυλη ισότητα; Στο πεδίο της οικονομίας, της πολιτικής και των δικαιωμάτων; Ή, μήπως, στο πεδίο του πολιτισμού και των αξιών; Γίνεται να υπάρχει η έμφυλη ισότητα ως κοινωνική αξία αλλά όχι ως πραγματικότητα (π.χ. στις επιχειρήσεις ή στο Κοινοβούλιο);
- Τι συμβαίνει με την πάροδο του χρόνου; Πώς διαμορφώνονται οι έμφυλες αντιλήψεις και αξίες; Πώς αλλάζει η ζωή μας;

Η παρούσα μελέτη απαρτίζεται από τέσσερα κεφάλαια. Ξεκινάμε με μια συζήτηση για το φύλο και την έμφυλη ισότητα, τη χαρτογράφηση των επιδόσεων ισότητας στον κόσμο και την εξέταση του ρόλου των αντιλήψεων και του τρόπου που αντανakλούν και ταυτοχρόνως επηρεάζουν την καθημερινή πραγματικότητα. Στο δεύτερο κεφάλαιο, η ανάλυση εστιάζει στην Ελλάδα και στη συγκομιδή ισότητας των τελευταίων 50 χρόνων: θα καταγράψουμε, θα μετρήσουμε και θα αξιολογήσουμε την πορεία προς την ισότητα με στόχο να ερμηνεύσουμε την πρόοδο αλλά και την αδράνεια. Τα πεδία της εξέτασης είναι, από τη μια πλευρά, η συμμετοχή στην οικονομική ζωή, η διαμόρφωση δυνατοτήτων και ελευθερίας. Αφετέρου, η φωνή και η ορατότητα των γυναικών, διότι «δεν μπορείς να γίνεις αυτό που δεν βλέπεις», αλλά και ο εντοπισμός των σημαντικότερων εμποδίων στην ελευθερία των γυναικών να γίνουν αυτό που οι ίδιες επιθυμούν. Στη συνέχεια, το τρίτο κεφάλαιο καταγράφει τις πολιτικές που στόχευαν (ειδικά) στην ισότητα των φύλων στην Ελλάδα, με έμφαση στα χρόνια μετά την εκδήλωση της κρίσης. Και στο τελευταίο κεφάλαιο επιχειρούμε να συνοψίσουμε τα κυριότερα συμπεράσματα και να εντοπίσουμε τις κρισιμότερες προκλήσεις που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε σήμερα, αλλά και στο μέλλον – τη μακροβιότητα και τη γήρανση, την τεχνολογία και την Τεχνητή Νοημοσύνη (AI).

Η συζήτηση στο **Κεφάλαιο 1** «Γιατί φύλο και έμφυλη ισότητα;» ξεκινά ξεκαθαρίζοντας τα νοήματα και τα γλωσσικά εργαλεία που χρησιμοποιούμε όταν επιχειρούμε να αναλύσουμε και να αξιολογήσουμε την ισότητα των φύλων. Εξηγεί τους όρους «φύλο» και «έμφυλη ταυτότητα». Το φύλο μπορεί να είναι βιολογική κατηγορία, αλλά μπορεί να είναι και κοινωνική κατηγορία, ενώ

δεν υπάρχει πάντα αυτονόητη ταύτιση ανάμεσα στα δύο. Άλλωστε, η δυαδική κατάταξη των έμφυλων ταυτοτήτων δεν είναι απαραίτητα αυτονόητη.

Στη συνέχεια το κεφάλαιο επικεντρώνεται στην «έμφυλη ισότητα» και παρουσιάζει τον Χάρτη των μεγάλων διαφορών στην ισορροπία των φύλων διεθνώς. Ο Χάρτης βέβαια είναι αναπόφευκτα στατικός, αποτυπώνοντας την κατάσταση σε ένα χρονικό σημείο, ενώ η μεγάλη εικόνα της έμφυλης (αν)ισότητας είναι ζωντανή και εξελισσόμενη. Σε γενικές γραμμές, σημειώνεται κίνηση προς περισσότερη ισότητα, αλλού με μεγαλύτερη και αλλού με μικρότερη ταχύτητα. Πόσο καθυστερημένη είναι όμως η ταχύτητα της προόδου προς την ισότητα των φύλων; Με τους τωρινούς ρυθμούς, στην Ευρώπη χρειάζεται να περάσουν τρεις γενιές μέχρι να φτάσει στην ισότητα, ενώ στη Μέση Ανατολή επτά και στην Κεντρική Ασία οκτώ.

Αλλά, τι σημαίνει ισότητα; Το να είναι γυναίκες και άνδρες «ίσοι, αλλά διαφορετικοί» ή το να είναι «ίσοι, σκέτα»; Η αντίληψη του μεγέθους και του είδους της διαφορετικότητας ποικίλει. Υπάρχει μάλιστα μεγάλη διασπορά στις τοποθετήσεις, την οποία και επιχειρούμε να αναδείξουμε. Επισημαίνουμε, για παράδειγμα, ότι η αντίληψη μεγάλης δόσης έμφυλης διαφορετικότητας οδηγεί σε ξεχωριστούς ρόλους μεταξύ των φύλων, τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική σφαίρα (άνδρες πρωτίστως «κουβαλητές» και γυναίκες πρωτίστως σε ρόλους φροντίδας). Και ως προς αυτή τη διάσταση της ισότητας, ο χάρτης του κόσμου δείχνει μεγάλη ποικιλία και διαφορές από χώρα σε χώρα. Δύο κρίσιμες έννοιες που εισάγονται στη συζήτηση εδώ είναι η έννοια της *ιεράρχησης της διαφορετικότητας* (η απόδοση χαμηλότερης αξίας σε ότι θεωρείται «γυναικείο») και η έννοια της *διαθεματικότητας* (η αναγνώριση των πολλαπλών διακρίσεων που ορισμένα άτομα υφίστανται ταυτόχρονα, βάσει των πολλαπλών τους ταυτοτήτων).

Μετά τη διεθνή εικόνα, η συζήτηση στρέφεται στις κοινωνικές αξίες και στις έμφυλες ιδεολογίες, εξηγώντας τη σύνθετη σχέση μεταξύ οικονομικών και αξιακών αλλαγών. Η σχέση αυτή προσλαμβάνει διακριτά χαρακτηριστικά σε διαφορετικές χώρες και εποχές. Γιατί, όμως, χώρες με παρόμοια οικονομικά χαρακτηριστικά εκδηλώνουν τόσο διαφορετικές έμφυλες αντιλήψεις; Τι ρόλο παίζει η έμφυλη κουλτούρα; Πώς τελικά διαμορφώνονται οι απόψεις για το πώς πρέπει να είναι και πώς να συμπεριφέρεται η «σωστή» γυναίκα και ο «σωστός» άνδρας; Εδώ εξετάζονται τα στερεότυπα και οι τρόποι που επηρεάζουν τη ζωή μας τόσο στο ευρύτερο οικονομικό-κοινωνικό πεδίο (οικονομία, υγεία, έμφυλη βία κλπ.), όσο και στο ατομικό (προσλήψεις, καριέρα, μητρότητα/πατρότητα, χρόνος, επιλογές ζωής).

Ολοκληρώνοντας το πρώτο κεφάλαιο, δεν θα μπορούσαμε να αγνοήσουμε τις αντιπαραθέσεις γύρω από το φύλο και, πρωτίστως, τη διχογνωμία για το κατά πόσον το φύλο είναι (κυρίως) βιολογικά προσδιορισμένο ή (κυρίως) κοινωνικά καθορισμένο. Η διαφωνία δεν εντοπίζεται τόσο μεταξύ βιολόγων

και κοινωνιολόγων, όσο μεταξύ ειδικών στο εσωτερικό κάθε επιστημονικού πεδίου και, κατ' επέκταση, στο ευρύ κοινό. Η οριστική απάντηση παραμένει σε εκκρεμότητα και εμείς, ως συγγραφείς της μελέτης, τοποθετούμαστε στο ερώτημα αυτό.

Το **Κεφάλαιο 2** επιχειρεί μια αναδρομή στα τελευταία 50 χρόνια προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα «Πόσο προχώρησε η έμφυλη ισότητα στην Ελλάδα»; Στόχος είναι να καταγράψουμε τις (μετρήσιμες) επιδόσεις ισότητας, να τις αξιολογήσουμε και να τις συγκρίνουμε με άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για να μπορέσουμε να καταγράψουμε, να αξιολογήσουμε και να συγκρίνουμε χρειαζόμαστε ένα εργαλείο μέτρησης. Υπάρχει «μέτρο», «χάρακας» ή «ζυγαριά» που μας δείχνει πόση ισότητα/ανισότητα υπάρχει ανάμεσα στις γυναίκες και στους άνδρες; Υπάρχει κάποιο αποδεκτό εργαλείο μέτρησης, κάτι σαν «θερμόμετρο της ανισότητας»;

Το θερμόμετρο αυτό υπάρχει και λέγεται χάσμα φύλου. Το χάσμα φύλου είναι αυτό που λέει το όνομά του: μετράει την απόσταση που χωρίζει τις γυναίκες από τους άνδρες σε διάφορες διαστάσεις – στην εκπαίδευση, στην εργασία, στην ανεργία, στην επαγγελματική σταδιοδρομία, στη διάρκεια της ζωής, στη φυσική και ψυχική κατάσταση της υγείας. Λογικό παρεπόμενο, και αντίδοτο σε πανηγυρισμούς, το θέμα πόσος χρόνος απαιτείται για να γεφυρωθεί.

Ξεκινάμε (**Ενότητα 2.1**) από την οικονομική ανεξαρτησία (απασχόληση και εκπαίδευση), όπου διαπιστώνουμε σημαντική αύξηση των γυναικών στην αγορά εργασίας και στην επαγγελματική σταδιοδρομία, καθώς και υψηλές επιδόσεις στην ανώτατη εκπαίδευση (το χάσμα φύλου αντιστρέφεται). Ειδικότερα, παρακολουθούμε την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία που συντελείται σε πείσμα των τάσεων της οικονομικής συγκυρίας – δηλαδή ανεξάρτητα από το σημείο που βρίσκεται ο οικονομικός κύκλος. Οι γυναίκες αυξάνουν τη συμμετοχή τους στην απασχόληση, ακόμα και σε εποχές ύφεσης και ανεργίας. Πρώτα επιταχύνονται οι ρυθμοί της γενικής οικονομικής δραστηριότητας (δεκαετίες 1960 και 1970) και στη συνέχεια, με κάποια υστέρηση, ακολουθεί η δυναμική αύξηση της απασχόλησης των γυναικών (δεκαετίες 1980 και 1990). Ούτε η οικονομική κρίση δεν κατάφερε να ανακόψει αυτή την τάση. Την επιβράδυνε, αλλά δεν την ανέστρεψε. Αφού μάλιστα «το χτύπημα» στην απασχόληση των ανδρών ήταν μεγαλύτερο, η απόσταση μεταξύ τους (το χάσμα απασχόλησης) συρρικνώθηκε στην κρίση. Σημειώθηκε, λοιπόν, πρόοδος και μάλιστα χωρίς οπισθοχωρήσεις. Παρά τις επιτυχίες αυτές, η πρόοδος χλομιάζει αν συγκριθεί με την αντίστοιχη επίδοση οικονομιών που στη δεκαετία του 1990 βρίσκονταν σε χειρότερη θέση ως προς την ισότητα στην αγορά εργασίας (Ισπανία, Πορτογαλία και Ιρλανδία).

Στη συνέχεια (**Ενότητα 2.2**) εξετάζουμε τη φωνή και ορατότητα των γυναικών, δηλαδή την εκπροσώπησή τους σε θεσμούς του πολιτικού συστήματος και σε κέντρα λήψης αποφάσεων. Η εκπροσώπηση είναι κρίσιμη, όχι μόνο ως σύμβολο δημοκρατίας και δικαίου, αλλά επίσης γιατί εξασκεί ενισχυτικό (ή ανασχετικό) ρόλο στην ανεξαρτησία των γυναικών, οικονομική και όχι μόνο. Για να επιθυμήσεις να γίνεις κάτι και για να το επιδιώξεις, πρέπει αυτό το κάτι να υπάρχει σαν εικόνα και σαν ρόλος στην πραγματική ζωή. Εξετάζοντας τη μεγάλη εικόνα, η τάση των αλλαγών είναι μεν ευνοϊκή προς την έμφυλη ισότητα, αλλά εξελίσσεται πολύ αργά και με αντιστάσεις.

Στην ενότητα που ακολουθεί (**Ενότητα 2.3**) καταγράφουμε εμπόδια στην ελευθερία επιλογών ζωής που σχετίζονται με το φύλο και τους έμφυλους ρόλους. Το πρώτο εμπόδιο είναι το χάσμα φύλου στους μισθούς και αποδοχές που διευρύνεται στη διάρκεια του κύκλου της ζωής και παροξύνεται από την ποινή (τιμωρία) της μητρότητας. Το δεύτερο εμπόδιο που εξετάζουμε είναι η βία κατά των γυναικών και οι σύνθετες επιπτώσεις της σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Το τρίτο εμπόδιο αφορά τις αξίες και τις αντιλήψεις για τον ρόλο των φύλων και τις διαχρονικές τους μεταβολές. Εδώ χρησιμοποιούμε δεδομένα από διαφορετικά κύματα της Ευρωπαϊκής Έρευνας Αξιών (European Values Study, EVS) και της Παγκόσμιας Έρευνας Αξιών (World Values Survey, WVS) που αποκαλύπτουν τον βαθμό στον οποίο η αξία της ισότητας έχει διαποτίσει τις αντιλήψεις της κοινωνίας. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ενώ το 1999 (πρώτη χρονιά στην οποία η Ελλάδα συμμετείχε στο δείγμα της EVS), οι απαντήσεις ανδρών και γυναικών ήταν πολύ θετικές για την ισότητα (πιο «προοδευτικές» από ό,τι στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία, και λίγο λιγότερο φεμινιστικές από ό,τι στη Δανία), στα μεταγενέστερα κύματα της EVS (2008 και 2017), η λάμψη της ισότητας φθίνει αισθητά και μας μεταφέρει στην «πρωτοπορία της συντήρησης». Πάνε, δηλαδή, τα μεγαλεία της «Δανίας του Νότου». Στο τελευταίο κύμα σημειώνεται μικρή διόρθωση και γεννιέται το ερώτημα αν πρόκειται να συνεχιστεί στο μέλλον. Το αξιοσημείωτο είναι ότι στο πεδίο των αξιών η αποδοχή της ισότητας των φύλων δεν φαίνεται να ενστερνίζεται και να παρακολουθεί την κίνηση των γυναικών προς περισσότερη συμμετοχή στην εργασία και στην πολιτική. Αντίθετα, απομακρύνεται από τις αξίες της ισότητας με αυξανόμενη ταχύτητα μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2010 και μέχρι πριν από το 2025.

Το επόμενο κεφάλαιο, το **Κεφάλαιο 3**, στρέφει την ανάλυση στις πολιτικές (ευρωπαϊκές και ελληνικές) στο διάστημα που εξετάζουμε, που στοχεύουν ρητά στο φύλο, δηλαδή σε αυτό που γίνεται κατανοητό ως ειδικές πολιτικές για την έμφυλη ισότητα. Οι πολιτικές αυτές εξελίσσονται και δρουν συμπληρωματικά στο πλαίσιο ευρύτερων στοχεύσεων και περιορισμών που αφορούν τα δημοσιονομικά, το κοινωνικό κράτος και την απασχόληση. Δεν χωράει αμφιβολία ότι υπήρξε καθ' όλη την περίοδο μια ηχηρή κινητοποίηση λόγων, έργων και πόρων προκειμένου να ενισχυθεί η ισότητα των φύλων τόσο στην Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και στην Ελλάδα, αν και

με διαφορετικό ρυθμό. Οι πολιτικές έμφυλης ισότητας συμπυκνώνουν τον βαθμό της συνειδητής προσπάθειας που καταβλήθηκε, που σημαίνει ότι ο κατάλογος πρωτοβουλιών είναι μακρύς. Φιλοδοξία του κεφαλαίου αυτού όμως δεν είναι η λεπτομερής αποτύπωση κάθε νομοθετικής πρωτοβουλίας, αλλά η συνεκτική απόδοση των βασικών ορόσημων πολιτικής της τελευταίας 50ετίας.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ταξινομεί τις πολιτικές σήμερα σε τρία διακριτά πεδία: *Ελευθερία, Ευημερία, Ηγεσία*, που αντιστοιχούν σε τρεις προτροπές:

- **Ελευθερία/Απελευθέρωση (Free):** Ελευθερία από βία και από περιοριστικά στερεότυπα ρόλων.
- **Ευημερία/Δημιουργικότητα (Thrive):** Ευδοκίμηση σε οικονομία ισότητας φύλων, σε τέσσερα υπο-πεδία:
 - ο Ευκαιρίες απασχόλησης και μείωση του χάσματος φύλου στην αγορά εργασίας.
 - ο Ισότιμη συμμετοχή των γυναικών σε όλους τους κλάδους της οικονομίας.
 - ο Αντιμετώπιση του χάσματος φύλου στις αμοιβές και στις συντάξεις, στα ποσοστά φτώχειας, στην κοινωνική προστασία και στην κοινωνική ένταξη (κυρίως μεταναστριών, προσφύγων, Ρομά, γυναικών μεγαλύτερης ηλικίας).
 - ο Αντιμετώπιση του χάσματος φύλου στη φροντίδα (φροντίδα παιδιών και μακροχρόνια φροντίδα).
- **Ηγεσία/Αυτενέργεια (Lead):** Ισότητα φύλων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και στην αντιπροσώπευση στην πολιτική διαδικασία και στους θεσμούς.

Η αποκρυστάλλωση των προτεραιοτήτων στα τρία πεδία ήταν αποτέλεσμα μετατοπίσεων και ανα-νοηματοδότησης στόχων, στην Ευρώπη και στον κόσμο. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρούμε να τοποθετήσουμε τις πολιτικές υπέρ της ισότητας των φύλων μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο δημόσιων πολιτικών της εποχής τους. Θεωρώντας ότι η ζωή, η εργασία και οι ευκαιρίες των ανθρώπων επηρεάζονται από τον χώρο που αφήνουν οι κεντρικές πολιτικές (Μακροοικονομία, Δημόσια οικονομικά, Δημογραφία, Ασφαλιστικό σύστημα και Κοινωνική πολιτική), ξεκινάμε με τον κορμό των δημόσιων πολιτικών και το διεθνές κλίμα στον κόσμο των ιδεών, πριν παρουσιάσουμε τις πολιτικές υπέρ της έμφυλης ισότητας στην Ελλάδα σε δύο χρόνους –δύο

περιόδους με διαφορετικό προσανατολισμό, τόσο σε συμβολικό επίπεδο όσο και σε ουσιαστικό περιεχόμενο:

Πρώτα γίνεται η επισκόπηση των σημαντικότερων πολιτικών από τη *Μεταπολίτευση μέχρι τα Μνημόνια*. Σε αυτά τα χρόνια κυριάρχησε ο έντονος ριζοσπαστικός ακτιβισμός υπέρ της ισότητας που χαρακτήριζε κυρίως τη δεκαετία του 1980 (οικογενειακό Δίκαιο, εκπαίδευση, απασχόληση, υγεία, κοινωνική ασφάλιση).

Στη συνέχεια, περνώντας τον κάβο των Μνημονίων, οι πολιτικές έμφυλης ισότητας κλήθηκαν να ανταποκριθούν σε ένα νέο τοπίο με παλιές εκκρεμότητες και νέες ανάγκες. Σε αυτό το τοπίο, η έντονη δημοσιονομική στενότητα έθεσε όρια στις φιλοδοξίες αντιμετώπισης παλιών και νέων αναγκών. Σε αυτή τη φάση οι πολιτικές ωριμάζουν σε κάτι περισσότερο ενιαίο και συνεκτικό, ακολουθώντας την τάση στην Ευρώπη: καταπολέμηση έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας, ισότιμη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, ισότιμη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε όλες τις πολιτικές και στον προϋπολογισμό. Τα Εθνικά Σχέδια για την Ισότητα των Φύλων αποτελούν καλό παράδειγμα των πολιτικών στην εποχή της ωριμότητας.

Στο **Κεφάλαιο 4** συνοψίζουμε τα κυριότερα συμπεράσματα της ανάλυσης που προηγήθηκε και επιχειρούμε να στρέψουμε το βλέμμα προς το μέλλον και να φανταστούμε ποιες θα είναι οι επόμενες προκλήσεις για την έμφυλη ισότητα.

Τι θα φέρει, λοιπόν, το μέλλον;

- Μήπως το αίτημα της ισότητας είναι ένα κληρονομημένο πρόβλημα του 20ού αιώνα που «το λύνει η ζωή» όσο περνούν τα χρόνια; Μήπως η επιμονή στα χάσματα φύλου απλώς δείχνει μια ιστορική ανυπομονησία; Θα φέρει το μαγικό ασανσέρ της ισότητας μια νέα ισορροπία, αρκεί να μην πειράζουμε τα κουμπιά του;
- Πόσο θα επηρεαστεί η ισότητα από την ανάδρομη κίνηση των ηγεμονικών ιδεών; Θα ενισχυθεί η αντιδραστική οπισθοδρόμηση στην ισότητα (gender backlash); Τι σημαίνει η οπισθοδρομική αντεπίθεση; Μήπως, τελικά, χρειάζεται φρένο και αναστολή των πολιτικών ισότητας των φύλων;
- Μήπως φταίει η πολλή ισότητα για τη μείωση των γεννήσεων παντού; Μήπως η ισότητα προσλαμβάνει διαφορετικό νόημα στην εποχή της μακροβιότητας και των πειστικών αναγκών μακροχρόνιας φροντίδας των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας;

- Μήπως η ισότητα των φύλων θα βρει αποτελεσματικό σύμμαχο στη νέα τεχνολογία της Τεχνητής Νοημοσύνης; Ή πάσχουν και οι αλγόριθμοι από σεξισμό; Υπάρχει χώρος για έμφυλη ισότητα στην εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης;

Αυτά τα ερωτήματα θα προσεγγίσουμε στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης, αφού πρώτα συνοψίσουμε τα βασικά σημεία της ανάλυσης που προηγήθηκε.

Ξεκινάμε (**Ενότητα 4.1**) με το ερώτημα της αντιδραστικής οπισθοδρόμησης (gender backlash), γενικά αλλά και στην περίπτωση της Ελλάδας. Πρόκειται για την ιδέα ότι, πριν καρποφορήσει καν, η ισότητα αντιμετωπίζεται σαν ζιζάνιο προς εξαφάνιση και έτσι δημιουργεί σοβαρά ερωτηματικά ως προς την ιστορική αισιοδοξία για το μέλλον της ισότητας των φύλων.

Στη συνέχεια (**Ενότητα 4.2**), στρέφουμε τη συζήτηση στις μεγάλες δημογραφικές προκλήσεις και επιχειρούμε να αναδείξουμε τους τρόπους με τους οποίους οι ανησυχίες για την κάμψη του Δείκτη Γονιμότητας οδηγούν σε ατελέσφορες αναζητήσεις πολιτικών που ενδέχεται να έχουν ως παράπλευρη απώλεια τον περιορισμό του δικαιώματος των γυναικών να αποφασίζουν για τη ζωή τους και το σώμα τους. Οι δημογραφικές προκλήσεις δεν εξαντλούνται στο θέμα των γεννήσεων, αλλά αφορούν ευρύτερα τη μακροβιότητα και την αύξηση του μεριδίου των ηλικιωμένων ανθρώπων στο σύνολο του πληθυσμού.

Στην **Ενότητα 4.3** εξετάζουμε την έμφυλη ισότητα στην εποχή της μακροβιότητας και επιχειρούμε να απαντήσουμε σε ένα θεμελιώδες ερώτημα: δημιουργούνται άραγε ευκαιρίες για ενίσχυση της έμφυλης ισότητας ή θα προκύψει μια επιπλέον περίοδος δοκιμασίας και τιμωρίας για τις γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας;

Υποστηρίζουμε ότι για να σκεφτούμε αυτά τα ερωτήματα, θα πρέπει να δούμε πρώτα ένα διαφορετικό ασανσέρ –όχι το ασανσέρ των γενεών (κάθε νεότερη γενιά μπαίνει σε ασανσέρ που πάει σε ψηλότερο όροφο), αλλά το ασανσέρ του κύκλου ζωής των ίδιων ανθρώπων (καθώς μεγαλώνουν, ανεβαίνουν όροφο). Αντί για μια σειρά φωτογραφιών που δείχνουν τις επιδόσεις ισότητας σε διαφορετικές ηλικίες, θα εξετάσουμε την ταινία της ζωής και την πορεία των ανισοτήτων στη διάρκειά της. Θα διαπιστώσουμε έτσι ότι το φορτίο των εμποδίων σωρεύει διαψεύσεις και προκαταλήψεις που γίνονται συνεχώς επαχθέστερες. Το ασανσέρ στην πραγματική ζωή υπόσχεται ότι θα σε ανεβάσει μέχρι τον 7ο όροφο, αλλά σταματάει νωρίτερα – και μάλιστα σε ηλικία που συνήθως δεν μπορείς να ανεβείς εύκολα τις σκάλες.

Ένα σοβαρό θέμα που βρίσκεται σε εκκρεμότητα και πρόκειται να οξυνθεί στο μέλλον αφορά τη μακροχρόνια φροντίδα των ηλικιωμένων (**Ενότητα**

4.4). Γνωρίζουμε ότι οι γυναίκες ζουν περισσότερα χρόνια από τους άνδρες, όμως η κατάσταση της υγείας τους συχνά είναι βεβαρυμένη. Επίσης, γνωρίζουμε ότι οι γυναίκες είναι εκείνες που φροντίζουν τους γύρω τους (συνήθως αθέατες, μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας), καθώς και ότι είναι εκείνες που λαμβάνουν λιγότερη φροντίδα όταν έχουν ανάγκη. Με βάση τα μικροδομμένα της Έρευνας για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη (*Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe – SHARE*), παρουσιάζουμε το στερέωμα των αναγκών φροντίδας στην Ελλάδα και στην Ευρώπη για να καταλήξουμε στο (όχι τόσο πρωτότυπο) συμπέρασμα ότι το φύλο αποτελεί σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα της ποιότητας ζωής και στις προχωρημένες ηλικίες. Το κενό φροντίδας στο μέλλον απαιτεί να θεσμοθετηθεί νέο σύστημα φροντίδας.

Τα ερωτηματικά για το μέλλον της ισότητας ολοκληρώνονται στο τελευταίο μέρος (**Ενότητα 4.5**), όπου παρουσιάζονται οι παγίδες που μπορεί να κρύβονται στα έξυπνα συστήματα της Τεχνητής Νοημοσύνης και μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα την εμπέδωση και ενίσχυση των προκαταλήψεων εις βάρος των γυναικών. Παρουσιάζονται οι λόγοι για τους οποίους οι αλγόριθμοι συνήθως πάσχουν από σεξισμό και αναφέρονται ορισμένα παραδείγματα εφαρμογών της Τεχνητής Νοημοσύνης όπου αναπαράγονται και ενισχύονται διακρίσεις και συντηρητικά κοινωνικά στερεότυπα. Στη συζήτηση αποδίδουμε ιδιαίτερη έμφαση στα Μεγάλα Γλωσσικά Μοντέλα (όπως το ChatGPT). Βέβαια, η Τεχνητή Νοημοσύνη είναι μια επαναστατική τεχνολογία που δυνητικά θα μεταμορφώσει όλες τις πλευρές της κοινωνικής και ατομικής ζωής. Η μελέτη θα κλείσει με αναφορά στις αβεβαιότητες που συνεπάγεται ο κόσμος στο μεταίχμιο μιας ριζοσπαστικής αλλαγής και στις πιθανές επιπτώσεις της στη ζωή, στην εργασία και στις προοπτικές των γυναικών – και της έμφυλης ισότητας.

Στο τελευταίο κεφάλαιο (**Κεφάλαιο 5**, «Αντί επιλόγου») συνοψίζουμε τις κεντρικές παρατηρήσεις της μελέτης, επιστρέφοντας στα πιο σημαντικά ερωτήματα που μας απασχόλησαν, και παραθέτουμε μερικές καταληκτικές σκέψεις συγκρατημένης αισιοδοξίας.

ΜΕΤΑΞΥ ΦΥΛΩΝ: ΠΟΡΕΙΕΣ, ΧΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ

Οκτώβριος 2026

Γιατί «φύλο» και
«έμφυλη ισότητα»;¹

1. Ο Θωμάς Γεωργιάδης δεν συμμετείχε στη συγγραφή του κεφαλαίου αυτού.

1.1. Τι εννοούμε με το «φύλο» και την «έμφυλη ισότητα»;

Στην ελληνική γλώσσα χρησιμοποιείται η έκφραση «η ισότητα των φύλων» για να περιγράψει την ισότιμη σχέση μεταξύ ανδρών και γυναικών, ειδικά ως προς τα νομικά δικαιώματα, τις ευκαιρίες, και τη μεταχείρισή τους. Ταυτόχρονα, υπάρχει η έκφραση «το ισχυρό φύλο» που χρησιμοποιείται για να περιγράψει το ανδρικό φύλο, αλλά και η έκφραση «το ασθενές φύλο», ή αλλιώς «το αδύναμο φύλο», που αναφέρεται στο γυναικείο φύλο. Οι τρεις αυτές εκφράσεις υπονοούν ότι έχουμε δύο φύλα, και ότι το ένα έχει πλεονεκτικότερη θέση από το άλλο, και άρα ότι η ισοτιμία μεταξύ τους δεν είναι κάτι δεδομένο. Στις σελίδες που ακολουθούν, θα αναλύσουμε τι εννοούμε με τον όρο «έμφυλη ισότητα», πώς η έμφυλη ισότητα μετριέται, και γιατί (θα πρέπει να) μας νοιάζει. Πρώτα όμως, θα εστιάσουμε στη λέξη «φύλο», παραθέτοντας μια σειρά τρεχόντων προβληματισμών ως προς την κοινωνική και βιολογική του διάσταση.

Το «φῦλον» στα αρχαία ελληνικά είχε διττή έννοια. Θα μπορούσε να αναφέρεται είτε στο βιολογικό φύλο των ανθρώπων (θήλυ/ἄρρεν), είτε σε μια συγκεκριμένη ομάδα ή «φυλή» ανθρώπων (Liddel & Scott, 2007). Περιείχε δηλαδή και βιολογική και κοινωνική/πολιτισμική διάσταση. Σήμερα, ενώ στα αγγλικά οι δύο αυτές διαστάσεις αποτυπώνονται από δύο διαφορετικούς όρους –sex και gender–, στα ελληνικά έχει επικρατήσει η χρήση της ίδιας λέξης και στις δύο περιπτώσεις: «το φύλο». Αν και οι σύγχρονοι κοινωνικοί επιστήμονες διαχωρίζουν το βιολογικό από το κοινωνικό φύλο, στην καθημερινότητα οι δύο αυτές έννοιες τείνουν να συγχέονται. Η γλωσσική αυτή χρήση αντικατοπτρίζει σε ένα βαθμό και την κοινωνική κατανόηση της έννοιας του φύλου, υπονοώντας αυτόματα ταύτιση μεταξύ της βιολογικής και της κοινωνικής έμφυλης ταυτότητας ενός ατόμου.

Η ταύτιση αυτή συχνά συνδέεται και με μια ουσιοκρατική κατανόηση του φύλου. Αυτό σημαίνει ότι τα άτομα που γεννιούνται με θηλυκά βιολογικά χαρακτηριστικά θεωρούνται ότι αυτόματα διέπονται και από θηλυκές ταυτότητες και συμπεριφορές, ενώ τα άτομα που γεννιούνται με ανδρικά βιολογικά χαρακτηριστικά διέπονται από ανδρικές ταυτότητες και αρρενωπές συμπεριφορές. Η ουσιοκρατική αυτή κατανόηση είναι συνυφασμένη και με πιο παραδοσιακές έμφυλες αντιλήψεις ως προς τους ρόλους των φύλων, με την πορεία ζωής των ανθρώπων να θεωρείται ότι καθορίζεται

σε μεγάλο βαθμό από το βιολογικό τους φύλο (βλ. π.χ. Morton et al., 2009 και Tinsley et al., 2015). Σε αρκετές γωνίες του πλανήτη, ειδικά στις πιο συντηρητικές κοινωνίες, η ουσιοκρατική κατανόηση του φύλου κυριαρχεί.

Στις πιο προοδευτικές κοινωνίες όμως, η ουσιοκρατική προσέγγιση έχει αμφισβητηθεί εδώ και δεκαετίες. Η κατανόηση του φύλου ως κοινωνική κατασκευή είναι περισσότερο συνήθης. Από αυτή τη σκοπιά, οι έννοιες που γνωσιακά συνδέονται με το φύλο είναι κυρίως αποτέλεσμα πολιτισμικών επιρροών και μιας άτυπης κοινωνικής συμφωνίας. Ως εκ τούτου, οι έμφυλες ταυτότητες, ρόλοι και συμπεριφορές δεν συνδέονται απαραίτητα με τη βιολογία, αλλά αποτελούν έννοιες διαπραγματεύσιμες και μεταβλητές. Το γεγονός ότι παρατηρούμε εντονότερες διαφορές ως προς τους κυρίαρχους έμφυλους ρόλους σε διαφορετικές κοινωνίες του πλανήτη σήμερα (π.χ. στα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και στην Καλιφόρνια), αλλά και εντός της ίδιας κοινωνίας ανά τους αιώνες (π.χ. Ελλάδα του 19ου αιώνα και του σήμερα), είναι ενδεικτικό αυτής της μεταβλητότητας.

Σύγχρονοι υποστηρικτές της κοινωνικά κατασκευασμένης έμφυλης πραγματικότητας αμφισβητούν και το δυαδικό δίπολο θηλυκό-αρσενικό. Οι έννοιες της μη-δυαδικότητας (non-binary) και της φυλοδιαφορετικότητας (genderqueer) έχουν εισαχθεί τα τελευταία χρόνια για να περιγράψουν εναλλακτικές, μη παραδοσιακές έμφυλες εκφράσεις και ταυτότητες. Η έννοια του φάσματος του φύλου (gender spectrum) χρησιμοποιείται επίσης για να υποδηλώσει ένα πλουραλισμό πιθανών εκφράσεων και ταυτοτήτων, είτε μεταξύ των δύο άκρων θηλυκού και αρσενικού, είτε εν μέρει ή καθόλου σχετιζόμενες με το δίπολο αυτό.²

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι αν και οι έννοιες αυτές αναδύθηκαν σχετικά πρόσφατα στις δυτικές κοινωνίες, δεν αποτελούν στην πραγματικότητα νέο φαινόμενο. Η ιδέα του τρίτου φύλου, λεγόμενο «Χίτζρα» (Hijra), είναι παρούσα για πάνω από δυο χιλιετίες σε χώρες της νοτιοανατολικής Ασίας, όπως η Ινδία, το Πακιστάν, το Μπαγκλαντές και το Νεπάλ, αν και τα άτομα Χίτζρα στιγματίστηκαν και καταδιώχθηκαν μετά τον ερχομό της βρετανικής αποικιοκρατίας (Britannica Editors, 2025). Αντιστοίχως, σε κοινότητες των Ινδιάνων της Αμερικής αναγνώριζαν έως και πέντε διαφορετικά φύλα, ενώ κυριαρχούσε η ιδέα των ανθρώπων με «δύο πνεύματα» (two-spirited people), γυναικείο και ανδρικό, πριν από την άφιξη των ευρωπαίων αποικιοκρατών (Brayboy, 2017). Παρόμοιες έμφυλες πολυμορφίες συναντώνται σε κοινωνίες όλων των ηπείρων και των εποχών (Independent Lens, 2023).

² Επιπλέον πιθανοί προσδιορισμοί ατόμων είναι τα *άφυλα* (που δεν ταυτίζονται με ένα συγκεκριμένο φύλο), τα *αμφίφυλα* (ταυτιζόμενα και με τις δύο πλευρές του διπόλου), τα *ημίφυλα* (ταυτιζόμενα εν μέρει με ένα φύλο), τα *ρευστόφυλα* (με ρευστή ταύτιση), τα *διεμφυλικά* ή *φυλομεταβατικά* άτομα (τρανς), και μη (cis) – δηλαδή άτομα που παραμένουν στο φύλο που γεννήθηκαν.

Το γεγονός ότι το κοινωνικό φύλο αποτελεί κοινωνική κατασκευή είναι πια ευρέως αποδεκτό από τους σύγχρονους κοινωνικούς επιστήμονες. Αυτό όμως που ακόμα αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης είναι η σημασία του βιολογικού φύλου. Διεθνώς αναγνωρισμένοι στοχαστές περί έμφυλων θεμάτων όχι μόνο καταρρίπτουν πλήρως την προσέγγιση της ουσιοκρατίας, αλλά θεωρούν ότι ακόμα και ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε το βιολογικό φύλο είναι αποτέλεσμα κοινωνικής κατασκευής. Χαρακτηριστικά, η αμερικανίδα φιλόσοφος Judith Butler³ (1990) παραθέτει την άποψη ότι το φύλο είναι κυρίως επιτελεστικό (performative), παίρνει δηλαδή μορφή μέσα από τις καθημερινές μας λέξεις, πράξεις και συμπεριφορές. Υπό αυτό το πρίσμα, η σταθερή έμφυλη ταυτότητα αποτελεί μια ψευδαίσθηση. Η οπτική αυτή συνάδει και με τη φράση «φτιάχνοντας το φύλο» (doing gender), η οποία εισήχθη από τις West και Zimmerman (1987) για να δείξει ότι το φύλο δεν είναι κάτι που χαρακτηρίζει ποιοι είμαστε, αλλά τι συστηματικά πράττουμε, δηλαδή πως ενσαρκώνουμε «θηλυκές» ή «αρρενωπές» συμπεριφορές στην καθημερινότητά μας.

Αν και οι επικριτές της οπτικής αυτής υποστηρίζουν ότι εκμηδενίζει τον σημαντικό ρόλο της βιολογίας, την κοινωνικά κατασκευασμένη αντίληψη του βιολογικού φύλου ενστερνίζονται και διακεκριμένοι βιολόγοι (π.χ. Fausto-Sterling, 2000), ειδικά όσον αφορά το ψευδές δίπολο γυναίκα-άνδρας. Γεγονός είναι ότι, αν και στην πλειοψηφία τους οι άνθρωποι γεννιούνται είτε με θηλυκά είτε με αρσενικά αναπαραγωγικά όργανα, χρωμοσώματα και ορμόνες, υπάρχει και ένα ποσοστό που γεννιούνται διαφυλικοί (intersex), έχοντας βιολογικά χαρακτηριστικά και των δύο φύλων. Το ακριβές ποσοστό των διαφυλικών ατόμων επί του γενικού πληθυσμού είναι δύσκολο να προσδιοριστεί, καθώς εξαρτάται από τον ορισμό που υιοθετείται: σύμφωνα με τον πλέον ευρύ ορισμό που υιοθετεί στα κείμενά του ο ΟΗΕ (OHCHR, n.d.), το ποσοστό ενδέχεται να φτάνει έως και το 1,7%, το οποίο αντιστοιχίζει με το μερίδιο των ανθρώπων με κόκκινα μαλλιά.⁴

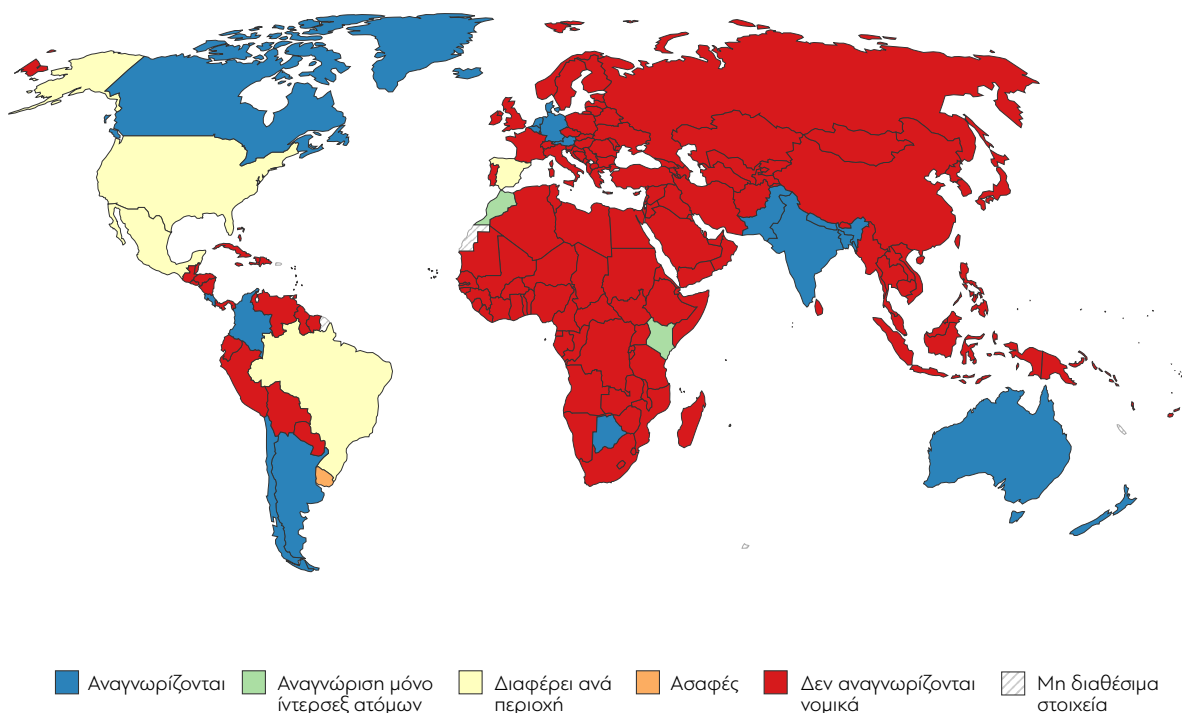
Επιπλέον, αναφορικά με το κοινωνικό φύλο, ένα μη αμελητέο ποσοστό των ανθρώπων αυτοπροσδιορίζονται ως διεμφυλικοί (trans), μη δυαδικοί (non-binary) ή ρευστού φύλου (gender fluid), το οποίο υπολογίζεται στο 2% του παγκόσμιου πληθυσμού (World Population Review, 2026), ενώ ανέρχεται στο 5% για τους νέους 18-29 ετών στις ΗΠΑ (Brown, 2022).

³ Αυτοπροσδιορίζεται εκτός του διπόλου και χρησιμοποιεί στα αγγλικά την προσωπική αντωνυμία «they/them».

⁴ Το άνω όριο του 1,7% προκύπτει από τη μελέτη Blackless et al. (2000), η οποία υιοθετεί έναν ευρύ ορισμό της διαφυλικότητας που περιλαμβάνει χρωμοσωμικές παραλλαγές (π.χ. σύνδρομο Klinefelter, σύνδρομο Turner) και τη μη κλασική συγγενή υπερπλασία των επινεφριδίων (NCCAH), καταστάσεις που δεν εκδηλώνονται με αμφισβησία γεννητικών οργάνων κατά τη γέννηση και συχνά δεν χαρακτηρίζονται κλινικά ως διαφυλικές. Το μεγαλύτερο μέρος της εκτίμησης (1,5% εκ του 1,7%) προέρχεται από την ενσωμάτωση της NCCAH, η οποία στην αρχική πηγή (Speiser et al., 1985) αφορούσε συγκεκριμένους εθνοτικούς πληθυσμούς υψηλής επίπτωσης (Ashkenazi Εβραίοι, Ισπανόφωνοι, Γιουγκοσλάβοι) και όχι τον γενικό πληθυσμό. Άλλες ερευνητικές προσεγγίσεις υποστηρίζουν τη χρήση στενότερων κλινικών ορισμών για τη διαφυλικότητα, με αντίστοιχα χαμηλότερες εκτιμήσεις ποσοστού συχνότητας, με το μικρότερο να είναι της τάξεως του 0,018% (Sax, 2002).

Όπως θα δούμε και παρακάτω, οι κυρίαρχες αντιλήψεις ως προς το φύλο και τη διαφορετικότητα αντικατοπτρίζονται στο νομοθετικό πλαίσιο της κάθε χώρας, το οποίο καθορίζει τα νομικά δικαιώματα των πολιτών. Καθώς γράφουμε αυτήν τη μελέτη, 16 χώρες στον κόσμο έχουν αναγνωρίσει νομικά την κατηγορία των μη-δυσδικών και φυλοδιαφορετικών ατόμων, είτε πλήρως (με μπλε στον **Χάρτη 1** που ακολουθεί) είτε μερικώς (με πράσινο και πορτοκαλί), ενώ παρατηρείται αυξανόμενη τάση προς αυτήν την κατεύθυνση.

Χάρτης 1. Νομική αναγνώριση μη δυσδικών και φυλοδιαφορετικών έμφυλων ταυτοτήτων ανά τον κόσμο (2026)

Πηγή: Our World In Data (2026). *Third gender legally recognized 2026* [Map].
<https://ourworldindata.org/grapher/third-gender-recognition-equaldex>.
Προσπέλαση 26 Ιουλίου 2026.

Δεν μπορούμε εδώ να παραβλέψουμε ότι, τα τελευταία χρόνια, διανύουμε μια περίοδο «έμφυλων διαμαχών» (gender wars). Εν μέρει, ο όρος αυτός υποδηλώνει μια αντίδραση από τις πιο συντηρητικές φωνές της κοινωνίας ως προς την (επ)άνοδο των φεμινιστικών και άλλων κοινωνικών κινημάτων για θέματα φύλου, αλλά και την τάση αναγνώρισης και συμπερίληψης

επιπλέον κατηγοριών φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού⁵. Υποδηλώνει όμως επίσης και τις διαμάχες ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες φεμινιστριών, κάποιες εκ των οποίων υποστηρίζουν ένθερμα τα δικαιώματα των τρανς ατόμων ενώ άλλες⁶ όχι. Και στις δύο περιπτώσεις, οι διαφωνίες συχνά οδηγούν σε διαπροσωπικές και κοινωνικές εντάσεις, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις λειτουργούν εις βάρος του ανοιχτού και δημόσιου διαλόγου.⁷ Η συγγραφή αλλά και η ανάγνωση μιας μελέτης για το φύλο κατά την περίοδο των έμφυλων διαμαχών συνοδεύεται, λοιπόν, από ένα εύλογο ερώτημα: Σε ποιο «στρατόπεδο» τοποθετούνται οι συγγραφείς; Αν και η εκτενής συμμετοχή στις εν λόγω διαμάχες δεν αποτελεί στόχο της μελέτης αυτής, η θεωρητική τοποθέτηση των δημιουργών του καθίσταται αναπόφευκτη.

Αναφορικά με την έννοια του φύλου, εμείς οι συγγραφείς αναγνωρίζουμε το κοινωνικό φύλο ως κοινωνική κατασκευή και συμφωνούμε με την άποψη ότι ακόμα και ο τρόπος που κατανοούμε το βιολογικό φύλο είναι έως έναν βαθμό αποτέλεσμα κοινωνικών και πολιτισμικών επιρροών. Αν και δεν υποστηρίζουμε την ουσιοκρατική προσέγγιση, ταυτόχρονα δεχόμαστε ότι το βιολογικό φύλο είναι για την πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού χωρισμένο σε δύο κατηγορίες: θηλυκό και αρσενικό. Αναγνωρίζουμε επίσης, σεβόμαστε και υποστηρίζουμε τους ανθρώπους που, είτε βιολογικά είτε κοινωνικά, δεν ανήκουν σε αυτό το δίπολο. Ωστόσο, λόγω επιστημονικής κατάρτισης αλλά και λόγω πρακτικών περιορισμών (π.χ. έλλειψη επαρκών δεδομένων), η μελέτη αυτή θα εστιάσει μόνο στις κατηγορίες «γυναίκες» και «άνδρες», όπως παραδοσιακά διαχωρίζονται και προσδιορίζονται. Η κατηγοριοποίηση αυτή γίνεται δηλαδή με βάση το βιολογικό φύλο των ατόμων, το οποίο στην πλειονότητα των περιπτώσεων συνάδει με –και δεν διαχωρίζεται εύκολα από– το κοινωνικό φύλο ή τον έμφυλο αυτοπροσδιορισμό τους (Ridgeway & Saperstein, 2024).

Ας περάσουμε, λοιπόν, στην έννοια της ισότητας μεταξύ φύλων. Η «έμφυλη ισότητα» συμπυκνώνεται στην ιδέα ότι:

«Γυναίκες, άνδρες, κορίτσια και αγόρια θα πρέπει να έχουν ίσες συνθήκες, μεταχείριση και ευκαιρίες για να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητές τους, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την αξιοπρέπεια τους, και να συμβάλουν

⁵ Ο σεξουαλικός προσανατολισμός αναφέρεται στη σεξουαλική έλξη προς άλλα άτομα. Πιο γνωστές κατηγορίες αποτελούν οι ετεροφυλόφιλοι (straight), ομοφυλόφιλοι (gay/lesbian) και αμφιφυλόφιλοι (bisexual). Επιπλέον κατηγορίες είναι οι ασέξουαλ (asexual) και πανσέξουαλ (pansexual), που περιγράφουν μη σεξουαλική έλξη και έλξη προς όλα τα φύλα, αντίστοιχα. Σημειώνεται ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός διαχωρίζεται από τον ρομαντικό προσανατολισμό, δηλαδή τη συναισθηματική έλξη, που μπορεί ή όχι να συνάδει με τη σεξουαλική έλξη (βλ. ιστοσελίδα ορολογιών της Κοινότητας LGBTQ Νέων Αθηνών: <https://www.colouryouth.gr/terms>).

⁶ Οι οποίες αποκαλούνται από τις επικρίτιές τους «TERF» (Trans Exclusionary Radical Feminists).

⁷ Το ντοκιμαντέρ *Gender Wars* του βρετανικού Channel 4 θίγει το ζήτημα της έλλειψης διάθεσης διαλόγου για το θέμα.

στην (και να επωφελούνται από την) οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική ανάπτυξη. Η ισότητα των φύλων είναι, επομένως, η ίση εκτίμηση από την κοινωνία των ομοιοτήτων και των διαφορών ανδρών και γυναικών, καθώς και των ρόλων τους. Βασίζεται στο ότι γυναίκες και άνδρες είναι πλήρεις εταίροι στο σπίτι, την κοινότητα και την κοινωνία» (UNICEF, 2017).

Μέσα από αυτόν τον μακροσκελή ορισμό, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) υπογραμμίζει ότι όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως φύλου, θα πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες, δικαιώματα και μεταχείριση, σε όλους τους τομείς της δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας. Εκφράζει ταυτόχρονα το ηθικό πρόταγμα ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια θα πρέπει να αποτελούν προτεραιότητα, ενώ υποστηρίζει και ότι τόσο τα άτομα όσο και οι κοινωνίες, ευημερούν μέσα από τις αξίες της δημοκρατίας, της ισοτιμίας και της αλληλεγγύης.

Διευκρινίζοντας περαιτέρω, ο ορισμός του ΟΗΕ θίγει και το ζήτημα της διαφορετικότητας.

«Η ισότητα δεν σημαίνει ότι οι γυναίκες και οι άνδρες θα γίνουν ίδιοι, αλλά ότι τα δικαιώματα, οι ευθύνες και οι ευκαιρίες γυναικών και ανδρών δεν θα εξαρτώνται από το αν γεννιούνται άνδρες ή γυναίκες. Η ισότητα των φύλων συνεπάγεται ότι τα συμφέροντα, οι ανάγκες και οι προτεραιότητες τόσο των γυναικών και των κοριτσιών όσο και των ανδρών και των αγοριών λαμβάνονται υπόψη, αναγνωρίζοντας την ποικιλομορφία των διαφορετικών ομάδων και ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι να αναπτύξουν τις προσωπικές τους ικανότητες και να κάνουν επιλογές, χωρίς τους περιορισμούς που θέτουν τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις σχετικά με τους ρόλους των φύλων» (UNICEF, 2017).

Η έκφραση «δεν σημαίνει ότι οι γυναίκες και οι άνδρες θα γίνουν ίδιοι» αποσκοπεί στο να διαψεύσει τυχόν ερμηνείες προσπάθειας εξομοίωσης ανδρών και γυναικών, υπονοώντας δηλαδή την αναγνώριση των διαφορών μεταξύ τους. Παρατηρούμε επίσης ότι δίνεται έμφαση στην ατομική ελευθερία έναντι των κοινωνικών πιέσεων και προκαταλήψεων.

Ο παραπάνω ορισμός χρησιμοποιείται και από το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (EIGE), το οποίο αποτελεί και διαγνωστικό εργαλείο έμφυλων επιδόσεων για τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών της ΕΕ. Το EIGE ξεκαθαρίζει επίσης ότι η έμφυλη ισότητα είναι ζήτημα που θα πρέπει να αφορά και τα δύο φύλα:

«Η ισότητα των φύλων δεν είναι γυναικείο ζήτημα, αλλά θα πρέπει να αφορά και να εμπλέκει πλήρως τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες. Η ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών αποτελεί ζήτημα ανθρωπίνων

δικαιωμάτων αλλά και προϋπόθεση και δείκτη για βιώσιμη ανθρωποκεντρική ανάπτυξη» (EIGE, n.d.).

Επιπλέον, το EIGE κάνει διαχωρισμό μεταξύ έμφυλης ισότητας (equality) και ισοτιμίας (equity). Ορίζει την ισοτιμία ως τη «δικαιοσύνη όσον αφορά την κατανομή των οφελών και των ευθυνών μεταξύ γυναικών και ανδρών». Με βάση την προσέγγιση της ισοτιμίας, γυναίκες και άνδρες έχουν διαφορετικές ανάγκες και ισχύ, και αυτές θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ώστε να μπορέσουν να εξαλειφθούν αποτελεσματικά οι υπάρχουσες έμφυλες ανισότητες. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει είτε ίση είτε διαφορετική μεταχείριση όσον αφορά τα δικαιώματα, τα οφέλη, τις υποχρεώσεις και τις ευκαιρίες των ατόμων. Για παράδειγμα, η υιοθέτηση της πολιτικής των ποσοστρώσεων που σκοπό έχει να αυξήσει την πολιτική εκπροσώπηση των γυναικών αποτελεί μια «θετική διάκριση» για τη μείωση ενός έντονου έμφυλου χάσματος.

Λαμβάνοντας υπόψη την έμφυλη ισοτιμία, συνεπώς, εξυπηρετείται και ο στόχος της έμφυλης ισότητας. Η έμφυλη ισοτιμία ως όρος θα πρέπει, ωστόσο, να χρησιμοποιείται με προσοχή, ξεκαθαρίζει η EIGE, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος διαιώνισης έμφυλων στερεοτύπων και ανισοτήτων.⁸ Στο ίδιο περίπου κλίμα, η ελληνική κυβέρνηση υποστηρίζει ότι η ισότητα των φύλων δεν είναι ένα ζήτημα γυναικείο αλλά πανανθρώπινο, με κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις και αφορά σε όλες τις κοινωνίες. Το Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας χρησιμοποιεί τον εξής ορισμό:

«Η ισότητα των φύλων θέλει μία κοινωνία όπου άντρες και γυναίκες μοιράζονται εξίσου αγαθά, υποχρεώσεις και δικαιώματα σε όλους τους τομείς: στην εργασία, στην πολιτική, στην ηγεσία, στον ελεύθερο χρόνο, στη φροντίδα, στην οικογένεια και στην προσωπική ζωή» (Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας, x.x.).

Πέραν της έμφασης στα ίσα δικαιώματα, οι παραπάνω ορισμοί θέτουν και το ζήτημα της συμπερίληψης της διαφορετικότητας. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο, η έννοια της διαφορετικότητας μπορεί να έχει δύο έννοιες. Αφενός, μπορεί να αφορά στα διαφορετικά βιολογικά και κοινωνικά φύλα που συζητήθηκαν και παραπάνω, καθώς και στις ποικίλες έμφυλες ταυτότητες και εκφράσεις που ενδεχομένως εκφεύγουν του δυαδικού διπόλου γυναίκα-άνδρας. Αφετέρου, η διαφορετικότητα μπορεί να αναφέρεται σε μονιμότερες διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Ως προς το θέμα των έμφυλων διαφορών, υπάρχει ένα ανοιχτό ερώτημα μεταξύ των μελετητών του φύλου, αναφορικά με το κατά πόσο οι τυχόν διαφορές που παρατηρούμε στη συμπεριφορά ανδρών και γυναικών

⁸ Αν, για παράδειγμα, συνοδεύεται από μια ουσιοκρατική κατανόηση του φύλου, βάσει της οποίας η μη αμειβόμενη εργασία στο σπίτι θεωρείται «φυσικός ρόλος» για τις γυναίκες.

είναι αποτέλεσμα ενδογενών διαφορών (δηλ. ο εγκέφαλος των ανδρών είναι φτιαγμένος διαφορετικά από ό,τι των γυναικών) και κατά πόσο είναι αποτέλεσμα κοινωνικοποίησης (δηλ. αγόρια και κορίτσια εκτίθενται, μεγαλώνοντας, σε πολύ διαφορετικά ερεθίσματα). Αυτό αντανακλά και ένα βαθύτερο (και δυσκολότερο να απαντηθεί) ερώτημα για το ειδικό βάρος των επιδράσεων της φύσης και της ανατροφής στην ανθρώπινη συμπεριφορά («the nature versus nurture debate»).

Εμείς οι συγγραφείς της παρούσας μελέτης υιοθετούμε μια ενδιάμεση στάση απέναντι σε αυτό το ερώτημα. Από τη μία, αναγνωρίζουμε ότι υπάρχουν κάποιες βιολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών που ανάγονται στο βιολογικό τους φύλο (nature). Για παράδειγμα, οι άνδρες κατά μέσο όρο είναι σωματικά ψηλότεροι και δυνατότεροι, ενώ οι γυναίκες έχουν έμμηνο ρύση και τη δυνατότητα εγκυμοσύνης και θηλασμού. Από την άλλη, θεωρούμε ότι οι διαφορές που παρατηρούνται στη συμπεριφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών, είναι κατά κύριο λόγο αποτέλεσμα έμφυλης κοινωνικοποίησης (nurture). Για παράδειγμα, έχει παρατηρηθεί ότι οι άνδρες είναι πιο πιθανόν να πάρουν αποφάσεις που περιέχουν υψηλό ρίσκο, ενώ οι γυναίκες να δώσουν προτεραιότητα την οικογένεια έναντι της καριέρας τους. Όπως θα δούμε και παρακάτω, τέτοιου είδους έμφυλες διαφορές στη συμπεριφορά δεν εξηγούνται λόγω ύπαρξης «ανδρικού» και «γυναικείου» εγκέφαλου. Δεν είναι δηλαδή βιολογικά προσδιορισμένες, αλλά κατά βάση αποτέλεσμα στερεοτυπικά έμφυλης κοινωνικοποίησης, η οποία μάλιστα διαμορφώνει σημαντικά και τον εγκέφαλό των νέων ατόμων. Το ζήτημα αυτό, ωστόσο, είναι αντικείμενο μελέτης των νευροεπιστημόνων και συνεπώς, εκτός της επιστημονικής μας ειδικεύσης. Η απάντηση στο ερώτημα του πόσο καθοριστικές είναι οι επιδράσεις της φύσης και πόσο της ανατροφής δεν βρίσκεται εντός των στόχων της μελέτης μας.

Αντίστοιχα, ανοικτό παραμένει και το ερώτημα της σχέσης μεταξύ έμφυλης ισότητας και έμφυλων διαφορών. Δηλαδή, σε κοινωνίες όπου υπάρχει περισσότερη έμφυλη ισότητα στην καθημερινότητα των ανθρώπων, υπάρχουν και λιγότερες έμφυλες διαφορές στη συμπεριφορά ανδρών και γυναικών; Αν δεχτούμε ότι το φύλο είναι κοινωνικά κατασκευασμένο, τότε η απάντηση θα μπορούσε να είναι θετική, αφού οι ίσες ευκαιρίες μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι πιο πιθανόν να οδηγούν σε παρόμοιες επιλογές και συμπεριφορές. Είναι όμως έτσι; Η απάντηση είναι «όχι πάντα». Όπως θα δούμε και παρακάτω, η έμφυλη ισότητα έχει διαφορετικές διαστάσεις και πολλαπλούς παράγοντες που την καθορίζουν. Αυτό, μεταξύ άλλων, σημαίνει ότι μια πιο ισότιμη κοινωνία δεν είναι απαραίτητα και μια κοινωνία ελεύθερη από στερεότυπα και κοινωνικές πιέσεις περί φύλου.

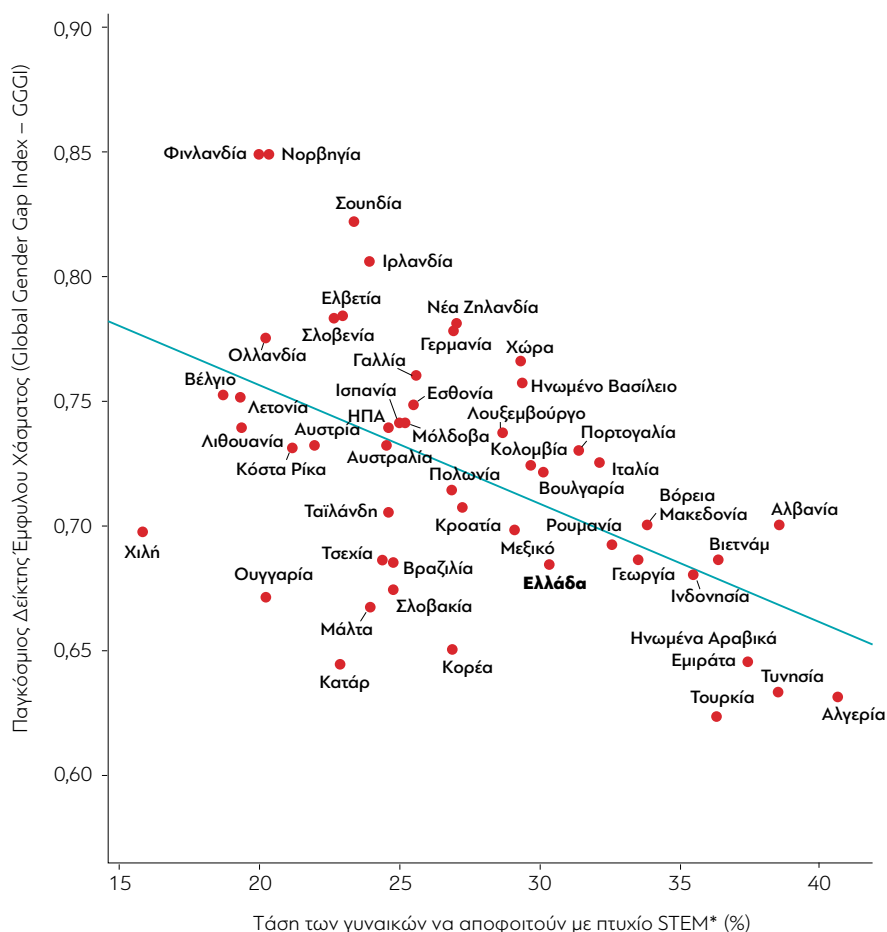
Το «παράδοξο της ισότητας των φύλων»

Οι ψυχολόγοι Stoet και Geary (2018) ανέδειξαν ένα φαινομενικά παράδοξο φαινόμενο ως προς τη σχέση έμφυλης ισότητας και έμφυλων διαφορών, το οποίο και ονόμασαν «παράδοξο της ισότητας των φύλων» (Gender-Equality Paradox). Παρατήρησαν ότι σε χώρες με υψηλότερα επίπεδα έμφυλης ισότητας (π.χ. στις σκανδιναβικές), παρότι υπάρχει πλήρης ελευθερία επιλογών, σημαντικά λιγότερες γυναίκες από ό,τι άνδρες ολοκληρώνουν τις σπουδές τους στους ανδροκρατούμενους κλάδους των θετικών και τεχνολογικών επιστημών. Μάλιστα, τα αντίστοιχα ποσοστά γυναικών από χώρες πιο παραδοσιακών έμφυλων αξιών (π.χ. Τυνησία, Αλγερία, ΗΑΕ) είναι συγκριτικά υψηλότερα (βλ. **Διάγραμμα 1**).

Πώς λοιπόν ερμηνεύεται αυτό το φαινόμενο; Εδώ οι απόψεις διίστανται. Αν και οι συγγραφείς της μελέτης αυτής αναγνώρισαν και τη σημασία των κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων (γυναίκες σε φτωχότερες χώρες έχουν μεγαλύτερο κίνητρο να επιλέξουν πιο προσοδοφόρα επαγγέλματα), απέδωσαν την παρατήρηση τους κυρίως στις ξεχωριστές «τάσεις» μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, υπογραμμίζοντας έτσι τον παράγοντα των βιολογικών έμφυλων διαφορών και υπονοώντας μια ουσιοκρατική κατανόηση του φύλου.

Το «παράδοξο της ισότητας των φύλων» εξελίχθηκε σε αντικείμενο έντονης διαφωνίας μεταξύ των ερευνητών. Αν και ορισμένοι υποστηρίζουν ή και επεκτείνουν την προσέγγιση των Stoet και Geary (π.χ. Vishkin, 2022), ακόμα περισσότεροι είναι εκείνοι που την επικρίνουν είτε ως προς τη μεθοδολογία είτε ως προς τον συλλογισμό τον οποίο ακολούθησε (π.χ. Breda et al., 2020· Richardson et al., 2020· Ilmarinen & Lönnqvist, 2024· Balducci, 2023). Αντί για την εξήγηση της «τάσης» των κοριτσιών να τα καταφέρνουν λιγότερο καλά στους τομείς των θετικών και τεχνολογικών επιστημών, αποδίδουν τη σχέση μεταξύ έμφυλης ισότητας και στερεοτυπικών επιλογών καριέρας σε άλλους παράγοντες, όπως η κυριαρχία των έμφυλων στερεοτύπων, η οποία μάλιστα τείνει να είναι εντονότερη σε οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες (Breda et al., 2020).

Διάγραμμα 1. Παγκόσμιος δείκτης χάσματος ισότητας και τάση γυναικών να ολοκληρώνουν τις σπουδές τους στις θετικές και τεχνολογικές επιστήμες

* Ο όρος STEM (από τα Science, Technology, Engineering & Mathematics) υποδηλώνει τα γνωστικά πεδία των Φυσικών Επιστημών, της Τεχνολογίας, της Μηχανικής και των Μαθηματικών.

Σημείωση: Ο δείκτης GGGI βαθμολογείται μεταξύ 0 και 1, με το 0 να υποδεικνύει πλήρη ανισότητα και το 1 πλήρη ισότητα. Με τον όρο «Τάση των γυναικών να αποφοιτούν με πτυχίο STEM» ορίζεται κατά τους Stoet & Geary το μέγεθος $\alpha/(\alpha+\beta)$, όπου α είναι το ποσοστό των γυναικών αποφοίτων που παίρνουν πτυχίο STEM και β το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών. Αυτό το μέγεθος μπορεί ως το ποσοστό των γυναικών στα STEM, υπό την υπόθεση ότι εγγράφονται στο πανεπιστήμιο ίσοι αριθμοί ανδρών και γυναικών.

Πηγή: Stoet, G., & Geary, D. C. (2018). The Gender-Equality Paradox in Science, Technology, Engineering, and Mathematics Education. *Psychological Science*, 29(4), 581–593. <https://doi.org/10.1177/0956797617741719> και Stoet, G., & Geary, D. C. (2020). Corrigendum: The Gender-Equality Paradox in Science, Technology, Engineering, and Mathematics Education. *Psychological Science*, 31(1), 110–111. <https://doi.org/10.1177/0956797619892892>.

Σε κάθε περίπτωση, είτε διαφέρουν μεταξύ τους είτε όχι, η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών φαίνεται να αποτελεί οικουμενική αξία. Ανεξάρτητα δηλαδή αν οι διαφορές μεταξύ τους είναι αποτέλεσμα επιρροής της βιολογίας ή της κοινωνίας, οι διαφορές αυτές δεν θα πρέπει να καθορίζουν τα δικαιώματα, τις ευκαιρίες, ή την ποιότητα ζωής τους. Είτε από ανθρωπιστική σκοπιά, είτε από φεμινιστική οπτική (οποιασδήποτε απόχρωσης), είτε από την άποψη της κοινωνικής δικαιοσύνης, το κοινό μήνυμα είναι ότι το βιολογικό φύλο ενός ατόμου δεν θα πρέπει να καθορίζει το πώς ή το πόσο καλά ζει.

Δυστυχώς, όμως, βρισκόμαστε ακόμα μακριά από το να το πετύχουμε αυτό. Αρκεί να σκεφτούμε ότι οι γυναίκες παγκοσμίως είναι πιο πιθανόν να (UN Women, 2024):

- ζουν σε συνθήκες ακραίας φτώχειας,
- αντιμετωπίζουν επισιτιστική ανασφάλεια,
- υποφέρουν από έλλειψη πρόσβασης σε καθαρό νερό.

Και λιγότερο πιθανόν να έχουν πρόσβαση σε:

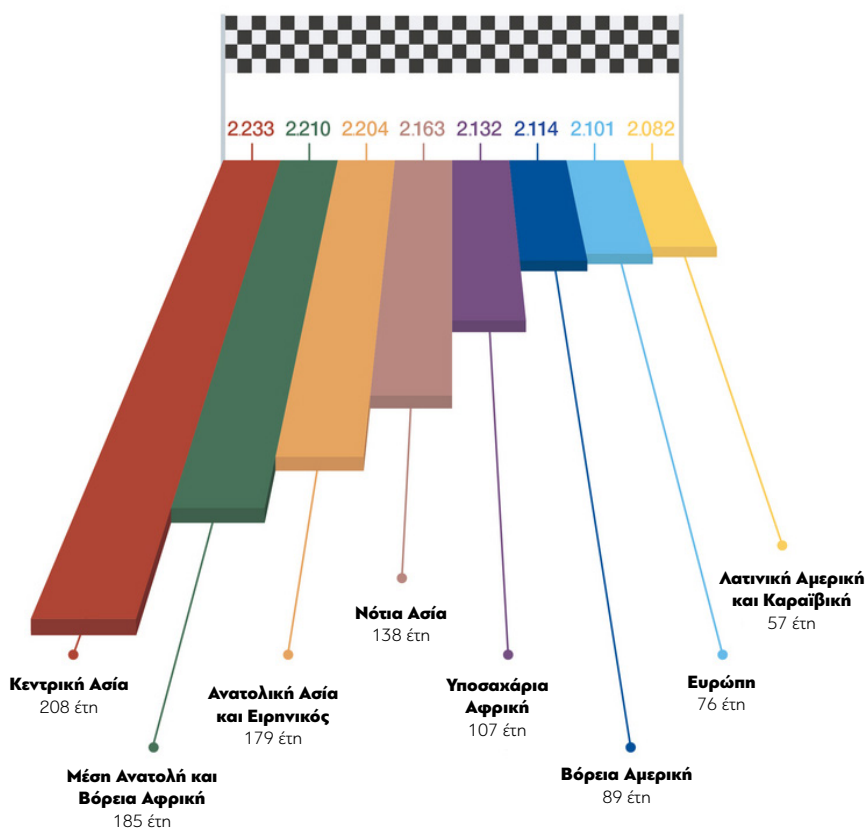
- κοινωνική προστασία,
- τράπεζες και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα,
- το διαδίκτυο.

Η ισότητα των φύλων και η ενδυνάμωση των γυναικών και των κοριτσιών παγκοσμίως αποτελεί τον 5ο από τους 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης για το 2030, τους οποίους συμφώνησαν και υπέγραψαν 193 χώρες το 2015. Ο ΟΗΕ υπογραμμίζει ότι η έμφυλη ισότητα δεν αφορά μόνο στην ευημερία των γυναικών και των κοριτσιών, αλλά στη συνολική πρόοδο και ευημερία της κοινωνίας. Στο ίδιο κλίμα, το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων (EIGE) μας υπενθυμίζει ότι:

«Η ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών θεωρείται τόσο ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων όσο και προϋπόθεση και δείκτης της ανθρωποκεντρικής αειφόρου ανάπτυξης και της δημοκρατίας» (EIGE, n.d.).

Παρά την οικουμενικότητα της αξίας της ισότητας, κάποιες περιοχές του πλανήτη αντιμετωπίζουν πολύ πιο έντονες έμφυλες ανισότητες από άλλες, ενώ διαφέρουν σημαντικά και οι ρυθμοί της προόδου (βλ. **Διάγραμμα 2**). Έτσι, κάποιες περιοχές έχουν να διανύσουν πολύ περισσότερο δρόμο προς την επίτευξή της ισότητας από άλλες. Στη Λατινική Αμερική, για παράδειγμα, προβλέπεται ότι χρειάζεται η πάροδος 57 ετών για να καλυφθεί το υπάρχον χάσμα, ενώ στην Κεντρική Ασία απαιτείται η πάροδος 208 ετών.

Διάγραμμα 2. Αριθμός ετών που απαιτείται να παρέλθουν για την επίτευξη της έμφυλης ισότητας ανά περιοχή του κόσμου

Πηγή: World Economic Forum (2025). Years to reach gender parity in regions [Infographic]. In *Global Gender Gap Report 2025 Infographics*. <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2025/shareables-bd51abcbeb/>. Προσπέλαση 24 Ιουλίου 2026.

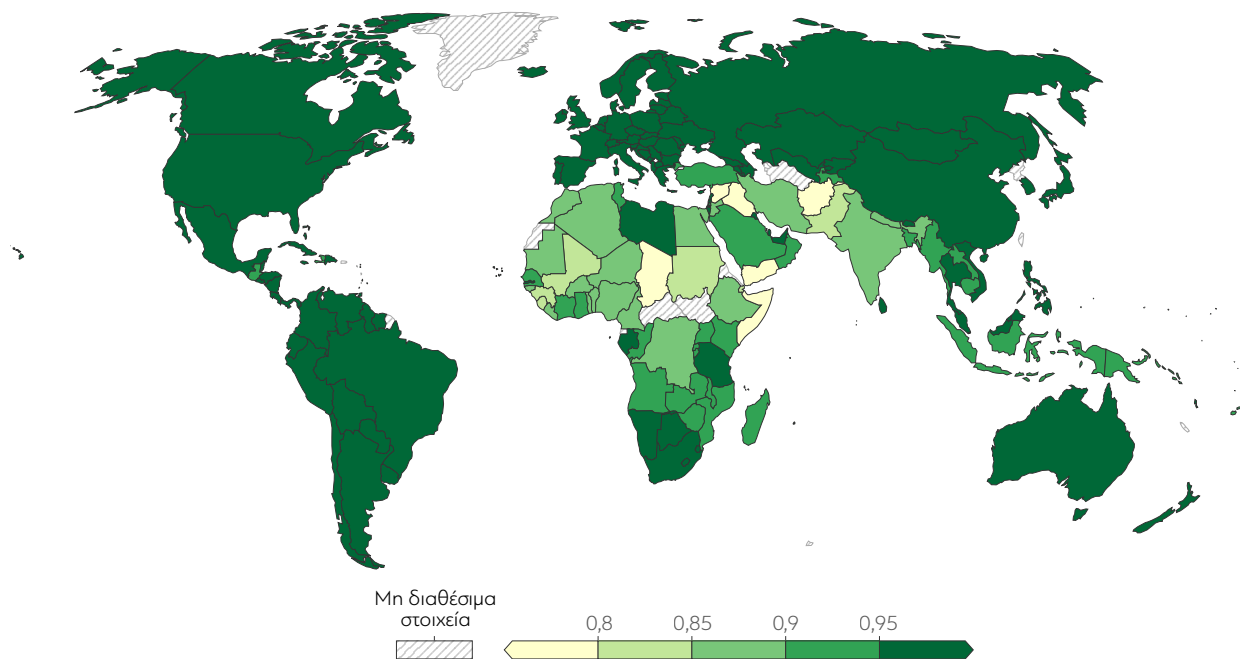
Στα επόμενα κεφάλαια θα αναλύσουμε με περισσότερες λεπτομέρειες την έμφυλη ισότητα και τα έμφυλα χάσματα, εστιάζοντας στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Αξίζει να θυμόμαστε, ωστόσο, ότι η Ελλάδα είναι μέρος της Ευρώπης, δηλαδή της ηπείρου με τις καλύτερες επιδόσεις έμφυλης ισότητας στον πλανήτη (World Economic Forum, 2025). Πώς, όμως, μετράμε την έμφυλη ισότητα;

1.2. Δείκτες και κατατάξεις έμφυλων ανισοτήτων ανά τον κόσμο

Το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη (UNDP) χρησιμοποιεί δύο βασικούς δείκτες για τη μέτρηση της έμφυλης ισότητας σε παγκόσμιο επίπεδο: τον Δείκτη Ανάπτυξης του Φύλου (Gender Development Index – GDI) και τον Δείκτη Ανισότητας των Φύλων (Gender Inequality Index – GII).

Ο Δείκτης Ανάπτυξης του Φύλου μετρά τις ανισότητες των φύλων σε τρεις βασικούς τομείς της ανθρώπινης ανάπτυξης. Ο πρώτος τομέας είναι η υγεία, που μετριέται με το προσδόκιμο ζωής γυναικών και ανδρών κατά τη γέννηση. Ο δεύτερος τομέας είναι η εκπαίδευση, που μετριέται με τα αναμενόμενα έτη σχολικής φοίτησης παιδιών και ενηλίκων ανά φύλο. Και ο τρίτος τομέας είναι η πρόσβαση και ο έλεγχος των οικονομικών πόρων, που μετριέται με το εκτιμώμενο εισόδημα από εργασία γυναικών και ανδρών. Όπως βλέπουμε και στους ακόλουθους σχετικούς **Χάρτες 2 και 3**, σε οικονομικά αναπτυσσόμενες περιοχές του πλανήτη, όπως η Νότια Ασία και η Υποσαχάρια Αφρική, υπάρχει σημαντικό χάσμα μεταξύ των φύλων.

Χάρτης 2. Παγκόσμιος Χάρτης Δείκτη Ανάπτυξης του Φύλου (2023)

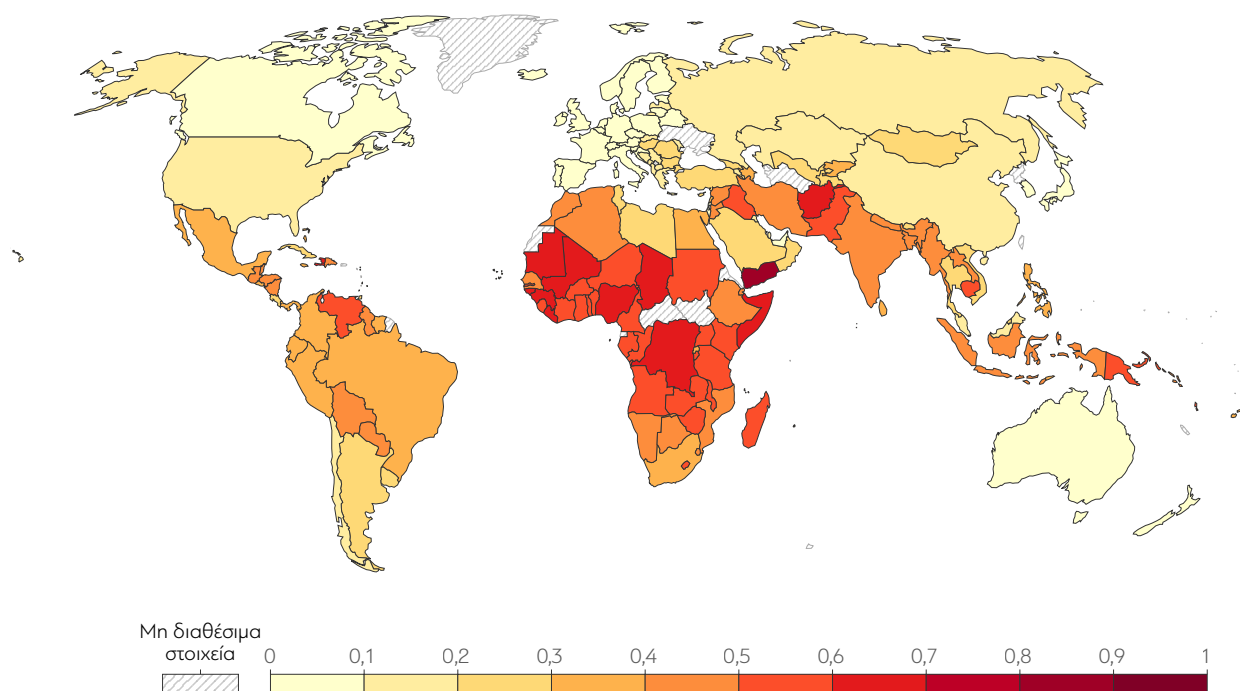

Πηγή: Our World In Data (2023). Gender Development Index 2023 [Map].

<https://ourworldindata.org/grapher/gender-development-index>.

Προσπέλαση 24 Ιουλίου 2026.

Χάρτης 3. Παγκόσμιος Χάρτης Δείκτη Ανισότητας των Φύλων (2023)

Πηγή: Our World In Data (2023). Gender Inequality Index 2023 [Map]. <https://ourworldindata.org/grapher/gender-inequality-index-from-the-human-development-report>.

Προσπέλαση 24 Ιουλίου 2026.

Ο Δείκτης Ανισότητας των Φύλων μετράει τα έμφυλα χάσματα και περιλαμβάνει τρεις βασικούς τομείς: αναπαραγωγική υγεία, κοινωνική δύναμη και αγορά εργασίας (βλ. **Χάρτη 3**). Η αναπαραγωγική υγεία μετριέται συνδυάζοντας τα ποσοστά μητρικής θνησιμότητας και εφηβικής εγκυμοσύνης. Η κοινωνική δύναμη μετριέται συνδυάζοντας τα ποσοστά πολιτών που έχουν συμπληρώσει τουλάχιστον Δευτεροβάθμια εκπαίδευση ανά φύλο με τα ποσοστά ανδρών και γυναικών στη Βουλή. Και ο τομέας της αγοράς εργασίας μετριέται συνδυάζοντας τα ποσοστά ανδρών και γυναικών στη Βουλή με τα ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας ανά φύλο. Στον χάρτη που ακολουθεί παρατηρούμε και πάλι κάποια συσχέτιση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και έμφυλων χασμάτων, με αρκετές από τις οικονομικά αναπτυσσόμενες χώρες να αντιμετωπίζουν βαθύτερα χάσματα. Η εικόνα ωστόσο εδώ είναι πιο σύνθετη, καθώς για παράδειγμα οι ΗΠΑ (GII 0,169) και η Ελλάδα (GII 0,103) βρίσκονται στην ίδια κατηγορία.

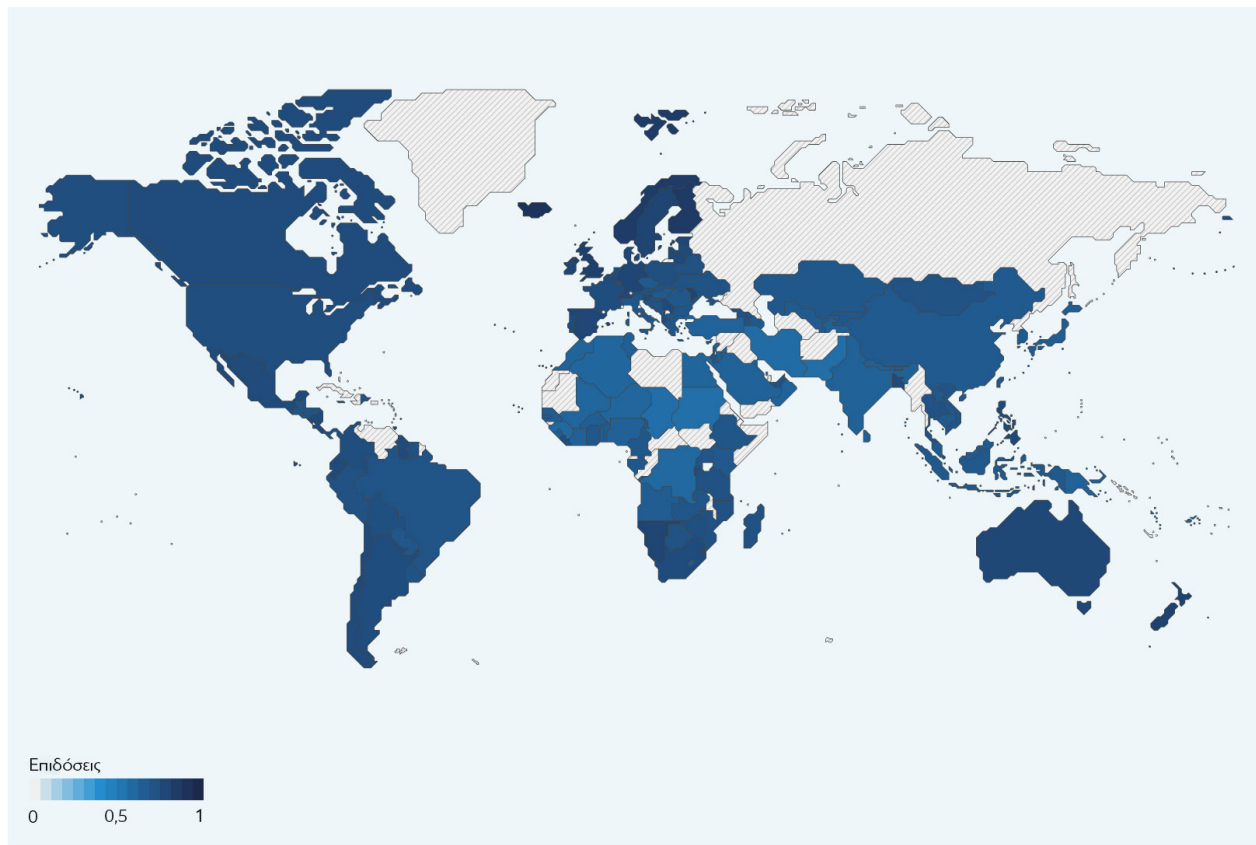
Ο τρίτος και τελευταίος παγκόσμιος δείκτης που θα αναφέρουμε εδώ είναι ο Παγκόσμιος Δείκτης Χάσματος Φύλου (Global Gender Gap Index) του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (World Economic Forum). Εδώ τα χάσματα υπολογίζονται μέσα από τέσσερις βασικούς άξονες (βλ. **Χάρτη 4**). Ο πρώτος άξονας, *οικονομική συμμετοχή και ευκαιρίες*, μετράει τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας για γυναίκες και άνδρες, τις αμοιβές για εργασία ίσης αξίας, τις οικονομικές απολαβές, και την πρόσβαση σε υψηλόβαθμες και υψηλής ειδίκευσης θέσεις. Ο δεύτερος άξονας, *μορφωτικό επίπεδο*, μετράει ποσοστά αλφαριθμητισμού και πρόσβασης σε Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ο τρίτος άξονας, *υγεία και επιβίωση*, μετράει την αναλογία των φύλων κατά τη γέννηση⁹ και το προσδόκιμο ζωής ανά φύλο¹⁰. Τέλος, ο τέταρτος άξονας, *πολιτική ισχύς*, μετράει το ποσοστό συμμετοχής στη Βουλή και σε υπουργικές θέσεις ανά φύλο, καθώς και τον αριθμό των ετών με γυναίκα και άνδρα αρχηγό κράτους.

Σύμφωνα με τον δείκτη αυτόν, τα τελευταία χρόνια η Ισλανδία βρίσκεται σταθερά στην πρώτη θέση, έχοντας καλύψει το 93,5% του συνολικού έμφυλου χάσματος. Στην τελευταία θέση για το 2024 ήταν το Σουδάν, με αντίστοιχο σκορ 56,7%. Συγκρινόμενη με άλλες 145 χώρες του κόσμου, η Ελλάδα καταλαμβάνει την 73η θέση έχοντας καλύψει 71,4% του έμφυλου χάσματος, λίγο πάνω από το μέσο όρο στην παγκόσμια κατάταξη. Όπως προαναφέραμε, στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης παρατηρείται υψηλό επίπεδο ανάπτυξης ως προς το φύλο και συγκριτικά χαμηλά έμφυλα χάσματα, ενώ το αντίθετο συμβαίνει στις χώρες της Νότιας Ασίας και της Υποσαχάριας Αφρικής.

⁹ Για κάθε 105 γεννήσεις αγοριών αντιστοιχούν 100 γεννήσεις κοριτσιών (World Bank Group, n.d.a). Βλ. επίσης παρακάτω πληροφορίες σχετικά με το φαινόμενο της βρεφοκτονίας των κοριτσιών.

¹⁰ Το προσδόκιμο ζωής των ανδρών παγκοσμίως είναι κατά μέσο όρο 4,9 χρόνια χαμηλότερο από των γυναικών (World Bank Group, n.d.b).

Χάρτης 4. Παγκόσμιος Χάρτης Δείκτη Χάσματος Φύλου (2024)

Πηγή: World Economic Forum (2024). *Economy Profiles – Global Gender Gap Index* [Map].
<https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2025/data-explorer/>.
Προσπέλαση 24 Ιουλίου 2026.

1.3. Κοινωνικές αξίες και έμφυλες ιδεολογίες

Η πρόοδος της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης έχει ευρέως συνδεθεί με πιο ισόνομες έμφυλες ιδεολογίες (Inglehart & Norris, 2003). Η αντιστοιχία ανάπτυξης-ισότητας δεν είναι όμως ούτε δεδομένη ούτε απόλυτη, αφού σε κάποιες χώρες παρατηρούμε περισσότερη ισότητα αν και έχουν χαμηλότερο δείκτη ανάπτυξης. Αυτό μας παροτρύνει να σκεφτούμε ποιοι άλλοι παράγοντες μπορεί να επηρεάζουν τις επιδόσεις ισότητας. Μια σειρά επιπλέον παραγόντων αφορά στις κοινωνικές αντιλήψεις και αξίες, δηλαδή στους άγραφους κανόνες ορθής συμπεριφοράς και προτεραιοτήτων ζωής ανά φύλο.

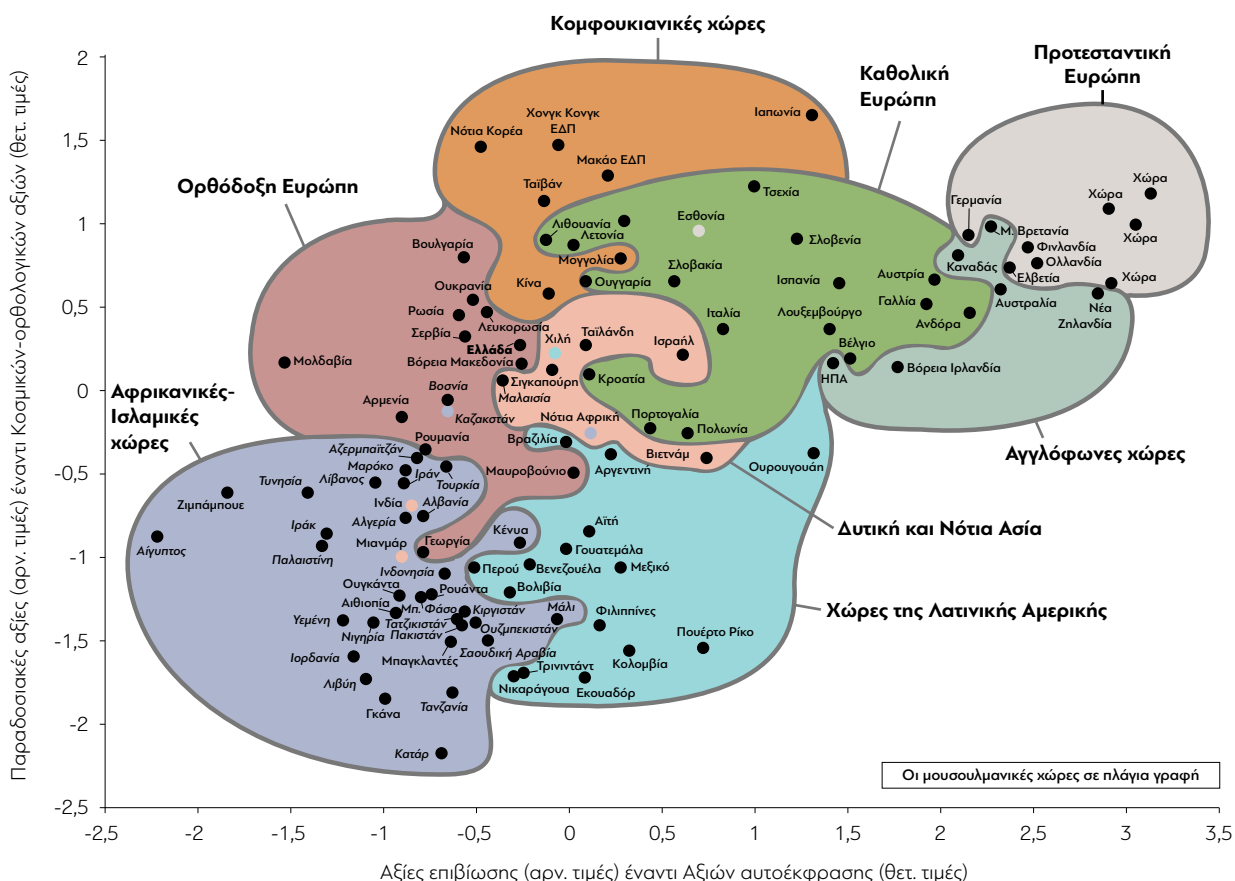
Μελετώντας τον πιο πρόσφατο παγκόσμιο αξιακό χάρτη Inglehard-Welzel (2023) εντοπίζουμε κάποια συσχέτιση μεταξύ γενικότερων κοινωνικών αξιών και έμφυλης (αν)ισότητας. Στον κάθετο άξονα, τοποθετούνται οι χώρες ως προς τις *παραδοσιακές ή κοσμικές-ορθολογικές τους αξίες*. Στον οριζόντιο άξονα τοποθετούνται οι χώρες ως προς τις αξίες *επιβίωσης ή αυτοέκφρασης*:

- Οι *παραδοσιακές αξίες* τονίζουν τη σημασία της θρησκείας, των δεσμών γονέα-παιδιού, του σεβασμού στην εξουσία και των παραδοσιακών οικογενειακών αξιών. Οι άνθρωποι που ασπάζονται αυτές τις αξίες απορρίπτουν το διαζύγιο, την έκτρωση, την ευθανασία και την αυτοκτονία. Έχουν επίσης περισσότερη εθνική περηφάνια.
- Οι *κοσμικές-ορθολογικές αξίες* είναι αντίθετες των παραδοσιακών. Οι άνθρωποι που τις ασπάζονται δίνουν λιγότερη έμφαση στη θρησκεία, στις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες και στην εξουσία. Το διαζύγιο, η έκτρωση, η ευθανασία και η αυτοκτονία θεωρούνται πιο αποδεκτά.
- Οι *αξίες επιβίωσης* δίνουν έμφαση στην οικονομική και σωματική ασφάλεια. Συνδέονται με μια σχετικά εθνοκεντρική άποψη και χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης και ανεκτικότητας.
- Οι *αξίες αυτοέκφρασης* θέτουν σε υψηλή προτεραιότητα την προστασία του περιβάλλοντος, δείχνουν αυξανόμενη ανεκτικότητα προς τους ξένους, τους ομοφυλόφιλους και την ισότητα των φύλων, καθώς και

αυξανόμενες απαιτήσεις για συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων που αφορούν την οικονομική και την πολιτική ζωή.

Στις σκανδιναβικές χώρες, στις χώρες δηλαδή με τα πιο υψηλά επίπεδα έμφυλης ισότητας στον κόσμο, κυριαρχούν οι κοσμικές-ορθολογικές αξίες, καθώς και οι αξίες αυτοέκφρασης. Στο άλλο άκρο βρίσκονται πολλές αφρικανικές και μουσουλμανικές χώρες, όπου κυριαρχούν παραδοσιακές αξίες και αξίες επιβίωσης. Εδώ παρατηρούμε ότι η Ελλάδα βρίσκεται πολύ κοντά στο σημείο μηδέν, δηλαδή στη μέση μεταξύ των δύο αυτών άκρων. Στον παρακάτω Παγκόσμιο Χάρτη Πολιτισμικών Αξιών, λοιπόν, (Διάγραμμα 3), η χώρα μας τηρεί ίσες αποστάσεις τόσο μεταξύ παράδοσης και κοσμικότητας, όσο και μεταξύ αυτοέκφρασης και επιβίωσης.

Διάγραμμα 3. Παγκόσμιος Χάρτης Πολιτισμικών Αξιών Inglehart-Welzel (2023)

Πηγή: World Values Survey 2023. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>.
Προσπέλαση 25 Ιουλίου 2025.

Συγκρίνοντας τις κοινωνικές αξίες και αντιλήψεις ανά χώρα, σύγχρονες μελέτες εμβαθύνουν περαιτέρω στην πτυχή του φύλου, την οποία ονομάζουν «έμφυλη ιδεολογία» (*gender ideology*).¹¹ Μέχρι πρόσφατα, στη βιβλιογραφία υπερίσχυε μια μονοδιάστατη προσέγγιση στη μελέτη των έμφυλων ιδεολογιών, βάσει της οποίας οι χώρες κατατάσσονται πάνω σε μια ευθεία νοητή γραμμή μεταξύ παραδοσιακών και προοδευτικών αξιών. Μάλιστα, παρατηρήθηκε και μια τάση μετάβασης από πιο παραδοσιακές προς πιο ισόνομες έμφυλες ιδεολογίες κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η οποία θεωρήθηκε αποτέλεσμα των φαινομένων της εκβιομηχάνισης και της ευρύτερης κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης¹² (Inglehart & Norris, 2003).

Πιο πρόσφατες έρευνες όμως (π.χ. Grunow et al., 2018· Knight & Brinton, 2017· van Damme & Pavlopoulos, 2022), αναγνωρίζουν την ύπαρξη μιας πιο σύνθετης σχέσης μεταξύ κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης και έμφυλων ιδεολογιών, αντίστοιχη με αυτή που αναφέρθηκε και παραπάνω αναφορικά με τα επίπεδα έμφυλης ισότητας. Μια ιδιαίτερα αξιόλογη προσπάθεια για την κατηγοριοποίηση και τη χαρτογράφηση των παγκόσμιων έμφυλων ιδεολογιών έγινε το 2025 από τους κοινωνιολόγους Xiaoling Shu, Bowen Zhu και Kelsey Meagher. Η έρευνα τους κάνει χρήση της βάσης δεδομένων του World Values Survey (όπως και ο προηγούμενος αξιακός χάρτης), και συγκρίνει 47 χώρες του κόσμου. Οι ερευνητές ταξινόμησαν τις έμφυλες ιδεολογίες των χωρών σε δύο ξεχωριστές διαστάσεις:

- Την *κάθετη ισότητα* (*vertical equality*), που αναφέρεται στην υποστήριξη της ισότητας αναφορικά με τα δικαιώματα και την κοινωνική θέση των γυναικών. Βασίζεται στην ιδέα ότι τα δύο φύλα διαθέτουν ίσες ικανότητες, επάρκεια και όραμα, και επομένως αξίζουν ισότητα κοινωνικής θέσης, εισοδήματος, εξουσίας και ευκαιριών.
- Την *οριζόντια ισότητα* (*horizontal equality*), που αναφέρεται στην οριζόντια διαφοροποίηση μεταξύ των φύλων και βασίζεται στην ουσιοκρατική προσέγγιση. Μετράει τις αντιλήψεις ως προς τις θεωρούμενες «φυσικές» διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στην προσωπικότητα ή τις δυνατότητές τους, με τις διαφορές αυτές να εξηγούν και τους διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους, τις προτιμήσεις και τις συμπεριφορές τους. Αν δηλαδή οι γυναίκες θεωρούνται από τη φύση τους κατάλληλες

¹¹ Ο όρος αυτός είναι εδώ και δεκαετίες ευρέως διαδεδομένος μεταξύ κοινωνιολόγων διεθνώς και χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις κυρίαρχες έμφυλες αξίες και αντιλήψεις σε μια κοινωνία ή ομάδα ανθρώπων. Ωστόσο, έχει πρόσφατα αποδοθεί μια νέα, εξαιρετικά πολιτικοποιημένη και αρνητική έννοια στον όρο αυτόν, συνυφασμένη με ακραίους και ανυπόστατους ισχυρισμούς, ειδικά ως προς τις κατηγορίες φύλου και τη φυλομεταβατικότητα (π.χ. για ΗΠΑ, βλ. The White House, 2025).

¹² Σύμφωνα με τη «θεωρία του εκσυγχρονισμού», όπως ονομάστηκε, οι ραγδαίες αλλαγές στην αγορά εργασίας με την αυξανόμενη ανάγκη για επαγγελματική εξειδίκευση συνδέθηκαν με την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου, την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας και την πτώση του Δείκτη Γονιμότητας. Οι δομικές αυτές αλλαγές με τη σειρά τους προκάλεσαν και ιδεολογικές αλλαγές ως προς τους έμφυλους ρόλους, και την εξάπλωση πιο ισόνομων έμφυλων ιδεολογιών (Inglehart & Norris, 2003).

ως μητέρες αλλά όχι τόσο ως εργαζόμενες, τότε ο διαχωρισμός μεταξύ «ανδρών-κουβαλητών» και «γυναικών-νοικοκυρών» θεωρείται εύλογος.

Με βάση την ταξινόμηση αυτή, η μελέτη καταλήγει σε τέσσερις τύπους έμφυλων ιδεολογιών (βλ. **Διάγραμμα 4**):

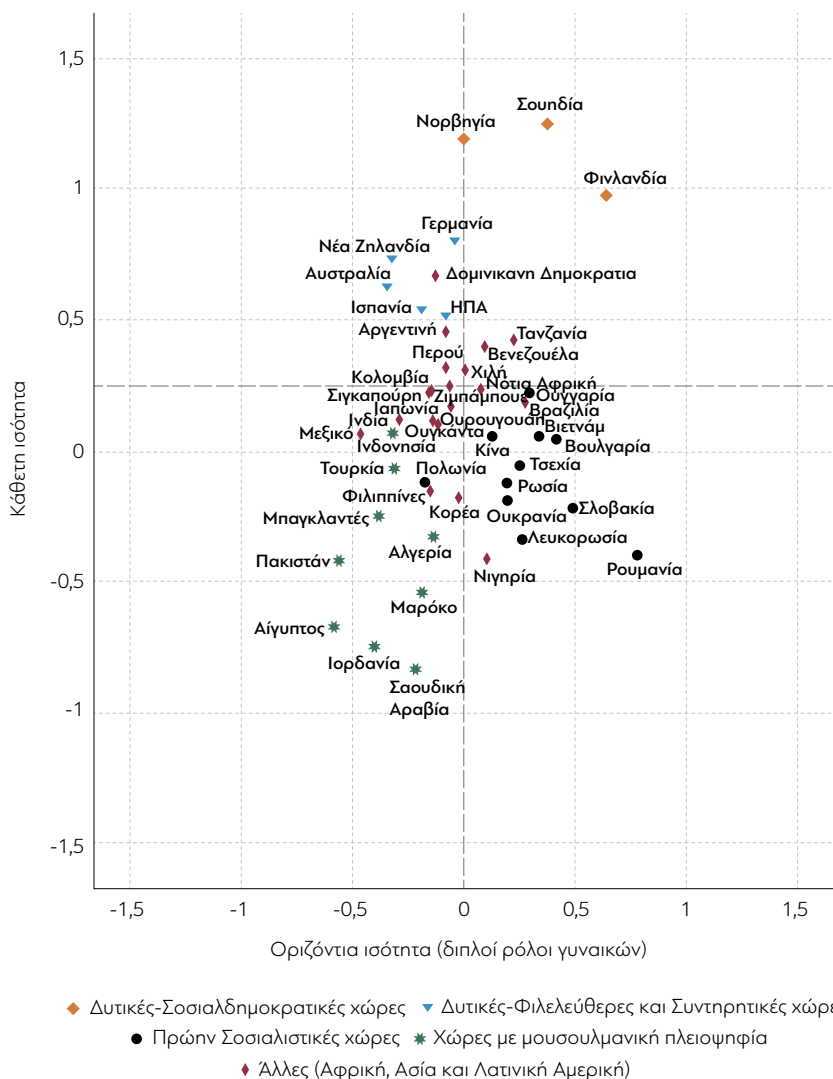
1) *Φιλελεύθερη Ισονομία – Liberal Egalitarian* (πάνω δεξιά στο Διάγραμμα):

Υποστηρίζει την ισότητα των φύλων και την αμειβόμενη απασχόληση των γυναικών, θεωρώντας τις γυναίκες ισάξιους πολίτες, με ίσα δικαιώματα στη δημόσια σφαίρα, και ικανές για διπλούς ρόλους ως μητέρες και εργαζόμενες. Αυτή η ιδεολογία βρέθηκε να είναι ευρέως διαδεδομένη παγκοσμίως, περισσότερο όμως στις σκανδιναβικές χώρες.

2) *Ουσιακρατική Ισονομία – Egalitarian Essentialist* (πάνω αριστερά στο Διάγραμμα):

Εγκρίνει τα ίσα δικαιώματα των γυναικών στη δημόσια σφαίρα, αλλά αποδοκιμάζει την αμειβόμενη εργασία για τις παντρεμένες γυναίκες και τις μητέρες μικρών παιδιών. Ο διαχωρισμός δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας ανά φύλο βασίζεται στην αντίληψη ύπαρξης «φυσικών» διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών. Υποστηρίζει μια «διαφορετική αλλά ίση» αντιμετώπιση, με τους άνδρες να είναι οι «κουβαλητές» και οι γυναίκες οι «νοικοκυρές». Είναι περισσότερο διαδεδομένη σε φιλελεύθερες και συντηρητικές δυτικές κοινωνίες, όπως οι ΗΠΑ, η Γερμανία, η Ισπανία και η Αυστραλία.

Διάγραμμα 4. Ταξινόμηση χωρών μεταξύ κάθετης και οριζόντιας ισότητας των φύλων (2025)

Πηγή: Shu, X., Zhu, B., & Meagher, K. D. (2025). Classifying and mapping gender ideologies globally: Gender attitudes in 47 countries at the turn of the 21st century. *Journal of Marriage and Family*, 87(2), 724–750. <https://doi.org/10.1111/jomf.13052>.

3) Ευέλικτη Παραδοσιακή – Flexible Traditionalist (κάτω δεξιά στο Διάγραμμα):

Έχει χαμηλή υποστήριξη για τα ίσα δικαιώματα των γυναικών, παρά την ευρεία αποδοχή της αμειβόμενης εργασίας τους. Οι γυναίκες θεωρούνται ότι έχουν συμπληρωματικό ρόλο ως εργαζόμενες, αφού ο βασικός τους ρόλος είναι η φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας. Αυτή η ιδεολογία βρέθηκε να είναι πιο διαδεδομένη σε πρώην σοσιαλιστικά κράτη, όπως η Ρωσία, η Κίνα, η Βουλγαρία και η Ρουμανία.

4) *Παραδοσιακή Ουσιοκρατική – Traditional Essentialist* (κάτω αριστερά στο Διάγραμμα):

Αντιλαμβάνεται τους άνδρες ως ανώτερους και άξιους υψηλότερης κοινωνικής θέσης και προνομίων. Οι γυναίκες θεωρούνται υποδεέστερες των ανδρών και ο ρόλος τους περιορίζεται στο να είναι σύζυγοι και μητέρες, ενώ η συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας στις περισσότερες περιπτώσεις αποθαρρύνεται. Αυτή είναι η πιο παραδοσιακή έμφυλη ιδεολογία, που εντοπίστηκε πιο συχνά σε χώρες με μουσουλμανική πλειοψηφία, όπως η Σαουδική Αραβία, η Ιορδανία και η Αίγυπτος.

Σημειώνεται ότι οι τύποι ιδεολογιών εδώ αναφέρονται σε γενικές «πλειοψηφικές» τάσεις, καθώς σε κάθε χώρα υπάρχουν ποσοστά του πληθυσμού που κλίνουν προς διαφορετικές ιδεολογικές κατευθύνσεις. Η Ελλάδα δεν ήταν στο δείγμα χωρών της μελέτης αυτής, θα εστιάσουμε όμως στην περίπτωση της Ελλάδας παρακάτω.

Στην ανάλυση που προηγήθηκε, προκύπτει ένα κεντρικό σημείο διαφωνίας ως προς την κατανόηση της έννοιας της έμφυλης ισότητας. *Είναι οι γυναίκες και οι άνδρες ίσοι αλλά διαφορετικοί ή ίσοι σκέτα;* Συνεπαγόμενο αυτού είναι και το ερώτημα του διαχωρισμού μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας, αν δηλαδή τα δύο φύλα θα πρέπει να έχουν διαφορετικούς ρόλους εντός και εκτός του σπιτιού. Τα ερωτήματα αυτά φαίνεται να είναι κεντρικής σημασίας, τόσο για το σχηματισμό έμφυλων πεποιθήσεων και ιδεολογιών –ατομικών και συλλογικών– όσο και για την αντανάκλαση αυτών στο οικονομικό σύστημα και το κοινωνικό κράτος κάθε χώρας και, τελικά, στην καθημερινότητα των πολιτών.

Όπως θα δούμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στην επόμενη ενότητα, οι κοινωνικές πεποιθήσεις, ιδεολογίες και αντιλήψεις για το φύλο είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την καθημερινή ζωή των πολιτών σε μια κοινωνία. Τα επίπεδα έμφυλης ισότητας που χαρακτηρίζουν την υλική πραγματικότητα (π.χ. στην εργασία, στην υγεία ή στην εκπαίδευση) σε μεγάλο βαθμό αντικατοπτρίζουν τις κυρίαρχες έμφυλες αντιλήψεις. Και οι αντιλήψεις, όμως, αποτελούν παράγωγο της πραγματικότητας που οι πολίτες καθημερινά βιώνουν. Τι παρατηρούμε, λοιπόν, μελετώντας ταυτόχρονα τις έμφυλες αντιλήψεις και τα επίπεδα πραγματικής ισότητας;

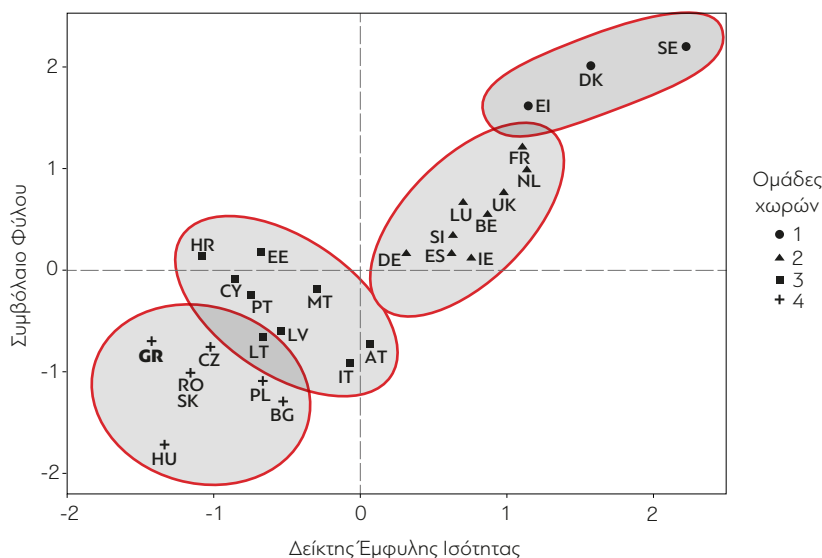
Ένα χρήσιμο θεωρητικό εργαλείο για την κατανόηση της ισότητας των φύλων σε επίπεδο χώρας είναι η έννοια του έμφυλου καθεστώτος (gender regime), όπως εισήχθη από την κοινωνιολόγο Sylvia Walby (2009). Το καθεστώς του φύλου περιγράφει ένα σύστημα αλληλένδετων έμφυλων κοινωνικών κανόνων, ηθών και θεσμών που οργανώνουν και αναπαράγουν τις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις, ορίζοντας τους ρόλους και τα δικαιώματα των πολιτών βάσει του φύλου τους (Lombardo & Grundell, 2025).

Η ιδιαίτερη χρησιμότητα του εργαλείου αυτού έγκειται στο ότι επιτρέπει τη μελέτη των πραγματικών και μετρήσιμων έμφυλων ανισοτήτων (πρόσβαση στην αγορά εργασίας, αμοιβές, κλπ.) σε μια κοινωνία, σε συνδυασμό με τη μελέτη των κυρίαρχων έμφυλων αντιλήψεων σε αυτήν. Η ταυτόχρονη ανάλυση της οικονομικής με την ψυχοκοινωνική διάσταση επιτρέπει και την ουσιαστικότερη κατανόηση της έμφυλης ισότητας.

Μέσα από το αναλυτικό πρίσμα των έμφυλων καθεστώτων, οι χώρες τις Ευρώπης χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία είναι οι σκανδιναβικές χώρες (Σουηδία, Δανία, Φιλανδία), η οποία ξεχωρίζει τόσο σε επίπεδο πραγματικής ισότητας όσο και σε επίπεδο προοδευτικών αντιλήψεων. Στη δεύτερη κατηγορία, ανήκουν ως επί το πλείστον χώρες της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης (Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Αγγλία, αλλά και Ισπανία και Ιρλανδία), με σχετικά υψηλή βαθμολογία, και σε πραγματική ισότητα και σε αντιλήψεις, αν και εμφανώς χαμηλότερη από τις χώρες της πρώτης κατηγορίας. Στην τρίτη κατηγορία βρίσκονται κυρίως χώρες της Μεσογείου (Ιταλία, Κύπρος, Πορτογαλία, Μάλτα) και κάποιες της ανατολικής Ευρώπης (Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία, Κροατία), έχοντας σχετικά χαμηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις. Και στην τέταρτη και τελευταία κατηγορία βρίσκονται οι υπόλοιπες χώρες της ανατολικής Ευρώπης (Βουλγαρία, Τσεχία, Πολωνία, Σλοβακία, Ουγγαρία, Ρουμανία), καθώς και η Ελλάδα, οι οποίες έχουν τη χαμηλότερη βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις.

Στο ακόλουθο **Διάγραμμα 5** παρουσιάζεται ταξινόμηση των ευρωπαϊκών χωρών βάσει των καθεστώτων φύλου τους. Στον κάθετο άξονα οι χώρες είναι κατανεμημένες σύμφωνα με τον άξονα Πρόοδος-Συντήρηση ως προς τις αντιλήψεις για το ρόλο των φύλων, οι οποίες συνοψίζονται με τον όρο «συμβόλαιο φύλου» (gender contract). Οι χώρες πιο ψηλά στον άξονα (1, 2) έχουν πιο προοδευτικές έμφυλες αντιλήψεις και οι χώρες πιο χαμηλά (-1, -2) περισσότερο συντηρητικές. Ως προς τον οριζόντιο άξονα, οι χώρες που τοποθετούνται στα δεξιά (1, 2) έχουν ψηλότερο επίπεδο πραγματικής ισότητας (στη βάση του δείκτη του EIGE), ενώ οι χώρες στα αριστερά (-1, -2) χαμηλότερο επίπεδο.

Διάγραμμα 5. Ταξινόμηση καθεστώτων φύλου στην Ευρώπη

Σημείωση: Στοιχεία του 2010 για τον κάθετο άξονα και του 2015 για τον οριζόντιο.

Πηγή: Giordano, C. (2022). The Gender Regime. In: *Ethnicisation and Domesticisation. Migration, Diasporas and Citizenship*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-16041-7_5

Παρατηρούμε λοιπόν ότι έχουμε μια Ευρώπη πολλαπλών ταχυτήτων όσον αφορά τα καθεστώτα φύλου, με τις χώρες της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης να ξεχωρίζουν σημαντικά από αυτές τις Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης. Η ταξινόμηση στις τέσσερις αυτές κατηγορίες είναι έως έναν βαθμό σχετιζόμενη με τα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης, τα καθεστώτα κοινωνικής πρόνοιας και την πρόσφατη ιστορία των ευρωπαϊκών χωρών. Υπάρχουν ωστόσο και εκπλήξεις. Παρότι η Ισπανία αποτελεί μεσογειακή χώρα η οποία μοιράζεται σημαντικά κοινά στοιχεία με την Ιταλία, την Ελλάδα και την Πορτογαλία (π.χ. πρόσφατη ιστορία δικτατορίας, έμφαση στην αξία της οικογένειας, «νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο» κράτους πρόνοιας), βρίσκεται σε υψηλότερη θέση όσον αφορά στο καθεστώς φύλου, δηλαδή στην κατηγορία 2 αντί για 3. Σε αντίθεση, η Ελλάδα, που επίσης μοιράζεται τα ίδια χαρακτηριστικά, βρίσκεται πιο χαμηλά από ό,τι θα περίμενε κανείς, δηλαδή στην κατηγορία 4 αντί για 3.

Αξίζει και πάλι να αναφέρουμε ότι αν και οι σύγχρονες μελέτες στην πλειονότητά τους συγκρίνουν κοινωνικές αντιλήψεις για το φύλο και την έμφυλη ισότητα σε επίπεδο χωρών, υπάρχουν σημαντικές γεωγραφικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της κάθε χώρας. Μελετητές που εστιάζουν στην Ευρώπη (Cascella et al., 2024) σημειώνουν μάλιστα ότι οι διαφορές που παρατηρούνται εντός μιας χώρας είναι εντονότερες σε σύγκριση με τις διαφορές από χώρα σε χώρα.

Το ότι η Ελλάδα όμως έχει αρκετά χαμηλότερη έμφυλη ισότητα από όσο θα περίμενε κανείς, τόσο σε επίπεδο αντιλήψεων όσο και σε επίπεδο πρακτικής καθημερινότητας, αποτελεί κεντρικό προβληματισμό μας σε αυτήν τη μελέτη, αλλά και αφορμή για τη συγγραφή της. Στην ενότητα που ακολουθεί θα αναλύσουμε σε μεγαλύτερο βάθος τη σχέση μεταξύ έμφυλων αντιλήψεων και έμφυλης καθημερινότητας.

1.4. Η αμφίδρομη σχέση μεταξύ καθημερινότητας και αντιλήψεων

Η σχέση μεταξύ έμφυλων αντιλήψεων και έμφυλης ισότητας φαίνεται να είναι αμφίδρομη. Από τη μία, οι αντιλήψεις που κυριαρχούν διαμορφώνουν την απτή πραγματικότητα των πολιτών, μέσα από τις καθημερινές πράξεις και συνήθειες που τις αντικατοπτρίζουν και τις ενσαρκώνουν. Από την άλλη, οι καθημερινές συνήθειες και πράξεις των ατόμων είναι σε μεγάλο βαθμό και εκείνες που διαμορφώνουν τις κυριαρχούσες αντιλήψεις, αφού τα νέα μέλη μιας κοινωνίας παρατηρούν και αποδέχονται (τουλάχιστον έως έναν βαθμό) τον εκάστοτε τρόπο ζωής που έχει επικρατήσει να θεωρείται «κάτι φυσιολογικό».

Θα εμβαθύνουμε, στις σελίδες που ακολουθούν, στην αμφίδρομη αυτή σχέση. Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε δύο καίρια ερωτήματα: α) πώς το περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνουμε διαμορφώνει τις κυρίαρχες κοινωνικές αντιλήψεις γύρω από το φύλο, και β) πώς οι κυρίαρχες αντιλήψεις για το φύλο διαμορφώνουν την καθημερινότητά μας. Τα ερωτήματα αυτά θα απαντηθούν αντλώντας θεωρητικά εργαλεία από πολλαπλά επιστημονικά πεδία, κυρίως από την κοινωνιολογία και την ψυχολογία, και χρησιμοποιώντας συγκεκριμένα παραδείγματα από όλο τον κόσμο.

Η διαμόρφωση των έμφυλων αντιλήψεων

Με τον ερχομό ενός νέου μέλους στην κοινωνία, οι γονείς και φροντιστές του καλούνται να επιλέξουν μέσα από ένα ήδη φυλοκωδικοποιημένο σύνολο επιλογών (αντικειμένων και δραστηριοτήτων) αναλόγως του βιολογικού φύλου του παιδιού: ροζ ή μπλε ρούχα, κούκλες ή αυτοκινητάκια, μπαλέτο ή ποδόσφαιρο. Τα έμφυλα στερεότυπα καθορίζουν όχι μόνο τις αποφάσεις των γονέων, αλλά και το τι είδους επιλογές θεωρούνται θεμιτές. Ακόμα και στη σημερινή εποχή, αν ένα κορίτσι φοράει μπλε, παίζει με αυτοκινητάκια και ασχολείται με το ποδόσφαιρο αποκαλείται «αγοροκόριτσο». Αντίστοιχα, ένα αγόρι που φοράει ροζ, παίζει με κούκλες και ασχολείται με το μπαλέτο θεωρείται ότι κάνει κάτι αταίριαστο και, μάλλον, «ντροπιαστικό».

Η ενασχόληση με «κοριτσίστικα» ή «γυναικεία» πράγματα θεωρείται γενικότερα υποτιμητική για το ανδρικό φύλο, γεγονός που υποδεικνύει τους ιεραρχικά κατανεμημένους ρόλους ανδρών και γυναικών. Οι άνδρες αναμένεται

να καταλαμβάνουν θέσεις ισχύος κοινωνικά, αναλαμβάνοντας ηγετικούς ρόλους και λαμβάνοντας υψηλότερους μισθούς. Το στερεότυπο του «άνδρα κουβαλητή» συνδέεται με την πλήρη συμμετοχή του στην αγορά εργασίας, ένα αξιόλογο μισθό, και άρα μια σχετική ελευθερία επιλογών. Αντίθετα, οι δουλειές του σπιτιού και η φροντίδα των νέων και ηλικιωμένων μελών της οικογένειας θεωρούνται κατά κανόνα γυναικεία υπόθεση, και αποτελούν μη αμειβόμενη εργασία (ή χαμηλά αμειβόμενη όταν ασκείται επαγγελματικά).

Οι παραδοσιακοί έμφυλοι ρόλοι συνδέονται με βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις, οι οποίες τελικά καθορίζουν την καθημερινότητα των πολιτών. Δεν είναι τυχαίο ότι λίγες είναι οι γυναίκες που προτεραιοποιούν αποκλειστικά την καριέρα τους και αποποιούνται νοικοκυριό και φροντίδα, ενώ ακόμα λιγότεροι είναι οι άνδρες που ασχολούνται εξ ολοκλήρου με τη φροντίδα οικογένειας και νοικοκυριού.

Πώς όμως διαμορφώνονται οι κυρίαρχες αντιλήψεις περί φύλου; Ξεκινώντας από το συλλογικό επίπεδο, θα αναλύσουμε παρακάτω τρεις βασικούς παράγοντες: α) πολιτικό σύστημα και πολιτικές, β) οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, και γ) έμφυλη κουλτούρα. Στη συνέχεια, θα περάσουμε στο ατομικό επίπεδο και τα χαρακτηριστικά που επηρεάζουν και ξεχωρίζουν τις έμφυλες αντιλήψεις ορισμένων ατόμων από τις αντιλήψεις άλλων.

Τόσο το κυρίαρχο πολιτικό σύστημα (π.χ. δημοκρατικό ή αυταρχικό καθεστώς), όσο και οι συγκεκριμένες πολιτικές που ακολουθεί μια κυβέρνηση αναφορικά με το φύλο (π.χ. δημόσιοι βρεφικοί σταθμοί ή άλλες διευκολύνσεις για το συνδυασμό καριέρας-οικογένειας) παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση όχι μόνο της καθημερινότητας των πολιτών, αλλά και του τρόπου που σκέφτονται όσον αφορά τους έμφυλους ρόλους. Αν και ιστορικά στις χώρες όπου κυριάρχησαν κομμουνιστικά καθεστώτα υπήρχε και πιο ισότιμη συμμετοχή στην αγορά εργασίας για γυναίκες και άνδρες (π.χ. στην Ανατολική Γερμανία, βλ. Boelmann et al., 2021), στη σημερινή εποχή οι οικονομικά ανεπτυγμένες, καπιταλιστικές και δημοκρατικές κοινωνίες της Δύσης τείνουν να έχουν υψηλότερους δείκτες ισότητας (World Economic Forum, 2024). Αντίστοιχα, σε χώρες όπου η γονεϊκότητα προστατεύεται και υποστηρίζεται νομικά και πρακτικά εξίσου για άνδρες και γυναίκες (π.χ. στις σκανδιναβικές χώρες) αφενός, διευκολύνεται η δημιουργία οικογένειας από τα νέα ζευγάρια, και αφετέρου, εκπέμπεται το μήνυμα ότι δεν χρειάζεται οι ρόλοι ανδρών και γυναικών να διαχωρίζονται μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας.

Άμεσα συνδεδεμένο με το πολιτικό σύστημα είναι και το οικονομικό μοντέλο μιας χώρας. Σε χώρες όπου ο καπιταλισμός είναι πιο ισχυρά εδραιωμένος, όπως π.χ. στις ΗΠΑ, το κράτος τείνει να έχει μικρότερο ρόλο και έτσι οι πολιτικές για το φύλο είναι λιγότερο επεμβατικές. Αν και από τη μία αυτό σημαίνει ότι οι γυναίκες αντιμετωπίζονται πιο ισότιμα στον εργασιακό χώρο,

ακόμα και σε ανδροκρατούμενους τομείς (π.χ. στον επαγγελματικό αθλητισμό), ταυτόχρονα ορισμένες ανάγκες τους δεν καλύπτονται επαρκώς. Δεν προβλέπεται, για παράδειγμα, για τις εργαζόμενες σε ομοσπονδιακό επίπεδο άδεια μητρότητας μετ' αποδοχών (το Family and Medical Leave Act του 1993 παρέχει σε εργαζόμενους που πληρούν τις προϋποθέσεις έως 12 εβδομάδες άδειας με προστασία της θέσης εργασίας, η οποία είναι άμισθη).¹³ Η πολιτική αυτή έχει αρνητικό αντίκτυπο στο ποσοστό συμμετοχής των μπτέρων με μικρά παιδιά στην αγορά εργασίας, το οποίο είναι αισθητά χαμηλότερο από εκείνο των πατεράδων (Bureau of Labor Statistics, 2024).¹⁴ Η μειωμένη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας λόγω μητρότητας, και άρα η στενότερη σύνδεση των γυναικών με την οικογένεια αντί για την εργασία, γίνεται συνεπώς κοινώς αποδεκτή και θεωρείται «κάτι φυσιολογικό».

Σε χώρες όμως με ισχυρότερο κοινωνικό κράτος (π.χ. στη Βόρεια Ευρώπη), οι γυναίκες διευκολύνονται ως μπτέρες και εργαζόμενες, ενώ έχουν και μεγαλύτερες πιθανότητες για ανέλιξη σε ηγετικές θέσεις, είτε στον εργασιακό είτε στον πολιτικό στίβο (EIGE, 2024). Και σε αυτές τις περιπτώσεις, το γεγονός ότι ζουν σε ένα πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον που τους επιτρέπει να συνδυάζουν καριέρα και οικογένεια –ή τουλάχιστον το καθιστά λιγότερο δύσκολο– περνάει και το μήνυμα στις νεότερες γενιές ότι δεν υφίσταται λόγος να υπάρχει έντονος έμφυλος διαχωρισμός μεταξύ της δημόσιας και της ιδιωτικής σφαίρας. Έτσι, τα κορίτσια και τα αγόρια που γεννιούνται σε χώρες όπου η έμφυλη ισότητα υποστηρίζεται και προστατεύεται έμπρακτα, μεγαλώνουν ενστερνιζόμενα πιο ισότιμες έμφυλε αντιλήψεις (Lomazzi et al., 2019· Dotti Sani & Quaranta, 2017).

Πέρα από το γενικότερο πολιτικο-οικονομικό περιβάλλον και σύστημα όμως, τα οποία τείνουν να παραμένουν σχετικά σταθερά, οι συγκεκριμένες συνθήκες που κυριαρχούν, αυτό που λέμε «τα δεδομένα της συγκυρίας», ανά πάσα στιγμή ασκούν επίδραση στη διαμόρφωση των κυρίαρχων έμφυλων αντιλήψεων. Μάλιστα, σε περιόδους έντονων ή ραγδαίων αλλαγών είναι που οι αντιλήψεις αυτές παύουν να θεωρούνται δεδομένες και γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης. Έτσι, εν μέσω καταιγιστικών αλλαγών είναι πιο πιθανόν να αλλάξουν και οι αντιλήψεις.

Για παράδειγμα, όταν οι γυναίκες στις ΗΠΑ εισήλθαν μαζικά στην αγορά εργασίας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σε απάντηση ανάγκης της εθνικής οικονομίας, η οικονομική ανεξαρτησία που προσωρινά απέκτησαν λειτούργησε ως καταλύτης για τη φεμινιστική τους αφύπνιση και τη διεκδίκηση

¹³ Οι εργοδότες μπορούν κατά το δοκούν να παρέχουν έμμισθη άδεια μητρότητας στις εργαζόμενες.

¹⁴ Από την άλλη πλευρά, η ίδια αυτή πολιτική εξουδετερώνει πολλά αντικίνητρα στην πρόσληψη των γυναικών, με αποτέλεσμα να μην είναι απολύτως σαφές το τελικό της αποτέλεσμα στην απασχόληση των γυναικών.

ισότιμων δικαιωμάτων και ευκαιριών, αρκετά από τα οποία και τελικά κατέκτησαν (Hämmerle et al., 2014). Σε αυτή την αλλαγή συντέλεσε και η άνοδος του μεριδίου των υπηρεσιών στην απασχόληση ως αποτέλεσμα της αναδιάρθρωσης των τομέων της οικονομίας, που μεταφράστηκε σε περισσότερες διαθέσιμες «δουλειές γραφείου». Κρίσιμος ήταν όμως και ο ρόλος της εξέλιξης της τεχνολογίας, καθώς επέτρεψε μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων στις γυναίκες μέσα από την ευρεία πρόσβασή τους στην αντισύλληψη με το «χάπι», αλλά και σε οικιακές συσκευές που εξοικονομούν ώρες (μη αμειβόμενης) εργασίας στο σπίτι. Ανεξάρτητα από τους λόγους, έχει τεκμηριωθεί ότι η αύξηση της πρόσβασης των γυναικών στην αγορά εργασίας, και άρα η ενίσχυση της οικονομικής τους ανεξαρτησίας, οδηγεί σταδιακά σε πιο ισότιμες έμφυλες αντιλήψεις και αξίες (Seguino, 2007· Goldin, 2006).

Εκτός από τις εξελίξεις της οικονομικής συγκυρίας, τις αντιλήψεις για το φύλο και την ισότητα τις επηρεάζουν οι κοινωνικές αλλαγές. Ένα πρόσφατο τέτοιο παράδειγμα είναι η γέννηση και εξάπλωση του #MeToo, του κοινωνικού κινήματος ενάντια στην έμφυλη σεξουαλική κακοποίηση και παρενόχληση, που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ και από το 2017 προσέλαβε διεθνείς διαστάσεις. Επιτυχία του #MeToo θα μπορούσε να θεωρηθεί η αυξημένη ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού, καθώς και οι νομοθετικές αλλαγές που σε αρκετές περιπτώσεις ακολούθησαν ως προς την πρόληψη περιστατικών σεξουαλικής κακοποίησης και την προστασία των θυμάτων (Heymann et al., 2022).

Οι απότομες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές όμως, δεν είναι πάντα ωφέλιμες για την ισότητα. Πρόσφατες έρευνες έχουν αναδείξει και μια τάση αντίδρασης σε γεγονότα και φαινόμενα τα οποία συγκρούονται και «απειλούν» τους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους. Όταν, για παράδειγμα, η ανεργία σε ανδρικά επαγγέλματα αυξάνεται ξαφνικά και οι γυναίκες αναγκάζονται να εισέλθουν στην αγορά εργασίας για να καλύψουν τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειας, οι ήδη υπάρχουσες παραδοσιακές αντιλήψεις για το φύλο μπορεί παραδόξως να ενισχύονται μέσα στο νοικοκυριό. Μια εξήγηση είναι ότι, μη μπορώντας να ενσαρκώσουν επιτυχώς το ρόλο του «άνδρα κουβαλητή», πολλοί άνδρες νιώθουν αισθήματα ανεπάρκειας, και έτσι αρνούνται να συμβάλουν στις δουλειές του σπιτιού (ένα θεωρούμενο «θηλυκό» και άρα υποδεέστερο ρόλο), ώστε να προστατεύσουν την αυτοεικόνα και την αίσθηση του ανδρισμού τους (Schmalzbauer, 2011· Cassino & Besen-Cassino, 2021).

Οι κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που οδηγούν σε σχετική μείωση των έμφυλων ανισοτήτων, πυροδοτούν και γενικότερους προβληματισμούς ως προς τη θέση των ανδρών στη νέα κατάσταση πραγμάτων, όπως θα συζητήσουμε και παρακάτω. Εδώ εντάσσεται και ο προβληματισμός που διατυπώνει με ευκρίνεια ο Richard Reeves (2022) στο πρόσφατο βιβλίο του *Of Boys and Men*: Καθώς οι γυναίκες σημειώνουν πρόοδο και με την

πάροδο του χρόνου περιορίζουν τα έμφυλα χάσματα (π.χ. ως προς την οικονομία) ή και τα αντιστρέφουν (π.χ. ως προς την εκπαίδευση), τα αγόρια και οι άνδρες δυσκολεύονται να ανταπεξέλθουν στη νέα πραγματικότητα, ειδικά όσοι προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Αφενός, έχουν χάσει πολλά από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που ιστορικά είχαν έναντι των γυναικών, και αφετέρου, δεν λαμβάνουν επαρκή στήριξη στους τομείς που υστερούν, υποστηρίζει η θέση αυτή.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί, ωστόσο, ότι ο τρόπος με τον οποίο οι έντονες αλλαγές στους έμφυλους ρόλους ερμηνεύονται από τους ανθρώπους που τις βιώνουν είναι άμεσα συνδεδεμένος με τις προϋπάρχουσες έμφυλες αντιλήψεις τους. Πρόσφατη μελέτη (Fisher et al., 2024) βασισμένη σε 115 χώρες, ανέδειξε την επιρροή της υγειονομικής κρίσης της Covid-19 στους ρόλους των φύλων και πώς βίωσαν αυτό το επεισόδιο γυναίκες και άνδρες. Αν και η επιστροφή σε πιο παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους παρατηρήθηκε σε όλες σχεδόν τις χώρες, οι γυναίκες σε χώρες με υψηλότερη έμφυλη ισότητα βίωσαν την επιστροφή αυτή πολύ πιο αρνητικά από εκείνες που ζούσαν σε πιο παραδοσιακές κοινωνίες. Οι ερευνητές αποδίδουν αυτή τη διαφορά στη συμβατότητα ή μη μεταξύ των ήδη εμπεδωμένων έμφυλων αντιλήψεων και των έμφυλων ρόλων στην κοινωνία και την οικονομία.

Αντίστοιχα, στην Ελλάδα, όπου κυριαρχούν ακόμα παραδοσιακοί έμφυλοι ρόλοι σε σύγκριση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα, δεν βίωσαν όλες οι Ελληνίδες κατά την οικονομική κρίση την επιστροφή στο νοικοκυριό και στη φροντίδα των μελών της οικογένειας απαραίτητα ως μια εξαιρετικά αρνητική εμπειρία. Κάποιες μάλιστα το ερμήνευσαν ως εκδήλωση αντίστασης στις πιέσεις ενός καπιταλιστικού οικονομικού μοντέλου, μέσα στο οποίο ένιωθαν υποτίμηση του χρόνου και της αξίας της εργασίας τους (Daskalaki et al., 2021).

Φτάνουμε λοιπόν στον τρίτο παράγοντα που διαμορφώνει έμφυλες αντιλήψεις, αυτό που ονομάζουμε εδώ «*έμφυλη κουλτούρα*» και ορίζουμε ως το σύνολο των μέσων κοινωνικοποίησης και επιρροής. Αυτά αποτελούνται κυρίως από το εκπαιδευτικό σύστημα, τη θρησκεία, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (ΜΜΕ) και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, γνωστά και ως social media.

Ξεκινώντας από την επίσημη εκπαίδευση, η πρόσβαση σε αυτήν αλλά και το περιεχόμενο της εκπαιδευτικής ύλης διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στον σχηματισμό και στη διαιώνιση έμφυλων αντιλήψεων και προτύπων. Δεν αποτελεί έκπληξη ότι τα δημόσια εκπαιδευτικά συστήματα σε χώρες με χαμηλό δείκτη έμφυλης ισότητας και ανάπτυξης προωθούν πιο παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους. Το γεγονός ότι η κυβέρνηση των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν απαγορεύει στα κορίτσια άνω των 12 ετών να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση αποτελεί ένα οφθαλμοφανές (και λυπηρό) τέτοιο παράδειγμα. Και σε χώρες με υψηλό δείκτη έμφυλης ισότητας, όμως, μέσω της εκπαίδευσης αντικατοπτρίζονται αλλά και αναπτύσσονται έμφυλες ιδεολογίες

και αντιλήψεις. Τον Ιανουάριο του 2025, για παράδειγμα, ο πρόεδρος των ΗΠΑ υπέγραψε εκτελεστικό διάταγμα για να μειώσει τη χρηματοδότηση και να περιορίσει τις σπουδές φύλου (gender studies), γεγονός που ενδέχεται να επηρεάσει αρνητικά την κατανόηση των έμφυλων θεμάτων στις επόμενες γενιές, ωθώντας τις κοινωνικές αντιλήψεις για το φύλο προς περισσότερο συντηρητική κατεύθυνση.

Παράλληλα με το εκπαιδευτικό σύστημα, και ορισμένες φορές σε συνδυασμό με αυτό (όπως στην περίπτωση των Ταλιμπάν), η θρησκεία είναι εξίσου σημαντικός φορέας κοινωνικοποίησης και αναπαραγωγής έμφυλων αντιλήψεων. Δίνοντας έμφαση στους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους εντός της οικογένειας, πολλές θρησκείες υπογραμμίζουν και προάγουν το πρότυπο του δίπολου «γυναίκα-μητέρα» και «άνδρας-κουβαλητής». Έτσι, σε χώρες όπου παρατηρούνται υψηλότερα επίπεδα θρησκευτικότητας, ανεξαρτήτως της θρησκείας, κυριαρχούν πατριαρχικές αντιλήψεις περί φύλου και πιο παραδοσιακοί έμφυλοι ρόλοι¹⁵ (Schnabel, 2016· Perales & Bouma, 2018). Αυτό συμβαίνει και στην Ελλάδα, αφού ο ελληνικός λαός είναι από τους πλέον θρησκευόμενους μεταξύ των Ευρωπαίων (Pew Research Center, 2018), ενώ κυριαρχούν και συντηρητικές έμφυλες αντιλήψεις (European Commission, 2024b· ESS, 2025).

Επιπλέον παράγοντας που συντελεί στη διαμόρφωση μιας κυρίαρχης έμφυλης κουλτούρας είναι ασφαλώς τα μέσα ενημέρωσης και δικτύωσης. Μέχρι πρόσφατα, τα ΜΜΕ (τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδα) είχαν κυρίαρχο ρόλο στην αναπαραγωγή και διαμόρφωση κοινωνικών προτύπων και έμφυλων στερεοτύπων (Ward & Grower, 2020), ενίοτε με επιβλαβείς συνέπειες (π.χ. αύξηση έμφυλη βίας ή διατροφικών διαταραχών σε κορίτσια, βλ. Santoniccolo et al., 2023). Τα τελευταία χρόνια, με την άνοδο και εξάπλωση της χρήσης του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (social media), παρατηρούμε ακόμα γρηγορότερη εξάπλωση κοινωνικών ιδεών, δικτύων και κινημάτων για το φύλο. Παράλληλα όμως με τη διευκόλυνση των κινημάτων που στοχεύουν στην αντιμετώπιση των έμφυλων ανισοτήτων, όπως το #Me Too, τα social media επιτρέπουν και την εξάπλωση προτύπων και ιδεών που οδηγούν στην οπισθοδρόμηση των έμφυλων αντιλήψεων αλλά και στην αμφισβήτηση της ίδιας της ιδέας της ισότητας (Wallaschek & Mikus, 2025). Συνέπεια των αντικρουόμενων αυτών δυναμικών είναι η αυξανόμενη πόλωση της κοινής γνώμης, με τους νέους άνδρες να γίνονται όλο και πιο συντηρητικοί στις αντιλήψεις τους για το φύλο, ενώ οι νέες γυναίκες όλο και πιο προοδευτικές (Langsæther & Knutsen, 2024· Ipsos, 2024).

¹⁵ Υπάρχουν και χώρες, βέβαια, όπου αυτό δεν ισχύει, όπως για παράδειγμα η Ουγγαρία, η Κίνα, η Κορέα και η Ιαπωνία.

Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα, η διάδοση νεοσυντηρητικών και αντιφεμινιστικών έμφυλων αντιλήψεων μέσω του διαδικτύου παίρνει ανησυχητικές διαστάσεις, καθώς συνδέεται με τη ριζοσπαστικοποίηση μερίδας ανδρών και με την αύξηση ακραίων μορφών μισογυνισμού που συχνά οδηγούν στην έμφυλη βία. Άνδρες που αισθάνονται αποξενωμένοι από τις γυναίκες και θυμωμένοι με το φεμινισμό, γοητεύονται από τις ιδέες των «κοκκινοχαπάκηδων» (redpillers)¹⁶ περί ανδρικής αφύπνισης και χειραγώγησης των γυναικών. Κλείνονται έτσι στην «ανδρόσφαιρα» (manosphere) και γίνονται μέλη των επιμέρους κοινοτήτων της, όπως η κοινότητα των ακούσια μοναχικών ανδρών¹⁷ «ίνσελς» (involuntary celibates – incels) (Gosse et al., 2024· Botto & Gottzén, 2024). Στη διάδοση ανάλογων ιδεών συντελεί και η διεθνοποίηση των διαδικτυακών αυτών κοινοτήτων (για Ελλάδα, βλ. Alipranti, 2025), καθώς επίσης και οι αλγόριθμοι που χρησιμοποιούνται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι οποίοι συχνά δημιουργούν «θαλάμους αντήχησης» (echo chambers), ωθώντας τους ήδη μοναχικούς άνδρες προς την ανδρόσφαιρα (βλ. Καλαϊτζίδης, 2024).

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να σημειώσουμε ότι παράλληλα με τις κοινωνικές τάσεις ως προς το σχηματισμό έμφυλων αντιλήψεων, υπάρχουν και σημαντικές διαφοροποιήσεις σε ατομικό επίπεδο, ακόμα και σε μικρές κοινωνίες. Δηλαδή, δύο άνθρωποι μπορεί να έχουν εντελώς διαφορετικά πιστεύω και πεποιθήσεις ως προς τις ταυτότητες και τους ρόλους του φύλου, παρότι μεγάλωσαν δίπλα-δίπλα. Αυτό εξηγείται εν μέρει από τον συνδυασμό των δημογραφικών χαρακτηριστικών ενός ατόμου, όπως το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο μόρφωσης, η κοινωνική τάξη ή η περιοχή κατοικίας (αστικό κέντρο ή επαρχία), ενώ σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και οι πολιτικές και κοινωνικές του πεποιθήσεις. Άνδρες μεγαλύτερης ηλικίας, άτομα με χαμηλότερη μόρφωση, άτομα από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, κάτοικοι επαρχίας, και υποστηρικτές συντηρητικών κοινωνικών αξιών τείνουν να έχουν πιο παραδοσιακές έμφυλες αντιλήψεις (European Commission, 2024b). Επιπλέον, οι ατομικές εμπειρίες που αποκτούν οι άνθρωποι μεγαλώνοντας παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση των ατομικών τους αντιλήψεων. Για παράδειγμα, οι άνδρες που γίνονται πατέρες κοριτσιών είναι πιο πιθανόν να αναπτύσσουν πιο προοδευτικές αντιλήψεις ως προς τους έμφυλους ρόλους και να εξελίσσονται σε πιο ένθερμους υποστηρικτές της έμφυλης ισότητας (Borrell-Porta et al., 2019).

¹⁶ Ο όρος «redpillers» χρησιμοποιείται ως αναφορά στην ταινία *The Matrix* (1999), όπου εκείνοι που επιλέγουν το κόκκινο χάπι, υπόκεινται σε αφύπνιση συνείδησης, αντί όσων επιλέγουν το μπλε χάπι και συνεχίζουν να ζουν ως έχουν. Στα πλαίσια των ανδρικών κινημάτων, οι redpillers «συνειδητοποιούν την κρυμμένη αλήθεια», ότι δηλαδή οι άνδρες βρίσκονται σε μειονεκτική κοινωνικά θέση έναντι των γυναικών. Σχετικός είναι και ο όρος «blackpillers», που εκπροσωπεί την ίδια οπτική, αλλά υποστηρίζει ότι το σύστημα πρέπει να αλλάξει ριζικά (Kelly et al., 2021).

¹⁷ Άλλες αντίστοιχες κοινότητες είναι οι Men Going Their Own Way (MGTOW) και οι Pick Up Artists (PUAs).

Από την εσωτερίκευση στην ενσάρκωση των έμφυλων στερεοτύπων

Όπως είναι αναμενόμενο, η κυρίαρχη έμφυλη κουλτούρα σε μια κοινωνία δεν διαμορφώνει μόνο τον τρόπο σκέψης αλλά και τον τρόπο ζωής των ατόμων που την αποτελούν. Υπάρχουν διαφορετικοί μηχανισμοί μέσα από τους οποίους η εσωτερίκευση των έμφυλων στερεοτύπων οδηγεί τελικά στην ενσάρκωσή τους. Ενδεικτικά αναφέρουμε εδώ ορισμένους εξ αυτών:

- Τα νεαρά άτομα που εκτίθενται στα κοινώς αποδεκτά έμφυλα στερεότυπα τείνουν να τα εσωτερικεύουν ως «κάτι φυσιολογικό». Με την πάροδο του χρόνου, και αλληλεπιδρώντας με τους γύρω τους, τα έμφυλα στερεότυπα συντελούν και στη δημιουργία της αντίληψης του ίδιου τους του εαυτού. Μέσα από το μηχανισμό της «αυτοεκπληρούμενης προφητείας» (self-fulfilling prophecy), τα «γυναικεία» ή «ανδρικά» χαρακτηριστικά που τους αποδίδονται από τον περίγυρο (π.χ. «γλυκό κορίτσι», «δυνατό αγόρι») γίνονται πεποιθήσεις για τον εαυτό τους, και τελικά γίνονται καθημερινές συμπεριφορές (βλ. Rosenzweig & Midlarsky, 2017).
- Σε αρκετές περιπτώσεις, τα έμφυλα στερεότυπα επιδρούν αρνητικά. Η «θεωρία της ταμπέλας» (labelling theory), περιγράφει την εσωτερίκευση ενός (συνήθως αρνητικού) χαρακτηρισμού που αποδίδεται σε ένα άτομο χωρίς απαραίτητα αυτό να ισχύει. Το άτομο όμως εσωτερικεύει και, τελικά, ενσαρκώνει τον χαρακτηρισμό αυτό. Έτσι, κορίτσια και αγόρια καταλήγουν να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις έμφυλες ταμπέλες που οι άλλοι τους προσδίδουν (π.χ. «υπάκουο κορίτσι», «ατίθασο αγόρι») (βλ. π.χ. Zosuls et al., 2009).
- Αντίστοιχα, το φαινόμενο της «απειλής του στερεοτύπου» (stereotype threat) αναφέρεται στις περιπτώσεις που αρνητικά στερεότυπα (π.χ. τα κορίτσια δεν είναι καλά στα μαθηματικά) εσωτερικεύονται και τελικά διαμορφώνουν τη συμπεριφορά τους στην πράξη (χειρότερες επιδόσεις στα μαθηματικά) (βλ. Boucher & Rydell, 2017).
- Υπάρχουν, όμως, και περιπτώσεις που δεν είναι ξεκάθαρο αν πρόκειται για επίπτωση στερεοτύπου ή για στρατηγική χρήση αυτού. Ο όρος «μαθημένη αδυναμία» (learned helplessness – βλ. Seligman, 1968) περιγράφει το φαινόμενο κατά το οποίο άτομα επικαλούνται αδυναμία να διαπεραιώσουν δραστηριότητες που δεν συνάδουν με τον έμφυλο ρόλο τους (π.χ. ότι δεν μπορούν να φέρουν εις πέρας τις δουλειές του σπιτιού).
- Δεν είναι όμως ξεκάθαρο αν μια τέτοια στάση κρύβει εσωτερίκευση (νομίζουν ότι δεν μπορούν) ή «εργαλειοποίηση της αδυναμίας» (weaponized incompetence) (προσποιούνται ότι δεν μπορούν),

δικαιολόγηση δηλαδή της μη ενασχόλησης με βάση το τι θεωρείται κοινώς αποδεκτή έμφυλη συμπεριφορά (Nalkur, 2025).

Έμφυλες αντιλήψεις και απτή πραγματικότητα

Οι κυρίαρχες έμφυλες αντιλήψεις διαμορφώνουν και αυτές με τη σειρά τους την απτή πραγματικότητα και καθημερινότητα των ανθρώπων. Αυτό συμβαίνει μέσω ποικίλων διόδων, δύο βασικές εκ των οποίων είναι: α) οι δημόσιες πολιτικές και η εφαρμογή τους (ή η μη εφαρμογή τους) και β) οι κοινωνικές πιέσεις ως προς την εκπλήρωση των παραδοσιακών έμφυλων προτύπων και στερεοτύπων. Και στις δύο περιπτώσεις, υπάρχουν σημαντικές επιπτώσεις, τόσο σε επίπεδο οικονομίας και κοινωνίας, όσο και στην ψυχική και σωματική υγεία των γυναικών και των ανδρών.

Το γεγονός ότι οι κοινωνικές πολιτικές που σχετίζονται με θέματα φύλου (π.χ. τα δικαιώματα των ομόφυλων ζευγαριών) αλλάζουν με τα χρόνια ή με τις κυβερνήσεις είναι ενδεικτικό της επιρροής των έμφυλων αντιλήψεων. Αυτού του είδους οι πολιτικές συχνά αντικατοπτρίζουν και τις πεποιθήσεις αλλά και τις προτεραιότητες εκείνων που τις σχεδιάζουν. Έτσι, πιο αριστερές και προοδευτικές κυβερνήσεις που γενικά προωθούν την ιδέα της ισότητας τείνουν να χαράζουν πιο γενναιόδωρες κοινωνικές πολιτικές (π.χ. ευκολότερη πρόσβαση σε παιδικούς σταθμούς), αλλά και να υποστηρίζουν ανοιχτά την έμφυλη ισότητα –τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορικής. Αντίθετα, δεξιάς και συντηρητικές κυβερνήσεις τείνουν να προτεραιοποιούν τη σημασία του θεσμού της οικογένειας και είναι πιο πιθανόν να προωθούν πολιτικές που σχετίζονται με την προστασία των μελών της οικογένειας (π.χ. άδειες γονεϊκότητας).

Πέραν του ότι μέσω τέτοιων κοινωνικών πολιτικών εκφράζονται οι έμφυλες αντιλήψεις εκείνων που νομοθετούν, σκοπός τους συχνά είναι και η ικανοποίηση των αιτημάτων της κοινωνίας, που σημαίνει προσαρμογή των πολιτικών αυτών στις αντιλήψεις και στις προτιμήσεις των (εν δυνάμει) ψηφοφόρων. Αυτό φυσικά ισχύει περισσότερο για τις δημοκρατικές κοινωνίες και όχι τόσο για τα αυταρχικά καθεστώτα, όπου οι προτιμήσεις των πολιτών δεν λαμβάνονται ιδιαίτερα υπόψη.

Έχουν, όμως, παρατηρηθεί και περιπτώσεις που οι αλλαγές στις πολιτικές προς την κατεύθυνση της έμφυλης ισότητας συμβαίνουν με τόσο ταχείς ρυθμούς, ώστε να δημιουργείται χάσμα μεταξύ έμφυλων πολιτικών και αντιλήψεων. Αυτό συνέβη στην περίπτωση της Ελλάδας και τη νομοθεσία για την έμφυλη και ενδοοικογενειακή βία. Ενώ ένα σύγχρονο νομικό πλαίσιο ίσχυε για δεκαετίες (Ν. 1329/1983, Ν. 3500/2006, Ν. 4531/2018, Ν. 4604/2019), τα επίπεδα κοινωνικής ευαισθητοποίησης επί του θέματος υστερούσαν, τόσο μεταξύ των αρμοδίων που καλούνταν να εφαρμόσουν τις πολιτικές αυτές (π.χ. αστυνομικοί), όσο και στο ευρύ κοινό. Αυτό

το χάσμα μεταξύ νομικού πλαισίου και αντιλήψεων οδήγησε στη χρονίως ανεπαρκή εφαρμογή των πολιτικών για την έμφυλη βία (Γλυνιαδάκη κ.ά., 2018· Addabbo et al., 2014· Chatzifotiou, 2003), προκαλώντας ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (π.χ. μετανάστριες – Poteyeva & Wasileski, 2016) και κατά τη διάρκεια κρίσεων (π.χ. κρίση της Covid-19 – Artinopoulou, 2021).

Στην προκειμένη περίπτωση, οι έμφυλες αντιλήψεις των νομοθετών δεν κρίνονται από την προοδευτικότητα του νομοθετικού πλαισίου που θέσπισαν, αλλά από την ελλιπή ή επιλεκτική εφαρμογή του. Οι συγκεκριμένες νομικές αλλαγές φαίνεται να πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια εναρμόνισης με την αντίστοιχες ευρωπαϊκές νομοθεσίες, με βασικό κίνητρο τη δημιουργία εικόνας ενός σύγχρονου ευρωπαϊκού κράτους για τα «μάτια των άλλων» (Lyberaki, 2010), αλλά και μετά από έντονες πιέσεις γυναικείων οργανώσεων (Στρατηγάκη, 2013). Δεν είναι, λοιπόν, μόνο οι δημόσιες πολιτικές που επηρεάζουν τη ζωή των πολιτών αλλά και η (μη) εφαρμογή τους.

Σε συνδυασμό με τις δημόσιες πολιτικές, οι έμφυλες αντιλήψεις επηρεάζουν τη ζωή μας επειδή καθορίζουν τις προσδοκίες των νέων σχετικά με τους έμφυλους ρόλους τους. Όπως προαναφέραμε, τα κορίτσια και τα αγόρια δέχονται διαφορετικά κοινωνικά ερεθίσματα και πιέσεις μεγαλώνοντας. Μέσα από τα ρούχα, τις δραστηριότητες και τις συμπεριφορές που έχουν κοινώς καθιερωθεί ως «κοριτσίστικα» ή «αγορίστικα», οι γονείς, οι δάσκαλοι και ο κοινωνικός περίγυρος ενθαρρύνουν και κατευθύνουν τα παιδιά αναλόγως με το βιολογικό τους φύλο. Τα διορθώνουν μάλιστα όταν ξεφεύγουν εκτός των επιτρεπόμενων γραμμών (π.χ. όταν ένα κορίτσι θέλει να παίξει παλεύοντας ή ένα αγόρι να φορέσει φούστα). Έτσι, με τον καιρό, οι έμφυλες κοινωνικές αντιλήψεις δημιουργούν και έμφυλες κοινωνικές ταυτότητες και συμπεριφορές.

Δεν πρόκειται, όμως, μόνο για κοινωνική διαφοροποίηση με βάση το φύλο, αλλά και για κοινωνική ιεράρχηση (Ridgeway, 2009). Αυτό σημαίνει πως ό,τι σχετίζεται με τα αγόρια και τους άνδρες θεωρείται ότι έχει και μεγαλύτερη αξία και συνοδεύεται από υψηλότερο κοινωνικό στάτους. Έτσι εξηγείται το γιατί θεωρούμε σχετικά πιο αποδεκτό όταν οι γυναίκες επιδεικνύουν κάποια θεωρούμενα ανδρικά χαρακτηριστικά, όπως ανδροπρεπές ντύσιμο ή ενασχόληση με «ανδρικές» δουλειές. Αντίθετα, μας φαίνεται ντροπιαστικό όταν οι άντρες επιδεικνύουν θεωρούμενα γυναικεία χαρακτηριστικά, όπως θηλυπρεπή εμφάνιση ή ενασχόληση με «γυναικείες» δουλειές. Αν και στις δύο περιπτώσεις η συμπεριφορά αποκλίνει από το έμφυλο στερεότυπο, το κοινωνικό στάτους των γυναικών εν μέρει ενισχύεται, ενώ των ανδρών πλήττεται με την αντιμετάθεση έμφυλων συμπεριφορών.

Η κοινωνική αυτή ιεράρχηση οδηγεί σε έμφυλες ανισότητες. Οι συνέπειες που προκύπτουν από αυτήν επηρεάζουν σημαντικά όλη τη διάρκεια της

ζωής ενός ατόμου. Ξεκινώντας μάλιστα από την κύηση και τη γέννηση ενός μωρού, υπάρχουν ακόμα και σήμερα κοινωνίες, ειδικά στην Κίνα και στην Ινδία, όπου η προτίμηση για την απόκτηση αγοριών έναντι κοριτσιών είναι τόσο ισχυρή ώστε πραγματοποιούνται αμβλώσεις θηλυκών εμβρύων ή βρεφοκτονίες θηλυκών νεογνών (Winfrey, 2023). Τέτοιου είδους πρακτικές δεν έλειπαν ούτε και από την πρόσφατη ευρωπαϊκή και ελληνική ιστορία (Beltrán Tapia & Raftakis, 2022).

Έπειτα, κατά τη σχολική ηλικία, τα κορίτσια ενδέχεται να έχουν περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση λόγω του φύλου τους, όπως προαναφέρθηκε στην περίπτωση του Αφγανιστάν. Και σε χώρες της Δύσης όμως, παρόλο που τέτοιου είδους διακρίσεις δεν επιτρέπονται από το νόμο, υπάρχουν οικογένειες ή πληθυσμιακές ομάδες (π.χ. Ρομά) που ασπάζονται πιο συντηρητικούς και στερεοτυπικούς έμφυλους ρόλους, καθιστώντας τη μόρφωση των κοριτσιών δευτερεύουσας σημασίας (UNICEF, 2016). Όταν η μόρφωση των κοριτσιών παρεμποδίζεται από την ίδια την οικογένεια, η ευθύνη επιστρέφει στο κράτος ως προς την εφαρμογή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης για όλες τις πληθυσμιακές κατηγορίες.

Τα τελευταία χρόνια, το ποσοστό συμμετοχής των κοριτσιών στην εκπαίδευση, και ειδικά στις ανώτερες βαθμίδες, έχει αυξηθεί σημαντικά, μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις ξεπερνώντας το αντίστοιχο ποσοστό των αγοριών (OECD, 2024). Τα κορίτσια, παρόλα αυτά, τείνουν να μην ειδικεύονται σε θετικές επιστήμες και πολυτεχνικές σχολές, παρότι αυτό θα τους άνοιγε πόρτες για μια πιο αναγνωρισμένη και προσοδοφόρα επαγγελματική πορεία. Το συγκεκριμένο γεγονός μάλιστα έχει προβληματίσει και διχάσει μελετητές και κοινωνικούς επιστήμονες (βλ. παραπάνω, «παράδοξο της ισότητας των φύλων»).

Ενώ για τους υποστηρικτές της ουσιοκρατικής προσέγγισης η τάση αυτή αποδίδεται στη φυσική κλίση των αγοριών προς τις θετικές επιστήμες και των κοριτσιών προς τις θεωρητικές, οι υπέρμαχοι της οπτικής του φύλου ως κοινωνική κατασκευή υπογραμμίζουν το ρόλο των έμφυλων κοινωνικών πιέσεων και στερεοτύπων. Θεωρούν, δηλαδή, ότι οι επιλογές επιστημονικού τομέα είναι στην πραγματικότητα καθ' υπαγόρευση «επιλογές», αποτελέσματα έμφυλης κοινωνικοποίησης και διαμόρφωσης διαφορετικών επιθυμιών και προτιμήσεων στα αγόρια και στα κορίτσια (βλ. π.χ. Diekman & Fuesting, 2018· Breda et al., 2020). Μάλιστα, σύγχρονοι νευροεπιστήμονες (π.χ. Hines, 2004) έχουν δείξει ότι η δομή του ανθρώπινου εγκεφάλου πλάθεται σημαντικά μέσω της έμφυλης κοινωνικοποίησης των παιδιών. Η έμφυλη κοινωνικοποίηση, συνεπώς, παίζει σημαντικό ρόλο στο σχηματισμό των διαφορών που παρατηρούνται μεταξύ ενήλικων ανδρών και γυναικών (π.χ. ως προς την αντίληψη του χώρου ή τις επιδόσεις στα μαθηματικά).

Ας περάσουμε όμως στην επιρροή των έμφυλων αντιλήψεων στην οικονομία. Όπως θα συζητήσουμε και αναλυτικότερα στα κεφάλαια που ακολουθούν,

οι γυναίκες τα πηγαίνουν λιγότερο καλά στην αγορά εργασίας σε σύγκριση με τους άνδρες: έχουν χαμηλότερη συμμετοχή στην απασχόληση, υψηλότερη ανεργία και αμείβονται λιγότερο για παρόμοιες, ή ακόμα και τις ίδιες ακριβώς δουλειές (OECD, 2024). Μάλιστα, μελέτες δείχνουν ότι όταν ένα επάγγελμα με τον καιρό μετατραπεί από ανδροκρατούμενο σε γυναικοκρατούμενο, οι αμοιβές των εργαζομένων συνολικά χαμηλώνουν, γεγονός που αποτελεί ένδειξη της υποτίμησης της γυναικείας εργασίας (Ridgeway, 1997)¹⁸. Επιπλέον, οι γυναίκες υπο-εκπροσωπούνται σε θέσεις ηγεσίας και ευθύνης, ενώ υπερεκπροσωπούνται σε θέσεις εργασίας με μειωμένο ωράριο και επισφαλείς συνθήκες εργασίας. Αυτές οι τάσεις παρατηρούνται ακόμα και σε χώρες με υψηλό δείκτη έμφυλης ισότητας (π.χ. ΗΠΑ ή ΗΒ), καταδεικνύοντας την ευρεία παρουσία των έμφυλων διακρίσεων και ανισοτήτων (Ortiz-Ospina et al., 2018).

Έμφυλες αντιλήψεις και ανισότητες

Πώς όμως οι έμφυλες αντιλήψεις επηρεάζουν αυτές τις ανισότητες; Επιχειρώντας να απαντήσουμε το ερώτημα αυτό, αντιμετωπίζουμε πρακτικές δυσκολίες. Η επιρροή των αντιλήψεων είναι στην πραγματικότητα αδύνατον να μετρηθεί ποσοτικά και με ακρίβεια, αφού:

- Οι άνθρωποι δεν λένε πάντα ανοιχτά αυτό που πιστεύουν, ούτε πράττουν σύμφωνα με αυτό που λένε ότι πιστεύουν,
- Οι έμφυλες ανισότητες είναι ταυτόχρονα αποτέλεσμα και δομικών παραγόντων (π.χ. οικονομική ανάπτυξη ή πολιτικό καθεστώς) και
- Οι διακρίσεις με βάση το φύλο είναι συνυφασμένες και με άλλες κοινωνικές διακρίσεις (π.χ. με βάση την ηλικία ή την κοινωνική ή εθνοτική καταγωγή ενός ατόμου).

Ως προς το τελευταίο, η έννοια της *διαθεματικότητας* (ή *διατομεακότητας*) περιγράφει το φαινόμενο κατά το οποίο οι κοινωνικές διακρίσεις που ένα άτομο υφίσταται λόγω των πολλαπλών του χαρακτηριστικών και ταυοτήτων διασταυρώνονται και λειτουργούν σωρευτικά. Η λέξη «διαθεματικότητα» αποδίδει τον αγγλικό όρο «intersectionality». Τον όρο αυτόν εισήγαγε η αμερικανίδα καθηγήτρια Δικαίου Kimberle Crenshaw το 1989, με σκοπό να αποτυπώσει τις πολλαπλές διακρίσεις που βίωναν ταυτόχρονα οι μαύρες γυναίκες στις ΗΠΑ, λόγω του φύλου και της φυλετικής

¹⁸ Σημειώνεται, επίσης, ότι οι τρανς άνδρες (θηλυκό βιολογικό φύλο κατά τη γέννηση) έχουν συστηματικά υψηλότερους μισθούς από τις τρανς γυναίκες (ανδρικό βιολογικό φύλο κατά τη γέννηση) (Carpenter et al., 2026· Rauh et al., 2025), γεγονός που αποδεικνύει την έντονη επίδραση των έμφυλων στερεοτύπων και ενισχύει την κοινωνικά κατασκευασμένη αντίληψη του φύλου. Μάλιστα, οι ίδιοι οι άνθρωποι που αλλάζουν φύλο αναφέρουν είτε μικρή αύξηση στο μισθό τους ως τρανς άνδρες, είτε σημαντική μείωση (κατά 1/3) ως τρανς γυναίκες (Schilt & Wiswall, 2008).

τους ταυτότητας. Η έννοια της διαθεματικότητας χρησιμοποιείται ευρέως σήμερα για να περιγράψει τις διασταυρώσεις διαφορετικών κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων –π.χ. με βάση το φύλο, την κοινωνική τάξη, την ηλικία, την εθνική καταγωγή, τη σεξουαλικότητα, ή την ενδεχόμενη αναπηρία– και των αθροιστικών και συνδυασμένων πιέσεων, ανισοτήτων και διακρίσεων που απορρέουν από αυτές.

Για παράδειγμα, στον τομέα των προσλήψεων, μια γυναίκα εθνικής μειονότητας, σε σύγκριση με ένα άνδρα της πλειοψηφικής ομάδας, είναι λιγότερο πιθανόν να προτιμηθεί από εργοδότες και λόγω του φύλου της αλλά και λόγω της καταγωγής της. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι μεταξύ μεταναστών και προσφύγων, οι άνδρες συχνά αντιμετωπίζουν περισσότερες δυσκολίες στην εύρεση εργασίας από ό,τι οι γυναίκες, ενδεχομένως γιατί λόγω του συνδυασμού του φύλου και της εθνικής τους καταγωγής είναι πιο πιθανόν να θεωρηθούν από τους εργοδότες ως «κοινωνική απειλή» (Fossati et al., 2022· και Zschirnt & Ruedin, 2016).¹⁹

Λαμβάνοντας υπόψη τους παραπάνω εννοιολογικούς και μεθοδολογικούς περιορισμούς, τα παραδείγματα που ακολουθούν περιγράφουν ερευνητικά ευρήματα όπου η σχέση μεταξύ έμφυλων αντιλήψεων και διακρίσεων είναι καταφανής, σε διαφόρους τομείς της οικονομίας και φάσεις του εργασιακού βίου.

Ξεκινώντας από τις διακρίσεις στο στάδιο των προσλήψεων, οι γυναίκες είναι λιγότερο πιθανόν να προτιμηθούν από τους εργοδότες λόγω του φύλου τους, ειδικά σε ανδροκρατούμενα επαγγέλματα. Έρευνα από τη νομπελίστρια οικονομολόγο Claudia Goldin συγκρίνει τα ποσοστά των γυναικών μουσικών στις μεγαλύτερες ορχήστρες των ΗΠΑ ανά τα χρόνια και καταδεικνύει ότι από τότε που υιοθετήθηκε η μέθοδος της «τυφλής οντισιόν», δηλαδή όταν οι κριτές άρχισαν να ακούν τους υποψήφιους μουσικούς να παίζουν πίσω από κουρτίνες χωρίς να μπορούν να τους δουν, τα ποσοστά των γυναικών μουσικών στις ορχήστρες αυξήθηκαν σημαντικά, από 6% το 1970 στο 21% το 1993 (Goldin & Rouse, 2000). Είναι μάλιστα ενδιαφέρον ότι παρόμοιες έμφυλες διακρίσεις παρατηρούνται ακόμα και όταν θεωρούμε ότι ακολουθούνται αυτόματες και αντικειμενικές διαδικασίες, όπως για παράδειγμα στις προσλήψεις που γίνονται μέσω υπολογιστικών προγραμμάτων και αλγορίθμων Τεχνητής Νοημοσύνης. Όπως δείχνει μελέτη που εστιάζει στην εταιρεία-κολοσσό Amazon, οι διακρίσεις σε αυτές τις περιπτώσεις αντικατοπτρίζουν τις ατομικές προκαταλήψεις των προγραμματιστών που σχεδιάζουν τους εν λόγω αλγορίθμους (Chang, 2023).

¹⁹ Παρομοίως, όσον αφορά στην πρόσβαση παιδιών προσφύγων και μεταναστών στη στέγαση, η ευαλωτότητα των ανήλικων αγοριών είναι λιγότερο πιθανόν να αναγνωριστεί λόγω του συνδυασμού του φύλου και της εθνικής καταγωγής τους (Glyniadaki, 2021).

Πέρα από τον τομέα των προσλήψεων, οι γυναίκες αντιμετωπίζουν διακρίσεις και στην *ανέλιξη και προαγωγή τους σε θέσεις ευθύνης*, το γνωστό και ως φαινόμενο της «γυάλινης οροφής» (glass ceiling). Σύμφωνα με τις κυρίαρχες έμφυλες αντιλήψεις, οι άνδρες που επιδεικνύουν δυναμισμό, ανταγωνιστικότητα και φιλοδοξία θεωρούνται «φυσικοί ηγέτες», ενώ τα ίδια χαρακτηριστικά θεωρούνται μη συμβατά με τη θηλυκότητα και, συνεπώς, μη αρμόζοντα σε μια γυναίκα (Rudman, 1998· Eagly & Karau, 2002)· έτσι, δημιουργούνται επιφυλάξεις ως προς τη συνολική προσωπικότητα και αξία της. Πρακτικά μιλώντας, αυτό σημαίνει ότι οι γυναίκες είναι σχεδόν αδύνατον να συνδυάσουν μια εικόνα ικανής ηγέτιδας και επαρκώς θηλυκής γυναίκας. Ως αποτέλεσμα των έμφυλων αντιλήψεων περί ηγεσίας, οι γυναίκες υποψήφιες για ηγετικές θέσεις είναι λιγότερο πιθανόν να κριθούν ως κατάλληλες, ακόμα και όταν έχουν τις ίδιες ακριβώς δεξιότητες με τους άνδρες συνυποψηφίους τους (Bosak & Sczesny, 2011).

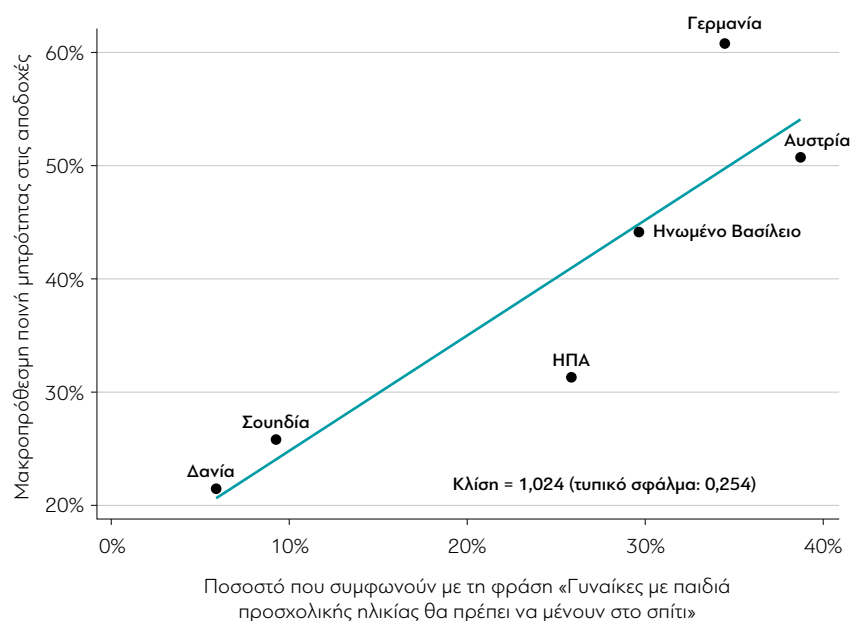
Για να μπορέσει μια εργαζόμενη όμως να ανταπεξέλθει σε μια υψηλόβαθμη και απαιτητική θέση, θα πρέπει εκτός των άλλων να διαθέτει και χρόνο. Το *ζήτημα του χρόνου* φαίνεται να αποτελεί ίσως τη μεγαλύτερη πρόκληση για πολλές γυναίκες εργαζόμενες, ειδικά για τις μητέρες. Όπως θα δούμε και παρακάτω, λόγω έμφυλων αντιλήψεων που θέλουν τις γυναίκες κατά κύριο λόγο ως υπεύθυνες του νοικοκυριού και της οικογένειας, οι γυναίκες επωμίζονται τη μερίδα του λέοντος από τις δουλειές του σπιτιού και τη φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων. Αυτό συχνά συμβαίνει σε συνδυασμό με την αμειβόμενη εργασία τους και περιγράφεται ως το φαινόμενο της «δεύτερης βάρδιας» (second shift) (Hochschild & Machung, 1989).

Επιπλέον, οι μητέρες αντιμετωπίζουν και *μισθολογική επιβάρυνση* λόγω των έμφυλων κοινωνικών προκαταλήψεων. Συχνά, οι εργοδότες δεν θεωρούν ότι μπορεί να είναι αρκετά αφοσιωμένες στη δουλειά τους και, έτσι, επηρεάζεται αρνητικά η αμοιβή τους ή η ενδεχόμενη πρόσληψη ή προαγωγή τους. Η λεγόμενη «*ποινή της μητρότητας*» ή «*τιμωρία της μητρότητας*» (motherhood penalty) έχει αντίκτυπο και μακροπρόθεσμα στη καριέρα και τη ζωή των γυναικών, αφού λόγω απόκτησης παιδιών χάνουν ευκαιρίες για επαγγελματική ανέλιξη και για επιμόρφωση, έχουν μειωμένες απολαβές, μειωμένες αποταμιεύσεις, και τελικά χαμηλότερες συντάξεις. Καθώς λοιπόν οι γυναίκες βρίσκονται συστηματικά σε μειονεκτική οικονομικά θέση και αντιμετωπίζουν επιπλέον κοινωνικές πιέσεις, πλήττεται και η συνολική υγεία και ευημερία τους. Και ενώ η «*ποινή της μητρότητας*» ή «*τιμωρία από την απόκτηση παιδιού*» (child penalty) δείχνει να επιβαρύνει τις αποδοχές των μαμάδων, οι περισσότερες έρευνες δείχνουν ότι έχει την αντίθετη επίδραση στους μπαμπάδες: οι αποδοχές τους συχνά αυξάνουν μετά την απόκτηση παιδιού (Kleven et al., 2024· Musick et al., 2020· Folbre, 2026).

Οικονομολόγοι που μελετούν τις επιπτώσεις της «*τιμωρίας της μητρότητας*» σε οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης σε βάθος χρόνου,

υπογραμμίζουν τον κρίσιμο ρόλο των έμφυλων αντιλήψεων (Zweimüller et al., 2019). Στο **Διάγραμμα 6** που ακολουθεί αποτυπώνονται οι διαφορές της «τιμωρίας της μητρότητας» μεταξύ έξι χωρών που έχουν παρόμοια επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης αλλά διαφορετικό βαθμό προοδευτικότητας σε επίπεδο έμφυλων αντιλήψεων. Ο κάθετος άξονας αποτυπώνει το μέγεθος της «ποινής της μητρότητας» σε βάθος χρόνου και ο οριζόντιος άξονας πόσο ευρέως αποδεκτή είναι η αντίληψη ότι οι γυναίκες με μικρά παιδιά θα πρέπει να μένουν στο σπίτι. Στη Γερμανία και την Αυστρία, όπου παρατηρούνται πιο συντηρητικές έμφυλες αντιλήψεις, οι γυναίκες μακροπρόθεσμα βιώνουν μεγαλύτερη μισθολογική «ποινή». Ο αντίστοιχος μισθολογικός αντίκτυπος της μητρότητας είναι πολύ μικρότερος για τη Δανία και τη Σουηδία, όπου κυριαρχούν πιο προοδευτικές αντιλήψεις και ισότιμοι έμφυλοι ρόλοι, ενώ Ηνωμένο Βασίλειο και ΗΠΑ βρίσκονται κάπου στο ενδιάμεσο.

Διάγραμμα 6. Μακροπρόθεσμες ποινές μητρότητας και έμφυλες αντιλήψεις (2019)

Πηγή: Steinhauer, A., Landais, C., Posch, J., & Kleven, H. (2019). *Child penalties across countries: Evidence and explanations*. CEPR. <https://cepr.org/voxeu/columns/child-penalties-across-countries-evidence-and-explanations>

Ας περάσουμε τώρα στην επιρροή των έμφυλων αντιλήψεων στον τομέα της Υγείας. Σε γενικές γραμμές, γνωρίζουμε ότι οι γυναίκες ζουν περισσότερα χρόνια και έχουν καλύτερη ψυχική και σωματική υγεία από τους άνδρες (Harvard Health, 2019). Οι λόγοι για τη διαφορά αυτή μπορεί να είναι βιολογικοί (π.χ. ορμόνες ή χρωμοσώματα), κοινωνικοί (εργασιακό άγχος ή στήριξη από φίλους) ή συμπεριφοράς (καταχρήσεις, επικίνδυνες δραστηριότητες, διατροφή, ιατρική φροντίδα).

Αν και οι γυναίκες φαίνεται να υπερτερούν ως προς τη μακροβιότητα, σύγχρονες μελέτες αναδεικνύουν μια πιο σύνθετη εικόνα. Καθώς τα ανδρικά σώματα παραδοσιακά θεωρούνταν ο κανόνας στην ιατρική έρευνα, οι γυναίκες σπάνια συμπεριλαμβάνονταν σε κλινικές δοκιμές φαρμάκων πριν από το 1993 (Balch, 2024), το οποίο είναι ενδεικτικό της ελλιπούς γνώσης που έχουμε για την υγεία των γυναικών και τις γυναικείες παθήσεις (π.χ. ενδομητρίωση). Έχει επίσης βρεθεί ότι ορισμένες ασθένειες, όπως η ασθένεια της φυματίωσης, είναι λιγότερο πιθανόν να διαγνωστούν σε γυναίκες ασθενείς, εν μέρει γιατί τα συμπτώματα που παρουσιάζουν διαφέρουν ελαφρώς από εκείνα των ανδρών, τα οποία μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν τα «τυπικά συμπτώματα» (WHO, 2003).

Αντίστοιχα και ακόμα πιο αποκαλυπτικά παραδείγματα παρατηρούμε και στην πρόσφατη ιστορία. Η υποτιθέμενη ασθένεια της γυναικείας υστερίας (female hysteria), από την οποία θεωρούνταν ότι έπασχαν πολλές γυναίκες κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα, γνωρίζουμε σήμερα, χάρη στη σύγχρονη ιατρική, ότι συμπεκνώνει συμπτώματα μετατραυματικού στρες, κατάθλιψης ή/και υπογονιμότητας. Η διάγνωση της υστερίας ακολουθούσαν από την επιβολή μη ηθικών και βάρβαρων ιατρικών «θεραπειών», όπως μασάζ πυέλου, σεξουαλική επαφή ή υστερεκτομή (Cohut, 2020· Tasca et al., 2012). Παρότι σήμερα δεν αναγνωρίζεται ως νόσος, η υστερία αναφερόταν ως επίσημη ασθένεια στο Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο των Ψυχικών Διαταραχών (DSM) από το 1968 έως και το 1980.

Παρομοίως, η ομοφυλοφιλία αναφερόταν ως αναγνωρισμένη ψυχική διαταραχή στο ίδιο εγχειρίδιο μέχρι το 1987 και αρκετοί ομοφυλόφιλοι άνδρες υποχρεώθηκαν ανά τα χρόνια σε εξίσου αναποτελεσματικές «θεραπείες» μεταστροφής, οι οποίες περιλάμβαναν ηλεκτροσόκ και χάπια για πρόκληση εμετού. Γνωρίζουμε, επίσης, ότι ιστορικά σπάνια γινόταν διάγνωση κατάθλιψης σε άνδρες. Παρόλο που το ποσοστό των ανδρών με κατάθλιψη είναι, ακόμα και σήμερα, το μισό από το αντίστοιχο των γυναικών, οι άνδρες είναι τρεις με τέσσερις φορές πιο πιθανόν να διαπράξουν αυτοκτονία. Αυτό αποδίδεται σήμερα στην πίεση του στερεοτύπου του «δυνατού άνδρα» που δε λυγίζει, και που τελικά δε ζητά και δε λαμβάνει τη βοήθεια και τη στήριξη που χρειάζεται (Swetlitz, 2021). Οι παραδοσιακές έμφυλες αντιλήψεις και τα στερεότυπα είναι, συνεπώς, επιβλαβή και για τους άνδρες.

Το γεγονός ότι η κατανόηση της βιολογίας και η αντιμετώπιση της υγείας τόσο των γυναικών όσο και των ανδρών τείνει να αλλάζει με την πάροδο του χρόνου μάς δείχνει ότι επηρεάζεται σημαντικά από τις κυρίαρχες έμφυλες αντιλήψεις ανά εποχή. Η επιρροή αυτή, δηλαδή, είναι εμφανής ακόμα και σε τομείς που θεωρούνται αμιγώς επιστημονικοί και αμερόληπτοι όπως η υγεία και οι ιατρικές υπηρεσίες.

Τέλος, αξίζει να δούμε και την κοινωνική διάσταση των επιρροών των έμφυλων αντιλήψεων, η οποία συνδέεται τόσο με την υγεία όσο και με την οικονομία. Σύνδεση υπάρχει για παράδειγμα με σοβαρά κοινωνικά προβλήματα όπως η έμφυλη βία. Στις πιο ακραίες περιπτώσεις, η έμφυλη βία και ο μισογυνισμός παίρνουν τη μορφή γυναικοκτονιών, κατά τις οποίες άνδρες σκοτώνουν γυναίκες κατά βάση λόγω του φύλου τους. Αν και αυτό μπορεί να πάρει διάφορες μορφές (π.χ. βρεφοκτονίες ή εγκλήματα τιμής), στην Ευρώπη η πιο συνηθισμένη έννοια της γυναικοκτονίας περιλαμβάνει τη δολοφονία γυναικών από (πρώην ή νυν) συντρόφους τους (Corradi, 2021). Άλλες, πιο συνηθισμένες και γνωστές μορφές έμφυλης βίας είναι η σωματική, η ψυχολογική και η λεκτική. Επιπλέον, κατά τη σύγχρονη εποχή και με την ευρεία και έντονη παρουσία του διαδικτύου στη ζωή μας, παρατηρούμε και νέες μορφές έμφυλης βίας, όπως διαδικτυακό εκφοβισμό (cyberbullying), καταδίωξη (stalking) και παρενόχληση (online harassment). Τα φαινόμενα αυτά γίνονται όλο και πιο συχνά, και έχουν επιβλαβείς συνέπειες στα νέα άτομα και στους εφήβους, ειδικά στα νεαρά κορίτσια (Yoon et al., 2023).

Αντίστοιχα, αρνητική επιρροή των έμφυλων αντιλήψεων παρατηρείται και σε επίπεδο εθνικής οικονομίας. Συγκεκριμένα, οι παραδοσιακοί έμφυλοι ρόλοι που θέλουν τη γυναίκα στο σπίτι ως νοικοκυρά και μητέρα τείνουν, όπως προαναφέραμε, να ανακόπτουν την είσοδο των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία. Αυτό όχι μόνο δεν ενισχύει τη λειτουργία της οικονομίας, αλλά βλάπτει και τη συνολική κοινωνική ευημερία, αφού δεν αξιοποιείται ο δυναμισμός, το ταλέντο, οι ικανότητες και η μόρφωση ενός σημαντικού ποσοστού των γυναικών. Τα εμπόδια εισόδου και παραμονής στον κόσμο της αμειβόμενης εργασίας έχουν κόστος τόσο για την παραγωγικότητα μιας χώρας, όσο και για την ανεξαρτησία και ελευθερία επιλογών των γυναικών, που φυλακίζονται σε προκαθορισμένους ρόλους δεύτερης ταχύτητας.

Στο κεφάλαιο αυτό αναλύσαμε τους όρους «φύλο» και «έμφυλη ισότητα», μιλήσαμε για τα επίπεδα ισότητας των φύλων σε διάφορες χώρες του κόσμου και εστιάσαμε στη σχέση μεταξύ έμφυλων αντιλήψεων και πραγματικής ισότητας. Είδαμε πως, αν και η έννοια της ισότητας θεωρείται πανανθρώπινη και οικουμενική, στην πράξη η ισότητα παραμένει ζητούμενο. Η Ελλάδα από τη μία βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση, καθώς αποτελεί μέρος της ηπείρου με το υψηλότερο επίπεδο έμφυλης ισότητας στον πλανήτη. Από την άλλη, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, υστερεί σημαντικά και δεν σημειώνει την πρόοδο που κανείς θα περίμενε, γεγονός που αποτελεί πηγή ανησυχίας και προβληματισμού. Είδαμε ότι έντονη παρουσία παραδοσιακών και συντηρητικών έμφυλων κοινωνικών αντιλήψεων έχουν αναμφίβολα αρνητική επιρροή στην εξέλιξη της έμφυλης ισότητας, παρεμποδίζοντάς τη με ποικίλους τρόπους. Ποιοι άλλοι όμως λόγοι συντελούν στην έλλειψη έμπρακτης και επαρκούς προόδου;

Σύνοψη μηχανισμών επίδρασης των έμφυλων αντιλήψεων

- Γονείς και μέλη της οικογένειας ενθαρρύνουν συμπεριφορές στα παιδιά, βάσει του τι θεωρούν ταιριαστό για το βιολογικό τους φύλο (π.χ. κορίτσια: φορέματα και αξεσουάρ, αγόρια: αθλητικά και μπάλες).
- Δάσκαλοι και καθηγητές εκφράζουν διαφορετικές προσδοκίες (και καταβάλλουν διαφορετική προσπάθεια) για τις αποδόσεις μαθητών και μαθητριών σε διαφορετικά μαθήματα (π.χ. κορίτσια-γλώσσα, αγόρια-μαθηματικά).
- Εργοδότες προτιμούν εργαζομένους ορισμένου φύλου για ορισμένα επαγγέλματα (π.χ. άνδρες-οδηγοί, γυναίκες-νηπιαγωγοί). Γενικά, προτιμούν άνδρες εργαζόμενους σε προσλήψεις και προαγωγές, γιατί θεωρούν ότι εκείνοι προτεραιοποιούν την καριέρα τους ενώ οι γυναίκες όχι.
- Ο κοινωνικός περίγυρος κρίνει πιο αυστηρά και αρνητικά τις γυναίκες που δεν κάνουν οικογένεια και αυτές που αφοσιώνονται στην καριέρα τους, ειδικά εάν καταλαμβάνουν θέσεις ηγεσίας (π.χ. στην πολιτική). Αντίστοιχα, κρίνει πιο αυστηρά τους άνδρες που επιλέγουν ρόλους φροντίδας ή δεν θεωρούνται αρκετά οικονομικά επιτυχημένοι.
- Ακόμα και μέσω των υπηρεσιών υγείας, γυναίκες και άνδρες έρχονται αντιμέτωποι με προκαταλήψεις βάσει του φύλου τους (π.χ. μη επαρκής ιατρική γνώση για την υγεία των γυναικών, μη επαρκής διάγνωση παθήσεων που αναδεικνύουν ευαλωτότητα σε άνδρες).
- Οι έμφυλες αντιλήψεις που οδηγούν σε έμφυλες κοινωνικές διακρίσεις συνυπάρχουν, αλληλοεπιδρούν και αλληλοενισχύονται από άλλες κοινωνικές αντιλήψεις και διακρίσεις (π.χ. με βάση την εθνοτική καταγωγή).
- Στην προσπάθεια να ξεφύγουν από τα παραδοσιακά έμφυλα στερεότυπα, γυναίκες και άνδρες αντιμετωπίζουν δομικά εμπόδια (π.χ. έλλειψη επαρκών παιδικών σταθμών ή αδειών πατρότητας, χλιαρή εφαρμογή πολιτικών υπέρ της έμφυλης ισότητας).

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την έμφυλη ισότητα στη σημερινή εποχή, αξίζει να ρίξουμε μια ματιά στο πρόσφατο παρελθόν. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα επικεντρωθούμε στην Ελλάδα κατά την περίοδο των πέντε τελευταίων δεκαετιών, κατά την περίοδο, δηλαδή, της Μεταπολίτευσης. Η ανάλυσή μας από δω και πέρα θα εστιάσει περισσότερο στον τομέα της οικονομίας, λαμβάνοντας υπόψη και τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις της εποχής, και μην παραβλέποντας τη σημασία των έμφυλων αντιλήψεων.

ΜΕΤΑΞΥ ΦΥΛΩΝ: ΠΟΡΕΙΕΣ, ΧΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ

Οκτώβριος 2026

Το παρελθόν:
Πόσο προχώρησε η ισότητα
στην Ελλάδα τα τελευταία
50 χρόνια;

2

Έχοντας ανακάμψει από την οικονομική κρίση, το 2021 το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών κατάφερε να φτάσει ξανά το προηγούμενο υψηλότερο επίπεδό του, δηλαδή το επίπεδο του 2008 (53%). Στην τριετία 2021-2024 η απασχόληση των γυναικών αυξήθηκε ταχύτατα, φτάνοντας σε ένα νέο ιστορικά υψηλό επίπεδο το 2024 (59,9%) (ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, διάφορα έτη). Τα καταφέραμε τελικά με την ισότητα των φύλων; Βλέπουν οι άνθρωποι με τον ίδιο τρόπο αυτό που συμβολίζουν οι αριθμοί;

Η άποψη των ανθρώπων για την ισότητα των φύλων σήμερα δεν είναι ένα «εξειδικευμένο θέμα για ειδικούς»: αφορά όλες και όλους. Και επιπλέον έχουμε ο καθένας και η καθεμία τη συνείδηση ότι η συγκομιδή της ισότητας κρίνεται τελικά από τη δική μας γνώμη και τη δική μας ζωή. Έχει, λοιπόν, σημασία να εξετάσουμε τον τρόπο που οι άνθρωποι στη χώρα μας αξιολογούν τις επιδόσεις της ισότητας ανάμεσα στα φύλα, όσο και το βαθμό ικανοποίησης σε σύγκριση με τους πολίτες σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Σε μια ερώτηση του Ευρωβαρόμετρου (465) (European Union, 2017),²⁰ η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό ανθρώπων που πιστεύουν ότι στη χώρα τους έχει επιτευχθεί η ισότητα των φύλων (στην εργασία, 69%, στην πολιτική, 63% και σε υψηλές θέσεις λήψης αποφάσεων, 61%) –ποσοστό υψηλότερο από τον μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση (48%, 51% και 44%), υψηλότερο από τις χώρες της Μεσογείου και, σε πείσμα κάθε υπόθεσης, υψηλότερο και από την αξιολόγηση της ισότητας στις σκανδιναβικές χώρες.

Πρόκειται για πραγματικές κατακτήσεις ή για πρωταθλητισμό αυταρέσκειας; Αν όντως πρόκειται για πραγματικές κατακτήσεις, πρέπει να προβληθούν και να συγχαρούμε εαυτούς και αλλήλους. Αν όμως πρόκειται για πλάνη αυταρέσκειας τότε δεν έχουμε να κάνουμε με μια ανώδυνη «φυγή από την πραγματικότητα», αλλά με ένα φαινόμενο που εμποδίζει την ανάληψη οποιασδήποτε διορθωτικής παρέμβασης επειδή στο μυαλό της κοινωνίας το πρόβλημα θεωρείται ήδη λυμένο. Συνεκτιμώντας ότι συνήθως στις έρευνες όπου τα ερωτώμενα άτομα καλούνται να αξιολογήσουν τη σχετική τους θέση (είτε πρόκειται για εισόδημα είτε για προβλήματα υγείας στα σπίτια), οι ελληνικές απαντήσεις τείνουν να είναι περισσότερο αρνητικές σε σύγκριση με της υπόλοιπης Ευρώπης (σαν να εξαρτάται η λήψη κάποιου επιδόματος από την περιγραφή μιας χειρότερης επίδοσης), ο ενθουσιασμός που καταγράφουν οι αξιολογήσεις περί ισότητας των φύλων ασφαλώς παραπέμπει σε ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση επιτυχίας.

Στις σελίδες που ακολουθούν θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε τις (μετρήσιμες) επιδόσεις ισότητας στην ελληνική κοινωνία κατά τη διάρκεια των

²⁰ Η ερώτηση τέθηκε ως εξής: «Θεωρείτε ότι έχει επιτευχθεί η ισότητα των φύλων στη χώρα σας: α) στην εργασία, β) στην πολιτική και γ) στις θέσεις στελεχών μεγάλων επιχειρήσεων και οργανισμών;».

τελευταίων 50 χρόνων, να αξιολογήσουμε τις επιδόσεις, να συγκρίνουμε με άλλες χώρες της ΕΕ και να ερμηνεύσουμε διαφορές και αποκλίσεις στο φως των επιδόσεων αλλά και της διαδρομής των αξιών και των αντιλήψεων γύρω από το ρόλο (και τις επιδιώξεις) των φύλων.

Η καταγραφή των επιδόσεων ισότητας που ακολουθεί αφορά τρία πεδία με ιδιαίτερη σημασία: την οικονομική ανεξαρτησία, τη «φωνή και ορατότητα» των γυναικών αλλά και τα εμπόδια στην ελευθερία επιλογών ζωής που περιορίζουν με ασύμμετρο τρόπο άνδρες και γυναίκες.

Γιατί, εκτός από την οικονομική ανεξαρτησία, μας ενδιαφέρει η «φωνή», η ορατότητα, η εκπροσώπηση και τα εμπόδια που χαρακτηρίζουν τις προσπάθειες των γυναικών; Όπως ήδη αναφέραμε, η σημασία της οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών είναι απόλυτα συνυφασμένη με την ελευθερία επιλογών και αποφάσεων ζωής. Συμβαδίζει με το συνολικό επίπεδο ανάπτυξης και ευημερίας της οικονομίας και συχνά η οικονομική ανεξαρτησία και η ισότητα θεωρούνται πως αποτελούν ένα από τα πολυτιμότερα δώρα της ανάπτυξης. Όμως, ούτε η σχέση ανάπτυξης και οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών είναι αυστηρή και προκαθορισμένη, ούτε ο ρυθμός προόδου μπορεί να θεωρηθεί δεδομένος.

Ο οικονομικός ρόλος των γυναικών ενισχύεται (ή εμποδίζεται) και από τον βαθμό εκπροσώπησης τους στα κέντρα που λαμβάνονται οι αποφάσεις. Η παρουσία των γυναικών σε ηγετικούς ρόλους δημιουργεί κοινωνικά πρότυπα (role models). Αυτό σημαίνει επίσης ότι οι γυναίκες κάθε επόμενης γενιάς αντιλαμβάνονται τους ψηλούς στόχους ως ρεαλιστικές πιθανότητες.

Όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, εξίσου σημαντικός, αν και παραγνωρισμένος, είναι ο ρόλος των έμφυλων αντιλήψεων και των αξιών σε μια κοινωνία. Εδώ θα εστιάσουμε στις αντιλήψεις που έχουν οι ίδιες οι γυναίκες για τον εαυτό τους, αλλά και στις αντιλήψεις όλων των υπολοίπων για το ρόλο που θα πρέπει οι γυναίκες να έχουν. Η σχέση ανάπτυξης και απασχόλησης γυναικών είναι αμοιβαία ενισχυόμενη και, χωρίς αμφιβολία, εξελίσσεται ευκολότερα και ταχύτερα αν κυριαρχούν ιδέες και αντιλήψεις φιλικές προς την ισότητα των φύλων. Οι αντιλήψεις, συνεπώς, τροφοδοτούν συμπεριφορές και επηρεάζουν τόσο θετικά όσο και αρνητικά τις επιδόσεις ανάπτυξης και ευημερίας.

Ας τα πάρουμε όμως με τη σειρά.

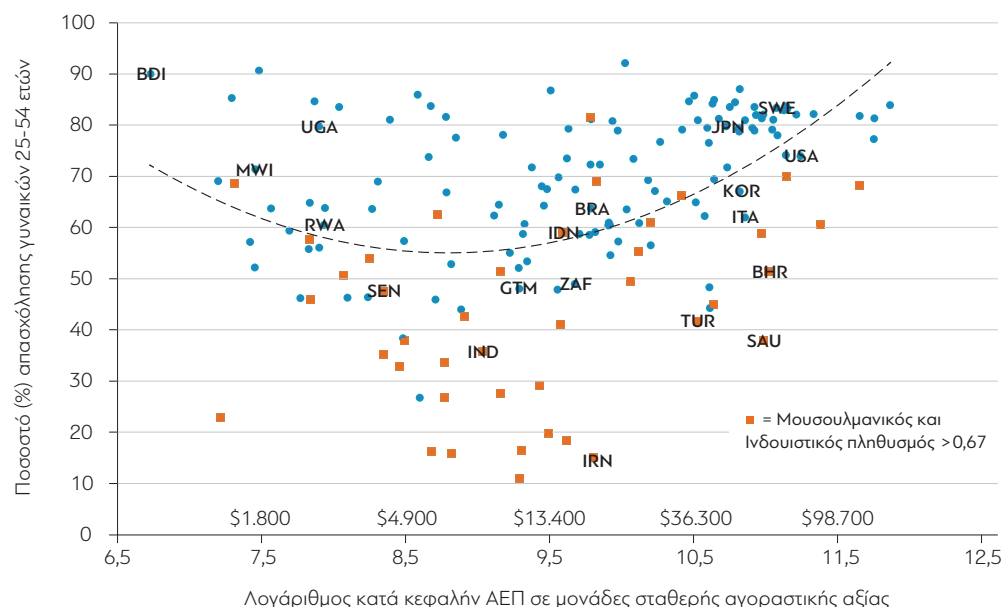
Η οικονομική ανεξαρτησία και συνολικά οι επιδόσεις των γυναικών στη σφαίρα της οικονομίας έχουν στενή σχέση με την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία σε κάθε χώρα. Η διαδρομή της συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση στα αρχικά στάδια της ανάπτυξης έχει αρνητική σχέση (καθώς αυξάνει το κατά κεφαλήν εισόδημα, μειώνεται η συμμετοχή των

γυναικών στην απασχόληση έως κάποιο σημείο – συνήθως το 40%) και στη συνέχεια, πέρα από κάποιο επίπεδο εισοδήματος, αυξάνονται παράλληλα (Goldin, 2024· Blau et al., 2010· Βαρίκα, 1987). Η σχέση αυτή έχει σχήμα U, όπως αποτυπώνεται στο **Διάγραμμα 7** που ακολουθεί (από Goldin, 2024). Η ιστορική εμπειρία (με στοιχεία χρονοσειρών), λίγο-πολύ επιβεβαιώνει αυτού του τύπου τη σχέση μεταξύ απασχόλησης των γυναικών και κατά κεφαλήν εισοδήματος σε κάθε χώρα, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας. Στη χώρα μας, το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών ξεπέρασε το όριο του 40% αμέσως πριν από το 1980.

Αυτό που επιβεβαιώνεται στην ιστορική διαδρομή διαφορετικών χωρών μπορεί να αποτυπωθεί στη συγχρονική καταγραφή πολλών χωρών με ποικίλα χαρακτηριστικά και επιδόσεις (διαστρωματική ανάλυση – cross section). Καθώς ο οριζόντιος άξονας μετράει το κατά κεφαλή εισόδημα (ως μέτρο της ανάπτυξης), οι χώρες προς τα δεξιά απολαμβάνουν υψηλότερο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης από εκείνες που βρίσκονται προς τα αριστερά. Ο κάθετος άξονας μετράει το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση και σημαίνει ότι οι χώρες στο κάτω τμήμα του γραφήματος έχουν χαμηλή συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση σε σύγκριση με αυτές του άνω τμήματος του γραφήματος. Συνολικά, το γράφημα αυτό αποτυπώνει τη θετική σχέση της συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση με το κατά κεφαλήν εισόδημα, από κάποιο σημείο ανάπτυξης και έπειτα, στην αρχή της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αιώνα. Για χώρες με ΑΕΠ άνω των 13.000 δολαρίων περίπου (στις οποίες συγκαταλέγεται και η Ελλάδα), η σχέση είναι γραμμική. Αν τοποθετούσαμε την Ελλάδα στο χάρτη,²¹ η θέση της θα ήταν λίγο πάνω και δεξιότερα από τη Βραζιλία.

²¹ Υπολογίζοντας ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ το 2022 ήταν \$20.900 και η απασχόληση για τις ηλικίες 25-54 ετών το 2020 ήταν 65%.

Διάγραμμα 7. Η μη γραμμική διασύνδεση μεταξύ απασχόλησης γυναικών (25 έως 54 ετών) το 2020 και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ το 2022

Σημείωση: Οι 165 χώρες που εμφανίζονται στο διάγραμμα διέθεταν δεδομένα απασχόλησης για τον πληθυσμό γυναικών 25 έως 54 ετών καθώς και δεδομένα εισοδήματος. Οι χώρες που εμφανίζονται με κωδικό τριών γραμμάτων είναι: BDI (Μπουρούντι), BHR (Μπαχρέιν), BRA (Βραζιλία), GTM (Γουατεμάλα), IDN (Ινδονησία), IND (Ινδία), IRN (Ιράν), ITA (Ιταλία), JPN (Ιαπωνία), KOR (Κορέα), MWI (Μαλάουι), RWA (Ρουάντα), SAU (Σαουδική Αραβία), SEN (Σενεγάλη), SWE (Σουηδία), TUR (Τουρκία), UGA (Ουγκάντα), USA (ΗΠΑ), ZAF (Νότια Αφρική) και ο κωδικός τριών γραμμάτων τοποθετείται πάνω από το σημείο που προσδιορίζει την κάθε χώρα.

Με πορτοκαλί χρώμα απεικονίζονται οι χώρες όπου πάνω από 67% του πληθυσμού είναι Μουσουλμάνοι ή Ινδουιστές, αν και στις περισσότερες περιπτώσεις τα ποσοστά αυτά ξεπερνούν το 97%.

Δεν υπάρχουν δεδομένα απασχόλησης πριν από το 2015, ενώ το 83% των χωρών διέθεταν δεδομένα για έναν τουλάχιστον χρόνο μεταξύ 2018 και 2023

Πηγή: Goldin, C. (2024). Nobel lecture: An evolving economic force. *American Economic Review*, 114(6), 1515-1539.

Το πρώτο που παρατηρούμε από τη διασπορά των χωρών στο γράφημα είναι το εύρος των διαφορών. Δηλαδή, το πόσο διαφορετική είναι η εμπλοκή των γυναικών στην απασχόληση μεταξύ χωρών που έχουν το ίδιο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης (π.χ. Ιταλία και Ιρλανδία). Γιατί χώρες με περίπου ίδιο κατά κεφαλήν εισόδημα σήμερα έχουν τόσο διαφορετική παρουσία γυναικών στην απασχόληση; Μήπως, αναρωτιέται η Goldin, σημαντικό τμήμα της εξήγησης για τη χαμηλή συμμετοχή των γυναικών βρίσκεται στην επιρροή της θρησκείας; Μήπως, δηλαδή, οι μουσουλμανικές χώρες, αλλά και οι ινδουιστικές περιοχές του κόσμου καθηλώνουν τις γυναίκες οικονομικά, θέτοντας εμπόδια στην εργασιακή τους κινητοποίηση;

Αν και υπόθεση αυτή έχει υποστηριχθεί από ορισμένους (π.χ. Norris & Inglehart, 2006), το παραπάνω γράφημα δεν επιβεβαιώνει απαραίτητα την ερμηνεία αυτή. Τούτο, βεβαίως, δεν σημαίνει ότι η αιτία οικονομικής

καθήλωσης των γυναικών δεν εδράζεται στον κόσμο των αξιών, των ιδεών και των πεποιθήσεων. Οι αντιλήψεις, αλλά όχι κατ' ανάγκη οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, μετρούν, καταλήγει η Claudia Goldin.²² Το κλειδί που εξηγεί συγκριτικά καλύτερα την υστέρηση των γυναικών στην απασχόληση φαίνεται πως είναι ο βαθμός στερεοτυπικών και σεξιστικών αντιλήψεων, συγκεκριμένα το ποσοστό των ανθρώπων σε μια χώρα που θεωρούν ότι όταν οι δουλειές είναι λίγες, προτεραιότητα στις προσλήψεις πρέπει να έχουν οι άνδρες (Bertrand, 2020). Οι έμφυλες αντιλήψεις, λοιπόν, μεσολαβούν ανεξαρτήτως άλλων παραγόντων και επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο η οικονομική μεγέθυνση αντιμετωπίζει το μισό του πληθυσμού – τις γυναίκες.

Η δεύτερη παρατήρηση μεταφέρει τον προβληματισμό στην ξεχωριστή πορεία σχήματος U (και κυρίως στο ανοδικό του τμήμα) της κάθε χώρας. Όπως φαίνεται, κάποιες χώρες καταφέρνουν να μετακινηθούν ευκολότερα στην ανοδική διαδρομή σε σύγκριση με άλλες. Όπως προαναφέραμε, οι διαδοχικές αναδιαρθρώσεις της παραγωγικής οικονομίας με την άνοδο του τομέα των υπηρεσιών, τις τεχνολογικές αλλαγές που άλλαξαν το περιεχόμενο της εργασίας (μειώνοντας, σε πολλές περιπτώσεις, τη σημασία της μυϊκής δύναμης), την εισαγωγή οικιακών συσκευών που περιόριζαν τον αναγκαίο χρόνο πραγματοποίησης εργασιών στο σπίτι και την αύξηση των μισθών δημιούργησαν ένα σταθερό αυξητικό κύμα απασχόλησης γυναικών στη διάρκεια του 20ού αιώνα, σε κάποιες χώρες νωρίτερα και σε άλλες αργότερα. Αυτή η σταδιακή διαδρομή μετασχηματίστηκε σε μια νέα κατάσταση όταν οι ίδιες οι γυναίκες, εξοπλισμένες με περισσότερα εκπαιδευτικά εφόδια και ελευθερία επιλογών εξαιτίας της αντισύλληψης, άρχισαν να βλέπουν τον εαυτό τους όχι σαν «ευκαιριακές εργαζόμενες συμπληρωματικής ενίσχυσης του οικογενειακού εισοδήματος» αλλά ως άτομα για τα οποία η αμειβόμενη εργασία αποτελεί μέρος της ταυτότητάς τους.

Η Goldin ονόμασε αυτό το φαινόμενο «Αθόρυβη Επανάσταση» (Quiet Revolution), υποστηρίζοντας ότι η αύξηση των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και στην απασχόληση ήταν μια εξελικτική (και σταδιακή) αλλαγή. Όμως οι μεταμορφώσεις στις προσδοκίες, στους ορίζοντες και στην ταυτότητα των γυναικών και, κυρίως, η εμπέδωση της πεποίθησης ότι μπορούν οι ίδιες να ορίζουν την τύχη τους ήταν επαναστατικές αλλαγές (Goldin, 2006). Ξανά, η σημασία των αντιλήψεων έρχεται με φόρα στο προσκήνιο.

Πόσο γρήγορα εξελίσσονται όμως οι αντιλήψεις; Γιατί κάποιες χώρες γλιστρούν πιο ανεμπόδιστα στην ανοδική πλευρά της καμπύλης απασχόλησης των γυναικών και κάποιες άλλες δυσκολεύονται περισσότερο; Έχει υποστηριχθεί ότι το αποτέλεσμα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το κατά πόσον οι

²² Ένα καλό παράδειγμα που δείχνει ότι δεν είναι η θρησκεία καθαυτή το πρόβλημα βρίσκεται στο έργο της Naila Kabeer (2024), όπου παρουσιάζεται το «Παράδοξο του Μπανγκλαντές» – μίας κατά βάση ισλαμιστικής χώρας με πολύ προοδευτικές αντιλήψεις περί έμφυλων ρόλων.

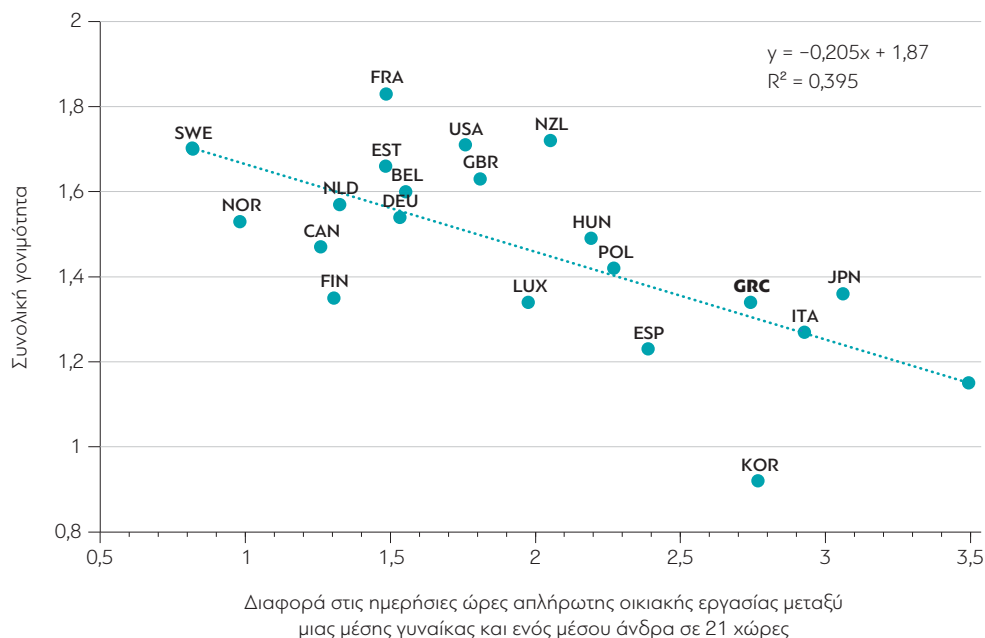
αλλαγές στους ρόλους συντελούνται σταδιακά ή απότομα (Goldin, 2024). Στην περίπτωση που συντελούνται σταδιακά, υπάρχει χρόνος να προσαρμοστούν οι αντιλήψεις και οι αξίες με τρόπο που να μην δημιουργούνται έντονες συγκρούσεις μεταξύ γενεών. Στην περίπτωση, όμως, που συντελούνται σχετικά απότομα (δηλαδή σε σύντομο χρονικό διάστημα) δεν προλαβαίνουν να προσαρμοστούν οι αντιλήψεις των ανθρώπων (ούτε για τους άλλους, ούτε και για τους εαυτούς τους), κι έτσι δημιουργούνται εντάσεις που βραχυκυκλώνουν την αύξηση του αριθμού των γυναικών που εργάζονται.

Ο παραπάνω συλλογισμός βοηθάει στην κατανόηση της σχετικής καθήλωσης κάποιων χωρών (μεταξύ των οποίων και της Ελλάδας) σε χαμηλά επίπεδα απασχόλησης των γυναικών, σε συνδυασμό μάλιστα και με τη χαμηλή γεννητικότητα. Η Goldin συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι σε χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ιταλία, Ισπανία και Ελλάδα) και τμήματα της Ασίας (Ιαπωνία και Νότια Κορέα) έχουν συντελεστεί γρήγορες οικονομικές και εκπαιδευτικές αλλαγές που δημιουργούν εντάσεις τόσο ανάμεσα στις γενιές όσο και ανάμεσα στα φύλα. Αν και οι γυναίκες προχώρησαν στις εκπαιδευτικές βαθμίδες και στην κατάκτηση επαγγελματικών θέσεων υψηλού κύρους, οι οικογένειές τους και οι σύζυγοί τους θεωρούν ότι πρέπει να παραμένουν επιφορτισμένες με τις δουλειές φροντίδας της οικογένειας και του σπιτιού. Δεν είναι παράξενο που σε αυτές τις χώρες, οι γυναίκες κάνουν λιγότερα παιδιά, σε σύγκριση με χώρες που οι οικιακές εργασίες και το μέγεθος των παιδιών μοιράζονται με περισσότερο ισορροπημένο τρόπο (αν και πουθενά δε γίνεται το μοίρασμα ακριβώς ισότιμα).

Η άποψη αυτή συνοψίζεται στο **Διάγραμμα 8** που ακολουθεί, όπου αποτυπώνεται η συσχέτιση μεταξύ γεννητικότητας από τη μια πλευρά, και ανισότητας στις απλήρωτες ώρες οικιακής εργασίας ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες από την άλλη. Ενώ στις χώρες με χαμηλό Δείκτη Γονιμότητας οι γυναίκες ασχολούνται 2,5 με 3 ώρες παραπάνω από τους άνδρες με δουλειές του σπιτιού, σε χώρες με σχετικά υψηλό Δείκτη Γονιμότητας (Σουηδία, Νορβηγία, Ολλανδία) η απλήρωτη οικιακή εργασία των γυναικών είναι μόλις κατά 0,75 έως 1,25 ώρες περισσότερη από των ανδρών. Άρα λοιπόν η προσκόλληση στην ιδέα ότι η ιδιωτική σφαίρα²³ είναι γυναικεία υπόθεση, κρατάει τις γυναίκες πίσω τόσο από το να κάνουν (παραπάνω) παιδιά όσο και από το να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας.

²³ Ο χώρος της ιδιωτικής ζωής, δηλαδή το σπίτι.

Διάγραμμα 8. Συνολικός Δείκτης Γονιμότητας και διαφορά στην ωριαία/ ημερήσια ενασχόληση με απλήρωτη οικιακή εργασία που πραγματοποιούν γυναίκες και άνδρες σε 21 χώρες (2019)

Σημείωση: Στο Διάγραμμα αναπαρίστανται μόνο χώρες με στοιχεία μεταξύ 2009 και 2019. Αυτός ο περιορισμός απέκλεισε οκτώ χώρες του ΟΟΣΑ. Το Μεξικό αποκλείστηκε επειδή δεν διέθετε συγκρίσιμα στοιχεία για τη χρήση του χρόνου. Το R^2 μειώνεται σε περίπου 0,20 αν συμπεριληφθούν οι οκτώ αυτές χώρες (το R^2 είναι 0,33 χωρίς την Ιρλανδία που έχει ακραίες τιμές) και χρησιμοποιώντας τον δείκτη ολικής γεννητικότητας πέντε χρόνια μετά τη χρονιά των δεδομένων του χρόνου.

Πηγή: Goldin, C. (2024). Nobel lecture: An evolving economic force. *American Economic Review*, 114(6), 1515-1539.

2.1. Οικονομική ανεξαρτησία: Επιδόσεις στην απασχόληση και την εκπαίδευση

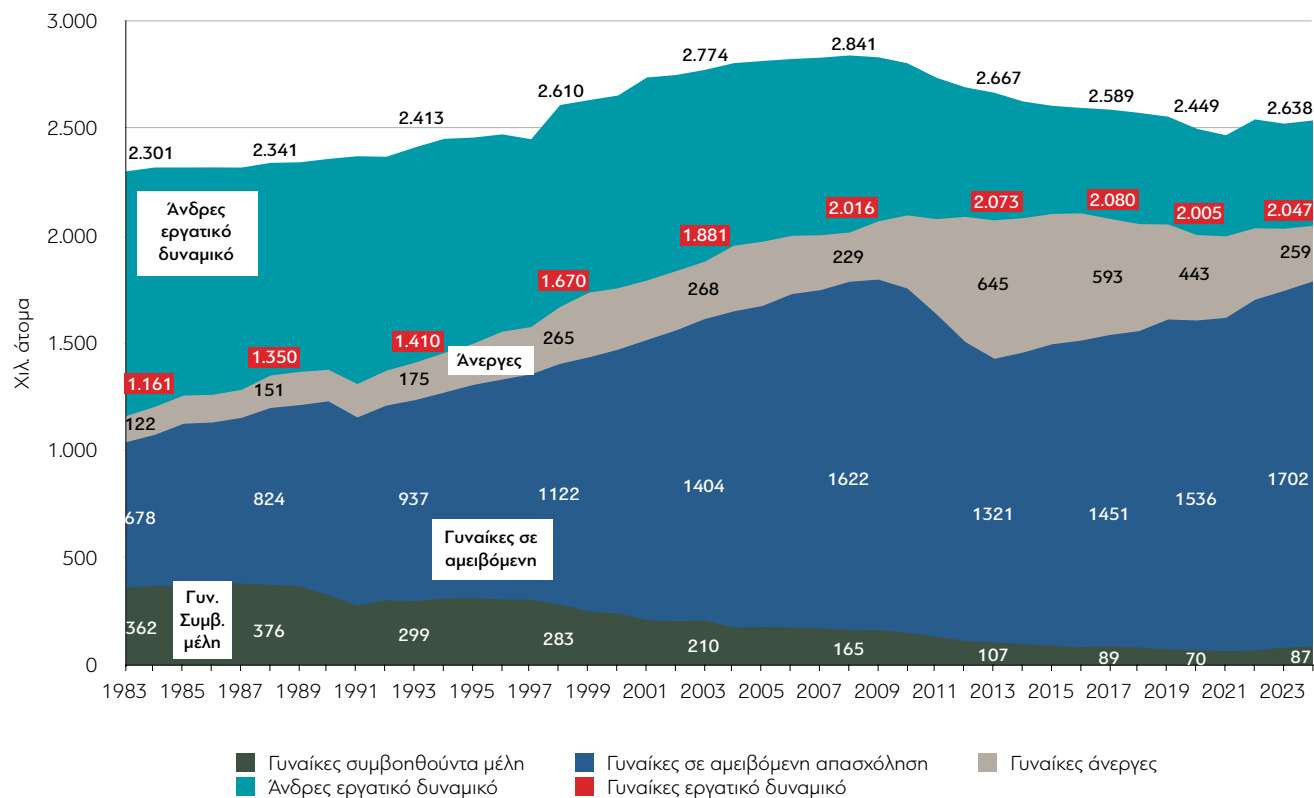
Ο πιο αξιόπιστος, ίσως, δείκτης οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών είναι η σχέση τους με την αγορά εργασίας. Κυρίως αυτό φαίνεται από το ποσοστό απασχόλησης, αλλά και από το ποσοστό ανεργίας και την εξέλιξη των μισθών. Θερμόμετρο της ισότητας στην αγορά εργασίας είναι το χάσμα φύλου, το οποίο μετρά την απόσταση που χωρίζει τις επιδόσεις γυναικών και ανδρών.

Σταθερή αύξηση της συμμετοχής στην αμειβόμενη εργασία

Από τη σκοπιά της των οικονομικών της ανάπτυξης, γνωρίζουμε ότι η ορμητική αύξηση στην απασχόληση των γυναικών συνδέεται με την οικονομική μεγέθυνση, αλλά δεν συμπίπτει απολύτως χρονικά. Σε πρώτη φάση, αυξάνουν οι ρυθμοί της οικονομίας, παίρνει μπροστά η ανασυγκρότηση τομέων και επαγγελμάτων και στη συνέχεια –με κάποια υστέρηση– αυξάνει δυναμικά η ζήτηση για εργασία γυναικών (Blau et al., 2010). Αυτό συνέβη και στην Ελλάδα, όπου στο τέλος της δεκαετίας της οικονομικής απογείωσης (δηλαδή, τη δεκαετία του 1960), λιγότερες από μία στις τρεις γυναίκες εργάζονταν και, από αυτές, πάνω από τις μισές εργάζονταν χωρίς αμοιβή σε οικογενειακές επιχειρήσεις και αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Η εικόνα άλλαξε μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1980 (κι ακόμα ταχύτερα από τα μέσα της δεκαετίας του 1990), όταν απέκτησε δυναμική η είσοδος των γυναικών στην απασχόληση –κυρίως των παντρεμένων (βλ. **Διάγραμμα 9**). Φαίνεται μάλιστα ότι σημαντική ώθηση στην έξοδο των γυναικών από το σπίτι με στόχο την αμειβόμενη εργασία έδωσε η απότομη έλευση μεταναστριών στην Ελλάδα από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 κι έπειτα, προσφέροντας υπηρεσίες οικιακής εργασίας σε προσιτές τιμές (Lyberaki, 2011).

Μετά το 2000 δε, το ποσοστό συμμετοχής γυναικών στην αγορά εργασίας βρισκόταν πάνω από το 50%, με ανοδική μακροχρόνια τάση. Η ταχύτερη αύξηση συντελέστηκε ανάμεσα στο 1993 και στο 2004, ενώ η συρρίκνωση της αρχαϊκής (απαρχαιωμένης) κατάστασης του εργαζόμενου αλλά μη αμειβόμενου μέλους της οικογένειας ήταν διαρκής και χωρίςπισωγυρίσματα. Κάθε επόμενη γενιά γυναικών έμπαινε στην απασχόληση με περισσότερα εφόδια και σημείωνε υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στην εργασία (Λυμπεράκη, 2017). Η κρίση ανέκοψε το ρυθμό, αλλά δεν ανέστρεψε την τάση.

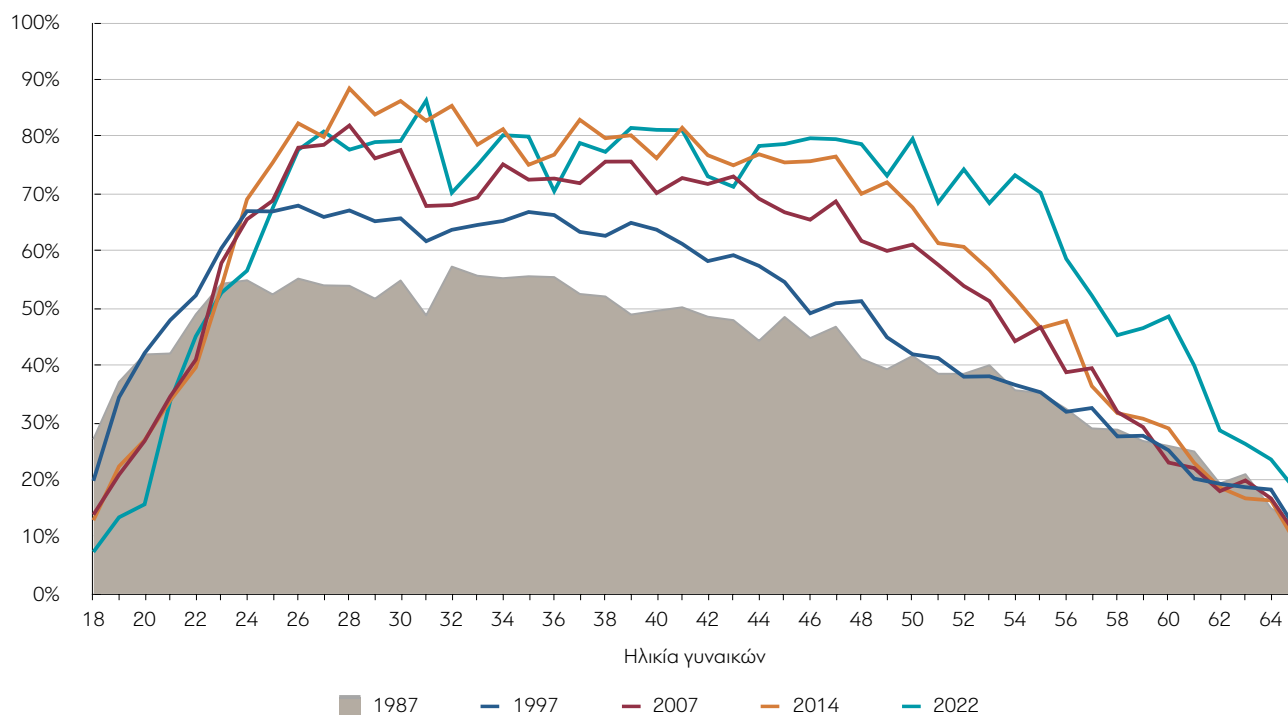
Διάγραμμα 9. Συμμετοχή γυναικών 20-64 ετών στην αγορά εργασίας, σε αντιπαράθεση με τους άνδρες (Ελλάδα, 1983-2024)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Ερευνα Εργατικού Δυναμικού), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Μελετώντας προσεκτικά τις ίδιες ηλικιακές κατηγορίες σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, φτάνουμε σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Η απασχόληση των γυναικών αυξάνει διαχρονικά, με εξαίρεση τις ηλικίες 15-24 ετών, για τις οποίες μειώνεται η συμμετοχή στην απασχόληση επειδή παρατείνουν την εκπαίδευση. Η αύξηση της απασχόλησης είναι πιο εμφανής στις γυναίκες ηλικίας 25 έως 49 ετών, ειδικά κατά την περίοδο 1992-2008. Σημαντική, επίσης, ήταν και η αύξηση της συμμετοχής στην απασχόληση των γυναικών 50 ετών και πάνω από το 1992 και έπειτα. Συνολικά, οι γυναίκες από 25 έως 60 ετών αυξάνουν σταθερά τον οικονομικό τους ρόλο, ώστε το ποσοστό συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας να είναι υψηλότερο το 2014 σε σύγκριση με το προ κρίσης επίπεδο (Διάγραμμα 10).

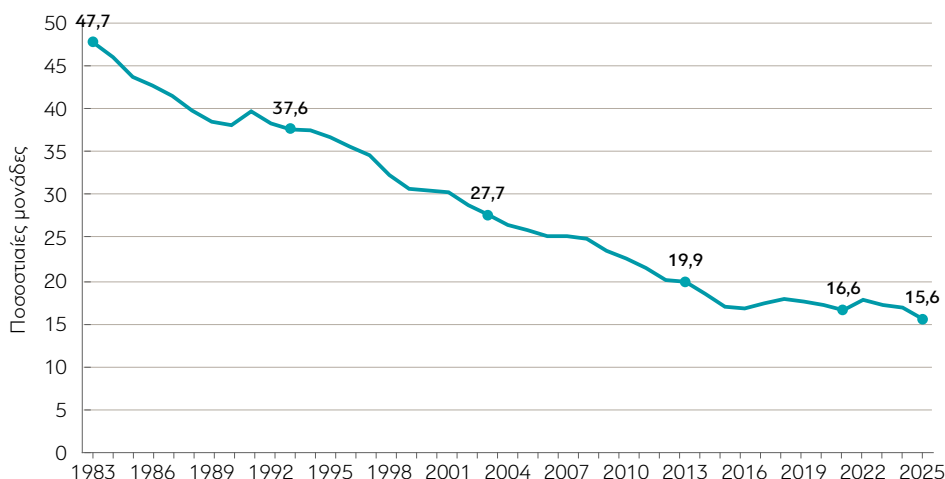
Διάγραμμα 10. Ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας διαχρονικά και ανά ηλικία (Ελλάδα)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Η δυναμική είσοδος των γυναικών στην απασχόληση γεφυρώνει σταδιακά το χάσμα οικονομικής κινητοποίησης ανάμεσα στις γυναίκες και στους άνδρες. Η απόσταση (χάσμα φύλου) ήταν το 1983 47,7 ποσοστιαίες μονάδες και έφτασε στις 15,6 το 2025 (βλ. ακόλουθο **Διάγραμμα 11**).

Διάγραμμα 11. Χάσμα φύλου στο ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας, άτομα 20-64 ετών (Ελλάδα, 1983-2025)

Σημείωση: Χάσμα φύλου = ποσοστό ανδρών μείον ποσοστό γυναικών.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Όσο περισσότερες γυναίκες εργάζονται τόσο ασκείται πίεση για εξισορρόπηση των μισθών. Ωστόσο, ο ρυθμός που κλείνει το χάσμα φύλου στις αμοιβές²⁴ είναι πολύ λιγότερο εντυπωσιακός από τις τάσεις εξισορρόπησης της απασχόλησης. Με βάση τις εκτιμήσεις της Eurostat για το γενικό χάσμα φύλου στις αμοιβές (unadjusted gender pay gap), το μισθολογικό χάσμα στην Ελλάδα ήταν 15% το 2010, μειώθηκε στο 10,4% το 2018 και αυξήθηκε πάλι στο 13,4% το 2024. Δηλαδή, αν και οι γυναίκες ολοένα και περισσότερο συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, οι αποδοχές τους δεν εξισορροπούνται με την ίδια ταχύτητα.

24 Το χάσμα φύλου στις αμοιβές εκφράζει τη διαφορά μεταξύ των μέσων ακαθάριστων ωριαίων αποδοκών ανδρών και γυναικών ως ποσοστό των μέσων ακαθάριστων ωριαίων αποδοκών των ανδρών. Η Eurostat το υπολογίζει ως μη προσαρμοσμένο έμφυλο μισθολογικό χάσμα (unadjusted gender pay gap), χωρίς να λαμβάνει υπόψη διαφορές στα ατομικά ή εργασιακά χαρακτηριστικά των εργαζομένων. Ο δείκτης εκτιμάται για τους εργαζομένους στις οικονομικές δραστηριότητες των κλάδων B-S της NACE αναθ. 2 (ορυχεία και λατομεία, μεταποίηση, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού, παροχή νερού και διαχείριση αποβλήτων, κατασκευές, χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και υπηρεσίες εστίασης, ενημέρωση και επικοινωνία, χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, διαχείριση ακίνητης περιουσίας, επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές και υποστηρικτικές υπηρεσίες, δημόσια διοίκηση και άμυνα, εκπαίδευση, υγεία και κοινωνική μέριμνα, τέχνες, ψυχαγωγία και αναψυχή, καθώς και άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών), σε επιχειρήσεις με δέκα ή περισσότερους εργαζομένους με βάση στοιχεία της Έρευνας Διάρθρωσης Αποδοκών (Structure of Earnings Survey – SES) και ετήσιες εθνικές εκτιμήσεις για τα ενδιάμεσα έτη.

Ας αναλύσουμε όμως τις παρατηρήσεις αυτές σε μεγαλύτερο βάθος.

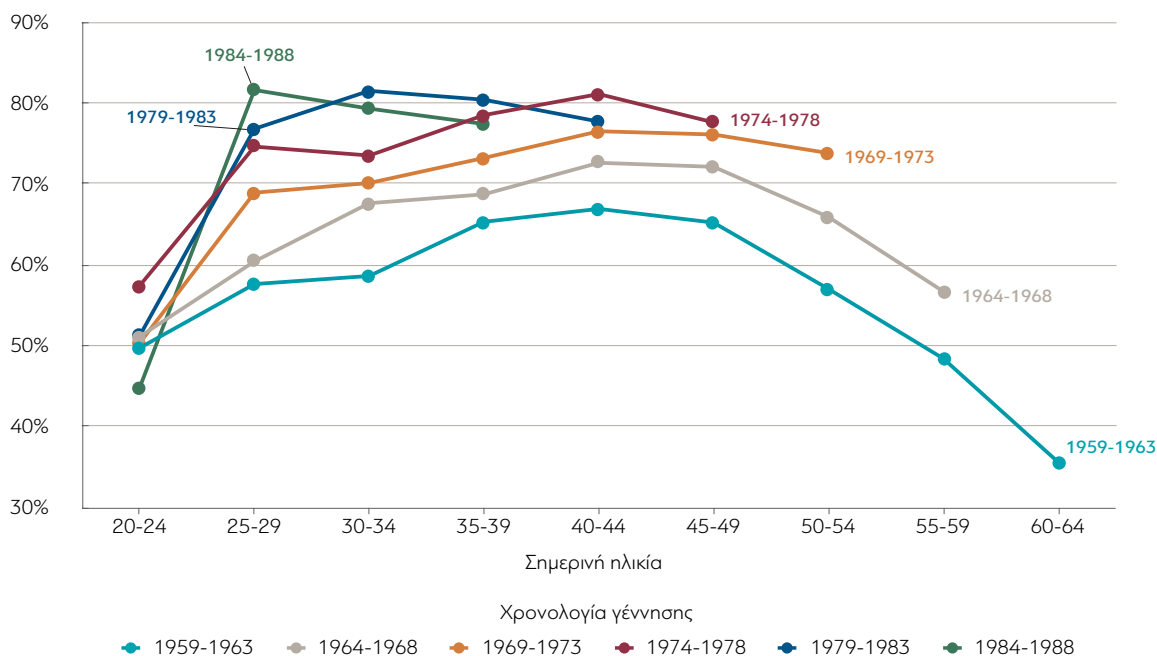
Κάθε νεότερη γενιά γυναικών σημειώνει καλύτερες επιδόσεις στην αγορά εργασίας και αποκτά περισσότερα εκπαιδευτικά προσόντα (πρώτη παρατήρηση)

Το **Διάγραμμα 12** που ακολουθεί αποτυπώνει την εξέλιξη του ποσοστού συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του εργάσιμου βίου για γυναίκες διαφορετικών γενεών. Η έντονη μπλε γραμμή αποτυπώνει τις επιδόσεις των γυναικών που ήταν ηλικίας 60-64 ετών το 2023 (γεννηθείσες μεταξύ 1959 και 1963). Η εν λόγω γενιά στην ηλικία των 20-24 ετών είχε μία στις δύο γυναίκες στο εργατικό δυναμικό, ποσοστό που αυξανόταν κατά τη διάρκεια του εργάσιμου βίου τους έως και τα 44 έτη (φτάνοντας δύο στις τρεις γυναίκες να είναι στο εργατικό δυναμικό), ακολουθούμενο, ωστόσο, από μια αρχικά ήπια και έπειτα (μετά την ηλικία των 50 ετών) πιο έντονη μείωση της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό.

Τι συνέβη όμως με τις επόμενες (νεότερες) γενιές γυναικών; Η εικόνα που προκύπτει (βλ. **Διάγραμμα 12**) συντείνει στο ότι καθεμία από τις αμέσως επόμενες γενιές (δηλαδή οι γεννηθείσες τις περιόδους 1964-1968, 1969-1973 και 1974-1978) είχαν καλύτερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό καθ' όλη τη διάρκεια του εργάσιμου βίου τους, σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη γενιά. Δηλαδή, κάθε γενιά και καλύτερα, όσον αφορά την απασχόληση των γυναικών, για όλη τη διάρκεια του εργάσιμου βίου. Το «κάθε γενιά και καλύτερα» φαίνεται να ανακόπτεται, όμως, για τις γεννηθείσες μεταξύ 1979 και 1983, και ακόμα περισσότερο για τις γεννηθείσες μεταξύ 1984 και 1988, οι οποίες, ενώ μπήκαν με μεγαλύτερη ορμή στην αγορά εργασίας στα πρώτα χρόνια του εργάσιμου βίου τους (σε σχέση με τις προηγούμενες γενεές), δεν φαίνεται να μπορούν να διατηρήσουν αυτή τη μεγαλύτερη ορμή και στα αμέσως επόμενα χρόνια της εργασιακής τους διαδρομής. Σημειώνεται βέβαια ότι η διαδρομή τους δεν έχει ακόμη φτάσει ούτε στο μισό του εργασιακού τους βίου (σήμερα είναι 40-44 και 35-39 ετών αντίστοιχα).

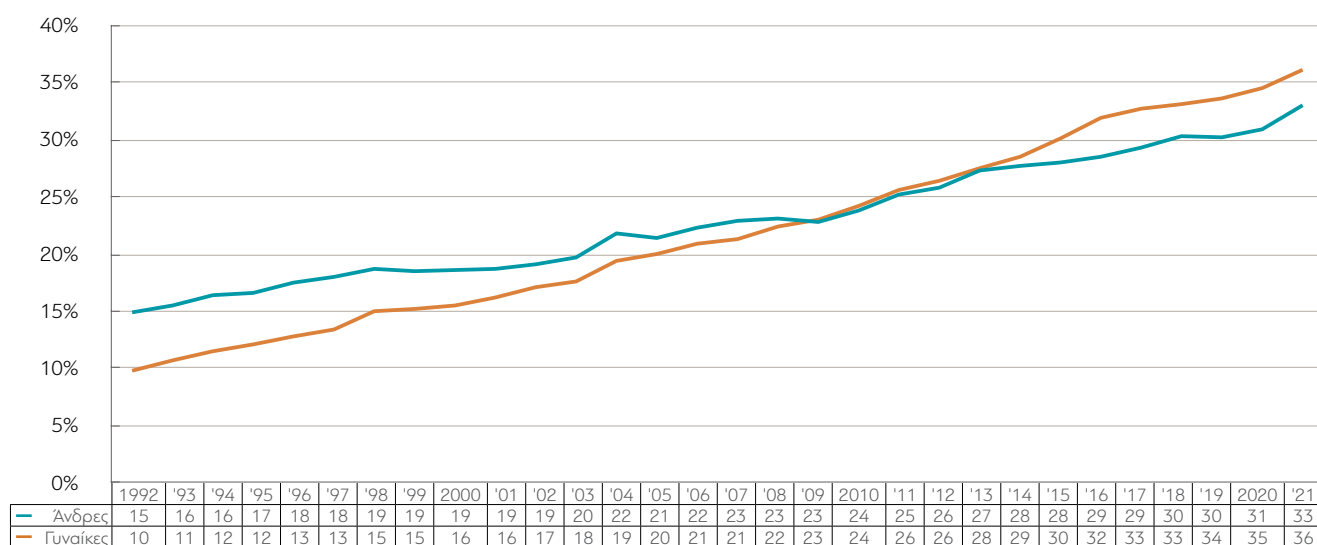
Τα εκπαιδευτικά εφόδια αποτελούν συχνά το κλειδί για υψηλότερη συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση. Κάθε επόμενη γενιά γυναικών εισερχόταν στον κόσμο της εργασίας με περισσότερα εφόδια και μεγαλύτερες προσδοκίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι το χάσμα φύλου στην απόκτηση πτυχίου ανώτατης εκπαίδευσης όχι μόνο συρρικνώθηκε, αλλά αντιστράφηκε μετά το 2010 (βλ. **Διάγραμμα 13**).

Διάγραμμα 12. Ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας ανά γενεά (Ελλάδα)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Διάγραμμα 13. Ποσοστό ατόμων 25-64 ετών με Τριτοβάθμια Εκπαίδευση (Ελλάδα, 1992-2021)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Η εποχή της ταχύτερης προόδου (από το 1993 έως το 2004) οφείλει τον δυναμισμό της σε έναν απρόβλεπτο σύμμαχο, τις μετανάστριες (δεύτερη παρατήρηση)

Η ταχύτερη αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση σημειώνεται μεταξύ 1993 και 2004. Χωρίς αμφιβολία, αυτή η ταχεία πρόοδος στην απασχόληση αποτυπώνει τα χαρακτηριστικά των νεότερων γενεών γυναικών που σπούδασαν και δημιούργησαν προσδοκίες από τη ζωή τους αρκετά διαφορετικές από τις γενιές των μαμάδων και των γιαγιάδων τους. Όμως, αυτό δεν εξηγεί το πώς αυτή η μακροχρόνια τάση εμφανίζεται με τόσο δυναμισμό, ειδικά μέσα σε αυτά τα 12 χρόνια. Ο χρονισμός της δυναμικής προόδου υποδηλώνει ότι κάποια από τα εμπόδια που προκαλούσαν ανασχεση στην απασχόληση των γυναικών μέχρι την αρχή της δεκαετίας του 1990 ξαφνικά έπαψαν να λειτουργούν τόσο ανασχετικά. Σαν να πήρε μπρος ένας μηχανισμός ώθησης των γυναικών προκειμένου να συναντήσει τις δυνάμεις έλξης προς την απασχόληση.

Προσεκτική οικονομετρική ανάλυση που επιχειρεί να μετρήσει την ανασχετική επίπτωση των μικρών παιδιών (προσχολικής ηλικίας) στην απασχόληση των μαμάδων τους βρίσκει σημαντική εξασθένιση της αρνητικής επίδρασης μεταξύ του 1995 και των αρχών της δεκαετίας του 2000 (Kanellopoulos & Mavromaras, 2002· Daouli et al., 2004· Nicolitsas, 2006· Lyberaki, 2011). Πώς εξηγείται αυτή η εξασθένιση; Ένα φαινόμενο που συνέβη σχετικά απότομα και είχε μια αξιοπρόσεκτη κλίμακα ήταν η έλευση μεγάλου αριθμού μεταναστριών μετά το 1992. Οι γυναίκες αυτές βρήκαν εργασία στον τομέα παροχής φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων, καθώς και στην παροχή υπηρεσιών (κυρίως καθαριότητας) προς τα νοικοκυριά. Τα ευρήματα των μελετών που επικεντρώνονται στη δεκαετία του 1990 δείχνουν αφενός, μια θετική συσχέτιση μεταξύ του ποσοστού των νοικοκυριών με παιδιά ηλικίας έως 12 ετών που έλαβαν αμειβόμενη φροντίδα εντός του νοικοκυριού και του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών, και αφετέρου, μια αρνητική συσχέτιση μεταξύ της λήψης αμειβόμενης φροντίδας εντός του νοικοκυριού για τα παιδιά ή τους ηλικιωμένους και του ποσοστού των γυναικών εργάσιμης ηλικίας που δήλωναν μη οικονομικά ενεργές την περίοδο 1994-2001 (Lyberaki, 2011).

Η ξαφνική άφιξη σχετίζεται με τις πολιτικές εξελίξεις στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Ευρώπη, σε συνδυασμό με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ελληνικών συνόρων. Ο κλάδος της (ιδιωτικής) φροντίδας είχε μεγάλη άδηλη ζήτηση, καθώς οι τιμές της αγοράς φροντίδας μέχρι την έλευση των μεταναστευτικών πληθυσμών ήταν απαγορευτικές για τη μεγάλη πλειοψηφία των ελληνικών νοικοκυριών. Η μείωση των τιμών και η διαθεσιμότητα εργαζομένων παροχής φροντίδας δημιούργησε γρήγορα μια αναπτυσσόμενη αγορά. Αν και η αρχική μετακίνηση των μεταναστριών δεν υπαγορεύτηκε από τη ζήτηση εργασίας φροντίδας, η ανάπτυξη αυτής της αγοράς δημιούργησε

δίκτυα και αλυσιδωτές επιδράσεις προσέλκυσης ακόμα περισσότερων μεταναστριών.

Έτσι, στην ελληνική κοινωνία όπου η παροχή φροντίδας εναποτίθεται στην οικογένεια (ουσιαστικά στις γυναίκες της οικογένειας), ο δρόμος της επαγγελματικής σταδιοδρομίας ήταν δύσκολος για τις νέες γυναίκες. Εκείνες ακριβώς που κατέκτησαν υψηλότερα εκπαιδευτικά εφόδια και ανέπτυξαν φιλοδοξίες καριέρας συγκρούστηκαν νωρίς με τις ανάγκες φροντίδας των παιδιών (και στη συνέχεια με τη φροντίδα των ηλικιωμένων, και τελικά ακόμη και με τη φροντίδα συνομηλίκων τους, που με τη σειρά τους γερνούν). Αυτός ο «τοίχος» απέκτησε ανοίγματα και περάσματα μόλις οι δραστηριότητες φροντίδας ανατέθηκαν (ατύπως, συνήθως, αλλά με αμοιβή) σε μετανάστριες.

Αυτό, βεβαίως, μπορούσε να γίνει μόνο εφόσον η «τιμή της φροντίδας» ήταν κάπως προσιτή. Τι σημαίνει «προσιτή τιμή» για τις υπηρεσίες φροντίδας; Τα διαθέσιμα επίσημα στοιχεία της EU-SILC 2005 δείχνουν ότι ο μέσος μισθός για την παροχή φροντίδας σε ηλικιωμένους στο σπίτι στις αρχές της δεκαετίας του 2000 στην Ελλάδα ισοδυναμούσε περίπου με το μισό κόστος κάθε εκδοχής ιδρυματικής διευθέτησης. Άλλωστε, αυτό το χαμηλότερο κόστος για τα νοικοκυριά σε σύγκριση με οίκους ευγηρίας αποτέλεσε και τον πρωταρχικό λόγο για τον οποίο θεσπίστηκε το 1998 ειδική κατηγορία χαμηλών εισφορών για την παροχή υπηρεσιών στις οικογένειες (Ν. 2646/1998, άρθρο 19). Ουσιαστικά, οι μετανάστριες προσέφεραν μια δικλείδα ασφαλείας στις έντονες πιέσεις που προκαλούσαν οι ανάγκες φροντίδας στις οικογένειες, μέσα σε ένα περιβάλλον ιδεών που επέμενε στον πρωταρχικό ρόλο της παροχής αυτής της φροντίδας μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας. Αν και οι γυναίκες της οικογένειας παρέμεναν επιφορτισμένες με την εξασφάλιση φροντίδας, αυτό που συνέβη ήταν μια μερική μετατόπιση (outsourcing) μέρους των καθηκόντων προς μετανάστριες, με τις Ελληνίδες να βγαίνουν από το σπίτι και να εργάζονται, ενώ διατηρούσαν το συντονιστικό ρόλο του τομέα της φροντίδας (Lyberaki, 2011).

Οι ελληνικές οικογένειες, λοιπόν, άρχισαν να αγοράζουν φροντίδα, και στις περισσότερες περιπτώσεις συνέχισαν να την κρατούν μέσα στον χώρο της οικογένειας (με τη συνδρομή γυναικών που έφτασαν σχετικά πρόσφατα στην Ελλάδα). Παρόμοιες αλλαγές σημειώθηκαν και στην Ιταλία και στην Ισπανία. Το φαινόμενο αυτό απέκτησε και όνομα: πρόκειται για τη μετάβαση από το μοντέλο της οικογενειακής παροχής φροντίδας στο μοντέλο παροχής φροντίδας με μετανάστριες μέσα στην οικογένεια (Lyberaki, 2011· Bettio et al., 2006).

Στην πραγματικότητα, οι μετανάστριες ανταποκρίθηκαν σε μια «σιωπηρή ζήτηση» εργασίας φροντίδας σε προσιτή τιμή. Σύμφωνα με εκτιμήσεις και με κίνδυνο σοβαρής υπο-εκτίμησης του μεγέθους αυτής της νέας αγοράς φροντίδας, ποσοστό περίπου 15%-20% των νοικοκυριών σε αστικές

περιοχές χρησιμοποιούσαν συστηματικά μεταναστευτική εργασία φροντίδας (Lyberaki, 2011). Ανάλογες εκτιμήσεις υπάρχουν και για τον αγροτικό χώρο, όπου η γήρανση του πληθυσμού εξελίχθηκε ταχύτερα (Kasimis & Papadopoulos, 2005).

Η οικονομική κρίση επιβράδυνε τον βηματισμό προς την ολοένα μεγαλύτερη οικονομική ανεξαρτησία, αλλά δεν τον ανέκοψε (τρίτη παρατήρηση)

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κρίση ανέκοψε τη δυναμική «έξοδο» των γυναικών προς την αμειβόμενη εργασία. Μειώθηκε το ποσοστό συμμετοχής τους στην απασχόληση και αυξήθηκε το ποσοστό τους στην ανεργία. Όμως οι άνδρες εργαζόμενοι είχαν μεγαλύτερες απώλειες, ενώ στους τομείς που βρίσκονταν περισσότερες γυναίκες (Υγεία και Εκπαίδευση) σημειώθηκαν μικρότερες απώλειες θέσεων εργασίας (σε σύγκριση με τη Μεταποίηση και τις Κατασκευές, όπου κυριαρχούν οι άνδρες). Επίσης, για πρώτη φορά στην κρίση, η εργασία μερικής απασχόλησης σημείωσε ταχύτερη αύξηση μεταξύ ανδρών, δηλαδή κάποιοι άνδρες άρχισαν να δουλεύουν σαν τις γυναίκες.

Η καταγραφή των απωλειών στην απασχόληση (συγκρίνοντας επιδόσεις πριν και αμέσως μετά από την κρίση) είναι ένας στατικός τρόπος να υπολογίζει κάποιος τη ζημιά της κρίσης. Ένας περισσότερο δυναμικός τρόπος είναι να φανταστεί πώς θα εξελίσσονταν τα πράγματα στην αγορά εργασίας αν δεν υπήρχε η κρίση. Δηλαδή, αν οι τάσεις εισόδου των γυναικών στην απασχόληση δεν ανακόπτονταν το 2010, αλλά συνέχιζαν με την ίδια δυναμική, το 2015 το ποσοστό απασχόλησης θα έφτανε το 58% (ίδιοι υπολογισμοί). Υπό αυτό το πρίσμα, οι απώλειες για τις γυναίκες δεν ήταν 6 ποσοστιαίες μονάδες (η μείωση που σημειώθηκε) αλλά το διπλάσιο, 12 ποσοστιαίες μονάδες (διότι αυτό θα ήταν το δυνητικό ποσοστό απασχόλησης χωρίς τη μεσολάβηση της κρίσης).

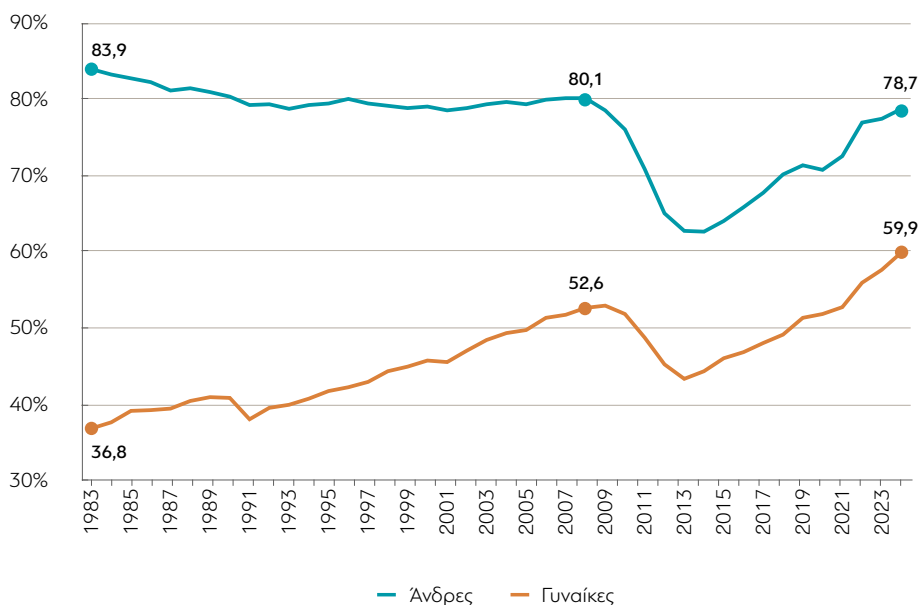
Όταν ξέσπασε η κρίση, πολλοί θεωρούσαν πως οι γυναίκες θα σηκώσουν το μεγαλύτερο βάρος της απώλειας στην αγορά εργασίας. Αυτό δεν επιβεβαιώθηκε. Συνέβη περίπου το αντίθετο. Οι άνδρες εργαζόμενοι σημείωσαν μεγαλύτερες (αναλογικά) απώλειες. Από την επεξεργασία των δεδομένων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού προκύπτει ότι το χάσμα φύλου στο ποσοστό απασχόλησης μειώθηκε στην κρίση κατά 9 ποσοστιαίες μονάδες (επειδή το ποσοστό απασχόλησης των ανδρών μειώθηκε κατά 16 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ των γυναικών μόνο κατά 6 μονάδες) (βλ. **Διάγραμμα 14**). Μεγαλύτερη σημασία έχει το γεγονός ότι η οικονομική συμπεριφορά των γυναικών στη διάρκεια της κρίσης ήταν αντικυκλική: κινούμενες «κόντρα» στον οικονομικό κύκλο, περισσότερες γυναίκες εισήλθαν στο εργατικό δυναμικό ψάχνοντας ή/και βρίσκοντας δουλειά, παρότι η ανεργία γενικά αυξανόταν. Την ίδια ώρα, οι άνδρες ακολουθούσαν την αντίθετη διαδρομή και έμπαιναν στην κατηγορία των αποθαρρημένων εργαζόμενων που σταματούσαν την αναζήτηση (και τελικά εύρεση) εργασίας. Τούτο ισχύει για

τις γυναίκες όλων των ηλικιών αλλά περισσότερο για τις νεότερες ηλικίες 25-49 ετών. Το φαινόμενο αυτό αποτυπώνεται έντονα στις οικονομικές ισορροπίες μέσα στα νοικοκυριά: η οικονομική συμβολή των γυναικών στον οικογενειακό προϋπολογισμό σημείωσε αισθητή αύξηση (για όλες τις κατηγορίες εκπαίδευσης και προσόντων) (Λυμπεράκη, 2017).

Κατά κάποιο τρόπο, η εξισορροπητική συνεισφορά της κρίσης αποτέλεσε τον προθάλαμο για τη γρήγορη επέκταση της απασχόλησης των γυναικών στην περίοδο της ανάκαμψης. Έχοντας περάσει το κατώφλι της αγοράς εργασίας σε συνθήκες μεγάλων δυσκολιών, οι γυναίκες φαίνεται ότι πήραν θέση δυναμικής παρουσίας στην απασχόληση με μονιμότερο χαρακτήρα. Θυσίασαν χειροπιαστές αλλά και προσδοκώμενες (δυσνητικές) επιτυχίες -όμως οι απώλειες ήταν αντιστρέψιμες επειδή συνδυάστηκαν με ενδυνάμωση του δεσμού τους με την αγορά εργασίας. Η μείωση του χάσματος φύλου στην αγορά εργασίας της κρίσης δεν ήταν απλώς ένα συγκυριακό σύμπτωμα της οξείας και παρατεταμένης οικονομικής διαταραχής που χτύπησε περισσότερο τους άνδρες. Ήταν μια συνολική ανασυγκρότηση ρόλων με δυναμικότερη επίδραση στη δέσμευση των γυναικών στην εργασία με αμοιβή.

Το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών αυξήθηκε από 36,8% το 1983 σε 52,6% (το υψηλότερο επίπεδο) το 2008 (**Διάγραμμα 14**). Την περίοδο της οικονομικής κρίσης μειώθηκε φτάνοντας στο 43,3% το 2013. Από το 2014 και έπειτα ακολούθησε πορεία ανοδική φτάνοντας το 2021 στο επίπεδο του 52,7% (το επίπεδο, δηλαδή, που ήταν και το 2008). Έπειτα, δηλαδή την τριετία 2021-2024, το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών αυξήθηκε περαιτέρω κατά έξι ποσοστιαίες μονάδες, φτάνοντας το νέο ιστορικά υψηλότερο επίπεδο του 59,9% το 2024. Η αύξηση κατά έξι ποσοστιαίες μονάδες στο ποσοστό απασχόλησης των γυναικών μέσα σε μια τριετία (από το 2021 έως το 2024) αποτελεί ένα πρωτοφανές αποτέλεσμα. Στο παρελθόν, συνήθως απαιτούνταν δέκα ολόκληρα χρόνια (τη δεκαετία του 1980 ή του 1990) για να επιτευχθεί μια αύξηση πέντε ποσοστιαίων μονάδων στο ποσοστό απασχόλησης των γυναικών. Συνεπώς, έχουμε τα εξής: α) περισσότερες γυναίκες από ποτέ άλλοτε εργάζονται πλέον στην Ελλάδα και β) πιο έντονα από ποτέ άλλοτε, το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών παρουσιάζει αυξητική τάση τα τελευταία χρόνια στη χώρα.

Διάγραμμα 14. Ποσοστό απασχόλησης ατόμων 20-64 ετών (Ελλάδα, 1983-2024)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Συνοψίζοντας, ξεκινήσαμε αυτό το κεφάλαιο με την παρατήρηση ότι η έμφυλη ισότητα θεωρείται για την κοινωνία περίπου κατακτημένη. Ιδιαίτερα ως προς την εργασία, σχεδόν 7 στα 10 άτομα θεωρούν πως η ισότητα των φύλων έχει κατακτηθεί (ποσοστό υψηλότερο από τη Δανία και τη Σουηδία). Είναι γεγονός ότι η μείωση του χάσματος φύλου στην απασχόληση συνεχίζεται, και μάλιστα με ρυθμούς επιταχυνόμενους μετά την κρίση. Ωστόσο, η εικόνα γίνεται περισσότερο σύνθετη αν συνεκτιμήσουμε τη βραδύτητα με την οποία περιορίζεται το χάσμα φύλου στις αποδοχές. Είναι σημαντικό ότι κάθε νεότερη γενιά γυναικών ξεκινά με περισσότερα εκπαιδευτικά προσόντα και στενότερους δεσμούς με την αγορά εργασίας. Στην πορεία αυτή όμως, εκτός από τις δικές τους προσπάθειες, σημαντικό ρόλο έπαιξε και ένας απρόβλεπτος (και εν μέρει αόρατος) παράγοντας: η διαθεσιμότητα μεταναστριών για εργασίες φροντίδας. Η αναγνώριση αυτή έχει σημασία, καθώς είναι αμφίβολο κατά πόσον θα συνεχίσει να υπάρχει αυτή η διαθεσιμότητα στο μέλλον.

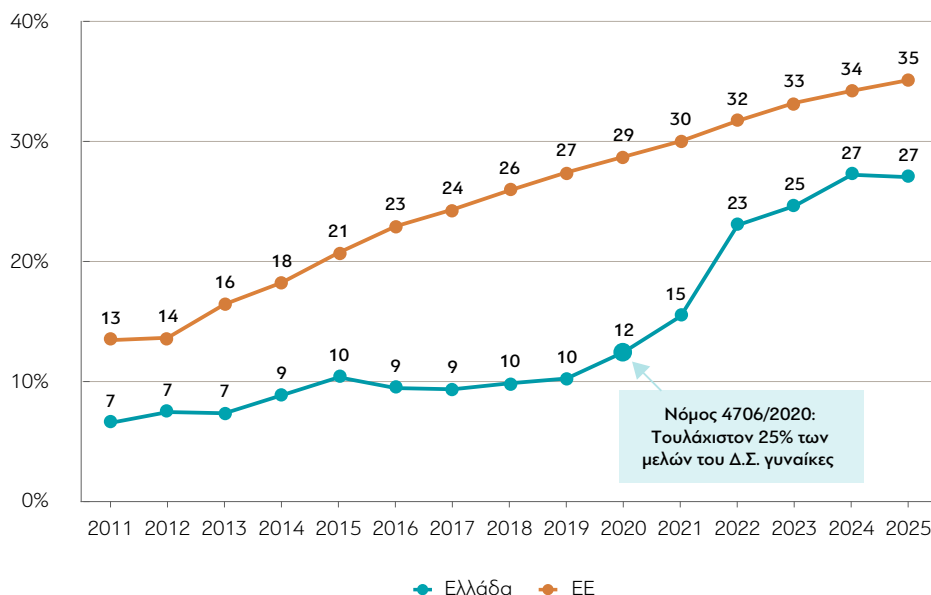
2.2. Φωνή και ορατότητα

«Δεν μπορείς να γίνεις αυτό που δεν βλέπεις» έγραφαν οι δημοσιογράφοι των Financial Times για την πρώτη γυναίκα πρωθυπουργό της Ιαπωνίας και τη σημασία των «ορατών ρόλων» στην κινητοποίηση προσπάθειας και φιλοδοξίας (Lewis et al., FT 8.10.25). Η παρουσία γυναικών και σε ηγετικές θέσεις του πολιτικού μηχανισμού μπορεί να λειτουργήσει σαν επιταχυντής για την άρση των παραδοσιακών προκαταλήψεων και την κοινωνική πρόοδο (Phillips, 1998).

Η ανάλυση ξεκινά παρουσιάζοντας την εξέλιξη της εκπροσώπησης των γυναικών στα Διοικητικά Συμβούλια (ΔΣ) των μεγάλων εισηγμένων εταιρειών στην Ελλάδα σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ για την περίοδο 2011-2025 (βλ. **Διάγραμμα 15**). Βάσει των στοιχείων του EIGE, το μερίδιο των γυναικών στα ΔΣ των εισηγμένων εταιρειών κυμαινόταν στις αρχές της δεκαετίας του 2010 ιδιαίτερα χαμηλά (κάτω του 10%) και διατηρήθηκε στο επίπεδο αυτό σχεδόν σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 2010. Την ίδια περίοδο, το αντίστοιχο μερίδιο των γυναικών στον ευρωπαϊκό μέσο όρο εμφανιζόταν δύο έως δυόμισι φορές υψηλότερο (27,4% στην ΕΕ έναντι 10,2% της Ελλάδας το 2019). Σημείο καμπής στη διαχρονική εξέλιξη της αντιπροσώπευσης των γυναικών στα ΔΣ των εταιρειών αποτελεί η ψήφιση και εφαρμογή του Νόμου 4706/2020,²⁵ ο οποίος καθιέρωσε την υποχρέωση συμμετοχής τουλάχιστον 25% γυναικών ΔΣ των εισηγμένων εταιρειών. Συγκεκριμένα, από το 2020 και έπειτα, παρατηρείται εντυπωσιακή αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στα ΔΣ, με το ποσοστό να αυξάνεται από 12% το 2020 σε 15% το 2021, φτάνοντας το 27% το 2024-2025. Ωστόσο, παρά τη σαφή πρόοδο, η επίδοση της Ελλάδας εξακολουθεί να υπολείπεται της αντίστοιχης του ευρωπαϊκού μέσου όρου (35% το 2025). Συμπερασματικά, ο Ν. 4706/2020 αποτέλεσε κρίσιμο βήμα προς τη θεσμική ισότητα, ωστόσο η διατήρηση της ανοδικής πορείας απαιτεί συντονισμένη και μακροπρόθεσμη στρατηγική για την ενίσχυση της παρουσίας των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

²⁵ Ν. 4706/2020, ΦΕΚ 136/Α/17-7-2020. Εταιρική διακυβέρνηση ανωνύμων εταιρειών, σύγχρονη αγορά κεφαλαίου, ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2017/828 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, μέτρα προς εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/1131 και άλλες διατάξεις.

Διάγραμμα 15. Ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών στα Διοικητικά Συμβούλια των εισηγμένων εταιρειών (Ελλάδα και ΕΕ, 2011-2025)

Πηγή: Βάση δεδομένων του EIGE.

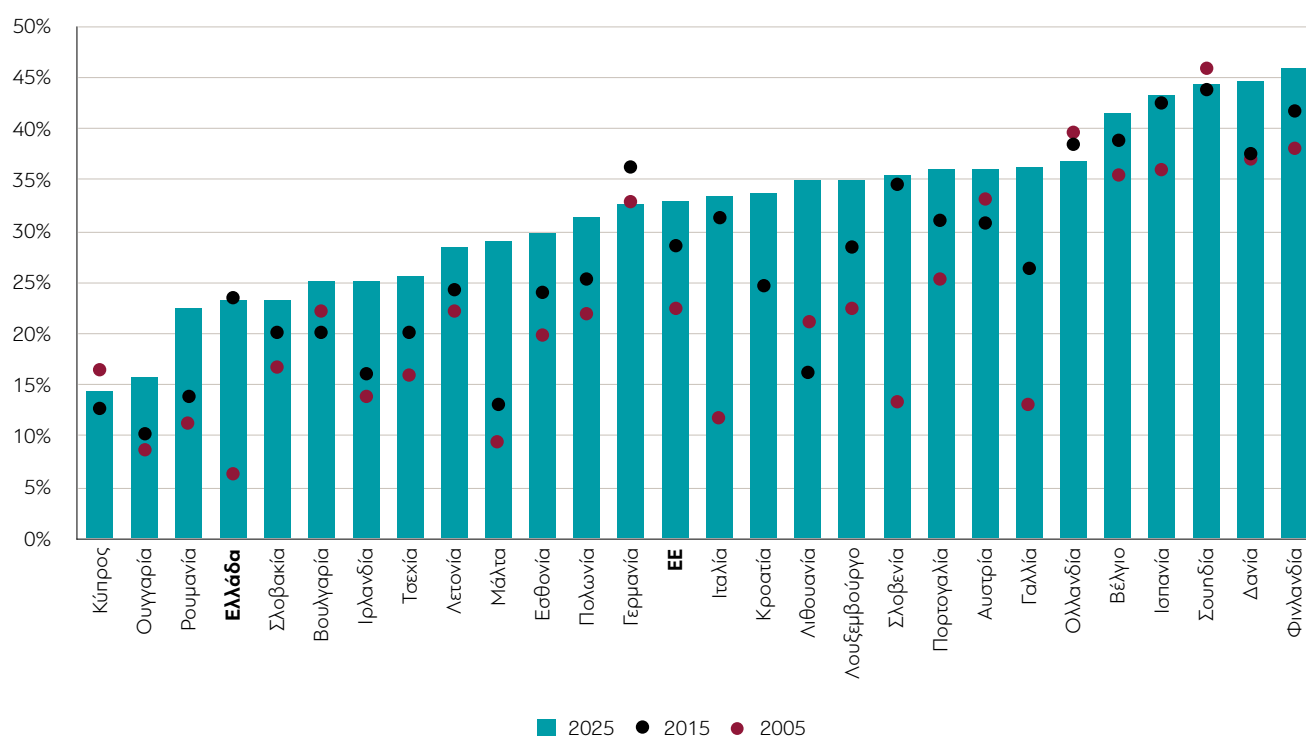
Όσον αφορά την αντιπροσώπευση των γυναικών στο Κοινοβούλιο, η Ελλάδα ξεκινά από μια εξαιρετικά χαμηλή αφετηρία το 2005, με μόλις 6% παρουσία γυναικών στο εθνικό Κοινοβούλιο– το χαμηλότερο ποσοστό σε ολόκληρη την ΕΕ εκείνη τη χρονιά (βλ. **Διάγραμμα 16**). Η δεκαετία 2005-2015 φαίνεται να συνδέεται με μια αξιοσημείωτη πρόοδο, καθώς το ποσοστό των γυναικών βουλευτών αυξάνεται στο 23% – μια από τις μεγαλύτερες αυξήσεις στην ΕΕ μέσα σε μία δεκαετία. Ωστόσο, από το 2015 έως το 2025, η Ελλάδα παραμένει στο ίδιο επίπεδο (23%), δείχνοντας στασιμότητα. Αυτό σημαίνει ότι, ενώ πολλές από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες συνέχισαν να βελτιώνονται, η ελληνική πολιτική σκηνή δεν εμφάνισε ενδείξεις ουσιαστικής ενίσχυσης της εκπροσώπησης των γυναικών.

Το 2025 η Ελλάδα κατατάσσεται κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ (33%): η θέση της είναι στην ομάδα των χωρών με τη χαμηλότερη γυναικεία παρουσία – μαζί με την Ουγγαρία, τη Σλοβακία και τη Ρουμανία. Σε σύγκριση, δε, με τις χώρες της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης (όπως η Σουηδία, η Φινλανδία, η Δανία, το Βέλγιο και η Ισπανία) που κυμαίνονται μεταξύ 40-46%, η Ελλάδα υπολείπεται σημαντικά. Συνολικά, η ελληνική περίπτωση δείχνει ένα παράδοξο: απότομη πρόοδος στη δεκαετία του 2010, αλλά απουσία συνέχειας.

Ο Ν. 4604/2019 «Προώθηση της Ουσιαστικής Ισότητας των Φύλων, Πρόληψη και Καταπολέμηση της Έμφυλης Βίας», επέβαλε την ποσόστωση 40%

για τους υποψηφίους στις εθνικές εκλογές και τις ευρωεκλογές για όλες τις ξεχωριστές εκλογικές περιφέρειες. Για τον σκοπό της έγκρισης των εκλογικών καταλόγων υποψηφίων κομμάτων ο αριθμός των υποψηφίων από κάθε φύλο πρέπει να είναι τουλάχιστον 40% του συνολικού αριθμού των υποψηφίων. Ωστόσο, παρόλο που υπήρχαν περισσότερες γυναίκες υποψήφιοι, δεν υπήρξε σημαντική αύξηση στο ποσοστό των γυναικών που εκλέχθηκαν στις εθνικές εκλογές του 2019 και του 2023. Τέλος, η εκλογή της Κατερίνας Σακελλαροπούλου ως πρώτης γυναίκας Προέδρου της Δημοκρατίας το 2020 αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για τη γυναικεία εκπροσώπηση στην ελληνική πολιτική. Αν και δεν άλλαξε άμεσα τη συνολική εικόνα της πολιτικής υπο-εκπροσώπησης των Ελληνίδων, σηματοδότησε μια θετική εξέλιξη προς μεγαλύτερη ισορροπία στα ανώτατα αξιώματα.

Διάγραμμα 16. Ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών στο εθνικό Κοινοβούλιο (ΕΕ, 2005, 2015, 2025)

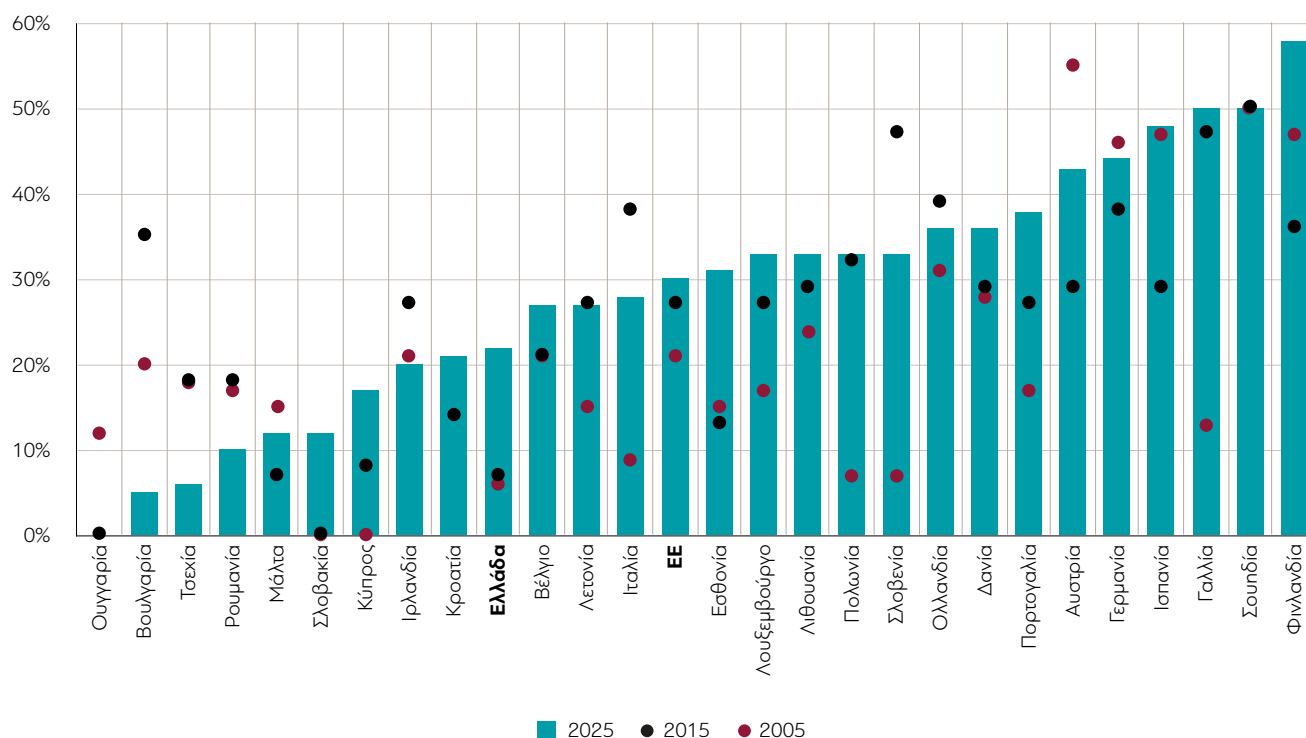

Πηγή: Βάση δεδομένων του EIGE.

Στην Ελλάδα, η παρουσία των γυναικών στις θέσεις των Υπουργών της Κυβέρνησης (βλ. **Διάγραμμα 17**) ήταν εξαιρετικά χαμηλή το 2005, μόλις 6%, και παρέμεινε σχεδόν στάσιμη το 2015 (7%), γεγονός που την τοποθετούσε σημαντικά κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ-27 εκείνη την περίοδο (21%). Η εικόνα για το 2025 δείχνει σημαντική άνοδο στο 22%, υποδηλώνοντας μια θετική, αλλά σχετικά καθυστερημένη, πρόοδο σε σχέση με πολλές άλλες

χώρες. Χώρες της Σκανδιναβίας (Σουηδία, Φινλανδία) διατηρούν σταθερά υψηλά ποσοστά άνω του 50%, ενώ η Ισπανία και η Γαλλία προσεγγίζουν το επίπεδο του 50% το 2025. Σε γενικές γραμμές, παρότι η Ελλάδα σημειώνει πρόοδο στη συμμετοχή των γυναικών σε κυβερνητικές θέσεις, η χώρα εξακολουθεί να υστερεί διαχρονικά και συγκριτικά, ιδιαίτερα σε σχέση με κράτη με μεγαλύτερη παράδοση στην ισότητα των φύλων. Η τάση αύξησης είναι θετική, αλλά η αργή πρόοδος έως το 2015 και η απόσταση από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο υπογραμμίζουν την ανάγκη ενίσχυσης της γυναικείας εκπροσώπησης στην πολιτική ηγεσία.

Διάγραμμα 17. Ποσοστό αντιπροσώπευσης των γυναικών στις θέσεις Υπουργών (ΕΕ, 2005, 2015, 2025)

Πηγή: Βάση δεδομένων του EIGE.

Συνοψίζοντας, στο κρίσιμο πεδίο της ορατότητας και της φωνής, οι γυναίκες στην Ελλάδα ξεκίνησαν από πολύ χαμηλό σημείο στη στροφή της χιλιετίας. Η εκπροσώπηση γυναικών στα Διοικητικά Συμβούλια μεγάλων εταιρειών ενισχύθηκε σημαντικά με νομοθετική παρέμβαση το 2020. Σημειώθηκε εμφανής πρόοδος αλλά το χάσμα που μας χωρίζει από τα άλλα κράτη της ΕΕ θα χρειαστεί περισσότερο χρόνο και συστηματική προσπάθεια προκειμένου να κλείσει. Από πολύ χαμηλό σημείο ξεκίνησε και η κοινοβουλευτική εκπροσώπηση (μόλις 6% το 2005) και σημείωσε σημαντική πρόοδο έως το 2015, για να εμφανίσει στασιμότητα έκτοτε. Η αποτελεσματικότητα των

πολιτικών και κυρίως των νομοθετικών πρωτοβουλιών για την ενίσχυση της εκπροσώπησης των γυναικών θα κριθεί αργότερα (και εφόσον έχει εφαρμοστεί με συνέπεια για μεγαλύτερο διάστημα). Τα πρότυπα δεν λειτουργούν με τρόπο αυτόματο. Η δύναμή τους φαίνεται όταν νεότερες γενιές ανθρώπων θεωρούν αυτονόητο αυτό που για τους γονείς τους ήταν εκκεντρικό.

2.3. Εμπόδια προς την επίτευξη της ισότητας (μισθολογικό χάσμα, χρήση χρόνου, έμφυλη βία, κοινωνικές αντιλήψεις)

Γιατί, λοιπόν, η έμφυλη ισότητα στην Ελλάδα δεν είχε την πρόοδο που θα περιμέναμε μέσα στην τελευταία 50ετία; Ποιοι ήταν, και παραμένουν, οι κύριοι ανασχετικοί παράγοντες σε αυτήν τη προσπάθεια; Στις σελίδες που ακολουθούν, περιγράφουμε κάποια από τα κυριότερα εμπόδια προς την ισότητα: το επίμονο μισθολογικό χάσμα, τις έντονες ασυμμετρίες στη χρήση του χρόνου, την έμφυλη βία και, για ακόμα μια φορά, τις κοινωνικές αντιλήψεις περί φύλου.

Το χάσμα φύλου στους μισθούς και ο κύκλος ζωής

Για τις γυναίκες που εργάζονται, το χάσμα αμοιβών είναι μικρό στην αρχή της καριέρας τους και στη συνέχεια αυξάνει συστηματικά. Τούτο συμβαίνει σε αντίθεση με τη γενική τάση του συνολικού χάσματος φύλου, η οποία είναι πτωτική. Έχει μετρηθεί ότι, ενώ στο ξεκίνημα της καριέρας τους, γυναίκες και άνδρες απολαμβάνουν περίπου τις ίδιες αποδοχές, όσο προχωρούν τα χρόνια τα χάσματα αποδοχών αυξάνονται και στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα (Cholezas & Tsakloglou, 2006). Καθώς περνούν τα χρόνια όμως, οι γυναίκες τείνουν να εργάζονται λιγότερες ώρες, να συμμετέχουν λιγότερο σε σεμινάρια εξειδίκευσης της δουλειάς τους, και τελικά η καριέρα τους προχωρά με πιο αργούς ρυθμούς μέσα στο χρόνο. Ένα παράδειγμα (βλ. **Πίνακα 1**), που βασίζεται σε πραγματικά στοιχεία επιδόσεων, ρίχνει φως στις καριέρες μετ' εμποδίων, συγκρίνοντας άνδρες και γυναίκες σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα.

Ας σκεφτούμε το ξεκίνημα της επαγγελματικής ζωής στα 24 χρόνια για τη Μαρία και τον Κώστα (στον ιδιωτικό τομέα) και την Άννα και τον Νίκο (στο Δημόσιο). Στην αρχή, μόνο ο Νίκος ξεκινά με κάπως υψηλότερο μισθό – οι άλλοι περίπου στα ίδια. Αν μετρήσουμε την εξέλιξη των αμοιβών τους σε σύγκριση με τον Κώστα (στον ιδιωτικό τομέα), μέχρι να φτάσουν τα 30 τους χρόνια, ο Νίκος παίρνει 5,5% περισσότερα από τον Κώστα, και το ίδιο ικανοποιημένη είναι και η Άννα (4,2% περισσότερα). Για τη Μαρία (ιδιωτικός τομέας), η πτώση έχει ήδη αρχίσει – ο μισθός της είναι σχεδόν 20% χαμηλότερος από του Κώστα. Στα 45 τους χρόνια, η Μαρία και η Άννα έχουν παιδιά και η σύγκριση γίνεται πλέον συντριπτική εις βάρος τους. Η Μαρία ταλαιπωρείται με χάσμα μισθού 31% και η Άννα (λίγο πιο τυχερή, λόγω Δημοσίου) σχεδόν 12%.

Πίνακας 1. Σχετικές αμοιβές ανδρών και γυναικών (24 ετών και άνω) ανά οικογενειακή κατάσταση και τομέα απασχόλησης (άνδρες στον ιδιωτικό τομέα = 100)

Σωρευτικό χάσμα αποδοκών γυναικών, από την ηλικία των 24 ετών, σε σχέση με τους άνδρες στον ιδιωτικό τομέα (Κώστας)			
Ελλάδα, άτομα 24-45 ετών	Έως 30 ετών	Έως 35 ετών	Έως 45 ετών
Άνδρες, Δημόσιο (Νίκος)	105,5%	109,2%	110%
Γυναίκες, ιδιωτικός τομέας (Μαρία)	81,1%	76,7%	69,2%
Γυναίκες, Δημόσιο (Άννα)	104,2%	95,8%	88,1%
Γυναίκες χωρίς παιδιά, ιδιωτικός τομέας	86%	83,7%	76,5%
Γυναίκες χωρίς παιδιά, Δημόσιο	105,5%	99,2%	92,8%
Μντέρες, ιδιωτικός τομέας (Μαρία)	54,3%	57,4%	58,6%
Μντέρες, Δημόσιο (Άννα)	101,2%	91,8%	85,3%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2008). Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών, επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Διαχείριση του χρόνου και υποχρεώσεις φροντίδας

Για να αντιληφθούμε κατά πόσον υπάρχει πρόοδος στον στόχο της οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών, εξετάζουμε τους δείκτες επιδόσεων στην αγορά εργασίας. Όμως, για να αξιολογήσουμε και να ερμηνεύσουμε αυτές τις επιδόσεις απασχόλησης, μισθών κλπ., είναι αναγκαίο να ρίξουμε φως στη σκοτεινή πλευρά της σκηνής: στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού. Εκεί βρίσκεται η πηγή πολλών από τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν στην επαγγελματική ζωή τους οι εργαζόμενες γυναίκες (και όσες θα ήθελαν, αλλά δεν μπορούν να συμμετέχουν στην αμειβόμενη εργασία).

Ο ιδιωτικός (μη εργάσιμος) χρόνος είναι πολύ σημαντικό αγαθό και δεν μοιράζεται ισορροπημένα ανάμεσα στα φύλα. Αυτό ισχύει λίγο-πολύ παντού και δεν αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα. Αυτό που αποτελεί ιδιαιτερότητα στη χώρα μας είναι οι ακραίες τιμές: πολύ εντατική ενασχόληση με τις εργασίες του νοικοκυριού για τις γυναίκες, και αντιστοίχως, πολύ λίγες ώρες για τους άνδρες. Σε όλες τις ηλικίες από τα 25 χρόνια και έπειτα, οι γυναίκες αφιερώνουν στις οικιακές εργασίες τετραπλάσιο χρόνο σε σύγκριση με τους άνδρες (EIGE). Η παρουσία παιδιών επιβαρύνει το οικιακό βάρος, αλλά δεν επηρεάζει την κατανομή του ανά φύλο. Όπως δείχνουν τα διαθέσιμα στοιχεία από το EIGE για τις δραστηριότητες μέσα στο νοικοκυριό, στα ζευγάρια χωρίς παιδιά στην Ελλάδα, 76% των γυναικών ασκεί συστηματικά οικιακά καθήκοντα, έναντι μόλις 7% των ανδρών (στην ΕΕ τα ποσοστά είναι 81% και 30% αντίστοιχα). Στα ζευγάρια με παιδιά δεν παρατηρείται ουσιαστική μεταβολή των ποσοστών, πέρα από την αύξηση 10 ποσοστιαίων μονάδων στο μερίδιο των γυναικών. Όσο για την παροχή φροντίδας, στις οικογένειες με παιδιά, 86% των γυναικών και 46% των ανδρών ασχολούνται σε καθημερινή βάση. Στην ΕΕ το ποσοστό των γυναικών είναι το ίδιο με την Ελλάδα (85%) αλλά των ανδρών κατά πολύ υψηλότερο (67%). Βλέπουμε, δηλαδή, ουσιαστικό χάσμα ρόλων και υποχρεώσεων στην Ελλάδα σε

σύγκριση με την Ευρώπη, όπου και εκεί η κατάσταση ακόμα απέχει πολύ από την ισότητα.

Οι μετρήσεις για τις διαφορές φύλων στη χρήση του χρόνου δείχνουν μια συστηματική τάση διασύνδεσης των γυναικών με τις οικιακές εργασίες ανεξάρτητα από το αν υπάρχουν παιδιά στο νοικοκυριό. Η διασύνδεση αυτή ενισχύεται περισσότερο αν υπάρχουν άτομα που έχουν ανάγκη φροντίδας – είτε επειδή είναι πολύ μικροί, ή πολύ μεγάλοι ή έχουν πρόβλημα υγείας. Τούτο πιστοποιείται με δύο απλούς τρόπους: Πρώτον, το ποσοστό γυναικών που δηλώνει ότι δεν εργάζεται ούτε αναζητά εργασία εξαιτίας υποχρεώσεων φροντίδας, και δεύτερον, από τις εμπεδωμένες πεποιθήσεις ανδρών και γυναικών περί του ρόλου τους σε περίπτωση αναγκών φροντίδας. Το πρώτο αποτυπώνεται στον ακόλουθο **Πίνακα 2**. Με το δεύτερο θα ασχοληθούμε στην **Υπο-ενότητα 2.3.4**.

Πίνακας 2. Λόγοι μη συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των γυναικών 20-64 ετών (Ελλάδα)

Λόγος μη συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό	2003	2013	2020	2023
Φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων και άλλοι οικογενειακοί ή προσωπικοί λόγοι	44,3%	47,7%	38,7%	46%
<i>Εκ των οποίων μόνο όσες δεν συμμετέχουν λόγω φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων</i>	-	31,9%	24,8%	24,5%
Εκπαίδευση	10,4%	10,6%	5,1%	8,4%
Πιστεύουν ότι δεν υπάρχει διαθέσιμη εργασία	17,6%	15,8%	25%	18,5%
Άλλος λόγος	16,4%	17,2%	22%	18,8%
Δεν απάντησαν	5,7%	3%	1,8%	4,9%

Σημείωση: *Ως ποσοστό των μη ενεργών γυναικών.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Ερευνα Εργατικού Δυναμικού), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Υποστηρίξαμε, λοιπόν, ότι αν προσπαθήσουμε να φωτίσουμε τα «εν οίκω» (και ειδικότερα την κατανομή του μη εργάσιμου χρόνου ανά φύλο) θα βρούμε μέρος της απάντησης για τα φαινόμενα που συναντήσαμε στην αγορά εργασίας: λιγότερες ώρες εργασίας, λιγότερα χρόνια εργασίας, λιγότερη ανάληψη ρόλων ευθύνης. Όσο ο ιδιωτικός χρόνος μοιράζεται πολύ άνισα, δεν πρόκειται να καλυφθούν τα χάσματα φύλου στην οικονομική δραστηριότητα. Το «συμβόλαιο φύλων» στην Ελλάδα διατηρεί μεγάλη ανισορροπία ευθυνών των γυναικών στο νοικοκυριό, παρά την αυξημένη συμμετοχή τους στην αμειβόμενη απασχόληση.

Ο ιδιωτικός χώρος, όμως, δεν κρύβει μόνο καταμερισμό ευθυνών φροντίδας. Αποκρύπτει και άλλες διαστάσεις που συχνά παρεμποδίζουν την ελεύθερη επιλογή των γυναικών και κατά συνέπεια τη συνολική πορεία και εξέλιξή τους. Το φαινόμενο της βίας κατά των γυναικών είναι ο «ελέφαντας

στο δωμάτιο». Παρότι μπορεί να θεωρείται ότι αφορά μια περιορισμένη μερίδα του συνολικού πληθυσμού, στην πραγματικότητα οι επιπτώσεις της εκφεύγουν της οικογενειακής εστίας, επηρεάζοντας σημαντικά την κοινωνία στο σύνολό της. Ας δούμε πιο συγκεκριμένα τι σημαίνει αυτό.

Η βία κατά των γυναικών ως εμπόδιο προς την έμφυλη ισότητα

Σε παγκόσμια κλίμακα, 25,8% των γυναικών 15-49 ετών έχει υπάρξει θύμα σωματικής ή σεξουαλικής βίας από τον σύντροφό της, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO, 2026). Το αντίστοιχο ποσοστό στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι 17,7% και στην Ελλάδα 21,7%.²⁶

Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε σημαντική αύξηση των επίσημα καταγεγραμμένων περιστατικών ενδοοικογενειακής και έμφυλης βίας στην Ελλάδα.²⁷ Ενώ το 2012 είχαμε 1.630 θύματα ενδοοικογενειακής βίας, το 2022 ο αριθμός αυτός ανήλθε στα 10.131. Αντίστοιχα, το 2012 είχαμε έξι θύματα γυναικοκτονιών²⁸ και το 2022 είχαμε 24. Αν και είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τους λόγους για τους οποίους συμβαίνει, τόσο η ίδια η βία όσο και η αυξητική της τάση, είναι βέβαιο πως η έμφυλη βία αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στο δρόμο προς την επίτευξη της έμφυλης ισότητας. Πέρα από τις βλαβερές επιπτώσεις στα ίδια τα θύματα, η έμφυλη βία οδηγεί και σε ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες.

Πριν αναλύσουμε το ζήτημα της έμφυλης βίας σε μεγαλύτερο βάθος, είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι υπάρχουν αναπόφευκτοι περιορισμοί στην προσπάθεια κατανόησης της έκτασης του φαινομένου. Ίσως ο κυριότερος περιορισμός είναι ότι ένα μεγάλο ποσοστό των περιστατικών βίας δεν καταγγέλλονται. Πιθανοί λόγοι για αυτό είναι α) η αντίληψη ότι η βία εντός της οικογένειας αποτελεί ιδιωτικό ζήτημα («τα εν οίκω μη εν δήμω»), β) η έλλειψη εμπιστοσύνης στις αρχές ή/και στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης, γ) ο φόβος πιθανών συνεπειών (π.χ. περισσότερη βία), ή δ) το γεγονός ότι τα θύματα που είναι παράτυπες μετανάστριες έχουν τον φόβο της κράτησης ή απέλασης. Το ποσοστό των επίσημων καταγγελιών έναντι του πραγματικού αριθμού περιστατικών είναι, συνεπώς, πολύ μικρότερο αλλά και αδύνατον να προσδιοριστεί (βλ. Γλυνιαδάκη κ.ά., 2018).

Επιπλέον, η προσπάθεια σύγκρισης των καταγγελλόμενων περιστατικών διαχρονικά ενέχει δυσκολίες. Τα τελευταία χρόνια έχουν ενταθεί σημαντικά

²⁶ Πηγή: Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gbv_ipv_type/default/table?lang=en&category=, Προσπέλαση 29 Ιουλίου 2026

²⁷ Πηγή: IMPRODOVA, European Training Platform on Domestic Violence – Δεδομένα και στατιστικά για την Ελλάδα. <https://training.improдова.eu/el/data-and-statistics-el/> Ημερομηνία προσπέλασης 27 Ιουλίου 2026

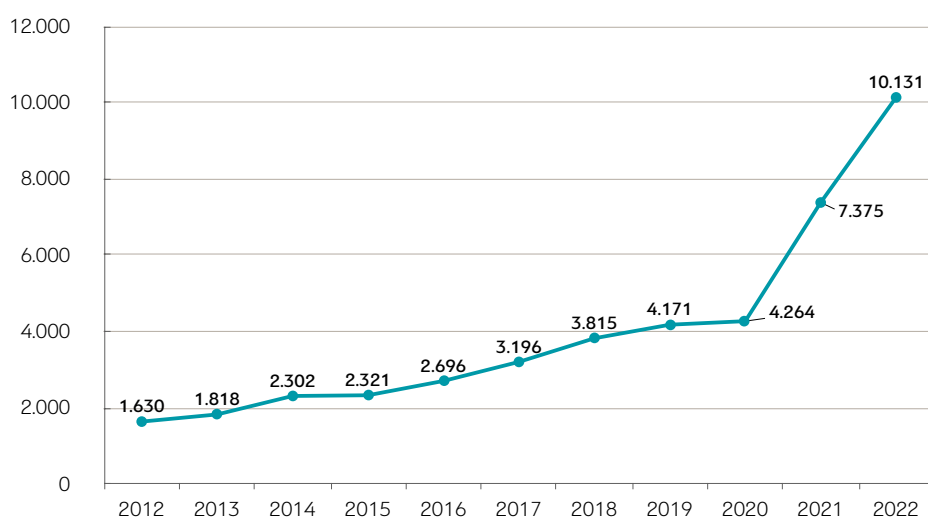
²⁸ Σύμφωνα με την Ελληνική Αστυνομία, από όπου προέρχονται τα στοιχεία, οι γυναικοκτονίες υπολογίζονται μετρώντας τις ανθρωποκτονίες με θύματα γυναίκες που έλαβαν χώρα στα πλαίσια του νόμου περί ενδοοικογενειακής βίας (Ν. 3500/2006) (βλ. ΕΛΑΣ, 2025 και IMPRODOVA)

οι εκστρατείες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης και έχουν επεκταθεί τόσο οι φορείς όσο και δομές όπου μπορεί ένα θύμα να απευθυνθεί για στήριξη. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να αυξάνεται σημαντικά ο αριθμός των καταγγελιών, χωρίς ο πραγματικός αριθμός να αλλάζει. Εκτός αυτού, η αύξηση των καταγγελιών μπορεί να δικαιολογείται και από την αλλαγή της νομοθεσίας. Για παράδειγμα, το 2006 ποινικοποιήθηκε για πρώτη φορά ο βιασμός μέσα στο γάμο (Ν. 3500/2006). Αυτό σημαίνει ότι μόνο μετά το 2006 τα αντίστοιχα περιστατικά μπορούσαν να καταγραφούν ως ποινικά αδικήματα. Σημαίνει, επίσης, ότι η σύγκριση του αριθμού των περιστατικών πριν και μετά από την αλλαγή του νόμου είναι αδύνατη.

Δεδομένων των δυσκολιών αυτών, χρησιμοποιείται από τους ειδικούς ένας συνδυασμός διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων. Για παράδειγμα, από τα στοιχεία της Αστυνομίας γνωρίζουμε ότι 3 στα 4 θύματα ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα είναι γυναίκες, και 9 στα 10 θύματα βιασμών είναι γυναίκες. Από στοιχεία της Eurostat γνωρίζουμε ότι 1 στις 3 γυναίκες άνω των 15 έχει υποστεί σωματική ή σεξουαλική βία κατά της διάρκειας της ζωής της.

Ας δούμε, όμως, την έμφυλη βία και σε βάθος χρόνου, δηλαδή από το 2012 και μετά που υπάρχουν περισσότερα διαθέσιμα στοιχεία. Στα παρακάτω **Διαγράμματα 18 και 19**, παρατηρούμε συνεχή αύξηση τόσο στον αριθμό θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας όσο και στον αριθμό γυναικοκτονιών. Η αύξηση αυτή φαίνεται μάλιστα να γίνεται ραγδαία από την περίοδο της πανδημίας και μετά.

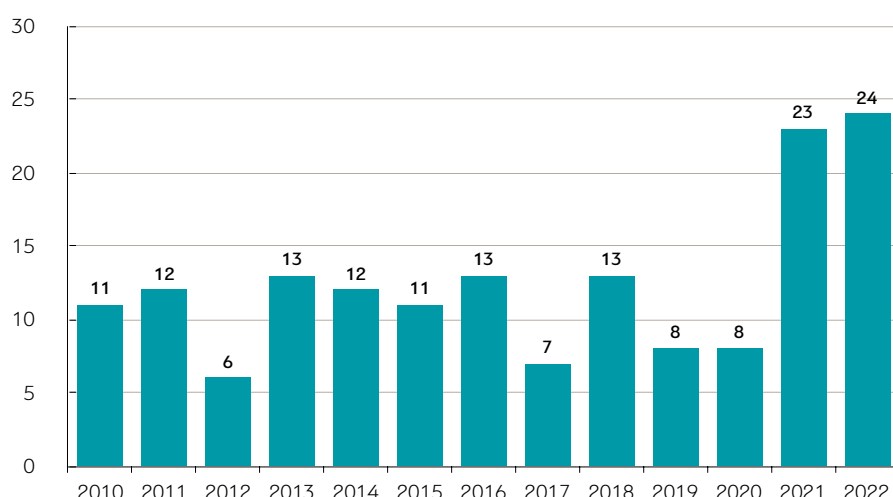
Διάγραμμα 18. Ετήσιος αριθμός γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας (Ελλάδα, 2012-2022)

Πηγή: ΕΛΑΣ (Ετήσιες Εκθέσεις Έργου Υπηρεσιών Αντιμετώπισης Ενδοοικογενειακής Βίας) και IMPRODOVA.

Αν και τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει βήματα βελτίωσης από πλευράς Ελληνικής Αστυνομίας (ΕΛΑΣ, 2025), κοινωνιολογικές έρευνες έχουν αναδείξει την ιστορικά ανεπαρκή αντιμετώπιση περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας από την Ελληνική Αστυνομία (Addabbo et al. 2014· Γλυνιαδάκη κ. α., 2018). Συνεπαγόμενο αυτού είναι και ότι οι γυναίκες στην Ελλάδα θεωρούν ότι έχουν λιγότερο δίκαιη μεταχείριση από την αστυνομία σε σύγκριση με τους άνδρες²⁹ (ESS, 2025). Η αντίληψη αυτή ενισχύεται από περιπτώσεις όπως της γυναικοκτονίας της Κυριακής Γρίβα, η οποία δολοφονήθηκε τον Απρίλιο του 2024 από πρώην σύντροφό της ακριβώς έξω από αστυνομικό τμήμα στο οποίο είχε μεταβεί για να ζητήσει βοήθεια (βλ. Ξυνού, 2025).

Διάγραμμα 19. Ετήσιος αριθμός γυναικοκτονιών στα πλαίσια της ενδοοικογενειακής βίας (Ελλάδα, 2010-2022)

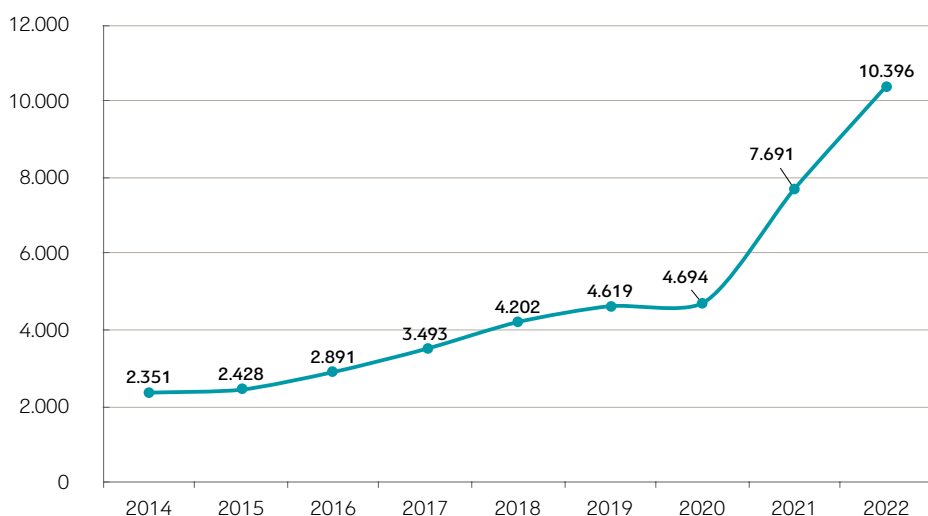
Πηγή: ΕΛΑΣ (Ετήσιες Εκθέσεις Έργου Υπηρεσιών Αντιμετώπισης Ενδοοικογενειακής Βίας) και IMPRODOVA.

Μια συναφής πτυχή του ζητήματος, που επίσης επηρεάζει αρνητικά την έμφυλη ισότητα, είναι η έλλειψη επαρκούς απονομής δικαιοσύνης. Στο **Διάγραμμα 20** που ακολουθεί, παρατηρούμε τον αριθμό δραστών για τους οποίους έγινε καταγγελία στις αρχές, από το 2014 έως το 2022. Όπως και με τον αριθμό των θυμάτων, έχει καταγραφεί ραγδαία αύξηση κατά τα τελευταία χρόνια. Στο **Διάγραμμα 21** όμως, βλέπουμε ότι μόνο σε ένα μικρό ποσοστό των δραστών ασκείται ποινική δίωξη, ένα ακόμα μικρότερο ποσοστό καταδικάζεται, και ένα ελάχιστο ποσοστό τελικά εκτίει ποινή για την πράξη του. Παρότι τα ποσοστά αυτά σε μεγάλο βαθμό αντανakλούν γενικότερες παθογένειες του ελληνικού συστήματος Δικαιοσύνης

²⁹ Αν και οι άνδρες θεωρούν ότι οι ίδιοι έχουν λιγότερο δίκαιη μεταχείριση σε σχέση με τις γυναίκες.

(π.χ. εκτεταμένη βραδύτητα), είναι εμφανώς αποθαρρυντικά, όχι μόνο για τα θύματα που ευελπιστούν στην απονομή δικαιοσύνης, αλλά και για την ευρύτερη αντιμετώπιση του φαινομένου της έμφυλης βίας.

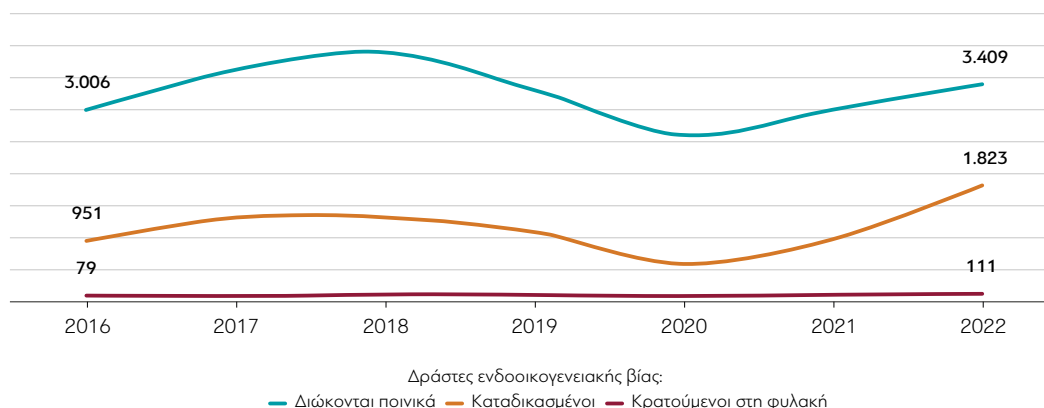
Διάγραμμα 20. Ετήσιος αριθμός συνολικών δραστών που αναφέρθηκαν για ενδοοικογενειακή βία (Ελλάδα, 2014-2022)

Πηγή: EIGE (n.d.). Annual number of total perpetrators reported for domestic violence against total victims (Indicator 3), 2014–2022 [Chart]. In *Country profile for Greece* [2023–2024]. https://eige.europa.eu/gender-based-violence/countries/greece?language_content_entity=en. Προσπέλαση 29 Ιουλίου 2026.

Οι παράγοντες που οδηγούν τους δράστες στη βία είναι πολυάριθμοι και σύνθετοι. Κάποιοι από αυτούς έχουν να κάνουν με τα ατομικά χαρακτηριστικά του κάθε δράστη (π.χ. υπήρξε θύμα βίας ως παιδί ή κάνει κατάχρηση αλκοόλ/ναρκωτικών), άλλοι έχουν να κάνουν με το οικογενειακό του περιβάλλον (π.χ. οικονομικό άγχος ή ένδεια), άλλοι σχετίζονται με την κοινότητα (π.χ. πεποιθήσεις για την προστασία της ιδιωτικής ζωής ή θεσμοί που δεν ανταποκρίνονται επαρκώς), και άλλοι με την κοινωνία της οποίας αποτελεί μέλος (π.χ. αναποτελεσματικές νομικές κυρώσεις ή πεποιθήσεις ανοχής της βίας) (Guedes et al. 2016· WHO, 2025 & 2026).

Διάγραμμα 21. Ετήσιος αριθμός συνολικών δραστών που διώχθηκαν, καταδικάστηκαν και κρατήθηκαν στη φυλακή για ενδοοικογενειακή βία (Ελλάδα, 2016-2022)

Πηγή: EIGE (n.d.). Annual number of total perpetrators prosecuted, sentenced, and held in prison for domestic violence against total victims (Indicators 11-13), 2016-2022 [Chart]. In *Country profile for Greece* [2023-2024]. https://eige.europa.eu/gender-based-violence/countries/greece?language_content_entity=en. Προσέλαση 29 Ιουλίου 2026.

Σε επίπεδο κοινωνίας, παρατηρούμε, επίσης, ότι σε περιόδους έντονης οικονομικής δυσχέρειας και άγχους, η έμφυλη βία τείνει να αυξάνεται, ειδικά εντός της οικογένειας. Στην Ελλάδα, αυτό διαπιστώθηκε και κατά την περίοδο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης (Το Βήμα, 22/5/2013) αλλά και κατά την περίοδο της Covid-19 (ΓΓΟΠΙΦ, 2020). Τέλος, ένας επιπλέον παράγοντας που συνυπάρχει και συμπληρώνει τα ανωτέρω είναι η ίδια η έμφυλη ανισότητα. Όπως υπογραμμίζει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO, 2025 & 2026), η ανισότητα των φύλων και οι αντιλήψεις σχετικά με την αποδοχή της βίας κατά των γυναικών (σε επίπεδο κοινωνίας, οικογένειας ή/και διαπροσωπικών σχέσεων) αποτελούν βασική αιτία της βίας κατά των γυναικών.

Ας περάσουμε, όμως, στις επιπτώσεις της έμφυλης βίας. Σε ατομικό επίπεδο, η έμφυλη βία επηρεάζει πρωτίστως τη σωματική και την ψυχική υγεία των ατόμων που την υφίστανται. Πέρα από τις παροδικά σημάδια της βίας (π.χ. μώλωπες, ή γρατζουνιές), οι επιπτώσεις στην υγεία των θυμάτων μπορεί να είναι και μακροχρόνιες (π.χ. χρόνιοι τραυματισμοί ή αφροδίσια νοσήματα). Τις περισσότερες φορές όμως, η ψυχική τους υγεία βλάπτεται ακόμα περισσότερο από τη σωματική, ειδικά όταν τα θύματα είναι παιδιά. Ψυχικές διαταραχές, όπως η κατάθλιψη, η αγχώδης διαταραχή, το μετατραυματικό στρες ή ακόμα και οι τάσεις αυτοκτονίας αποτελούν συνήθη επακόλουθα της εμπειρίας της κακοποίησης (WHO, 2026). Σε αυτό συχνά συντελεί και η απομόνωση των θυμάτων από το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, αλλά και η μειωμένη δυνατότητά τους να εργαστούν και να διατηρήσουν την οικονομική τους αυτονομία. Δεδομένου ότι στην πλειοψηφία τους τα

Θύματα της έμφυλης βίας είναι γυναίκες και κορίτσια, οι βλαβερές επιπτώσεις της βίας έχουν αρνητικό αντίκτυπο και στην έμφυλη ισότητα.

Εκτός του ότι βλάπτει άμεσα τα θύματα, η έμφυλη βία έχει και ευρύτερες συνέπειες. Στο πλαίσιο της οικογένειας, όταν τα θύματα είναι μητέρες, τα παιδιά τους επίσης βιώνουν τις επιπτώσεις της βίας. Από τη μία, έχουν και τα ίδια αυξημένες πιθανότητες να βιώσουν βία, όχι μόνο από τον αρχικό δράστη (πατέρα ή/και σύντροφο μητέρας), αλλά και από την ίδια τη μητέρα που ενίοτε γίνεται με τη σειρά της επιθετική ή κακοποιητική προς αυτά. Σε κάθε περίπτωση, η εμπειρία της κακοποίησης της μητέρας την κάνει λιγότερο αποτελεσματική στο να παρέχει ένα ήρεμο, σταθερό και υποστηρικτικό περιβάλλον για τα παιδιά της (Stanley, 2011, σελ. 46-47). Οι επιπτώσεις, όμως, είναι ορατές και εκτός της οικογενειακής στέγης. Τα παιδιά που γίνονται μάρτυρες ενδοοικογενειακής βίας, είναι αρκετά πιθανόν να εμφανίσουν συμπτώματα τραύματος (εφιάλτες, έντονο άγχος, φόβο, ντροπή, ενοχή, κλπ.), ενώ είναι, επίσης, πιθανόν να ταυτιστούν με τον δράστη και με τη σειρά τους να εκδηλώσουν βία προς τους συνομηλίκους τους (π.χ. στο σχολείο ή στην παιδική χαρά) (Stanley, 2011, σελ. 46-47).

Επιπλέον, το φαινόμενο της έμφυλης βίας φέρει σημαντικό οικονομικό κόστος σε επίπεδο κοινωνίας. Για το σύνολο της ΕΕ, το ετήσιο κόστος της έμφυλης βίας υπολογίζεται στα 366 δισεκατομμύρια ευρώ. Για την Ελλάδα, το αντίστοιχο κόστος ανέρχεται στα 8,8 δισεκ. ευρώ ετησίως (EIGE, 2021). Στον υπολογισμό του κόστους αυτού, περιλαμβάνονται κυρίως: α) η απώλεια οικονομικής παραγωγής από τα θύματα (56%), β) το κόστος δημοσίων υπηρεσιών (π.χ. υπηρεσίας υγείας, δικαστικές δαπάνες, στεγαστική βοήθεια θυμάτων) (21%) και γ) οι σωματικές και συναισθηματικές επιπτώσεις της βίας που περιορίζουν την ποιότητα ζωής των θυμάτων (14%).

Υπογραμμίζουμε εδώ ότι η σχέση μεταξύ έμφυλης βίας και έμφυλης (αν)ισότητας είναι αμφίδρομη. Γνωρίζουμε ότι οι άνισοι κοινωνικοί ρόλοι μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς και οι έντονα παραδοσιακές και συντηρητικές έμφυλες αντιλήψεις, είναι πιο πιθανόν να οδηγήσουν σε αυξημένα επίπεδα έμφυλης βίας (WHO, 2025 & 2026). Ταυτόχρονα, η ύπαρξη της έμφυλης βίας αποδυναμώνει (περαιτέρω) την κοινωνική θέση των γυναικών, αφού βλάπτει την ατομική τους υγεία και ευημερία, ενώ παρεμποδίζει και την επαγγελματική τους ανέλιξη. Κατά συνέπεια, μειώνει τις πιθανότητες τα υπάρχοντα έμφυλα χάσματα να καλυφθούν στο προσεχές μέλλον. Η αμφίδρομη σχέση μεταξύ έμφυλης βίας και ανισότητας μάς υπενθυμίζει ξανά τη σημασία των έμφυλων αντιλήψεων.

Οι μαϊάνδροι στην εξέλιξη των αξιών ως εμπόδιο στην ισότητα

Τι, αλήθεια, πιστεύει η κοινωνία για τους ρόλους των φύλων; Είναι χρήσιμο να καταλάβουμε σε ποιο σημείο βρισκόμαστε σήμερα στις αξίες και τις

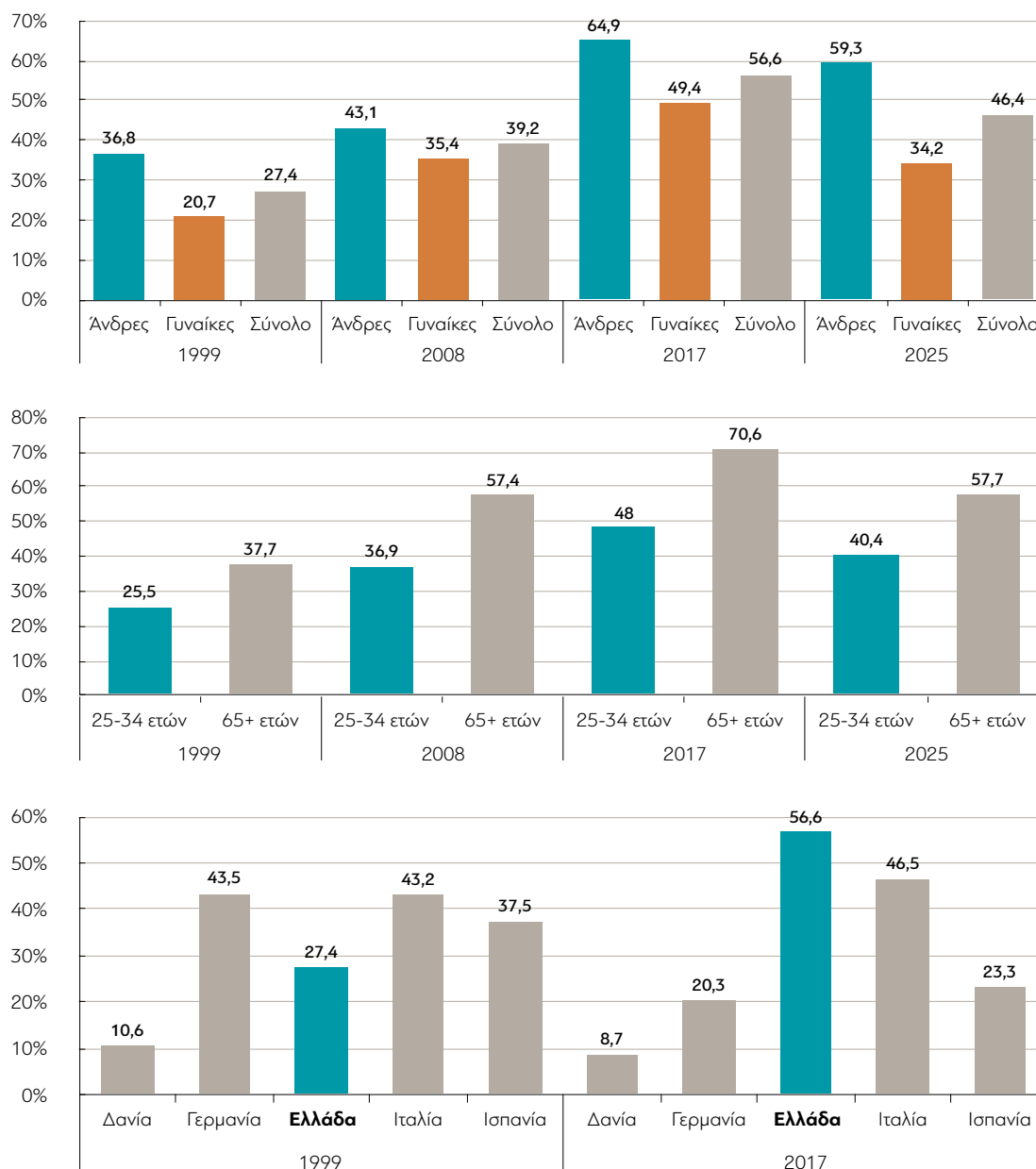
αντιλήψεις περί φύλου και αν υπάρχει διαφοροποίηση στις αντιλήψεις αυτές ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες. Επίσης, μας ενδιαφέρει πόσο γρήγορα αλλάζουν οι αντιλήψεις και οι αξίες (τόσο μεταξύ γυναικών όσο και μεταξύ ανδρών). Για να ολοκληρώσουμε την εικόνα, είναι αναγκαίο να συγκρίνουμε το σήμερα και το χτες με άλλες χώρες, ώστε να τοποθετήσουμε τις απόψεις, αξίες και αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας μέσα στον ευρωπαϊκό χάρτη.

Για να παρακολουθήσουμε τις αντιλήψεις και τις τάσεις αλλαγών που σημειώνονται μέσα στον χρόνο, καθώς και τη συγκριτική τους διάσταση (σε σχέση με άλλες χώρες στην Ευρώπη), χρησιμοποιούμε εδώ διάφορες πηγές. Ίσως η σημαντικότερη, τόσο από την άποψη του βάθους χρόνου όσο από τη συγκριτική διεθνή καταγραφή, είναι η Ευρωπαϊκή Έρευνα Αξιών και η Παγκόσμια Έρευνα Αξιών (διάφορα κύματα από το 1999, στα οποία συμμετέχει και η Ελλάδα). Πριν από την παρουσίαση των διαπιστώσεων μας, όμως, πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν εμφανίζονται όλες οι ερωτήσεις σε όλα τα κύματα, συνεπώς η ανάλυση χρησιμοποιεί μόνο αυτές που είναι διαθέσιμες.

Μια ερώτηση που θεωρείται ευρέως ότι συμπυκνώνει περιληπτικά τη *διείσδυση της αξίας της ισότητας των φύλων* στις αντιλήψεις είναι η ανταπόκριση των ερωτώμενων στην εξής άποψη: «Όταν οι δουλειές είναι λίγες, προτεραιότητα στις προσλήψεις θα πρέπει να έχουν οι άνδρες»³⁰ (βλ. **Διάγραμμα 22**). Η ερώτηση αυτή είναι κρίσιμης σημασίας διότι καλούνται τα ερωτώμενα άτομα να τοποθετηθούν σε μια συνθήκη σπανιότητας θέσεων εργασίας. Αν διαφωνήσουν με την άποψη της προτεραιότητας των ανδρών στις προσλήψεις, τότε η αξία της ισότητας των φύλων είναι ισχυρή. Αν δεν διαφωνήσουν, τότε σημαίνει ότι αντιλαμβάνονται την εργασία των ανδρών ως πιο σημαντική (και άρα υποτιμούν την αξία της ισότητας).

³⁰ Πρόκειται για την πλέον αποδεκτή μεταβλητή που μετράει την ισότητα ανάμεσα στις γυναίκες και στους άνδρες σε μια κοινωνία. Τη χρησιμοποιούν και διακεκριμένοι οικονομολόγοι όπως ο Eric Bonsang και η νομπελίστρια Claudia Goldin.

Διάγραμμα 22. Ποσοστό ατόμων που δεν διαφωνεί με την άποψη ότι «Όταν οι δουλειές είναι λίγες, οι άνδρες θα πρέπει να έχουν προτεραιότητα» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα) και ανά χώρα

Πηγή: European Values Study (1999, 2008, 2017) και World Values Survey (2025).

Στην ανάλυση εξετάζουμε διαχρονικά τις τάσεις των αντιλήψεων ως προς την αντίληψη περί προτεραιότητας των ανδρών στις προσλήψεις το 1999, το 2008, το 2017 και το 2025 ανά φύλο και ανά ηλικία. Τι μας λένε τα δεδομένα;

Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι οι γυναίκες στην Ελλάδα είναι περισσότερο κοντά στην ιδέα της ισότητας των φύλων σε σύγκριση με τους άνδρες, σε κάθε χρονικό σημείο που εξετάζεται.

Η *δεύτερη διαπίστωση* είναι ότι παρουσιάζεται μια εμφανής υποχώρηση της αξίας της ισότητας, τόσο μεταξύ ανδρών, όσο και μεταξύ γυναικών το 2008 και το 2017 (δηλαδή, και στα καλά χρόνια πριν από την κρίση και στα κακά χρόνια της κρίσης).

Η *τρίτη διαπίστωση* είναι ότι η αξία της ισότητας δείχνει μια ελαφρά ανάκαμψη μεταξύ 2017 και 2025, κυρίως στις γυναίκες. Έτσι, ενώ συνολικά η κοινωνία φαίνεται το 2025 συντηρητικότερη σε σύγκριση με το 2008 (και ακόμα περισσότερο σε σύγκριση με το 1999), αυτός ο μέσος όρος περιέχει συγκριτικά εντονότερη μετατόπιση προς συντηρητικές θέσεις μεταξύ ανδρών (σε σύγκριση με το 2008) αλλά όχι μεταξύ γυναικών (πάλι σε σύγκριση με το 2008). Έτσι, το χάσμα φύλου στην αξία της ισότητας διευρύνεται συνεχώς από το 2008 κι έπειτα, με την τιμή του να φτάνει στο υψηλότερο σημείο (25 μονάδες) το 2025.

Η *τέταρτη διαπίστωση* εξετάζει διαφοροποιήσεις αντιλήψεων με βάση την ηλικία. Όπως είναι αναμενόμενο, σε όλες τις χρονιές οι άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας είναι λιγότερο δεκτικοί στην ιδέα της ισότητας των φύλων. Το χάσμα γενεών, όμως, μεταβάλλεται. Είναι μικρότερο το 1999 (όταν λίγο-πολύ η ελληνική κοινωνία έμοιαζε κάπως πιο γοητευμένη με την ιδέα της ισότητας) και αυξάνει εμφανώς το 2008 και το 2017, για να σταθεροποιηθεί σε λίγο χαμηλότερο σημείο το 2025. Και πάλι εδώ χρειάζεται να επισημανθεί ότι, ενώ οι ηλικίες 65+ το 2025 είχαν την ίδια «αντίληψη ισότητας» με τους 65+ του 2008, εκείνοι που μετατοπίστηκαν σε συντηρητικότερη κατεύθυνση ήταν οι ηλικίες 25-34 ετών.

Η *πέμπτη διαπίστωση* αναφέρεται στη συγκριτική θέση των αξιών ισότητας στην Ελλάδα. Παρακολουθώντας τη διαχρονική εξέλιξη των αντιλήψεων, βλέπουμε ότι στην πρώτη χρονιά που έχουμε διαθέσιμα στοιχεία, το 1999, οι απαντήσεις της Ελλάδας είναι αρκετά ευθυγραμμισμένες με τις απαντήσεις των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών. Μάλιστα, η αξία της εργασίας των γυναικών δείχνει να είναι ισχυρότερη στην Ελλάδα σε σύγκριση με τη Γερμανία, την Ισπανία και την Ιταλία. Αυτή ήταν ίσως η εποχή των μεγάλων ελπίδων και των μεγάλων προσδοκιών ως προς την ισότητα των φύλων στη χώρα μας. Η εποχή που η Ελλάδα πίστευε πως ήταν (ή, θα γινόταν) η «Δανία του Νότου». Το 2008, όλες οι χώρες ενισχύουν τα ποσοστά υποστήριξης της ισότητας, εκτός από την Ελλάδα, και αυτή η τάση αποκρυσταλλώνεται πλέον το 2017: οι αξίες στην Ελλάδα σημειώνουν τη μεγαλύτερη οπισθοδρόμηση.

Η άποψη των ανθρώπων για τη σημασία της οικονομικής ενεργοποίησης των γυναικών είναι ένα κρίσιμο κριτήριο των αντιλήψεων περί ισότητας, αλλά δεν είναι το μοναδικό. Απαραίτητο συμπλήρωμα είναι η *άποψη περί έμφυλων ρόλων*. Αυτή τη διάσταση φωτίζει η στάση των ερωτώμενων απέναντι στην ακόλουθη αντίληψη: «*Το να είναι μια γυναίκα νοικοκυρά είναι το ίδιο ικανοποιητικό με το να εργάζεται*». Οι επιμέρους γραφικές παραστάσεις

του **Διαγράμματος 23** που ακολουθούν εξετάζουν το βαθμό συμφωνίας (που ξανά αποτυπώνει την αντεστραμμένη αποδοχή της αξίας της ισότητας). Από την ανάλυση των απαντήσεων διαχρονικά και σε σύγκριση με άλλες χώρες της Ευρώπης προκύπτουν οι εξής διαπιστώσεις:

- Η διαχρονική τάση της αντίστασης στην ισότητα ευκαιριών στην εργασία δείχνει να σχηματίζει ένα κυματισμό: κινείται προς συντηρητική κατεύθυνση στο διάστημα 1999-2008 και από το 2008 έως το 2017. Στη συνέχεια σημειώνει μια μικρή αντιστροφή το 2025, αλλά χωρίς να φτάνει το επίπεδο του 1999.
- Η επιδείνωση του κλίματος προς την ισότητα ήταν ταχύτερη στα «καλά χρόνια» (1999-2008) παρά στα χρόνια της κρίσης (2008-2017). Επιπλέον, η εγκατάλειψη της ιδέας της ισότητας ήταν εντονότερη μεταξύ γυναικών παρά μεταξύ ανδρών του δείγματος. Η «διόρθωση» το 2025 φέρνει τις απαντήσεις συνολικά πιο κοντά στο 1999 (αλλά λίγο χειρότερες) και αυτό οφείλεται κυρίως στη στάση των γυναικών (διότι οι άνδρες εμφανίζουν σχετικά βελτιωμένη εικόνα σε σύγκριση με το 1999).
- Είτε υποχωρούν οι αξίες της ισότητας είτε ανακάμπουν, η διαχρονική τάση ευνοεί τη γεφύρωση του χάσματος φύλου στις αντιλήψεις. Από χάσμα 20 μονάδων το 1999 καταλήγουμε σε χάσμα πέντε μονάδων το 2025. Τούτο το εύρημα δείχνει να επιβεβαιώνει την υπόθεση που έχει διατυπωθεί και προβλέπει σταδιακή σύγκλιση των αντιλήψεων ανάμεσα στα φύλα όσο εμπεδώνεται η ισότητα σε μια κοινωνία.
- Η υποχώρηση των αντιλήψεων των ίσων ρόλων διαχρονικά είναι εντονότερη μεταξύ των νεότερων ανθρώπων παρά στα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Στις ηλικίες 65+ δεν σημειώνεται καμία υποχώρηση μέχρι το 2008, την ώρα που στις ηλικίες 25-34 ετών σημειώνεται υποχώρηση 18 μονάδων. Οι απόψεις περί ισότητας ανακάμπουν το 2025 με την ίδια ένταση τόσο μεταξύ νεότερων όσο και μεταξύ μεγαλύτερης ηλικίας ατόμων.
- Η συγκριτική ευρωπαϊκή εικόνα δείχνει αξιοσημείωτη προοδευτικότητα στην Ελλάδα το 1999, ενώ το 2008 η Ελλάδα πρωτοπορεί στην αντίστροφη κίνηση. Η «Δανία του Νότου» οπισθοχωρεί ταχύτατα, ενώ οι υπόλοιπες χώρες κινούνται με σταθερά βήματα προς τις αξίες της έμφυλης ισότητας.

Διάγραμμα 23. Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Το να είναι μια γυναίκα νοικοκυρά είναι το ίδιο ικανοποιητικό με το να εργάζεται» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα) και ανά χώρα

Πηγή: European Values Study (1999, 2008, 2017) και World Values Survey (2025).

Υπάρχουν και μερικές ακόμα ερωτήσεις-βαρόμετρο για την αποδοχή της ισότητας και την αντιμετώπιση της οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών. Μια εύγλωττη ερώτηση αφορά στο βαθμό συμφωνίας που εκδηλώνουν οι άνθρωποι στη συντηρητική διαπίστωση «Όταν μια μητέρα εργάζεται, τα παιδιά της υποφέρουν». Η ανταπόκριση σε αυτή τη διαπίστωση-θέση

έχει ενδιαφέρον κυρίως επειδή καταγράφονται διαφορετικές στάσεις σε σύγκριση με τις προηγούμενες δύο ερωτήσεις. Σε αντίθεση με αυτό που θα περίμενε κανείς βλέποντας την οπισθοχώρηση της ισότητας στα προηγούμενα, στη συγκεκριμένη ερώτηση (**Διάγραμμα 24**) καταγράφεται μια συστηματική κίνηση προς προοδευτικές απαντήσεις, η οποία κίνηση μάλιστα επιταχύνεται από την κρίση κι έπειτα. Στην εποχή, δηλαδή, που πολλές γυναίκες μπήκαν στην απασχόληση για να στηρίξουν τα οικονομικά του νοικοκυριού, η κοινωνία «ευλόγησε» αυτήν την κίνηση αποενοχοποιώντας τις μητέρες από το στίγμα της «τιμωρίας» των παιδιών. Πρόκειται για μια τάση που ισχύει εξίσου και σε άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες. Να σημειωθεί, πάντως, ότι, παρά την κίνηση προς προοδευτικότερη κατεύθυνση, η Ελλάδα διατηρεί τη δεύτερη χειρότερη επίδοση μετά την Ιταλία στο τέλος της περιόδου (την ίδια θέση που είχε και στην αρχή).

Η ερμηνεία της ασφαλώς συνδέεται με μια ρεαλιστική προσαρμογή στα διλήμματα που έθεσε η κρίση. Αλλά μάλλον είναι κάτι περισσότερο από αυτό. Αν η εργασία των γυναικών θεωρείται εξίσου επωφελής και αναγκαία όσο η εργασία των ανδρών, τότε θα έπρεπε και στις προηγούμενες ερωτήσεις να υπάρχουν συμβατές απαντήσεις. Ο συνδυασμός, όμως, των απαντήσεων αυτών ίσως υποδηλώνει ότι *η αντίσταση στην ισότητα των γυναικών στην εργασία δεν προέρχεται από την ανησυχία μήπως υποφέρουν τα παιδιά, αλλά οι άνδρες.*

Διάγραμμα 24. Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Όταν μια μητέρα εργάζεται, τα παιδιά της υποφέρουν» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα) και ανά χώρα

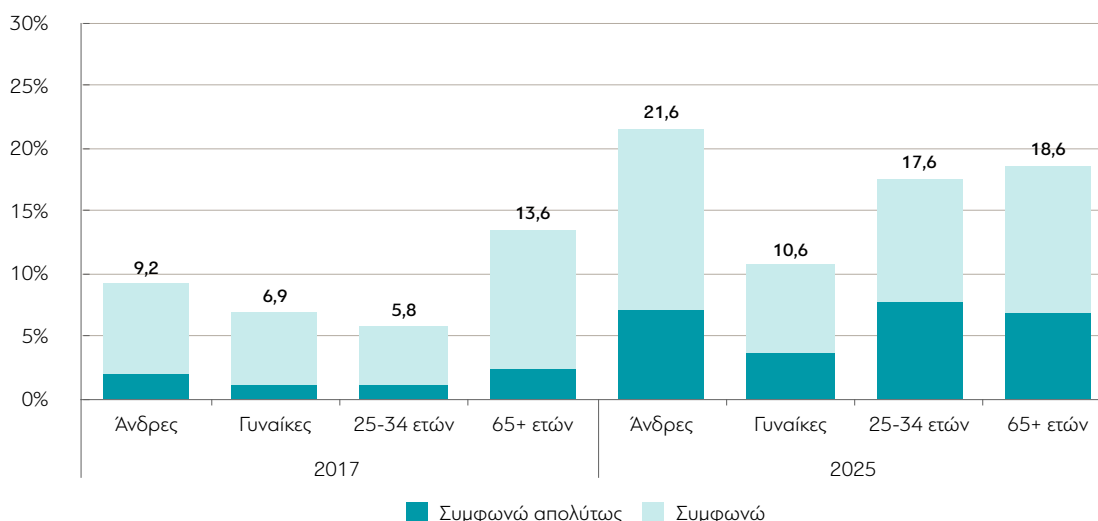
Πηγή: European Values Study (1999, 2008, 2017) και World Values Survey (2025).

Θα κλείσουμε τη συζήτηση περί αντιλήψεων και αξιών με τρεις τελευταίες διαστάσεις των αντιλήψεων που αφορούν: α) τη σημασία της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης για τα κορίτσια (που είναι περισσότερα στις εγγραφές και στις αποφοιτήσεις στα ΑΕΙ από τη στροφή της χιλιετίας, βλ. **Διάγραμμα 13**), β) για το κατά πόσον οι άνδρες γίνονται καλύτεροι μάνατζερ στις επιχειρήσεις

και, τέλος, γ) για το αν οι άνδρες τείνουν να είναι καλύτεροι πολιτικοί ηγέτες από τις γυναίκες.

Στην πρώτη ερώτηση, για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση, διαπιστώνουμε ένα παράδοξο: όσο περισσότερες νέες κοπέλες μπαίνουν στα πανεπιστήμια, τόσο αυξάνει η πεποίθηση ότι είναι σημαντικότερο για τα αγόρια να αποκτήσουν ανώτατη εκπαίδευση (Διάγραμμα 25). Η σύγκριση γίνεται μεταξύ 2017 και 2025, και η οπισθοχώρηση της ισότητας αφορά τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες. Είναι, όμως, εντονότερη μεταξύ ανδρών και κυρίως μεταξύ των νεότερων ηλικιών.

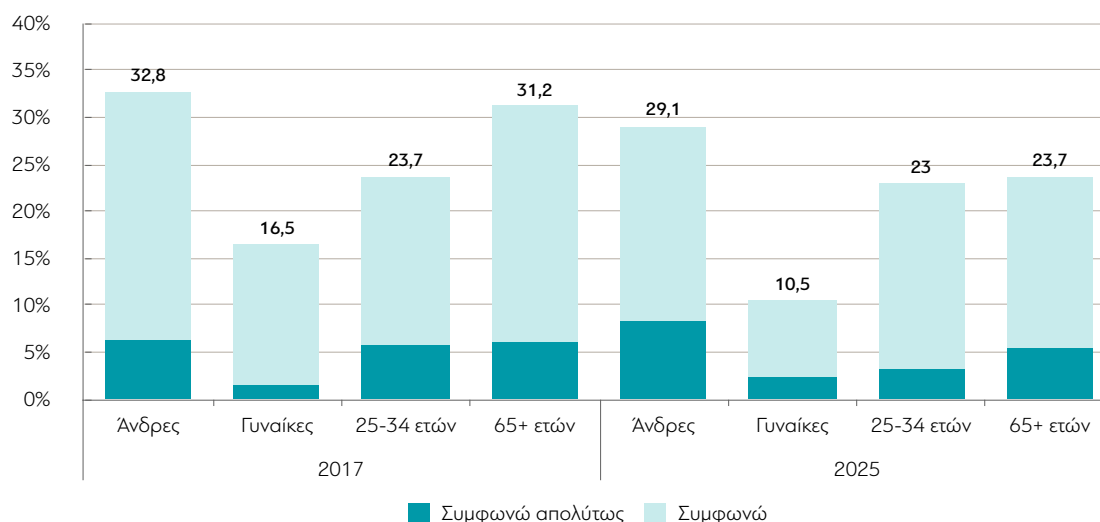
Διάγραμμα 25. Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση είναι πιο σημαντική για ένα αγόρι απ’ ό,τι για ένα κορίτσι» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα)

Πηγή: European Values Study (2017) και World Values Survey (2025), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Στη δεύτερη ερώτηση, αν οι άνδρες γίνονται καλύτερα στελέχη επιχειρήσεων (Διάγραμμα 26), στο διάστημα μεταξύ 2017 και 2025 σημειώνεται μετατόπιση υπέρ της ισότητας, κυρίως μεταξύ γυναικών και κυρίως στις μεγαλύτερες ηλικίες.

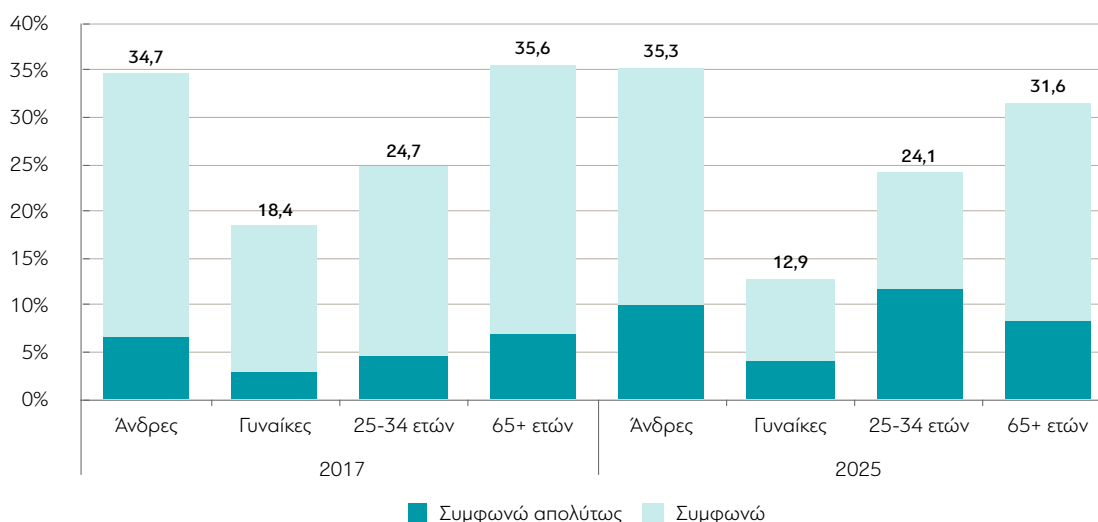
Διάγραμμα 26. Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Οι άνδρες γίνονται καλύτερα στελέχη επιχειρήσεων απ' ό,τι οι γυναίκες» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα)

Πηγή: European Values Study (2017) και World Values Survey (2025), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Τέλος, ως προς τις πολιτικές ηγετικές ικανότητες, οι αντιλήψεις μεταξύ 2017 και 2025, καταγράφουν ανάμικτες τάσεις: η ισότητα κερδίζει έδαφος μεταξύ γυναικών αλλά όχι μεταξύ ανδρών. Επίσης, δεν σημειώνεται καμία διαφοροποίηση αντιλήψεων μεταξύ νεότερων ανθρώπων (μεταξύ 25 και 34 ετών), ενώ σημειώνεται κάποια πρόοδος μεταξύ των ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας (Διάγραμμα 27).

Διάγραμμα 27. Ποσοστό ατόμων που συμφωνεί με την άποψη ότι «Οι άνδρες γίνονται καλύτεροι πολιτικοί ηγέτες απ’ ό,τι οι γυναίκες» ανά φύλο και ηλικιακή ομάδα (Ελλάδα)

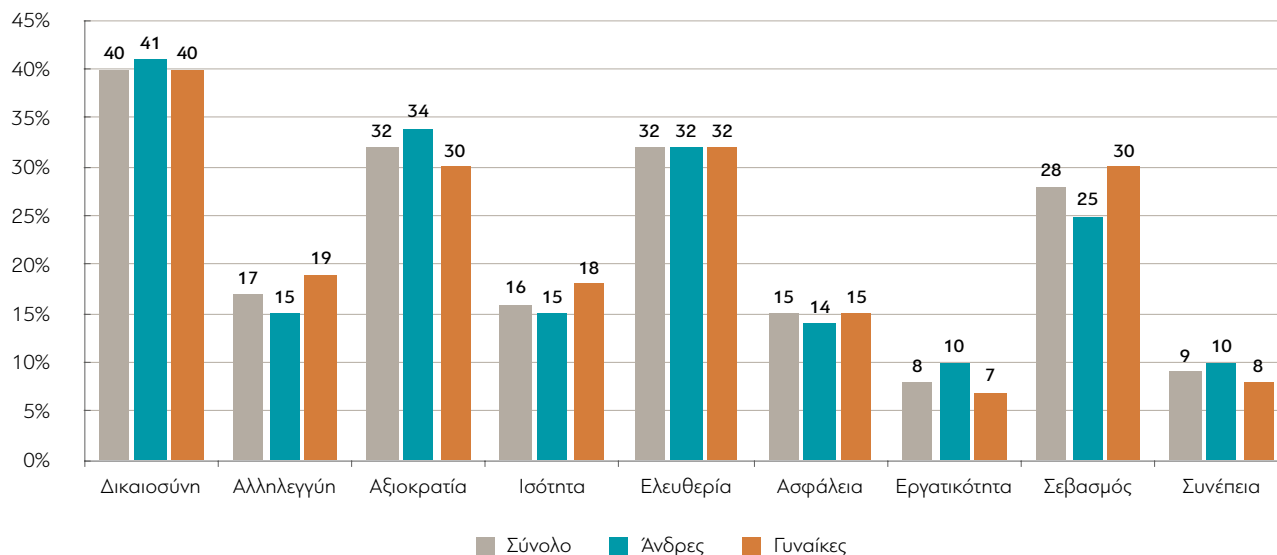
Πηγή: European Values Study (2017) και World Values Survey (2025), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Κλείνοντας το κεφάλαιο για το παρελθόν, αξίζει να επιστρέψουμε και να εστιάσουμε στο σήμερα. Τα παραπάνω, λοιπόν, μας θέτουν ένα ερώτημα ως προς το πού έχουμε φτάσει (και γιατί):

Τελικά, πόσο σημαντική είναι η ισότητα των φύλων στο σύστημα των αξιών της κοινωνίας; Σε αυτό το ερώτημα απαντά η δημοσκοπική έρευνα της διαΝΕΟσις *Τι πιστεύουν οι Έλληνες*³¹ για το έτος 2024 (βλ. **Διάγραμμα 28**).

³¹ Η μεγάλη δημοσκοπική έρευνα της διαΝΕΟσις *Τι πιστεύουν οι Έλληνες* διερευνά τις βαθύτερες αξίες, αντιλήψεις και συμπεριφορές του ελληνικού πληθυσμού. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. διαΝΕΟσις (2024). *Τι πιστεύουν οι Έλληνες - Μέρος Γ΄: Κράτος και πολιτικές, κοινωνία και καθημερινότητα*.

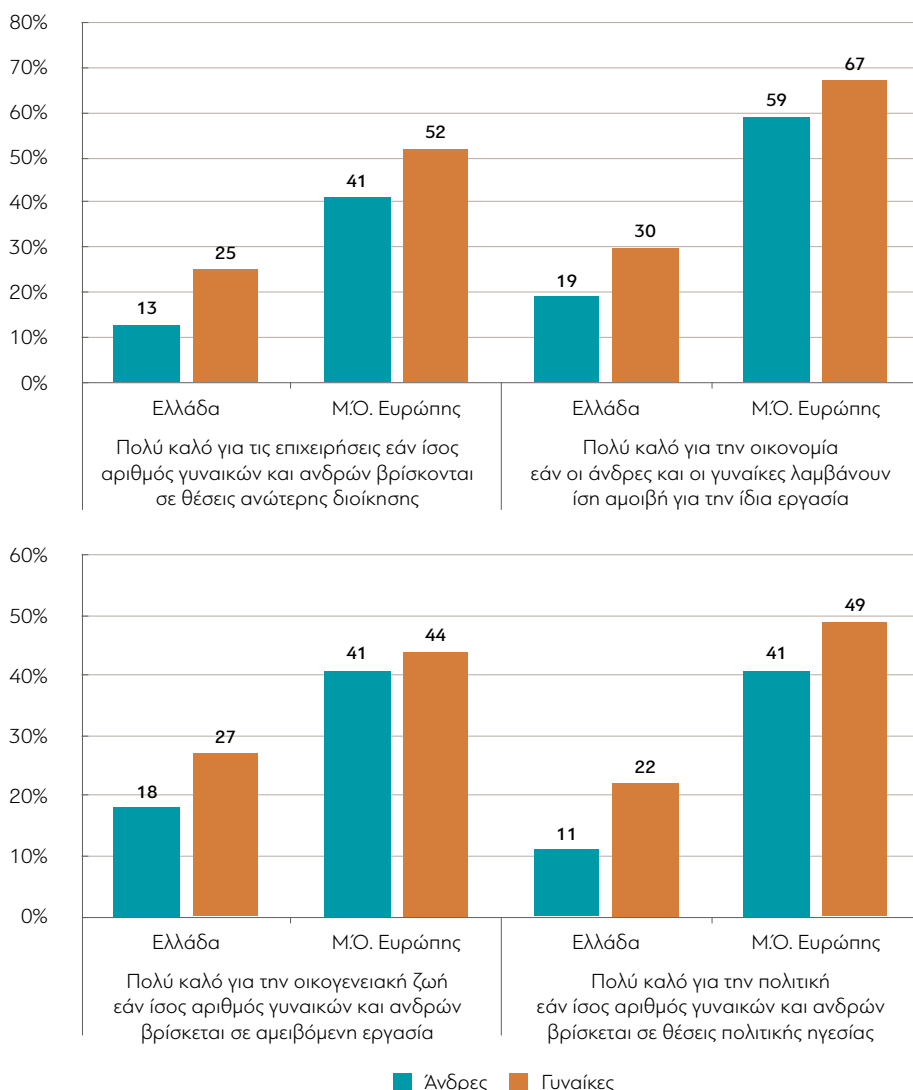
Διάγραμμα 28. Η σημασία της ισότητας (γενικά): Τι απαντούν οι Έλληνες στο ερώτημα «Ποιες από τις παρακάτω θεωρείτε σημαντικότερες αξίες;» (2024)

Πηγή: διαNEΟσις (2024). Τι πιστεύουν οι Έλληνες - Μέρος Γ': Κράτος και πολιτικές, κοινωνία και καθημερινότητα, επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Τα ευρήματα δείχνουν ότι η αξία της ισότητας στην Ελλάδα (γενικά - όχι συγκεκριμένα της έμφυλης) δεν τοποθετείται στην πρώτη ταχύτητα των αξιών που θεωρούνται πολύ σημαντικές, αλλά κατατάσσεται στη δεύτερη ταχύτητα. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι η πρόοδος που έχει σημειωθεί ήταν πολύ μεγάλη και μένουν λίγες εκκρεμότητες στο θέμα της ισότητας. Με δεδομένη τη χαμηλή επίδοση της αξίας της συνέπειας, τίθεται εν αμφιβόλω αυτή η ερμηνεία. Μια διαφορετική ερμηνεία είναι ότι εννοούν αυτό που λένε: ότι, δηλαδή, πραγματικά αποδίδουν μικρότερη σημασία στην ισότητα. Αυτό επιβεβαιώνεται από τη διασύνδεση της ισότητας με τη λειτουργία της οικονομίας, της πολιτικής αλλά και της οικογενειακής ζωής (Διάγραμμα 29), όπως προκύπτει από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (ESS) για το 2024.

Διάγραμμα 29. Η σημασία της ισότητας των φύλων ειδικά για την οικονομία, την κοινωνία και την πολιτική (Ελλάδα και ΕΕ, 2024)

Πηγή: European Research Infrastructure Consortium (ERIC) (2024). *European Social Survey (ESS) Round 11*, επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Από τα παραπάνω διαγράμματα συνάγεται ότι το ποσοστό των ατόμων που αξιολογούν την ισότητα των φύλων ως πολύ θετική για τη λειτουργία: α) της οικογενειακής ζωής, β) της πολιτικής και γ) της οικονομίας φαίνεται να είναι σημαντικά χαμηλότερο στην Ελλάδα σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της έρευνας ESS (2024). Επίσης, οι διαφορές στη σημασία που αποδίδουν γυναίκες και άνδρες στην ισότητα των φύλων (στους προαναφερθέντες τομείς) είναι μεγαλύτερες στην Ελλάδα σε σχέση με άλλες χώρες.

Συμπερασματικά, η διαχρονική κίνηση των αξιών και των αντιλήψεων γύρω από τους ρόλους των φύλων και της ισότητας μοιάζει να οπισθοχωρεί στην Ελλάδα μέχρι το 2017 (αλλά όχι αλλού), και να σημειώνει μια διορθωτική

ανάκαμψη μεταξύ 2017 και 2025. Το 1999, στη στροφή της χιλιετίας, το κλίμα των αντιλήψεων και των αξιών στην Ελλάδα ήταν περισσότερο υπέρ της ισότητας μέσα σε ένα κλίμα αισιοδοξίας και ευρωπαϊκής ανασύνταξης. Μέσα στα επόμενα 20 χρόνια, η «Δανία του Νότου» θυμήθηκε τον παλιό παραδοσιακό εαυτό της και ανέκρουσε πρύμναν. Στο κλείσιμο της πρώτης 25ετίας του 21ου αιώνα, σημείωσε μια μικρή κίνηση προς την ισότητα.

Πώς συντελείται αυτή η ανάδρομη πορεία; Συμβαίνει επειδή κάθε επόμενη γενιά είναι συντηρητικότερη από την προηγούμενη; Ή, μήπως, η μετατόπιση προς τα πίσω συμβαίνει επειδή η κάθε γενιά συντηρητικοποιείται καθώς μεγαλώνει; Σε μια προσπάθεια βαθύτερης επεξεργασίας των δεδομένων από διάφορα έτη/κύματα της Ευρωπαϊκής Έρευνας Αξιών χρησιμοποιήθηκε τεχνική ψευδοπάνελ προκειμένου να διακριθεί η επίπτωση της γενιάς από την επίπτωση της ηλικίας (Λυμπεράκη, 2025)³². Το συμπέρασμα της προσπάθειας δείχνει ότι αν και σε κάθε κύμα οι νεότεροι άνθρωποι εκδηλώνουν περισσότερη υποστήριξη στις αρχές της ισότητας σε σύγκριση με τα άτομα μεγαλύτερων ηλικιών, εντούτοις καθώς μεγαλώνουν μετατοπίζονται προς θέσεις λιγότερο φιλικές προς την ισότητα. Ίσως το πλέον αναπάντεχο εύρημα είναι ότι κάθε επόμενη γενιά εγκαταλείπει τις ιδέες της ισότητας με μεγαλύτερη ταχύτητα καθώς μεγαλώνει, σε σύγκριση με την προηγούμενη. Είναι πιθανόν να ξεκινούν με μεγαλύτερες ελπίδες και προσδοκίες και σύντομα να προσγειώνονται απότομα.

Από όσα προηγήθηκαν προκύπτουν κάποια ερωτήματα προς απάντηση:

Μπορούν οι αντιλήψεις να οπισθοχωρούν και να κινούνται αντίθετα από τις τάσεις αυξανόμενης συμμετοχής στην απασχόληση, στην εκπαίδευση και στις νομικές κατακτήσεις; (πρώτο ερώτημα)

Μπορούν, και το κάνουν. Η πορεία προς την ισότητα δεν είναι ποτέ και πουθενά ευθύγραμμη. Αυτό πιστοποιείται και από τις διακυμάνσεις της υποστήριξης προς την ισότητα σε άλλες χώρες, όπου υπάρχουν στοιχεία αντιλήψεων και αξιών με μεγαλύτερο ιστορικό βάθος όπως στις ΗΠΑ. Η οικονομολόγος που πήρε το Νομπέλ Οικονομίας το 2023, η Claudia Goldin, προσπάθησε να εξηγήσει τον μηχανισμό μέσα από τον οποίο η υποστήριξη προς τις ιδέες της ισότητας χάνει την ορμή της όσο η ισότητα εμποδώνεται σε όλες τις σφαίρες της ζωής και της εργασίας. Αυτή η απώλεια υποστήριξης προς τις ιδέες της ισότητας αποτυπώνεται στη μείωση του ποσοστού των γυναικών (και των ανδρών) που δηλώνουν ότι υποστηρίζουν τον φεμινισμό.

³² Σε απουσία διαχρονικών δειγματοληψιών μορφής πάνελ, είναι δυνατόν να κατασκευαστεί ένα «ψευδοπάνελ», ομαδοποιώντας άτομα με την ίδια χρονολογία γέννησης και παρακολουθώντας τα σε μεταγενέστερες διαστρωματικές έρευνες. Αυτό βασίζεται στην υπόθεση ότι άτομα της ίδιας γενιάς (κοόρτης) μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά.

Το επιχείρημα της Goldin είναι ότι όσο εμποδώνεται η ισότητα, το αίτημα για ακόμα μεγαλύτερη ισότητα γίνεται αντιληπτό ως «ακραία ριζοσπαστική θέση» μέσα σε μια κανονικότητα, όπου η ισότητα είναι ισχυρότερη σε σύγκριση με το παρελθόν. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι όσο προχωράει η ισότητα σταδιακά συγκροτείται περισσότερο αποτελεσματικά ένα «αντι-φεμινιστικό μέτωπο παραδοσιακών αξιών». Το μέτωπο αυτό χρειάστηκε περισσότερο χρόνο για να οργανωθεί επειδή, σε αντίθεση με το αίτημα της ισότητας που είναι κατά κάποιο τρόπο ενιαίο, το αίτημα της διατήρησης της διαφορετικότητας των γυναικών έναντι των ανδρών είναι εξ ορισμού πολύ πιο ετερόκλητο και ανομοιογενές. Καθυστερήσε μεν, αλλά δημιουργήθηκε. Και άπαξ και δημιουργήθηκε, η πολιτική δύναμη των γυναικών μοιράστηκε εκατέρωθεν των μεταρρυθμίσεων για περισσότερη ισότητα, αποδυναμώνοντας έτσι τη φόρα προς την ισότητα (Goldin, 2023).

Είναι αυτονόητο ότι η περισσότερη ισότητα θεωρείται πάντα καλή για τις γυναίκες; (δεύτερο ερώτημα)

Η ένταση μεταξύ της έννοιας της ισότητας και της έννοιας της προστασίας των γυναικών είναι γνωστή και επίμονη. Η προσκόλληση στην ιδέα της προστασίας των γυναικών (στο όνομα της ισότητας) δημιουργεί ένα αναπάντεχο κοινωνικό και αξιακό αποτέλεσμα: σταδιακά και ενώ οι αντιλήψεις των γυναικών και των ανδρών μάλλον δείχνουν να συγκλίνουν (και να μειώνονται οι διαφορές με βάση το φύλο), αντιθέτως αυξάνουν οι διαφορές αντιλήψεων, απόψεων και αξιών μεταξύ των γυναικών. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, η Goldin (2023) διαπιστώνει ότι ο διχασμός απόψεων, αντιλήψεων και αξιών ανάμεσα στις γυναίκες γίνεται εντονότερος όσο οι γυναίκες αποκτούν περισσότερα δικαιώματα. Καθώς, δηλαδή, περισσότερες γυναίκες έχουν την ελευθερία να αναπτύξουν και να εκφράσουν την άποψή τους, η ποικιλομορφία των απόψεων τους αυξάνεται.

ΗΠΑ: Συγκλίνουν οι απόψεις μεταξύ φύλων, αλλά αποκλίνουν μεταξύ γυναικών...

Σε γενικές γραμμές, στις έρευνες γνώμης και αξιών εντοπίζονται πλέον μικρές διαφορές ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες και ολοένα μεγαλύτερη ομοιότητα καθώς περνούν τα χρόνια. Αυτό ισχύει για τις περισσότερες ερωτήσεις. Σε αρκετές περιπτώσεις, η αρχική προτίμηση μερίδας γυναικών (οι «πρωτοπόρες», ας πούμε) πέτυχε σημαντική αποδοχή σε ολόκληρο το φάσμα των ερωτωμένων σε επόμενη χρονική στιγμή. Ειδικότερες ερωτήσεις αφορούν την αποδοχή του φεμινισμού (με οποιοδήποτε περιεχόμενο την αντιλαμβάνεται η καθεμία και ο καθένας): Ποσοστό 30%-35% των ανδρών και 40%-50% των γυναικών αποδέχονται με θέρμη τον φεμινισμό -για όλους και όλες η αποδοχή

αυξάνει το 2016. Στην ελαφρώς διαφορετική ερώτηση προς γυναίκες διαφορετικών ηλικιών κατά πόσον ταυτίζονται με τον χαρακτηρισμό της φεμινίστριας, σπάνια η ταύτιση ξεπερνά το 30% τόσο στις νεαρές όσο και στις μεγαλύτερες ηλικίες (με εξαίρεση το 2008, όταν οι νεότερες γυναίκες ταυτίζονταν σε ποσοστό σχεδόν 50%) (Goldin, 2023).

Ίσως το περισσότερο αναπάντεχο εύρημα είναι ότι οι διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες σε ό,τι αφορά τον ρόλο και τις αξίες τους είναι πολύ εντονότερες σε σύγκριση με τις διαφορές που παρουσιάζονται ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες. Επιπλέον, οι διαφορές μεταξύ γυναικών σε ό,τι αφορά τα δικαιώματά τους είναι πολύ βαθύτερες από τις διαφορές μεταξύ ανδρών για το ίδιο θέμα. Ο διχασμός των γυναικών εντείνεται όσο προχωρούν οι δείκτες της ισότητας.

Ιδιαίτερα εμφανής είναι ο διχασμός μεταξύ γυναικών απέναντι σε δύο ερωτήματα:

- Θα έπρεπε οι γυναίκες να αποκτήσουν περισσότερο ίσο ρόλο στη διοίκηση επιχειρήσεων, κλάδων και της κυβέρνησης;
- Με πόση θέρμη αντιμετωπίζουν το κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών;

Οι απαντήσεις καταδεικνύουν βαθύ χάσμα μεταξύ γυναικών διαφορετικών χαρακτηριστικών (με βάση την εκπαίδευση, την οικογενειακή κατάσταση, καθώς και τη σχέση της ερωτώμενης με την αγορά εργασίας). Η διαφορά ανάμεσα στις λιγότερο και τις περισσότερο παραδοσιακές φτάνει τις 44 ποσοστιαίες μονάδες στο θέμα του αυξημένου ρόλου των γυναικών (πρώτη ερώτηση) και τις 36 ποσοστιαίες μονάδες στην αποδοχή του κινήματος για την απελευθέρωση των γυναικών. Το χάσμα μεταξύ λιγότερο και περισσότερο συντηρητικών ανδρών ήταν αισθητά μικρότερο (18 και 10 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα).

Τελικώς, «οι λιγότερο συντηρητικές γυναίκες τοποθετούνται στα αριστερά των λιγότερο συντηρητικών ανδρών, ενώ οι συντηρητικές γυναίκες τοποθετούνται στα δεξιά των περισσότερο συντηρητικών ανδρών. «Οι γυναίκες κινητοποιούνται και ψηφίζουν για να προστατέψουν τις ταυτότητές τους», όπως γράφει η Goldin (2023: 36). Μόνο που ταυτότητες υπάρχουν ένα σωρό –πολλές από τις οποίες είναι οπισθοδρομικές. Η επιτυχία του εγχειρήματος της ισότητας στους χώρους εργασίας, στην εκπαίδευση, στην πολιτική και στην οικογένεια πέρασε από τους δρόμους και μπήκε στις κουζίνες και στις κρεβατοκάμαρες. Χρωστάει πολλά στην ταχεία άνοδο των ομάδων γυναικών που ήταν οι θερμότερες υποστηρίκτριες του φεμινισμού (μορφωμένες, εργαζόμενες, ανεξάρτητες). Αυτή ακριβώς η

επιτυχία τροφοδότησε και τον αντίλογο: ομάδες γυναικών κατά του φεμινισμού (που γρήγορα υιοθέτησαν απόψεις κατά των εκτρώσεων, των δικαιωμάτων ΛΟΑΤΚΙΑ+³³ και οτιδήποτε βαφτίστηκε «woke»).

Ποιες διαφορές σημειώνονται στην οπισθοχώρηση διαχρονικά μεταξύ γυναικών διαφορετικών χαρακτηριστικών και περιοχής; (τρίτο ερώτημα)

Η συντηρητική στροφή μπορεί μεν να αποτελεί τη γενική τάση, αλλά διαφορετικές ομάδες γυναικών με άλλα χαρακτηριστικά (εκπαίδευση και τόπος διαμονής) τη μεταβολίζουν με διαφορετικό τρόπο. Με βασικό εργαλείο ανάλυσης τις απαντήσεις στα ερωτήματα «Όταν οι δουλειές είναι λίγες, οι άνδρες πρέπει να έχουν προτεραιότητα στις προσλήψεις» και «Το να είναι μια γυναίκα νοικοκυρά είναι εξίσου ικανοποιητικό με το να εργάζεται» υπολογίστηκε (για την Ελλάδα) η πιθανότητα κάποια γυναίκα να εκδηλώσει απόψεις παραδοσιακών ρόλων σε συσχέτιση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Η άσκηση αυτή επιβεβαιώνει την ευεργετική (για την ισότητα) επίδραση της ανώτατης εκπαίδευσης, της εμπειρίας εργασίας και της διαμονής στην Αττική, όπως άλλωστε θα περίμενε κάποιος (Λυμπεράκη, 2025).

Συμπερασματικά, πόσο προχώρησε η ισότητα στα τελευταία 50 χρόνια; Πολύ, αλλά....

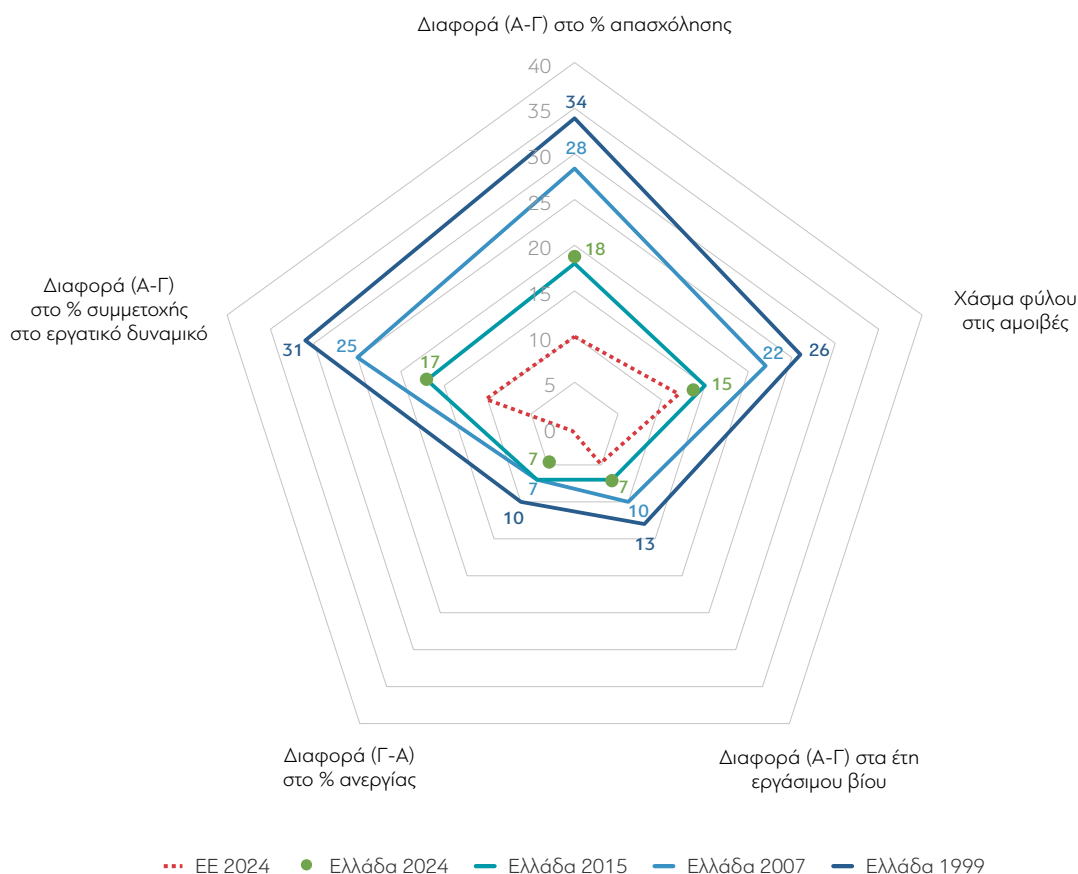
Χωρίς αμφιβολία, η πορεία των γυναικών στην Ελλάδα προς την οικονομική ανεξαρτησία και την ισότητα ήταν γενναία, συστηματική και εν πολλοίς επιτυχημένη. Οπωσδήποτε σε σύγκριση με το παρελθόν -κάθε επόμενη γενιά γυναικών εισέρχεται σε έναν κόσμο μεγαλύτερων ευκαιριών και είναι εφοδιασμένη με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και πίστη στις δυνάμεις της. Είναι ακριβές ότι τα νέα κορίτσια, οι μαμάδες τους και οι γιαγιάδες τους μεγάλωσαν σε πολύ διαφορετικούς κόσμους. Η πρόοδος, λοιπόν, είναι ορατή δια γυμνού οφθαλμού σε σύγκριση με το κοντινό και με το λίγο πιο απόμακρο παρελθόν (Διάγραμμα 30).

Σημειώθηκε, επομένως, σαφής πρόοδος, αλλά η πρόοδος αυτή είχε και σημαντικό κόστος για τις πρωταγωνίστριες: περισσότερη προσπάθεια συνδυασμού δραστηριοτήτων (οικογένεια και επάγγελμα), μικρότερη πιθανότητα επαγγελματικής εξέλιξης και σταδιοδρομίας (ανεξαρτήτως προσόντων) και, το σημαντικότερο ίσως, προσωπική εμπειρία υποχώρησης από τον στόχο της επαγγελματικής καταξίωσης στη διάρκεια της εργασιακής ζωής τους.

³³ Ακρωνύμιο που χρησιμοποιείται για την κοινότητα των Λεσβιών, των Ομοφυλόφιλων, των Αμφιφυλόφιλων, των Τρανς, των Κουίρ, των Ίντερσεξ, των Ασεξουαλικών/Αρομαντικών, και (+) άλλων παρεμφερών ομάδων που δεν συμπεριλαμβάνονται ρητά στο ακρωνύμιο αυτό.

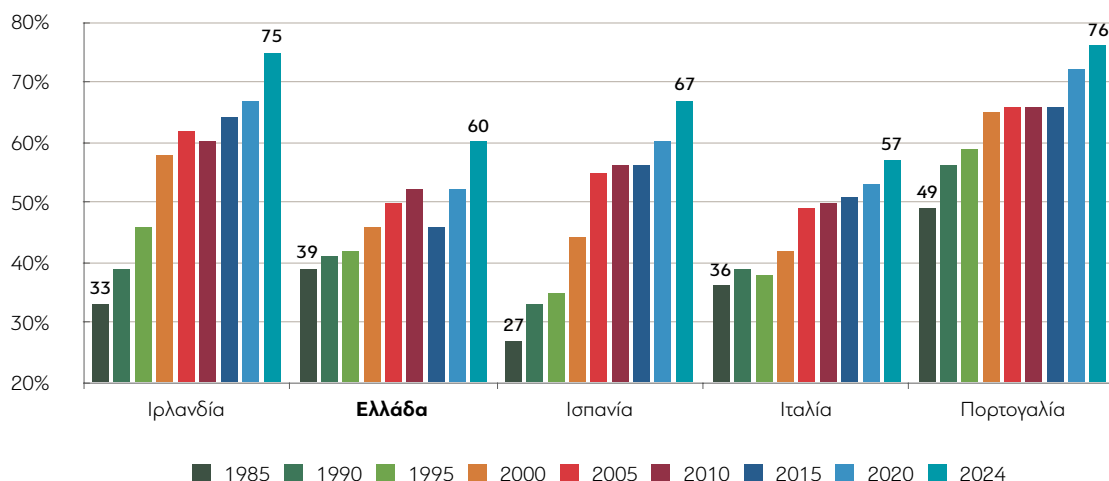
Όμως, οι αλλαγές στο συμβόλαιο των φύλων στην Ελλάδα δεν συμβαίνουν στο κενό. Ανάλογες διαδρομές ακολούθησαν και άλλες χώρες, κάποιες από τις οποίες ξεκίνησαν από περισσότερο άνισο και καταπιεστικό περιβάλλον για τις γυναίκες πριν από 50 χρόνια. Για να διαπιστώσουμε πρόοδο θα πρέπει να συγκρίνουμε τις επιδόσεις και τις κατακτήσεις στην ισότητα των φύλων με άλλες περιοχές και χώρες της Ευρώπης.

Διάγραμμα 30. Διαχρονική πορεία χασμάτων φύλου (Ελλάδα, 1999-2024 και ΕΕ, 2024)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού & Έρευνα Διάρθρωσης και Κατανομής των Αμοιβών), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Διάγραμμα 31. Ποσοστό απασχόλησης των γυναικών (20-64 ετών) σε Ιρλανδία, Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία και Πορτογαλία (1985-2024)

Πηγή: EUROSTAT (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Οι μέσοι όροι είναι χρήσιμοι, αλλά χρειάζεται να εμπλουτιστούν από πιο συγκεκριμένες περιπτώσεις. Η σύγκριση με τις επιδόσεις αύξησης των γυναικών στην απασχόληση της Ισπανίας, της Ιρλανδίας, της Πορτογαλίας (**Διάγραμμα 31**), ακόμα και της Ιταλίας, δείχνει πως ενώ πριν από 50 χρόνια η Ελλάδα είχε καλύτερες επιδόσεις ισότητας στην αγορά εργασίας (με εξαίρεση την Πορτογαλία), μέσα στις δεκαετίες που ακολούθησαν οι χώρες αυτές σημείωσαν ταχύτερη πρόοδο και πλέον έχουν ξεπεράσει την Ελλάδα (με εξαίρεση την Ιταλία).

Ίσως η περισσότερο εύγλωττη αξιολόγηση/αποτίμηση της πορείας της έμφυλης ισότητας στην Ελλάδα προκύπτει από τις απόψεις της γενιάς που την αποκρυστάλλωσε ως επιδίωξη και τη γεύτηκε ως νεολαία στα χρόνια της Μεταπολίτευσης. Για να έχει νόημα, η ισότητα πρέπει να μετριέται όχι τόσο με τις εκπαιδευτικές ή/και επαγγελματικές επιτυχίες των γυναικών στην αρχή της ζωής τους ή την ώρα που αυτές συντελούνται, αλλά με τη σωρευτική και μονιμότερη επίδραση στην ποιότητα της ζωής τους καθώς μπαίνουν στην ηλικία της ωριμότητας (ας πούμε, στην τρίτη ηλικία).

Ένα πρόσφατο ερευνητικό εγχείρημα (Λυμπεράκη κ.ά., 2025)³⁴ επιχειρεί να εκτιμήσει τον «απολογισμό ζωής» των γυναικών που ήταν νέες στη Μεταπολίτευση (η «Γενιά του Πολυτεχνείου» που περιλαμβάνει όσες γεννήθηκαν από το 1952 έως το 1965) τόσο ιστορικά (σε σύγκριση με γυναίκες που γεννήθηκαν από το 1937 έως το 1950 όταν ήταν στην ίδια ηλικία), όσο και

³⁴ Η έρευνα χρησιμοποιεί στοιχεία της βάσης δεδομένων SHARE, κύματα 2 (2007) και 9 (2022).

σε σύγκριση με τις γυναίκες της ίδιας γενιάς σε 12 χώρες της Ευρώπης.³⁵ Επιπλέον, επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα αν οι γυναίκες της γενιάς του Πολυτεχνείου που ακολούθησαν διαδρομές ισότητας (μόρφωση και καριέρα) απολαμβάνουν την ίδια ποιότητα ζωής με τις συνομήλικές τους (της ίδιας γενιάς) που ακολούθησαν «παραδοσιακούς ρόλους». Η ποιότητα ζωής μετρείται με τον δείκτη CASP (Control, Autonomy, Self-realisation, Pleasure),³⁶ που συμπυκνώνει μέτρηση ελέγχου στη ζωή, ανεξαρτησία/αυτονομία αποφάσεων, βαθμό πραγματοποίησης επιλογών και ικανοποίηση από τη ζωή.

Σε όρους ποιότητας ζωής, λοιπόν, οι γυναίκες της Γενιάς του Πολυτεχνείου και παρά τα αδιαμφισβήτητα εκπαιδευτικά και εργασιακά τους επιτεύγματα, εμφανίζουν μικρό πλεονέκτημα στην ποιότητα ζωής σε σύγκριση με τις γυναίκες προηγούμενης γενιάς όταν ήταν στη δική τους ηλικία. Αν και έχουν ελαφρώς καλύτερες επιδόσεις ως προς την ανεξαρτησία/αυτονομία (έχουν διατρέξει άλλωστε πλουσιότερο εργασιακό βίο, και διακρίνονται από υψηλότερο εκπαιδευτικό κεφάλαιο), εντούτοις δείχνουν να αντλούν λιγότερη ικανοποίηση από τη ζωή τους, νιώθουν μεγαλύτερους περιορισμούς λόγω της ηλικίας τους, και, τελικώς, δηλώνουν λιγότερο αισιόδοξες για το μέλλον. Αυτό είναι ένα απρόβλεπτο εύρημα που ξαφνιάζει.

Επίσης, συγκρινόμενες με την αξιολόγηση που κάνουν οι συνομήλικες γυναίκες από τις άλλες χώρες του δείγματος, διαπιστώνουμε ότι εκείνες αξιολογούν την ποιότητα ζωής τους με τρόπο πολύ θετικότερο σε σύγκριση με τις γυναίκες προηγούμενης γενιάς αλλά και σε σύγκριση με τις Ελληνίδες. Νιώθουν λιγότερο το βάρος της ηλικίας, σπανιότερα αισθάνονται ότι χάνουν τον έλεγχο της ζωής τους, σπανιότερα οι οικογενειακές υποχρεώσεις περιορίζουν τις επιθυμίες τους, είναι σε πιο ανθηρή οικονομική κατάσταση και αντιμετωπίζουν το παρελθόν με ικανοποίηση και το μέλλον με αισιοδοξία.

Αλλά το εύρημα που προκαλεί τη μεγαλύτερη έκπληξη προκύπτει από τη σύγκριση του δείκτη ποιότητας ζωής στο εσωτερικό της Γενιάς του Πολυτεχνείου, και ειδικότερα μεταξύ «παραδοσιακών» γυναικών (με πορεία ζωής πιο κοντά σε αυτήν των γυναικών της προηγούμενης γενιάς) και των γυναικών «που άδραξαν τις ευκαιρίες εκπαίδευσης και εργασίας» της εποχής τους. Οι διαφορές που καταγράφονται στην ποιότητα ζωής μεταξύ των δύο ομάδων είναι ουσιαστικά ανύπαρκτες (και οπωσδήποτε οι μικρές διαφορές δεν είναι στατιστικά σημαντικές).

³⁵ Οι χώρες είναι οι: Σουηδία, Δανία, Ολλανδία, Γερμανία, Βέλγιο, Γαλλία, Αυστρία, Ελβετία, Ισπανία, Ιταλία, Πολωνία και Τσεχία.

³⁶ Ο δείκτης CASP βασίζεται σε ένα ευρείας χρήσης ερωτηματολόγιο που μετρά την ποιότητα ζωής και την υποκειμενική ευημερία ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας. Μεταξύ πολλών, βλέπε Frias-Goytia et al., 2024.

Πώς εξηγείται αυτό το εύρημα; Γιατί η εμπειρία της ισότητας στην Ελλάδα έχει πικρή γεύση για τις πρωταγωνίστριες; Μήπως αυτή η πικρία συνδέεται με την κόπωση που συνεπάγεται η «κίνηση κόντρα στο ρεύμα» των εμπειροδωμένων συμπεριφορών και ρόλων;

Προσπαθώντας να ελέγξουμε την υπόθεση που αποδίδει τη δυσανεξία των γυναικών μετά τα 60 χρόνια στις δυσκολίες και στα εμπόδια που έπρεπε να αντιμετωπίσουν ανοίγοντας νέους δρόμους, αναζητούμε ευρήματα από προηγούμενες ερευνητικές προσπάθειες, όπως οι παλαιότερες συγκριτικές αναλύσεις αναδρομικής αυτο-αξιολόγησης της πορείας ζωής, που βασίζονται στα ατομικά στοιχεία ατόμων άνω των 50 ετών της βάσης της έρευνας SHARE (Lyberaki et al., 2013).

Χρησιμοποιώντας στοιχεία από το αναδρομικό κύμα SHARELIFE, εξετάστηκαν οι γυναίκες που αποτελούν μειοψηφία στη χώρα τους από την άποψη της συμμετοχής στην απασχόληση (αλλά αποτελούν την πλειοψηφία σε άλλες χώρες). Στη συνέχεια έγινε σύγκριση στους απολογισμούς ζωής δύο κατηγοριών γυναικών: εκείνων που αφοσιώθηκαν στην οικογένεια χωρίς να εργαστούν καθόλου, και εκείνων με πλήρη συμμετοχή στην απασχόληση. Η σύγκριση έγινε σε δύο χώρες: την Ελλάδα και τη Σουηδία. Στην Ελλάδα, οι γυναίκες της πρώτης κατηγορίας ήταν ο κανόνας, στη Σουηδία το αντίθετο. Η συγκριτική άσκηση είχε διπλό ενδιαφέρον: Πρώτον, έγινε σύγκριση απολογισμών ζωής διαφορετικών γυναικών στην ίδια χώρα. Και δεύτερον, έγινε σύγκριση απολογισμών των γυναικών με ίδιο προσανατολισμό (καριέρας και οικογένειας) ανάμεσα στις δύο χώρες (όπου ο κανόνας της πλειοψηφίας ήταν πολύ διαφορετικός). Τα ευρήματα μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- Οι γυναίκες καριέρας στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι κολυμπούν κόντρα στο ρεύμα (είναι μόλις 25%), εκδηλώνουν μεγαλύτερη ικανοποίηση από τη ζωή τους σε σύγκριση με εκείνες που είναι αφοσιωμένες στην οικογένεια – που αποτελούν τον κανόνα (45%).
- Διαθέτουν, σε γενικές γραμμές υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο, καλύτερη υγεία και, τελικά, καλύτερη οικονομική θέση από τις υπόλοιπες γυναίκες στη χώρα τους (Ελλάδα), αλλά πιστεύουν ότι η καριέρα τους είχε απαιτήσει πολύ σημαντικές θυσίες σε κάθε βήμα.
- Σε σύγκριση με τις γυναίκες καριέρας στη Σουηδία (όπου η καριέρα της γυναίκας αποτελεί τον κανόνα), οι πρωτοπόρες γυναίκες στην Ελλάδα έχουν χαμηλότερη ικανοποίηση από τη δουλειά τους, αισθάνονται ότι έχουν θυσιάσει πολλά γι' αυτήν, και εντέλει είναι λιγότερο ικανοποιημένες από τη συγκομιδή των κόπων τους.

Μήπως άραγε αυτή η κόπωση είναι το αποτέλεσμα της προσπάθειας που απαιτείται για να κινηθούν κόντρα στο ρεύμα και να σπάσουν το καλούπι

των ηγεμονικών αντιλήψεων; Αν ίσχυε αυτό, τότε οι Σουηδές που αφοσιώθηκαν αποκλειστικά στην οικογένειά τους, θα έπρεπε να ζορίζονται. Όμως, δεν ισχύει αυτό. Οι γυναίκες πλήρως αφοσιωμένες στην οικογένειά τους που δεν εργάστηκαν ποτέ στη Σουηδία (μικρή μειοψηφία), αν και φτωχότερες και με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο, σημειώνουν την ίδια ικανοποίηση από τη ζωή τους σε σχέση με τις Σουηδές που εργάστηκαν, αλλά και υψηλότερη ικανοποίηση από τις Ελληνίδες που εργάστηκαν—είναι, δηλαδή, μια επιλογή που γι' αυτές έχει αποδώσει. Συνεπώς, δεν έχει το ίδιο κόστος η απομάκρυνση από τον κανόνα σε διαφορετικές χώρες. Στις χώρες ίσων ευκαιριών, οι γυναίκες μπορούν να διαλέξουν τον ρόλο που προτιμούν, χωρίς να συνεπάγεται τιμωρία, ακόμη κι αν επέλεξαν τον δρόμο της μειοψηφίας.

Στο κεφάλαιο αυτό εστιάσαμε στο πρόσφατο παρελθόν, επιδιώκοντας να αποδώσουμε μια πιο ξεκάθαρη εικόνα του σήμερα, ως προς την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα. Συζητήσαμε πώς η εικόνα αυτή εξελίχθηκε με τα χρόνια, σε σύγκριση με το πως θα περιμέναμε να εξελιχθεί, λαμβάνοντας υπόψη και τις ανάλογες πορείες άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Αναλύσαμε κάποια από τα κύρια εμπόδια προς την ισότητα, συμπεριλαμβανομένων του μισθολογικού χάσματος, της χρήσης του χρόνου, της έμφυλης βίας και των έμφυλων αντιλήψεων και αξιών. Είδαμε, επίσης, τι σημαίνει «το βάρος» της ανισότητας στις ζωές των γυναικών, ανά πάσα στιγμή αλλά και σε βάθος χρόνου.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, θα στρέψουμε την προσοχή μας στις αλλαγές σε επίπεδο πολιτικών για την επίτευξη της έμφυλης ισότητας που υιοθετήθηκαν στην Ελλάδα κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Αν και η ακριβής επίδραση που είχαν ή αναμένεται να έχουν είναι σχεδόν αδύνατον να αποσαφηνιστεί, οι προοδευτικές αλλαγές που πραγματοποιούνται σε θεσμικό επίπεδο έχουν σημασία. Όχι μόνο προσδιορίζουν τι είναι νομικά δυνατόν, αλλά και σε ένα βαθμό διδάσκουν και διαμορφώνουν ένα αξιακό περιβάλλον.

ΜΕΤΑΞΥ ΦΥΛΩΝ: ΠΟΡΕΙΕΣ, ΧΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ

Οκτώβριος 2026

Πολιτικές ισότητας των φύλων στην Ελλάδα

3

Στο παρόν κεφάλαιο η ανάλυση εστιάζει στις πολιτικές που διαγράφουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο γυναίκες και άνδρες «διαπραγματεύτηκαν» τη ζωή τους, τη δουλειά τους και τον ρόλο τους τα τελευταία 50 χρόνια. Πολιτικές με επιρροή στην έμφυλη ισότητα δεν είναι μόνο εκείνες που ρητώς το διατυπώνουν και την επιχειρούν. Το σημείο ισορροπίας ανάμεσα στα φύλα, καθώς και οι έμφυλοι ρόλοι, μπορούν να μεταβληθούν ως αποτέλεσμα πολιτικών με εντελώς άλλη στόχευση (π.χ. δημοσιονομική σταθεροποίηση). Και είναι πιθανόν, σε κάποιες περιπτώσεις τουλάχιστον, ο έμμεσος αντίκτυπος πολιτικών με άλλους στόχους να επιφέρει εντονότερες μεταβολές στην (αν)ισορροπία των φύλων σε σύγκριση με πολιτικές που είναι εξαρχής σχεδιασμένες για τον σκοπό αυτό.

Έτσι, ξεκινάμε το κεφάλαιο αυτό με μια σύντομη συζήτηση για τη (σύνθετη) σχέση ανάμεσα στο φύλο και τις δημόσιες πολιτικές (**Ενότητα 3.1**), προκειμένου να προχωρήσουμε, στη συνέχεια, στη σχηματική περιγραφή των αλλαγών που συντελέστηκαν στο πλαίσιο της δημόσιας πολιτικής και είχαν επιπτώσεις στην ισορροπία των φύλων διαχρονικά. Η πολιτική για τα φύλα δέχεται επιδράσεις και από αλλού, και ειδικότερα από τον προβληματισμό που αναπτύσσεται διεθνώς (κίνηση ιδεών), αλλά και από την εξέλιξη των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ισότητα. Πριν προχωρήσουμε στον κύριο κορμό του κεφαλαίου που παρουσιάζει τις (ειδικές) πολιτικές ισότητας των φύλων στην Ελλάδα, από τη Μεταπολίτευση μέχρι σήμερα (**Ενότητα 3.2**), ο **Πίνακας 3** συμπυκνώνει το γενικό πλαίσιο πολιτικών αλλά και τις ειδικές πολιτικές για το φύλο ανά δεκαετία.

3.1. Το φύλο και η δημόσια πολιτική

Διευθετήσεις που αφορούν το φύλο είναι προϊόν κοινωνικών συνηθειών, άρρητων υποθέσεων και ιστορικών επιρροών που αλλάζουν δύσκολα και με αργούς ρυθμούς. Επεκτείνονται σε θέματα προσωπικής, οικογενειακής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Τα θέματα αυτά είναι συχνά καθοριστικής σημασίας για την ατομική και οικονομική ευημερία. Από τις παρατηρήσεις αυτές προκύπτουν δύο θεμελιώδεις διαπιστώσεις για την πολιτική του φύλου:

- Η ανάγκη παρέμβασης για ζητήματα φύλου προσλαμβάνει κεφαλαιώδη σημασία για τη συνολική ευημερία των ατόμων στην κοινωνία.
- Το τι ισχύει στα έμφυλα θέματα επηρεάζεται από το σύνολο των πολιτικών και παρεμβάσεων – στην παραγωγική διαδικασία, στα δημοσιονομικά, στην κοινωνική πολιτική, στην πολιτική απασχόλησης. Στο πλαίσιο αυτό, μια ειδικά προσαρμοσμένη πολιτική για το φύλο – αυτό που συνήθως αποκαλείται «πολιτική του φύλου»– δρα επικουρικά και συμπληρωματικά, λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα και τις επιδιώξεις των λοιπών πολιτικών, από όπου προκύπτει το πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί η πολιτική του φύλου. Για να μπορεί να διαμορφωθεί μια παρέμβαση για το φύλο, απαιτούνται δύο στοιχεία: σαφήνεια στόχων και δείκτες μέτρησης αποτελέσματος.

Σχετικά με την πρώτη διαπίστωση, χρειάζονται σαφείς στόχοι ή επιδιώξεις. Η ΕΕ, στη Στρατηγική για την Ισότητα των Φύλων 2020-2025 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020) διατυπώνει τον βασικό στόχο μιας Ευρώπης με ισότητα των φύλων, ως ένα ιδανικό που επιτρέπει σε όλα τα άτομα, ανεξαρτήτως φύλου, να *κινούνται ελεύθερα*, προκειμένου να *ευημερούν*, αλλά και να *ηγούνται*. Ο στόχος αυτός εξειδικεύεται σε τρεις διακριτούς πυλώνες που αντιστοιχούν στα τρία ρήματα: Απελευθερώνω (*Free*), Ευημερώ (*Thrive*) και Ηγούμαι (*Lead*). Με τον τρόπο αυτόν, οι πολιτικές οργανώνονται, αντίστοιχα, γύρω από την Ελευθερία, την Ευημερία και την Ηγεσία:

- *Ελευθερία/Απελευθέρωση (Free)*: Ελευθερία από βία και από περιοριστικά στερεότυπα ρόλων.

- *Ευημερία/Δημιουργικότητα (Thrive)*: Ευδοκίμηση σε οικονομία ισότητας φύλων, σε τέσσερα υπο-πεδία:
 - ο Ευκαιρίες απασχόλησης και μείωση του χάσματος φύλου στην αγορά εργασίας.
 - ο Ισότιμη συμμετοχή σε όλους τους κλάδους της οικονομίας.
 - ο Αντιμετώπιση του χάσματος φύλου στις αμοιβές και τις συντάξεις, στα ποσοστά φτώχειας, στην κοινωνική προστασία και στην κοινωνική ένταξη.
 - ο Αντιμετώπιση του χάσματος φύλου στη φροντίδα (φροντίδα παιδιών και μακροχρόνια φροντίδα).
- *Ηγεσία/Αυτενέργεια (Lead)*: Ισότητα φύλων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και την αντιπροσώπευση στην πολιτική διαδικασία και τους θεσμούς.

Σχετικά με τη δεύτερη διαπίστωση, χρειάζονται *δείκτες αποτελέσματος*. Οι στόχοι αυτοί επιδιώκουν ουσιαστική αλλαγή στην καθημερινότητα των πολιτών και δεν περιορίζονται σε μια «κομψή», τυπική συμμόρφωση με το νομικό πλαίσιο. Αυτό συνεπάγεται ότι για την αξιολόγηση πολιτικών απαιτούνται δείκτες αποτελέσματος και όχι απλώς προσπάθειες. Το πρώτο (δηλαδή, τα αποτελέσματα) καταγράφεται συνήθως στα στατιστικά δεδομένα. Το δεύτερο (η προσπάθεια) αφορά νομικές πρωτοβουλίες αλλά και δαπάνες πολιτικών. Η προσέγγιση αυτή είναι δείγμα της εμπειριστατωμένης διακυβέρνησης (*evidence-based governance*), όπως αυτή ενσωματώνεται, π.χ. στην Ανοικτή Μέθοδο Συντονισμού (*Open Method of Coordination*). Αυτή εφαρμόζεται στην ΕΕ σε πεδία, όπως η Απασχόληση, η Κοινωνική πολιτική ή το Ασφαλιστικό, όπου υφίσταται πολιτική συμφωνία για την ανάγκη πρωτοβουλιών, αλλά όπου η αρμοδιότητα έγκειται στα κράτη-μέλη (Paradimitriou & Copeland, 2012). Κρίσιμο εργαλείο στην πολιτική αυτή είναι τα Εθνικά Σχέδια Δράσης. Τέτοια εφαρμόστηκαν αρχικά στην απασχόληση, στις συντάξεις, αλλά στη συνέχεια έχουν διατυπωθεί και στο φύλο. Απαραίτητο συστατικό η ύπαρξη ή διαμόρφωση στατιστικών υποδομών που είναι σε θέση να καταγράφουν και να παρακολουθούν τις εξελίξεις στην κοινωνία.

Το φύλο και το γενικό πλαίσιο δημόσιας πολιτικής

Η καθημερινή εμπειρία ατόμων διαφορετικού φύλου επηρεάζεται από το σύνολο των πολιτικών που εφαρμόζει το κράτος. Οι πολιτικές αυτές διαμορφώνονται για διαφορετικούς στόχους, αλλά αναπόφευκτα μπορούν να έχουν διαφορετικά αποτελέσματα ανά φύλο. Το κάνουν αυτό είτε άμεσα ρυθμίζοντας θέματα φύλου με διακριτό τρόπο, είτε διαμορφώνοντας τις προτεραιότητες, δημοσιονομικές και άλλες, που υπαγορεύουν τη στόχευση, την εμβέλεια και τις δυνατότητες των πολιτικών φύλου.

Ποιες είναι αυτές οι πολιτικές και πώς σχετίζονται με το φύλο; Τι μακροχρόνια διαρθρωτικά προβλήματα αντιμετωπίζει η καθεμία;

- Η *δομή της παραγωγής* παραδοσιακά βασιζόταν στη μικρή οικογενειακή επιχείρηση, στη βιοτεχνία, στο εμπόριο και στον αγροτικό τομέα, όπου οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια επηρεάζουν και τις παραγωγικές σχέσεις. Για παράδειγμα, ιστορικά, πολλές γυναίκες εργάζονταν ως συμβοηθούντα μέλη οικογενειακών επιχειρήσεων. Η οικονομική τους ελευθερία σήμαινε τη σταδιακή αποχώρηση από την οικογένεια και την αναζήτηση μισθωτής εργασίας. Η γήρανση του πληθυσμού θέτει ζητήματα διαδοχής σε αυτή τη μορφή οργάνωσης της παραγωγής.
- Το *μακροοικονομικό περιβάλλον* και τα δημοσιονομικά μπορεί να επιτρέπουν την ανάπτυξη προγραμμάτων για το φύλο (όταν υπάρχει δημοσιονομικός χώρος), αλλά μπορεί και να την αποτρέψουν (εφόσον συνεπάγονται δημοσιονομική επιβάρυνση). Η ύπαρξη δημοσιονομικού χώρου μπορεί να επιτρέψει, π.χ. στην κεντρική δημόσια διοίκηση να επηρεάσει την απασχόληση άμεσα, μέσω προσλήψεων, ή να διαμορφώσει ρυθμίσεις-πρότυπο για τους υπαλλήλους του. Πέραν αυτού, οι απαιτήσεις της συγκυρίας μπορούν να αλλάξουν ριζικά τις δημοσιονομικές δυνατότητες άσκησης αυτόνομης πολιτικής φύλου. Για παράδειγμα, οι επεκτατικές πολιτικές μέχρι το 1985 ήταν εφικτές χάρη στον δημοσιονομικό χώρο της δεκαετίας του 1970, αλλά προσέκρουαν στον στόχο της νομισματικής σταθεροποίησης-ισοσκελισμένο Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών. Η απαιτούμενη διόρθωση της δεκαετίας του 1990 ανέδειξε τα προβλήματα στην αγορά εργασίας (κυρίως την ανεργία), με αποτέλεσμα τη στροφή σε πολιτικές δημοσιονομικής συγκράτησης, ιδιωτικοποιήσεων και ενδυνάμωσης κριτηρίων αγοράς στη λειτουργία του Δημοσίου.
- Η *κοινωνική πολιτική*, κατά τη διάρκεια της 50ετίας, κινήθηκε σε δύο παράλληλες διαδρομές. Από ένα σημείο εκκίνησης που χαρακτηριζόταν από πελατειακό κράτος, κινήθηκε στην κατεύθυνση που πλησίαζε αυτό που αποτελεί το κοινωνικό κράτος στην Ευρώπη. Παράλληλα, εκκινώντας από μια αντίληψη που θεωρούσε ότι οι περισσότερες ανάγκες φροντίδας των ατόμων οφείλουν να αντιμετωπίζονται μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας (οικογενειακό κράτος), μετακινήθηκε σταδιακά, αργά και εν πολλοίς μόνο εν μέρει, προς την κατεύθυνση ενός πραγματικά κοινωνικού κράτους που αναλαμβάνει την ευθύνη αντιμετώπισης κοινωνικών αναγκών ως τμήμα των υποχρεώσεων του απέναντι στους πολίτες.
 - ο *Η κίνηση από το πελατειακό προς το κοινωνικό κράτος*: Από ειδικές ρυθμίσεις και κανόνες περιπτώσιολογικής και εν πολλοίς πελατειακής αντίληψης στη σταδιακή διατύπωση και εφαρμογή απρόσωπων

κοινών κανόνων που καθιστούσαν την κοινωνική πολιτική εργαλείο ενίσχυσης ισότητας.

- ο *Η κίνηση από το οικογενειακό στο επίσημο κοινωνικό κράτος*: Σειρά υπηρεσιών και λειτουργιών αλληλεγγύης περνούν από το πεδίο της οικογένειας στην επίσημη αρμοδιότητα του κράτους. Αντίστοιχα, υφίσταται μια μακροχρόνια αντικατάσταση επιδομάτων σε χρήμα από υπηρεσίες σε είδος.
- ο *Στροφή στην επιλεκτικότητα*: Μετάβαση από κατηγορικά δικαιώματα σε παροχές με έλεγχο πόρων βάσει κανόνων.
- Το Ασφαλιστικό:
 - ο Διαδικασία ενοποίησης ανά φορέα και ανά είδος εργασίας.
 - ο Εφαρμογή κοινών κανόνων: Αρχικά, για την προστασία και ενίσχυση της απασχόλησης των γυναικών είχαν θεσπιστεί ειδικοί κανόνες που διευκόλυναν την πρόσβαση των γυναικών στη σύνταξη (π.χ. 15ετία στο Δημόσιο), οι οποίοι, όμως, «κλείδωναν» χαμηλότερες συντάξεις σε μόνιμη βάση.
- *Πολιτική απασχόλησης*: Αν υπάρχει υστέρηση στην απασχόληση για τις γυναίκες, σε ποιον βαθμό αυτή οφείλεται σε ελλείψεις στη ζήτηση εργασίας εκ μέρους των εργοδοτών (π.χ. θέματα σχετικής παραγωγικότητας ή ύπαρξη στερεοτύπων) και σε ποιον σε προβλήματα στην προσφορά εργασίας από τους ίδιους τους εργαζόμενους (π.χ. αδυναμία εργασίας λόγω υποχρεώσεων φροντίδας, έλλειψη ευελιξίας, αντικίνητρα εργασίας); Τα προβλήματα ζήτησης μπορούν να αντιμετωπίζονται μέσω αναθέρμανσης της οικονομίας ή εστιασμένων προγραμμάτων κατάρτισης που τονώνουν την παραγωγικότητα· τα προβλήματα προσφοράς αντιμετωπίζονται μέσω μεγαλύτερης ευελιξίας στην αγορά εργασίας, αλλά και διορθώσεων στο Ασφαλιστικό.

Τα πεδία αυτά δεν ήταν ανεξάρτητα μεταξύ τους. Ειδικά προνόμια για γυναίκες στο Ασφαλιστικό βρέθηκαν στο στόχαστρο όταν θεωρήθηκε ότι οδηγούσαν σε ελλείμματα. Η τακτική της «εξίσωσης προς τα πάνω» για ειδικές ρυθμίσεις ήταν, βεβαίως, πολιτική ευκολότερη, αλλά δημιουργούσε δημοσιονομικά προβλήματα, ιδίως αν η επέκταση αφορούσε πολυπληθείς κατηγορίες. Τέλος, από τον εντοπισμό ενός θέματος ως την οριστική αντιμετώπισή του μπορεί να μεσολαβούσαν πολλές δεκαετίες. Για παράδειγμα,

οι «συντάξεις αγάμων θυγατέρων»³⁷ εντοπίστηκαν ως θέμα το 1990 (Ν. 1902/1990), πλην όμως η χορήγησή τους διακόπηκε μόνο μετά τα Μνημόνια.

Η πολυεπίπεδη αυτή δομή αναγνωρίζεται από τη Στρατηγική για την Ισότητα των Φύλων της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2020), μέσω δύο αρχών που οφείλουν να διέπουν τη διαμόρφωση πολιτικής με οριζόντιο τρόπο:

- Να ενσωματώνεται η οπτική του φύλου σε όλες τις επιμέρους πολιτικές (mainstreaming). Να ενυπάρχει, δηλαδή, το φύλο στον σχεδιασμό, στην υλοποίηση και στην αξιολόγηση κάθε πολιτικής, ως εγγενές και λειτουργικό τμήμα της καθεμίας και όχι ως ειδικό, ανεξάρτητο θέμα.
- Να αναγνωρίζεται ότι οι μειονεξίες συχνά συνυπάρχουν και αλληλοενισχύονται – μια έννοια που, όπως είδαμε στο **Κεφάλαιο 1**, αποκαλείται διαθεματικότητα ή διατομεακότητα (intersectionality). Να αναγνωρίζεται, για παράδειγμα, ότι διαφορετικές κοινωνικές ταυτότητες (π.χ. φύλο, εθνότητα, αναπηρία, κοινωνική τάξη) αλληλεπιδρούν παροξύνοντας τα εμπόδια.

Γενική επισκόπηση πολιτικών για το φύλο 1970-2026

Πριν διερευνήσουμε πώς οι πολιτικές ειδικά για το φύλο διαμορφώθηκαν, ωρίμασαν και εξελίχθηκαν από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα, εξετάζουμε τις μεταλλαγές του εξωτερικού πλαισίου μέσα στο οποίο οι πολιτικές αυτές διατυπώνονται. Αυτό το εξωτερικό πλαίσιο μπορεί να είναι εξαιρετικά δεσμευτικό, υπαγορεύοντας αυστηρά όρια στην ελευθερία κινήσεων (όπως στη διάρκεια των Μνημονίων), ή επιβάλλοντας ελάχιστους καταναγκασμούς, αφήνοντας το πεδίο ουσιαστικά ελεύθερο για τη διατύπωση πολιτικών φύλου ανεξάρτητων από λοιπά θέματα (όπως στην περίοδο 1975-1985). Μέσα στα περιθώρια ανεξαρτησίας κινήσεων, έμφυλες ρυθμίσεις μπορεί να υπαγορεύονται στο πλαίσιο ασφαλιστικών αλλαγών (ελλείμματα ταμείων) ή της πολιτικής απασχόλησης (ενεργητικές πολιτικές). Η έμφαση και οι περιορισμοί αλλάζουν κατά καιρούς ως αντίδραση στη μακροοικονομική συγκυρία (προσαρμογή στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση – ΟΝΕ), αλλά και από ιδεολογικές αναζητήσεις (αποκρατικοποιήσεις και ιδιωτική πρωτοβουλία).

Ο ακόλουθος **Πίνακας 3** παρακολουθεί τις πιο σημαντικές αλλαγές ανά δεκαετία. Το πρώτο του ήμισυ καλύπτει το γενικό πλαίσιο πολιτικής. Αυτό συναπαρτίζεται από τη Μακροοικονομία, τη Δημογραφία, την Κοινωνική πολιτική και το Ασφαλιστικό – καλύπτει δηλαδή με σχηματικό (και

³⁷ Ένα «δικαίωμα» των δημοσίων υπαλλήλων και των υπαλλήλων κρατικών τραπεζών, που εξασφάλιζε ισόβια σύνταξη επιζώντος σε θυγατέρες τους, εφόσον ήταν άγαμες ή διαζευγμένες, με επιβάρυνση του Δημοσίου.

αναπόφευκτα υποκειμενικό) τρόπο το σύνολο της κοινωνικής ιστορίας μισού αιώνα – από το 1975 στο 2025. Υπεράσπιση, επομένως, με λεπτομέρεια κάθε εγγραφής θα απαιτούσε άλλο ένα βιβλίο τουλάχιστον. Το γενικό πλαίσιο καταλήγει σε μια εκτίμηση της δεσπόζουσας (ή υπερισχύουσας) εσωτερικής επιρροής στις φάσεις της Μεταπολίτευσης:

- **1975-1985:** Ο υφιστάμενος δημοσιονομικός χώρος επέτρεψε επικήντρωση σε θεσμικά θέματα ισονομίας και δικαιωμάτων, ως εν πολλοίς ανεξάρτητα από το Ασφαλιστικό και τις επιδόσεις της αγοράς εργασίας, για τα οποία δεν είχε τότε διατυπωθεί ανησυχία.
- **1985-1993:** Περίοδος σταθεροποίησης μετά τα προβλήματα στο ισοζύγιο. Τα ελλείμματα οδήγησαν σε μέτρα για το Ασφαλιστικό.
- **1993-2000:** Προσαρμογή στην ΟΝΕ. Το φύλο αποτέλεσε συνιστώσα επιδόσεων στην αγορά εργασίας. Αποκρατικοποιήσεις.
- **2000-2009:** Ο εύκολος δανεισμός ενθάρρυνε την αμεριμνησία («εποχή της ασταχομακαρονάδας»). Η απουσία δημοσιονομικών καταναγκασμών επιτρέπει την ενασχόληση με θεσμικά ζητήματα ισότητας (ή θεσμικές μεταρρυθμίσεις).
- **2010-2018:** Περίοδος Μνημονίων. Δόθηκε απόλυτη προτεραιότητα στα Δημοσιονομικά. Προχώρησαν μεταρρυθμίσεις στο Ασφαλιστικό και την αγορά εργασίας.
- **2019-2026:** Τα πρωτογενή πλεονάσματα επέτρεψαν την επιστροφή στην ανάπτυξη, αλλά και διορθώσεις σε μνημονιακές ρυθμίσεις. Το φύλο καθίσταται σημαντικό για την κοινωνική πολιτική και την αγορά εργασίας.

Πίνακας 3. Πλαίσιο πολιτικών γενικό και ειδικά για το φύλο ανά δεκαετία (Ελλάδα)

Γενικό πλαίσιο πολιτικών							
Πλαίσιο	Β' μισό δεκαετίας '70	Δεκαετία '80	Δεκαετία '90	2000 έως την κρίση	Κρίση: 2010-2017	Από το 2018 έως σήμερα (2026)	Προοπτική
Μακροοικονομία και μεγέθυνση	Στασιμότητα Πληθωρισμός Υπαρξη δημοσιονομικού χώρου	Πληθωρισμός Επεκτατική πολιτική προσκρούει σε ισοζύγιο (έως '85) Ελλείμματα, σταθεροποίηση (από '85)	Σταθεροποίηση Προσαρμογή στους στόχους της ΟΝΕ Ανάκαμψη	ΟΝΕ Φθινό χρήμα Εξωτερικός δανεισμός	Απώλεια 1/4 του ΑΕΠ Μνημόνια 2010-2017	Ανάκαμψη Πρωτογενή πλεονάσματα Μεγέθυνση πάνω από τον μ.ό. της ΕΕ	Καταπολέμηση χρέους Παραγωγικότητα και ΑΙ

Γενικό πλαίσιο πολιτικών							
Πλαίσιο	Β' μισό δεκαετίας '70	Δεκαετία '80	Δεκαετία '90	2000 έως την κρίση	Κρίση: 2010-2017	Από το 2018 έως σήμερα (2026)	Προοπτική
Δημογραφία	Μεγάλες οικογένειες Δεν υπάρχουν δημογραφικές πιέσεις	Μόνιμη πτώση γεννητικότητας (< αναπλήρωση) Το εργατικό δυναμικό συνεχίζει να αυξάνει (δημογραφικό μέρισμα)	Δημογραφικό μέρισμα Μετανάστευση προς Ελλάδα		Brain drain και εξωτερική μετανάστευση Η γήρανση πιέζει το εργατικό δυναμικό Μειώνονται οι γυναίκες σε αναπαραγωγική ηλικία	Θάνατοι > γεννήσεις Πιέσεις στο εργατικό δυναμικό	Ανταπόκριση στη γήρανση: Μεγάλη αύξηση ατόμων 80+ ετών
Αγορά εργασίας	Χαμηλή ανεργία (4%) Μόνο 1/3 των γυναικών εργάζονται και από αυτές οι μισές χωρίς αμοιβή	Προσλήψεις στο Δημόσιο (κυρίως γυναίκες) Σταδιακή αύξηση της ανεργίας (8%)	Προσλήψεις στο Δημόσιο (κυρίως γυναίκες) Μετανάστριες σε δραστηριότητες φροντίδας επιτρέπουν την είσοδο γυναικών στην απασχόληση Αδήλωτη εργασία Αύξηση της ανεργίας (κοιτά στο 12%)	Μεγάλα έργα και μείωση ανεργίας Ταχεία μέγιστη αύξηση χωρίς απασχόληση (jobless growth). Σημαντική αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση (+1 εκατ. γυναίκες μεταξύ 1983 και 2004)	Ανεργία 28% το 2013 Γυναίκες αναζητούν εργασία (πρόσθετοι εργαζόμενοι), καθώς άνδρες άνεργοι εγκαταλείπουν	Αύξηση της απασχόλησης, μείωση ανεργίας (+1 εκατ. εργαζόμενοι, -0,5 εκατ. άνεργοι) Στενότερες στην αγορά εργασίας (μεγάλοι απόντες οι μετανάστες/ριες)	Ελλείψεις Ανάγκη εκμετάλλευσης κοιτασμάτων εργασίας (γυναίκες, άτομα μεγαλύτερης ηλικίας)
Κοινωνική πολιτική	Πελατειακή κοινωνική πολιτική με τη λογική της ασφάλισης: προνόμια σε ειδικές κατηγορίες Έμφαση σε επιδόματα, όχι σε υπηρεσίες Ιστός ασφάλειας μέσω της οικογένειας	Ίδρυση ΕΣΥ με καθολικό χαρακτήρα Κοινωνικές υπηρεσίες	Προσφέρονται κοινωνικές υπηρεσίες επιλεκτικά, χωρίς να καλύπτεται το σύνολο της ανάγκης («Βοήθεια στο Σπίτι») Αρμοδιότητα για υπηρεσίες στους ΟΤΑ, για επιδόματα στο κράτος	Ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης και κοινοτικά προγράμματα	Προσπάθεια οικοδόμησης ελάχιστου κοινωνικού ιστού προστασίας Περικοπή επιδομάτων	Δημιουργία δικτύου κοινωνικών υποδομών που βασίζεται σε γενικές αρχές	Ανάγκη νέου συστήματος φροντίδας
Ασφαλιστικό	Ευνοϊκές συνθήκες για το υπάρχον κατακερματισμένο σύστημα Χαμηλά όρια συνταξιοδότησης για γυναίκες	Αύξηση χαμηλών συντάξεων Ελλείμματα Εξαίρεση από τη σταθεροποίηση	Γενικοί ασφαλιστικοί νόμοι προσπαθούν να εισάγουν κοινές αρχές/να καταργήσουν προνόμια Σύστημα νεοεισερχομένων	Αποτυχία μεταρρύθμισης, «ενοποίηση στα λόγια»	Βίαιη μεταρρύθμιση 2010-2016 με επίβλεψη Τρόικας Κοινοί κανόνες για όλους στο νέο σύστημα Απότομη αύξηση ορίων	Εφαρμογή νέου συστήματος Υπαναχωρήσεις και ανάκτηση ρυθμίσεων Αναβολή αύξησης ορίων	Συγκράτηση δαπανών Χαμηλές συντάξεις αυτοαπασχολούμενων
Δεσπόζουσα (υπερισχύουσα) εσωτερική επιρροή	Ισονομία – Διορθώσεις νομικού πλαισίου – δικαιώματα Ανεξαρτησία από οικονομικά	Σταθεροποίηση – Ασφαλιστικό 1990-1992	Προσαρμογή προς ΟΝΕ: αγορά εργασίας	«Ηπια προσαρμογή» – Αμεριμνησία	Δημοσιονομικά – Μνημόνια	Ανάπτυξη – Διορθώσεις Μνημονίων	Αποθέματα εργασίας Τεχνολογική πρόοδος

Γενικό πλαίσιο πολιτικών							
Πλαίσιο	Β' μισό δεκαετίας '70	Δεκαετία '80	Δεκαετία '90	2000 έως την κρίση	Κρίση: 2010-2017	Από το 2018 έως σήμερα (2026)	Προοπτική
Διεθνής συζήτηση για το φύλο	2ο κύμα φεμινισμού: αναπαραγωγικά δικαιώματα (αμβλώσεις)	Ισονομία στο νομικό πλαίσιο της εργασίας	Η ισότητα στις αμοιβές ενσωματώνεται ως στοιχείο της ενιαίας αγοράς Εμπλοκή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στη συζήτηση για το φύλο	Διαφορετικό-τητα – Ατομική έκφραση – Ισότητα στα αποτελέσματα	Τα όρια της ισότητας: Πώς υπερνικάται η «γυάλινη οροφή»	«Me too» Ταυτότητα φύλου Συντηρητικές αντιδράσεις (gender backlash)	Για υλοποίηση της πραγμα-τικής ισότητας, νέο συμβόλαιο φύλων
Πολιτικές ισότητας (ειδικά για το φύλο)							
Συζητήσεις και θέματα	Ισότητα ή ισοτιμία; Οικογένεια, δημοκρατικά δικαιώματα. «Θέλουμε ειρήνη για τα Παιδιά μας» ή «Γυναίκα χωρίς άντρα, ψάρι χωρίς ποδύλατο»;	Με τα μάτια στην Ευρώπη Έμφαση στη θεσμική κατο-χύρωση του δικαιώματος στην ισότητα και γενικότερα των δικαιωμά-των	Το φύλο ως τμήμα της τεχνογνο-σίας ανταπόκρισης στα κριτήρια χρηματοδότησης (ticking EU boxes) Αναπαραγωγή ευρωπαϊκού θεσμικού κεκτημένου		Φόβοι οπι-σθοχώρησης (Last-in-first out στην αγο-ρά εργασίας). Δεν επιβεβαιώ-θηκαν Η ανασυ-γκρότηση των ρόλων προ-ετοιμάζει για ανάκαμψη της απασχόλησης των γυναι-κών, κατά την ανάκαμψη της οικονομίας Σύμφωνο συμβίωσης	#MeToo + ισότητα στον γάμο: προ-βληματισμός για ρόλους και οικογένεια Δημογραφικές ανησυχίες: ενίσχυση της οικογένειας Διεύρυνση της έννοιας των δικαιωμάτων των φύλων σε άλλες ομάδες που αντιμετω-πίζουν περιθω-ριοποίηση	Τι σημαίνει ισό-τητα για τους άνδρες
Προτεραιότητες πολιτικής	Δικαιώματα και γενικά θέματα ισότητας με έμφαση στη συνταγματική κατοχύρωση	Νομοθετική έκρηξη για κατοχύρωση δικαιωμάτων και αλλαγή αντιλήψεων. Οικογενειακό Δίκαιο, ισότητα στην εργασία κ.ο.κ.	Μεγιστοποίηση απορρόφησης ευρωπαϊκών πόρων. Διεύρυνση του στόχου: η συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας ως προϋπόθεση ισότητας	Σύνθετη αντίληψη της ισότητας (οικο-νομική, πολιτι-κή, κοινωνική), συμμετοχή στη δημόσια ζωή, ίση πρόσβαση σε δικαιώμα-τα, ρόλοι και στερεότυπα φύλων Ενδοοικογενει-ακή βία Ποινικοποίηση βιασμού στον γάμο	Ανάκληση των προνομίων των γυναικών όπου υφίσταται δημοσιονομικό κόστος (ασφά-λιση, εργατικό Δίκαιο) Κινήσεις προς ευελιξία Κοινωνικός ιστός ασφά-λειας	Εντοπισμός εμποδίων για ουσιαστική ισότητα Αντιπροσώπευ-ση γυναικών σε ΔΣ Βία και εκφοβι-σμός σε βάρος των γυναικών Εμπλουτι-σμός θεσμών ισότητας και καταπολέμησης διακρίσεων	Στήριξη εργα-σίας όλων των εργαζομένων

Γενικό πλαίσιο πολιτικών							
Πλαίσιο	Β' μισό δεκαετίας '70	Δεκαετία '80	Δεκαετία '90	2000 έως την κρίση	Κρίση: 2010-2017	Από το 2018 έως σήμερα (2026)	Προοπτική
Παρεμβάσεις πολιτικής	Συνταγματική αναθεώρηση και χρονοδιάγραμμα για οικογενειακό Δίκαιο και λοιπές διακρίσεις	Θεσμική αναδι- άταξη υπέρ της ισότητας των φύλων (οικο- γένεια, προίκα, περιουσία και παιδιά) Κατάργηση δι- ακρίσεων στις προσλήψεις και τις αμοιβές. Δημιουργία ερευνητικού φορέα μελέτης και τεκμηρίω- σης (ΚΕΘΙ)	Προστασία μητρότητας, γονικές άδειες, ευελιξία Ολοήμερα νηπιαγωγεία και σχολεία ΚΗΦΗ (για ηλικιωμένα άτομα) και «Βοήθεια στο Σπίτι»	Εθνικό Πρόγραμμα Δράσης για την Ισότητα των Φύλων (2001- 2006). Νόμοι για: α) συμμετοχή σε ΔΣ του Δημο- σίου, β) ποσο- τώσεις 1/3 σε εκλογές, και γ) ποινικοποίηση trafficking	Ασφαλιστικό Περικοπές δαπανών Καταπολέ- μηση άτυπης εργασίας	Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Ισότητα των φύλων + Νόμος για Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων Ενίσχυση υποδομών φροντίδας Καταπολέμηση βίας, στατιστι- κές φύλου Δομές για θύ- ματα έμφυλης βίας Ισότητα στον γάμο (δικαίω- μα στον γάμο ανεξαρτήτως φύλου)	Μακροχρόνια φροντίδα Κοινωνικές υποδομές

Πηγή: Επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Με τρόπο παρεμφερή με το εξωτερικό πλαίσιο πολιτικών επενεργεί και η μεταβαλλόμενη εστίαση της διεθνούς συζήτησης για το φύλο. Αυτή ασκεί επιρροή τόσο άμεσα στις στοχεύσεις της πολιτικής φύλου, αλλά και έμμεσα διαμορφώνοντας τις προτεραιότητες της ΕΕ που μεταδίδονται μέσω προτε-
ραιοποιήσεων των πλαισίων στήριξης, αλλά και της ίδιας της στρατηγικής της ΕΕ για την ισότητα.

Κρίσιμα ορόσημα της διεθνούς συζήτησης είναι το δεύτερο κύμα φεμι-
νισμού (αρχές δεκαετίας 1960 έως τέλη δεκαετίας 1980), με έμφαση σε
δικαιώματα με αιχμή του δόρατος θέματα όπως οι αμβλώσεις. Η συζήτηση
αυτή σταδιακά εστιάζει σε οικονομικά ζητήματα –στο πώς π.χ. η «γυάλινη
οροφή» οδηγεί σε επίμονες ανισότητες, ακόμη και μετά την εξισορρόπηση
του θεσμικού πλαισίου. Προς το τέλος της περιόδου, η συζήτηση εκτείνεται
στις έμφυλες ταυτότητες και σε θέματα βίας. Η ανεξάρτητη εμπλοκή της ΕΕ
διευκολύνθηκε από το Δίκαιο της εσωτερικής αγοράς (1992), το οποίο όρισε
τα θέματα φύλου ως συνιστώσες ανταγωνιστικότητας, παρακάμπτοντας
θέματα επικουρικότητας που περιόριζαν την αρμοδιότητά της στην κοι-
νωνική πολιτική. Έτσι από τη δεκαετία του 1990, η ΕΕ ασκεί επιρροή τόσο
άμεσα (Οδηγίες), όσο και έμμεσα (στόχοι κοινοτικών πλαισίων στήριξης).
Συχνό αποτέλεσμα αυτών των διεργασιών είναι η ενθάρρυνση υιοθέτησης
«προοδευτικών» θέσεων, τις οποίες συχνά η κοινή γνώμη δυσκολεύεται να
αφομοιώσει.

Το κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών στην Ελλάδα εμφανίζεται στα τέλη του 1974, δηλαδή, αρκετά χρόνια αργότερα σε σύγκριση με τις ΗΠΑ (αρχές δεκαετίας του 1960) και με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης (μέσα δεκαετίας του 1960). Πρωτεργάτριες της φεμινιστικής κίνησης στην Ελλάδα ήταν κυρίως οι διανοούμενες και οι φοιτήτριες. Έως το 1981, η κεντρική ιδέα συμπυκνωνόταν στο σύνθημα: «Δεν μπορεί να υπάρξει γυναικεία απελευθέρωση χωρίς κοινωνική απελευθέρωση, ούτε κοινωνική απελευθέρωση χωρίς γυναικεία απελευθέρωση» (Stamiris, 1986). Την εποχή εκείνη εντάθηκαν και οι συζητήσεις περί αυτοτέλειας και αυτονομίας του φεμινιστικού κινήματος, αλλά και του χαρακτήρα και του προσανατολισμού του. Τα ζητήματα αυτά παρέμειναν στο προσκήνιο για πολλά χρόνια.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, με άφθονη διαθεσιμότητα ευρωπαϊκών πόρων, η 50ετία της Μεταπολίτευσης χαρακτηρίστηκε από έντονη κινητικότητα γύρω από τη συνταγματική επιταγή της ισότητας στην οικογένεια (οικογενειακό Δίκαιο), στην απασχόληση και στην κοινωνική προστασία. Οι πολιτικές με στόχο την ισότητα των φύλων ταυτίστηκαν με τα βήματα της χώρας προς περισσότερη δημοκρατία, σύγχρονους θεσμούς και ευρωπαϊκή ταυτότητα. Η ισότητα των φύλων ήταν από τα πλέον εμβληματικά πεδία αλλαγών, τόσο στα λόγια (ρητορική συναίνεση ως προς το αυτονόητο της αξίας της ισότητας), όσο και στην πράξη (θεσμικός εκσυγχρονισμός, νομοθετικές αλλαγές, επιδοτούμενα προγράμματα με ευρωπαϊκούς πόρους κ.ά.). Το κατά πόσον ο ακτιβισμός αυτός μεταφράστηκε σε μετρήσιμα αποτελέσματα είναι αντικείμενο συζήτησης στο τέλος του κεφαλαίου.

Τα επόμενα τμήματα του κεφαλαίου (**Ενότητες 3.2. έως 3.5**) επιχειρούν επισκόπηση των ειδικών πολιτικών για την ισότητα στην Ελλάδα από την αρχή της μεταπολιτευτικής περιόδου έως σήμερα. Αρχικά παρουσιάζονται οι κύριες νομοθετικές πρωτοβουλίες από τη Μεταπολίτευση έως την εποχή των Μνημονίων. Αυτά ήταν τα χρόνια της αμέριμνης αισιοδοξίας και της αφθονίας πόρων, που όμως προσέκρουσαν στη δημοσιονομική ασφυξία και στην κρίση. Στη συνέχεια περιγράφεται η αντίστοιχη πρόοδος κατά την πιο πρόσφατη περίοδο που ξεκινάει μετά τα Μνημόνια και εκτείνεται έως το 2026. Πρόκειται για τα χρόνια της μετριοπάθειας, μιας εποχής που έφερε αιφνίδιο ξύπνημα σε έναν κόσμο χωρίς μαγικές λύσεις.

3.2. Από τη Μεταπολίτευση έως τα Μνημόνια

Νομοθετικός ακτιβισμός τη δεκαετία του 1980

Το Σύνταγμα του 1975 αναγνώρισε την ισότητα των φύλων και έδωσε διορία έως το 1983 για ευθυγράμμιση της νομοθεσίας. Στο πλαίσιο αυτό έγινε η εισαγωγή του νέου Οικογενειακού Δικαίου το 1983, και ακολούθησαν πλήθος μέτρων, προγραμμάτων και νομοθετικών πρωτοβουλιών για την προώθηση της ισότητας των φύλων σε όλα τα πεδία (ΚΕΠΕ, 1991).

Ως προς τη νομική κατάσταση, ο νομοθετικός ακτιβισμός επέφερε μια πραγματική κοσμογονία, αφού στόχευσε στην ολοκληρωτική εξάλειψη διακρίσεων οι οποίες ήταν βαθιά εμπεδωμένες στην ελληνική νομική πραγματικότητα. Μια χώρα η οποία, για παράδειγμα, έως τη δεκαετία του 1950 απαγόρευε την εργασία ως δημοδιδασκάλων έγγαμων γυναικών, κλήθηκε σε ελάχιστο χρόνο να αλλάξει κατεύθυνση και να υιοθετήσει νέους στόχους και αρχές.

Οι νομοθετικές πρωτοβουλίες σε εφαρμογή της συνταγματικής επιταγής (που έδινε διορία έως το 1983) εξελίχθηκαν με καταγιστικό ρυθμό μεταξύ 1983 και 1986³⁸. Ο παρακάτω **Πίνακας 4** αναφέρει τις δέκα πλέον emblematicές αλλαγές.

³⁸ Η προετοιμασία τους είχε αρχίσει πριν από το 1981, κάτι που εξηγεί και τη διακομματική συναίνεση στις βασικές αρχές των νομοθετημάτων.

Πίνακας 4. Δέκα πολιτικές-ορόσημα της δεκαετίας του 1980 (Ελλάδα)

Έτος	Νομοθετική/Πολιτική δράση	Περιγραφή
1982	N. 1286/1982 – Εκπαιδευτικές ρυθμίσεις	Κατάργηση διακρίσεων στα σχολεία, άνοιγμα Σχολών Οικιακής Οικονομίας στους άνδρες, αναθεώρηση σχολικών εγχειριδίων
1982	N. 1302/1982 – Άδειες μητρότητας	Θεσμοθέτηση άδειας μητρότητας και επιδομάτων για εργαζόμενες μητέρες
1983	N. 1329/1983 – Αναμόρφωση οικογενειακού Δικαίου	Καθιέρωση ισότητας μεταξύ συζύγων, κατάργηση προίκας, καθιέρωση κοινής γονικής μέριμνας και ισότητας στα περιουσιακά
1983	N. 1317/1983 – Εθνικό Σύστημα Υγείας (ΕΣΥ)	Θεσμοθέτηση ΕΣΥ με καθολική πρόσβαση, έμφαση στη ψυχική και αναπαραγωγική υγεία των γυναικών
1984	N. 1414/1984 – 1ση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην εργασία	Απαγόρευση διακρίσεων στην πρόσληψη, αμοιβή και επαγγελματική εξέλιξη
1984	N. 1423/1984 και N. 1424/1984	Υιοθέτηση διεθνών συμβάσεων για ίση πρόσβαση και μεταχείριση στην εργασία
1985	N. 1558/1985 – Ίδρυση Γενικής Γραμματείας Ισότητας	Δημιουργία θεσμικού φορέα υπεύθυνου για πολιτικές ισότητας
1986	N. 1586/1986 – Δημόσιοι υπάλληλοι	Θεσμοθέτηση ίσων ευκαιριών στις προσλήψεις και προαγωγές στο Δημόσιο
1987	ΠΔ 193/1988	Ρυθμίσεις για γονική άδεια, προστασία εγκύων και εργασιακές διευκολύνσεις
1989	Δημιουργία ΚΕΘΙ (Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας)	Ίδρυση ερευνητικού φορέα για μελέτη και τεκμηρίωση πολιτικών ισότητας

Πηγή: Επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Οι αλλαγές ήταν εξ ανάγκης απότομες και επικεντρώθηκαν στην κατοχύρωση της τυπικής ισότητας στους νόμους. Αυτή είναι αδιαμφισβήτητο ότι όφειλε να είναι το πρώτο και λογικά απαραίτητο πρώτο βήμα για την επιδίωξη πραγματικής ισότητας. Το κατά πόσον αυτό το βήμα θα αποδεικνυόταν και επαρκές, και από τι θα έπρεπε να ακολουθηθεί είναι ένα ζήτημα που απασχόλησε λιγότερο τους μεταρρυθμιστές του 1980. Αποτέλεσαν ένα ισχυρό σοκ για την ελληνική κοινωνία – ένα αποφασιστικό βήμα το οποίο, όμως, θα έπρεπε να συνεχίσει με παρεμβάσεις στις κοινωνικές και οικονομικές διαδικασίες αναπαραγωγής ανισοτήτων.

Οι μεταρρυθμίσεις ήταν εξ ανάγκης φειδωλές στην κατάργηση θεμάτων που θεωρούνταν «γυναικεία προνόμια» ή εξισωτικές ρυθμίσεις –όπως ήταν, για παράδειγμα, οι ρυθμίσεις για διαφορετική πρόσβαση στη συνταξιοδότηση. Η τάση ήταν για «εξίσωση προς το ευνοϊκότερο» –με αυξήσεις αντί για άλλου είδους εξισορρόπηση, μια απόφαση με σημαντικές δημοσιονομικές προεκτάσεις.

Η «σύντομη» δεκαετία του 1990

Η δεκαετία του 1990 χαρακτηρίστηκε από εμπέδωση και εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων αντί για νέες μεγάλες νομοθετικές πρωτοβουλίες. Τότε ενισχύθηκαν οι δράσεις, τα προγράμματα ευαισθητοποίησης και οι ευρωπαϊκές

συνεργασίες για την προώθηση της ισότητας. Τα διάφορα προγράμματα στήριξης εκ μέρους της ΕΕ ανέφεραν την προώθηση ισότητας ως σημαντικό στόχο και κριτήριο, με αποτέλεσμα την πρόταση και υλοποίηση δράσεων για αυτούς τους σκοπούς. Συγκεκριμένα, με το ΠΔ 176/1997 εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα μέτρα που στόχευαν στη βελτίωση της ασφάλειας και της υγιεινής των εγκύων, λεχώνων και γαλουχουσών εργαζομένων, σύμφωνα με την Οδηγία 92/85/ΕΟΚ. Επιπλέον, ο Ν. 2639/1998 εισήγαγε ρυθμίσεις για ευέλικτες μορφές εργασίας και γονικές άδειες, εναρμονίζοντας τη χώρα με την Οδηγία 96/34/ΕΚ. Στον τομέα της εκπαίδευσης, εφαρμόστηκε πιλοτικά, από το 1996, το διευρυμένο ωράριο στα νηπιαγωγεία. Το 1999 ξεκίνησε η πιλοτική εφαρμογή του ολοήμερου σχολείου, συμβάλλοντας στη συμφιλίωση της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής των γονέων.³⁹ Τέλος, στο πλαίσιο του Β' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (1994-1999) υλοποιήθηκαν προγράμματα κατάρτισης και προώθησης της απασχόλησης των γυναικών.⁴⁰ Παράλληλα, χρηματοδοτήθηκε η δημιουργία υποδομών φροντίδας, όπως βρεφικοί, βρεφονηπιακοί και παιδικοί σταθμοί, καθώς και Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων, ενώ εγκαινιάστηκε ο θεσμός του «Βοήθεια στο Σπίτι» για την παροχή μακροχρόνιας φροντίδας ηλικιωμένων κατ' οίκον. Εμμέσως, οι πολιτικές αυτές εξυπηρετούσαν την ενίσχυση του ρόλου των γυναικών στην αγορά εργασίας και κατ' επέκταση συνεισέφεραν στη διόρθωση του οικονομικού έμφυλου χάσματος. Η αποτελεσματικότητα των δράσεων θα εξεταστεί αργότερα. Ωστόσο, είχε διατυπωθεί η κριτική ότι δινόταν μεγαλύτερη έμφαση σε θέματα εκταμίευσης των ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων, παρά στην προώθηση ουσιαστικών αποτελεσμάτων ως προς την έμφυλη ισότητα.

Από τη στροφή της χιλιετίας στην κρίση

Η δεκαετία αυτή αποτέλεσε περίοδο θεσμικής δράσης με στόχο την κατοχύρωση δικαιωμάτων και τη δημιουργία πλαισίου ισότητας που θα μπορούσε να στηρίξει μελλοντικές πολιτικές. Η δραστηριότητα αυτή έλαβε χώρα στο πλαίσιο εφαρμογής της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού – την προώθηση κοινών ευρωπαϊκών στόχων με όχημα εθνικά προγράμματα δράσης που ενέτασσαν συγκεκριμένες δράσεις στην επίτευξη μετρήσιμων αποτελεσμάτων

Το *Εθνικό Πρόγραμμα Δράσης για την Ισότητα των Φύλων (2001-2006)* ενσωμάτωσε τους στρατηγικούς στόχους του 5ου Μεσοπρόθεσμου

³⁹ Από το σχολικό έτος 1998-1999 μέχρι και το 2001-2002 λειτούργησαν στην Ελλάδα δύο τύποι Ολοήμερων Δημοτικών Σχολείων: α) Τα Σχολεία Διευρυμένου Ωραρίου, τα οποία ήταν σχολεία με Τμήματα Δημιουργικών Δραστηριοτήτων που λειτουργούσαν σε προαιρετική βάση μόνο για παιδιά με εργαζόμενους και τους δύο γονείς και β) τα Πιλοτικά Ολοήμερα Σχολεία (28 σχολικές μονάδες), στο πρόγραμμα των οποίων προβλεπόταν η υποχρεωτική φοίτηση όλων των μαθητών.

⁴⁰ Όσον αφορά τις γυναίκες, τα προγράμματα κατάρτισης του Β' ΚΠΣ (1994-1999) συνέβαλαν στη βελτίωση της πρόσβασής τους σε ευκαιρίες απόκτησης νέων γνώσεων και δεξιοτήτων, ενισχύοντας την απασχολησιμότητά τους – αν και, σύμφωνα με το ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2003), η αποτελεσματικότητά τους ως προς τη διατηρήσιμη ένταξη στην αγορά εργασίας ήταν περιορισμένη.

Προγράμματος της ΕΕ. Οι στόχοι περιλάμβαναν την προώθηση ισότητας σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, την ίση συμμετοχή σε δημόσια και ιδιωτική ζωή, την ίση πρόσβαση σε κοινωνικά δικαιώματα, καθώς και την αλλαγή ρόλων και στερεοτύπων φύλου (Στρατηγάκη, 2021).

Σημαντικές νομοθετικές παρεμβάσεις ήταν ο Ν. 2839/2000 για τη συμμετοχή τουλάχιστον κατά 1/3 κάθε φύλου στα διοικητικά συμβούλια του Δημοσίου και ο Ν. 2910/2001 (άρθρο 75) για ποσοστώσεις 1/3 σε υποψηφίους νομαρχιακών και δημοτικών εκλογών. Στον τομέα της σεξουαλικής εκμετάλλευσης, ο Ν. 3064/2002 ποινικοποίησε τη διασυννοριακή διακίνηση γυναικών και το ΠΔ 233/2003 όρισε μέτρα στήριξης των θυμάτων. Στην κοινωνική ασφάλιση, το ΠΔ 87/2002 και ο Ν. 3029/2002 εναρμόνισαν τη χώρα με τις οδηγίες της ΕΕ, ενώ το ΠΔ 105/2003 προώθησε την αρχή της ίσης μεταχείρισης λόγω φύλου.

Η πολιτική της περιόδου 2004-2009 εστίασε στην αντιμετώπιση των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας, την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών, την αντιμετώπιση στερεοτύπων με παρεμβάσεις στην εκπαίδευση, και την ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Σημαντικοί νόμοι ήταν ο Ν. 3488/2006 για την ίση μεταχείριση στην εργασία και ο Ν. 3500/2006 για την ενδοοικογενειακή βία, ενώ η θέσπιση ποσοστώσεων επεκτάθηκε στους δημοτικούς και βουλευτικούς θεσμούς (Ν. 3463/2006, Ν. 3636/2008). Στον τομέα της εργασίας και συμφιλίωσης, ο Ν. 3528/2007 εισήγαγε άδειες ανατροφής και μειωμένο ωράριο, ενώ δημιουργήθηκαν κέντρα και ξενώνες για θύματα βίας και trafficking (εμπορίας ανθρώπων).

Η πολιτική αυτή συνεχίστηκε και μετά την αλλαγή κυβέρνησης το 2009, εκ παραλλήλου με την εξέλιξη της οικονομικής κρίσης, εστιάζοντας κυρίως σε «θεσμικά μέτρα». Η νέα κυβέρνηση υιοθέτησε το *Εθνικό Πρόγραμμα για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών (2009-2013)*, με στόχους την προάσπιση δικαιωμάτων, την πρόληψη βίας, τη στήριξη της οικονομικής αυτοτέλειας και την προώθηση της ισότητας, μέσω πολιτιστικών παρεμβάσεων. Κυριότερα νομοθετικά μέτρα ήταν οι Ν. 3852/2010, 3875/2010, 3907/2011 και 4075/2012, που εστίασαν σε οικονομική αυτοτέλεια, προστασία θυμάτων trafficking και εναρμόνιση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής (Στρατηγάκη, 2021). Ο Ν. 3852/2010 («Καλλικράτης») καθιέρωσε ποσόστωση τουλάχιστον 1/3 ανά φύλο στις αυτοδιοικητικές εκλογές, ο Ν. 3875/2010 κύρωσε τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος και τα Πρωτόκολλα αυτής, ο Ν. 3907/2011 προέβλεπε μέτρα προστασίας για ευάλωτες ομάδες, μεταξύ των οποίων και τα θύματα trafficking, ενώ ο Ν. 4075/2012 ενίσχυσε το πλαίσιο γονικών αδειών και προστασίας της μητρότητας, προωθώντας την εναρμόνιση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Η χρηματοδότηση επικεντρώθηκε στην καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών, με την

ίδρυση της τηλεφωνικής γραμμής SOS 15900, Περιφερειακών κέντρων και ξενώνων φιλοξενίας.

Η περίοδος 1980-2009 μπορεί να χαρακτηριστεί ως εποχή της αθωότητας και της αισιοδοξίας, αφού σφραγίστηκε από την πεποίθηση ότι ο δρόμος προς την ισότητα είναι γνωστός και το μόνο που έχουμε να κάνουμε είναι να αντιγράψουμε τις καλές ευρωπαϊκές πρακτικές (**Πίνακας 5**). Η πεποίθηση ότι, εφόσον εντοπιστεί κάποιο πρόβλημα, θα αρκούσε ένας νόμος για να το αντιμετωπίσει οριστικά, παραπέμπει σε μια μεταφυσική αντιμετώπιση των νόμων (πέραν ο νόμος, λύνεται το πρόβλημα) και σε μια απλοϊκή πρόσληψη της ισότητας των φύλων (οι γυναίκες έχουν ίση αξία με τους άνδρες, αλλά μέχρι να κατακτήσουν πραγματικά την ισότητα θα χρειαστεί να δημιουργηθούν και να διατηρηθούν προστατευτικά προνόμια). Κατά πόσον αυτά τα προνόμια θα μπορούσαν να υπαγορεύσουν συμπεριφορές και επιλογές που απομακρύνουν ακόμα περισσότερο την επίτευξη της ισότητας δεν εξετάστηκε ποτέ στα σοβαρά.⁴¹

Πίνακας 5. Απολογισμός των ειδικών πολιτικών ισότητας ανά δεκαετία (Ελλάδα)

Δεκαετία	Προσανατολισμός πολιτικών	Σχολιασμός πολιτικών
’80	Αρχικές νομοθετικές πρωτοβουλίες, μεταρρυθμίσεις για εργασία, οικογένεια και κοινωνικές υποδομές	Οι νόμοι συχνά δεν εφαρμόζονταν πλήρως στην πράξη, περιορισμένη κοινωνική αλλαγή, έμφαση σε θεσμικό επίπεδο με περιορισμένη επίδραση στην καθημερινή ζωή
’90	Ενίσχυση νομοθεσίας και εναρμόνιση με το ευρωπαϊκό κεκτημένο, μέτρα για γονικές άδειες, ολοήμερα σχολεία, κατάρτιση γυναικών	Επιλεκτική εφαρμογή, ιδιαίτερα στον ιδιωτικό τομέα, οι κοινωνικές αντιλήψεις παρέμεναν παραδοσιακές, περιορισμένη αλλαγή στερεοτύπων
2000	Θεσμική εδραίωση πολιτικών ισότητας, πλήρης εφαρμογή ευρωπαϊκών οδηγιών, δημιουργία δομών υποστήριξης θυμάτων βίας και trafficking	Έμφαση σε νομικό/θεσμικό επίπεδο, περιορισμένη κοινωνική και οικονομική αλλαγή, άνιση εφαρμογή ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, αλλαγή στερεοτύπων με αργούς ρυθμούς

Πηγή: Επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Ταυτόχρονα επενδύει σε μια μηχανιστική μεταφορά νομοθετημάτων χωρίς να μελετηθεί η πραγματικότητα της ζωής στην Ελλάδα και οι ιδιαιτερότητές της, μια χώρα όπου οι άνθρωποι ζουν μέσα σε συνεκτικές οικογένειες στενών δεσμών. Αυτές οι ισχυρές οικογένειες ήταν κοινωνικά κύτταρα και έπαιζαν σημαντικό οικονομικό ρόλο. Η οικογένεια ήταν πανταχού παρούσα στην οικονομία με τη μορφή των οικογενειακών επιχειρήσεων και οικογενειακών αγροτικών εκμεταλλεύσεων, με οικογενειακές πρακτικές επιχειρηματικής επιβίωσης συνδεδεμένης με την παραοικονομία και με την υιοθέτηση της παράλληλης πραγματικότητας εργασίας των μελών της και στους δύο

⁴¹ Για παράδειγμα, η 15ετία των γυναικών στο Δημόσιο χάριζε συντάξιμο χρόνο στις γυναίκες όταν πλέον τα παιδιά είχαν μεγαλώσει. Ταυτόχρονα, όμως, βραχυκύκλωνε την καριέρα τους και τις καταδίκαζε σε χαμηλή σύνταξη για πολλές δεκαετίες (αυξάνοντας την έμφυλη ανισότητα και στην αγορά εργασίας και στη φτώχεια).

διαφορετικούς κόσμους, της ιδιωτικής και της δημόσιας απασχόλησης (Lyberaki & Tinios, 2014).

Η προσκόλληση στην πεποίθηση ότι κάθε πρόβλημα μπορεί να λυθεί αυτόματως εάν περάσει κάποιος νόμος που να το διευθετεί έχει χαρακτηριστεί «νομικιστικός φορμαλισμός» (Lyberaki, 2010)⁴² – μια προσκόλληση στους τύπους παρά στην ουσία. Μέσα σε κλίμα αισιοδοξίας και ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης, οι προσπάθειες πολιτικής επικεντρώθηκαν κυρίως στη θέσπιση νομοθετικών και θεσμικών μέτρων, στην ενσωμάτωση ευρωπαϊκών οδηγιών, στην εισαγωγή ποσοτώσεων και στην ίδρυση δομών προστασίας, ενώ η ουσιαστική κοινωνική αλλαγή παρέμεινε ζητούμενο.

⁴² Πρβλ. τον αμερικανικό νομικό φορμαλισμό (legal formalism).

3.3. Η περίοδος της κρίσης και της ανάκαμψης

Η οικονομική κρίση και η περίοδος των Μνημονίων είναι σημείο ασυνέχειας στη διαδρομή των πολιτικών έμφυλης ισότητας. Αποτέλεσε σημείο καμψής, τόσο από την πλευρά της ζήτησης όσο και της προσφοράς μέτρων πολιτικής: από τη μία πλευρά, η οικονομική κρίση και οι κοινωνικές ανακατατάξεις αύξησαν δραματικά τις ανάγκες για πολιτικές ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης, από την άλλη πλευρά, οι περιορισμένοι πόροι και οι περικοπές στις δημόσιες δαπάνες περιόρισαν τη δυνατότητα ανταπόκρισης στις αυξημένες αυτές ανάγκες.

Κύρια χαρακτηριστικά της χώρας την περίοδο εκείνη ήταν η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης και τα εξαιρετικά υψηλά ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας. Από την έναρξη της κρίσης το 2008, τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες στην Ελλάδα βίωσαν οικονομική δυσχέρεια και ανεργία και αύξηση του ποσοστού των νοικοκυριών χωρίς κανέναν εργαζόμενο από 3,6% το 2008 σε 13,3% το 2013, σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ (2016). Παράλληλα, συντελέστηκαν περικοπές μισθών και παροχών του κοινωνικού κράτους ενώ αυξήθηκε και το φορολογικό βάρος. Τέλος, από τα μέσα του 2015, η χώρα βρέθηκε στο επίκεντρο προσφυγικής κρίσης, αποτελώντας βασική πύλη εισόδου προσφύγων κυρίως από τη Μέση Ανατολή προς την ΕΕ.

Το ρητορικό ερώτημα κατά πόσο η συζήτηση για την ισότητα των φύλων αποτελεί «αγαθό πολυτελείας» σε περιόδους οικονομικής κρίσης φαίνεται ότι απαντήθηκε στην πράξη με τρόπο καταφατικό: ο παράγοντας φύλο απουσίαζε από τις δημόσιες συζητήσεις και τις προτεινόμενες πολιτικές. Αυτή η «έλλειψη ορατότητας του φύλου» εκτεινόταν και στο πλαίσιο που εισήγαγε και το Μνημόνιο του 2015: το φύλο εξακολούθησε να μην λαμβάνεται υπόψη, παρά τη ρητή αναφορά στο προοίμιο του Μνημονίου του 2015 για την «ανάγκη κοινωνικής δικαιοσύνης και δικαιοσύνης μεταξύ και εντός των γενεών»⁴³.

⁴³ Βλέπε, the Hellenic Republic and the European Commission, MoU 2015, σελ. 1.

Μετά το τέλος των Μνημονίων, οι πολιτικές για την έμφυλη ισότητα ξανα- μπαίνουν στο κάδρο της επιστροφής στην κανονικότητα.

Σε θεσμικό επίπεδο, με το ΠΔ 84/2019, η «Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ)», που είχε ιδρυθεί το 1985, καταργήθηκε ως αυτόνομος φορέας και οι αρμοδιότητές της μεταφέρθηκαν σε νέα δομή με το όνομα «Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων», η οποία υπήχθη στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων με παράλληλη μεταφορά προσωπικού.⁴⁴ Το ΠΔ 3/2021, μετονομάστηκε σε «Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων», ενώ με το ΠΔ 77/2023, πραγματοποιήθηκε νέα μετονομασία και αναδιάρθρωση: συστάθηκε η «Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» στο Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας.

Στο ίδιο διάστημα, ο δημόσιος διάλογος για την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα αναζωπυρώθηκε με την εμφάνιση και εξάπλωση του κινήματος #MeToo, το οποίο, αν και ξεκίνησε διεθνώς το 2017, εμφανίστηκε στην ελληνική κοινωνία το 2021. Η απαρχή του ελληνικού #MeToo συνδέθηκε αρχικά στην Ελλάδα με τη δημόσια αποκάλυψη της σεξουαλικής κακοποίησης στον αθλητισμό, με τις αποκαλύψεις της Σοφίας Μπεκατώρου. Παρότι το αδίκημα είχε παραγραφεί, η μαρτυρία της πυροδότησε ντόμινο αποκαλύψεων, δίνοντας θάρρος σε πολλές γυναίκες (και άνδρες) και από άλλους χώρους (π.χ. τον καλλιτεχνικό) να σπάσουν τη σιωπή και να μιλήσουν για δικές τους εμπειρίες σεξουαλικής παρενόχλησης και κακοποίησης.

Για πρώτη φορά, η ελληνική κοινωνία άρχισε να συζητά ανοιχτά ζητήματα σεξουαλικής βίας, κατάχρησης εξουσίας και συναίνεσης, μέσα σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο που έως τότε χαρακτηριζόταν από σιωπή, ενοχή και κοινωνικό στίγμα. Το #MeToo στην Ελλάδα ενίσχυσε το αίτημα για έμφυλη ισότητα και δικαιοσύνη. Ως άμεση συνέπεια, η Πολιτεία προχώρησε σε νομοθετικές πρωτοβουλίες. Τέλος, τα τελευταία χρόνια, οι γυναικοκτονίες έχουν αναδειχθεί στην Ελλάδα σε σοβαρό κοινωνικό ζήτημα, με έντονη δημόσια συζήτηση και διαμαρτυρίες οργανώσεων. Στο πλαίσιο αυτό, έχει τεθεί το αίτημα (όπως και σε άλλες χώρες) να αναγνωριστεί ο όρος «γυναικοκτονία» ως νομικά διακριτό έγκλημα, ενισχύοντας την προστασία των γυναικών και τη λογοδοσία των δραστών.

Η περίοδος μετά τα Μνημόνια έως σήμερα χαρακτηρίστηκε από σημαντικές πρωτοβουλίες στον τομέα της ισότητας των φύλων στο πλαίσιο εναρμόνισης με το ευρωπαϊκό πλαίσιο. Ιδιαίτερη σημασία έχει η ψήφιση του Ν. 5089/2024 για την ισότητα στον πολιτικό γάμο (ουσιαστικά αναγνωρίζοντας

⁴⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι διαδοχικές μετονομασίες και μετακινήσεις της ΓΓΙΦ αντιμετωπίστηκαν από πολλές γυναικείες οργανώσεις ως υποβάθμιση των πολιτικών ισότητας. Εντούτοις, δεν συνεισέφεραν κάποιο λόγο για τον οποίο η μετακίνηση αυτή ήταν βλαπτική.

το δικαίωμα στον πολιτικό γάμο ανεξαρτήτως του φύλου των συζύγων). Αυτή η νομοθετική πρωτοβουλία, αν και είχε ανακοινωθεί πριν από τις εκλογές και υπήρχε στο Πρόγραμμα της ΝΔ, δημιούργησε μεγάλη συζήτηση και νησίδες έντονης αντίδρασης. Ίσως δεν είναι παράξενο, καθώς έθεσε επί τάπητος έμφυλους ρόλους, δικαίωμα επιλογών, σύνθεση και λειτουργία οικογένειας, μεταξύ άλλων. Ίσως μεγαλύτερη έκπληξη αποτελεί η αποφασιστικότητα της κυβέρνησης να υλοποιήσει την εξαγγελία της, παρά οι αντιδράσεις σε αυτήν – που ταιριάζουν με την αργή (και εν πολλοίς επιφανειακή) εξέλιξη των αντιλήψεων στην κοινωνία για τα θέματα αυτά (όπως συζητήθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο).

Επιστρέφοντας στη μεγάλη εικόνα των πολιτικών μετά το τέλος των Μνημονίων, θα πρέπει να γίνει αναφορά σε ολοκληρωμένα στρατηγικά σχέδια όπως:

- *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων (ΕΣΔΙΦ) 2016-2020* (Μάιος 2017):

Βασίστηκε στις αρχές του Εθνικού Προγράμματος Ισότητας των Φύλων 2010-2013 και προσαρμόστηκε στις νέες προκλήσεις μετά την κρίση. Δομήθηκε σε έξι στρατηγικούς άξονες:

- ο Κοινωνική ένταξη των γυναικών που αντιμετωπίζουν πολλαπλές διακρίσεις.
 - ο Καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών.
 - ο Αγορά εργασίας και εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.
 - ο Εκπαίδευση, κατάρτιση, στερεότυπα, ΜΜΕ, πολιτισμός, αθλητισμός.
 - ο Υγεία.
 - ο Ισότιμη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων. Για κάθε τομέα, προσδιόριζε στόχους και προτεινόμενες δράσεις, χωρίς όμως συγκεκριμένα προγράμματα ή χρονοδιαγράμματα.
- *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Ισότητα των Φύλων (ΕΣΔΙΦ) 2021-2025* (Δεκέμβριος 2021):

Οργανώθηκε σε τέσσερις άξονες προτεραιότητας:

- ο Πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας (σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης).
- ο Ισότιμη συμμετοχή στην αγορά εργασίας (με στόχο τη μείωση των έμφυλων ανισοτήτων και την προώθηση πολιτικών που διευκολύνουν την εναρμόνιση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής).

- ο Ισότιμη συμμετοχή σε θέσεις λήψης αποφάσεων (ενισχύοντας την παρουσία των γυναικών σε θέσεις πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής εξουσίας).
 - ο Ενσωμάτωση του φύλου στις πολιτικές και τον Προϋπολογισμό (προωθώντας την ενσωμάτωση της ισότητας των φύλων σε όλους τους τομείς σχεδιασμού και αξιοποιώντας στατιστικά στοιχεία ανά φύλο για την παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας των πολιτικών).
- Ο Ν. 4604/2019 για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων και την πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας.

Ψηφίστηκε αμέσως μετά το τέλος του Μνημονίου τον Μάρτιο του 2019, αποτελεί σημαντική μεταμνημονιακή πρωτοβουλία και συνέχεια πρότασης νόμου που κατατέθηκε προς διαβούλευση το 2018.

- Ο Ν. 4604/2019 είχε κύριο στόχο την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών. Στο πλαίσιο αυτό περιέλαβε σειρά δράσεων για:
 - ο την προώθηση της ισότητας των φύλων,
 - ο την καταπολέμηση της έμφυλης βίας μέσω στοχευμένων πολιτικών παρεμβάσεων.

Το δεύτερο μέρος του νόμου (άρθρα 31 και μετά) περιείχε ρυθμίσεις για την οργάνωση και λειτουργία φορέων και μηχανισμών που διασφάλιζαν την εφαρμογή της ισότητας των φύλων, καθώς και διατάξεις για άλλους τομείς πολιτικής, όπως: την απονομή ιθαγένειας, τις εκλογές στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και λοιπές διατάξεις που σχετίζονταν με την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις δημόσιες πολιτικές και διοικητικές διαδικασίες.

Νόμος 4604/2019: Ο δρόμος προς την ουσιαστική ισότητα των φύλων»

Ο Νόμος 4604/2019 «Προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας» επιχείρησε να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις με ολοκληρωμένο νομικό πλαίσιο, το οποίο καθόρισε σαφείς κανόνες για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Προώθησε ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις δημόσιες πολιτικές (*gender mainstreaming*) και την ανάπτυξη θεσμικών μηχανισμών σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Οι κύριοι στόχοι του νόμου περιλάμβαναν:

- Την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων και την καταπολέμηση της σεξουαλικής και έμφυλης βίας.
- Την εφαρμογή *Gender Budgeting*, ώστε οι προϋπολογισμοί υπουργείων και νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου του Δημοσίου να λαμβάνουν υπόψη την ισότητα των φύλων.
- Τη συλλογή και δημοσίευση στατιστικών στοιχείων ανά φύλο από όλες τις δημόσιες υπηρεσίες και νομικά πρόσωπα, με ετήσια αποστολή στη Γενική Γραμματεία Φύλων.
- Την προτροπή σε δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις να υλοποιούν *Σχέδια Ισότητας*, με συγκεκριμένους στόχους, στρατηγικές και πρακτικές που προωθούν την ισότητα στην πράξη.
- Την προώθηση της ουδέτερης γλώσσας ως προς το φύλο σε επίσημα έγγραφα και επικοινωνίες.
- Την αύξηση της εκπροσώπησης των γυναικών στα εθνικά ψηφοδέλτια από 30% σε 40%, ανά εκλογική περιφέρεια.
- Τη δημιουργία *Αυτόνομου Γραφείου Ισότητας* σε καθεμία από τις 13 περιφέρειες της χώρας, με στόχο τον συντονισμό και την παρακολούθηση των δράσεων για την ισότητα.

Πρόσφατες πολιτικές για την έμφυλη βία

Αν και η Ελλάδα ήταν το 2011 μία από τις πρώτες χώρες που υπέγραψαν τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (γνωστή ως Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης), η κύρωσή της πραγματοποιήθηκε αργότερα, το 2018, με τον Ν. 4531/2018. Ο νόμος ενσωμάτωσε τη Σύμβαση στο εσωτερικό Δίκαιο, τροποποιώντας τη νομοθεσία προκειμένου να εναρμονιστεί πλήρως. Περιλαμβάνει ρητό ορισμό των μορφών έμφυλης βίας, προβλέπει προληπτικά και προστατευτικά μέτρα για τα θύματα, και εισάγει ρυθμίσεις για την αποτροπή και ποινική δίωξη των δραστών.

Παράλληλα, ο Άξονας Προτεραιότητας 1 του ΕΣΔΙΦ 2021-2025, «Πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας», θέτει ως βασική του επιδίωξη την προστασία των γυναικών από κάθε μορφή βίας. Περιλαμβάνει δράσεις που εστιάζουν στην ενίσχυση των μηχανισμών πρόληψης, στην κατάρτιση και επιμόρφωση των στελεχών των αρμόδιων υπηρεσιών,

στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των εμπλεκόμενων φορέων αλλά και του ευρύτερου κοινού. Το περιεχόμενό του διέπεται από τις αρχές της *Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης* και αποτυπώνεται σε τέσσερις επιμέρους στόχους:

- την εφαρμογή των διατάξεων του Ν. 4531/2018,
- την καταπολέμηση της βίας στον χώρο εργασίας,
- την αναβάθμιση του *Δικτύου Δομών* για την υποστήριξη των γυναικών-θύματων βίας,
- την αντιμετώπιση άλλων μορφών έμφυλης βίας, όπως ο διαδικτυακός εκφοβισμός ενάντια στις γυναίκες ή η σεξουαλική παρενόχληση.

Όπως παρουσιάζεται στη συνέχεια, τα τελευταία χρόνια, προωθήθηκαν πολιτικές, όπως η εφαρμογή «*Panic Button*», για την άμεση ανταπόκριση από την αστυνομία σε περίπτωση επίθεσης ή κακοποίησης, καθώς και τον «*Οδηγό Τσέπης για την Έμφυλη Βία*» (*GBV Pocket Guide*), μια ψηφιακή εφαρμογή που παρέχει πληροφορίες για το πώς να αναφερθεί/ανταποκριθεί κανείς στην έμφυλη βία. Όσον αφορά τις υποδομές, αυτές περιλαμβάνουν 44 Συμβουλευτικά Κέντρα και 20 Ξενώνες για γυναίκες θύματα έμφυλης βίας, καθώς και τη λειτουργία της «*24ωρης Γραμμής SOS 15900*» (Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας, n.d.).

Ενδοοικογενειακή βία

Ο Ν. 5090/2024 εισήγαγε σημαντικές τροποποιήσεις στον Ν. 3500/2006. Συγκεκριμένα, καθιερώθηκε η υποχρέωση επαγγελματιών υγείας να ειδοποιούν τις αρχές όταν εντοπίζουν ενδείξεις ενδοοικογενειακής βίας, ανεξαρτήτως της επιθυμίας του θύματος. Προβλέπει αυστηρότερες ποινικές κυρώσεις για ενδοοικογενειακή σωματική βλάβη που διαπράττεται παρουσία ανήλικου μέλους της οικογένειας, με ελάχιστη ποινή φυλάκισης δύο ετών. Εάν η πράξη ενέχει κίνδυνο για τη ζωή ή μπορεί να προκαλέσει σοβαρή σωματική βλάβη, η ποινή αυξάνεται σε τουλάχιστον τρία έτη.

Υπενθυμίζεται ότι τα αδικήματα ενδοοικογενειακής βίας (καθώς και ορισμένα βαρύτερα αδικήματα έμφυλης βίας, όπως ο βιασμός) διώκονται αυτεπάγγελτα, χωρίς την υποβολή μήνυσης από το θύμα. Μόλις η Αστυνομία λάβει σχετική καταγγελία, είναι υποχρεωμένη να σχηματίσει δικογραφία και να ενημερώσει τον αρμόδιο εισαγγελέα. Για παράδειγμα, όταν μια γυναίκα προσέλθει σε αστυνομική αρχή και καταγγέλλει περιστατικό ενδοοικογενειακής βίας, η ποινική διαδικασία κινείται υποχρεωτικά, και η υπόθεση παραπέμπεται στις αρμόδιες αρχές για διερεύνηση.

Καινοτόμες δράσεις για την έμφυλη βία 2021 και έπειτα

Το «*Panic Button*» ως καινοτόμο εργαλείο για την αντιμετώπιση της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας. Πρόκειται για εφαρμογή κινητού τηλεφώνου, η οποία επιτρέπει σε γυναίκες-θύματα ενδοοικογενειακής βίας να ειδοποιούν ασφάλεια την Αστυνομία, με σιωπηρό τρόπο, σε περιπτώσεις απειλής ή κινδύνου. Ξεκίνησε πιλοτικά στην Αττική και Θεσσαλονίκη το 2023 και, έκτοτε επεκτάθηκε πανελλαδικά. Η χορήγησή βασίζεται σε αξιολόγηση κινδύνου, στοχεύοντας στην ενίσχυση της άμεσης προστασίας των θυμάτων.

Ο «*Οδηγός Τσέπης για την Έμφυλη Βία*» (*GBV Pocket Guide*) δημιουργήθηκε το 2023 με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας (ΓΓΔΟΠΙΦ) και αποτελεί ψηφιακό εργαλείο για την υποστήριξη επιζωσών έμφυλης βίας. Σχεδιάστηκε για να παρέχει με φιλικό τρόπο πληροφορίες και πρακτικές συμβουλές σε επαγγελματίες του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, καθώς και σε στελέχη Οργανώσεων της Κοινωνίας των Πολιτών. Περιλαμβάνει κατευθυντήριες γραμμές για την αναγνώριση και διαχείριση έμφυλης βίας, καθώς και εργαλεία για την υποστήριξη των επιζωσών με σεβασμό και ασφάλεια. Είναι προσβάσιμη από κινητά και υπολογιστές και στοχεύει στην ενίσχυση των ικανοτήτων πρώτης γραμμής σε όλους τους τομείς που μπορεί να έρθουν σε επαφή με θύματα έμφυλης βίας.

Ειδικά για την προστασία γυναικών και κοριτσιών με αναπηρία, το Εθνικό Σχεδίου Δράσης περιέχει εξειδικευμένα εργαλεία με στόχο την προστασία των γυναικών και κοριτσιών. Το 2022 δημιουργήθηκε ο «*Οδηγός Δεοντολογικής και Επαγγελματικής Συμπεριφοράς Προσωπικού Δομών Κοινωνικής Φροντίδας για Γυναίκες και Κορίτσια με Αναπηρία Θύματα Έμφυλης Βίας*», με σκοπό την παροχή καθοδήγησης για τη διάγνωση, αναγνώριση και αναφορά περιστατικών βίας εντός δομών φροντίδας και πρόνοιας.

Το 2023 αναπτύχθηκε «*Εγχειρίδιο Οδηγιών σχετικά με Γυναίκες και Κορίτσια με Αναπηρία για όλες τις Υπηρεσίες που Εμπλέκονται στην Υποδοχή Αιτούντων Άσυλο*», το οποίο απευθύνεται σε δομές φιλοξενίας, κοινωνικές υπηρεσίες, ΜΚΟ και διοικητικά όργανα που εμπλέκονται στη διαδικασία ασύλου. Μνημόνιο Συνεργασίας για την πρόληψη και αντιμετώπιση της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας στον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό υπογράφηκε τον Ιούλιο του 2025 μεταξύ του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου και του Υπουργείου Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας. Το Μνημόνιο ενισχύει τη συνεργασία για την

πρόληψη και αντιμετώπιση της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας, με έμφαση στις γυναίκες και τα κορίτσια πρόσφυγες και μετανάστριες.⁴⁵

Παράλληλα, υπήρξαν πρωτοβουλίες που αποσκοπούσαν στην ενίσχυση της οικονομικής ανεξαρτησίας των γυναικών-θυμάτων έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας. Μία τέτοια πρωτοβουλία ήταν το πρόγραμμα «Επανάταξη στην εργασία γυναικών-θυμάτων έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας», το οποίο εγκαινιάστηκε το 2021 από τη ΔΥΠΑ στοχεύοντας στην προώθηση της απασχόλησης άνεργων γυναικών-θυμάτων βίας, μέσω της ένταξής τους σε υφιστάμενα προγράμματα απασχόλησης για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες.

- *Σεξουαλική βία*: Το 2019, ο νέος Ποινικός Κώδικας, αναγνωρίζει νομικά ότι το σεξ χωρίς συναίνεση συνιστά βιασμό, καθιστώντας σαφές ότι η σωματική βία ή η απειλή της δεν απαιτείται για να θεωρηθεί το έγκλημα βιασμός. Η διάταξη αυτή συνέβαλε στο να μην αγνοείται ότι, ακόμη και χωρίς βία, βιασμοί προκύπτουν χωρίς την ελεύθερη και εκούσια συναίνεση του θύματος.⁴⁶
- Το αδίκημα της «εκδικητικής πορνογραφίας» (revenge porn) προβλέπεται και ορίζεται ρητά στο Άρθρο 38 του Νόμου 4947/2022 (Άρθρο 346 του Ποινικού Κώδικα).
- *Παρενόχληση*: Ο Ν. 4808/2021 που κύρωνε τη Σύμβαση 190 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την εξάλειψη της βίας και παρενόχλησης στον κόσμο της εργασίας προβλέπει δράσεις για την παρενόχληση. Δημιουργείται Ανεξάρτητο Τμήμα (Επιθεώρηση Εργασίας) για την παρακολούθηση των φαινομένων βίας και παρενόχλησης στην εργασία, που είναι υπεύθυνο για την κατάρτιση και υποβολή ετήσιων εκθέσεων σχετικά με καταγγελίες, τη διαχείρισή τους, και τη συνεργασία με τον Συνήγορο του Πολίτη. Επιπλέον προβλέπεται υποχρέωση των εργοδοτών με προσωπικό >20 για να καταρτίζουν πολιτικές κατά της βίας και παρενόχλησης.
- *Επιβλαβείς πρακτικές*: Ο ακρωτηριασμός των γυναικείων γεννητικών οργάνων (π.χ. κλειτοριδεκτομή) αντιμετωπίζεται στην Ελλάδα, στο ευρύτερο νομικό πλαίσιο για βία και τις επιβλαβείς πρακτικές. Οι νέες νομικές διατάξεις ευθυγραμμίζονται με τα διεθνή πρότυπα και τις οδηγίες της ΕΕ,

⁴⁵ Το Μνημόνιο προβλέπει: Εθνική Ομάδα Εργασίας για την έμφυλη βία, πρωτόκολλα παραπομπής σε υπηρεσίες, διασύνδεση γραμμών 15107 και 15900 για ευάλωτα θύματα, επέκταση του «Panic Button» (Panic Button app) σε μετανάστες και ίδρυση Κέντρων Κρίσης Βιασμού για τα θύματα σεξουαλικής βίας.

⁴⁶ Η Ελλάδα ήταν η 9η από τις 31 ευρωπαϊκές χώρες που αναγνώρισαν ότι το σεξ χωρίς συναίνεση συνιστά βιασμό, σύμφωνα με τη Διεθνή Αμνηστία.

συμπεριλαμβανομένης της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης.⁴⁷ Τέλος, ο αναγκαστικός γάμος (forced marriage) και ο καταναγκασμός σε γάμο (coercion into marriage) θεωρούνται ποινικό αδίκημα. Σημειώνεται ότι, σύμφωνα με τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ), το ζήτημα αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για ορισμένες μειονοτικές ομάδες στην Ελλάδα, όπως οι Ρομά.

Πρόσφατες πολιτικές για την αγορά εργασίας

Ο ακόλουθος **Πίνακας 6** προσφέρει μια σύνοψη των νομοθετικών πρωτοβουλιών για την ισότητα των φύλων κατά τη μεταμνημονιακή περίοδο. Η συχνότητα και έκταση των νομικών πρωτοβουλιών είναι καρπός της αυξανόμενης διεθνούς, στην Ευρώπη αλλά και ευρύτερα, συζήτησης για τη θέση των γυναικών και της επιμονής ουσιαστικών έμφυλων διαφορών ακόμη και σε χώρες με ιστορικό ουσιαστικής παρέμβασης επί δεκαετίες.

Πίνακας 6. Σύνοψη των νομοθετικών πρωτοβουλιών για την ισότητα των φύλων τη μεταμνημονιακή περίοδο (Ελλάδα, 2018-2025)

1	N. 4531/2018 <i>Αφορά την κύρωση της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης (Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης) για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας και προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας</i>
	Ενσωμάτωσε στη νομοθεσία τις βασικές αρχές της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης, θεσπίζοντας ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο πρόληψης, προστασίας και δίωξης όλων των μορφών έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας. Περιλαμβάνει ρυθμίσεις για την ενίσχυση των δικαιωμάτων και της προστασίας των θυμάτων, την ποινικοποίηση πράξεων, καθώς και μέτρα για την εκπαίδευση επαγγελματιών και τη λειτουργία δομών υποστήριξης.
2	N. 4589/2019 (άρθρο 33) <i>Σύσταση και λειτουργία Επιτροπών Ισότητας Φύλων στα Πανεπιστήμια. Πραγματοποιήθηκε αναβάθμιση των Επιτροπών με τον N. 4957/2022 και επέκτασή τους στους ερευνητικούς φορείς με τον N. 5019/2023</i>
	Η θεσμοθέτηση των Επιτροπών Ισότητας Φύλων αποσκοπεί στην ενίσχυση της ισότητας των φύλων στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, προωθώντας την ενσωμάτωση της έμφυλης διάστασης στις πτυχές της ακαδημαϊκής ζωής.
3	N. 4604/2019 <i>«Προώθηση της Ουσιαστικής Ισότητας των Φύλων, Πρόληψη και Καταπολέμηση της Έμφυλης Βίας»</i>
	Αποτελεί ένα ολοκληρωμένο νομικό πλαίσιο για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας των φύλων στην Ελλάδα, εστιάζοντας στην εξάλειψη των διακρίσεων και στην ενίσχυση της ισότιμης συμμετοχής των φύλων σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Στοχεύει στην ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε όλες τις δημόσιες πολιτικές, στην πρόληψη και καταπολέμηση της έμφυλης βίας, στην προώθηση της συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική, την οικονομία και την κοινωνία, στην εξάλειψη των διακρίσεων στην εργασία, και στην ενίσχυση της συνεργασίας με οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών για την προώθηση της ισότητας των φύλων.

⁴⁷ Με βάση το EIGE (2018a), το 2016, συνολικά 1.787 κορίτσια ηλικίας 0-18 ετών από χώρες όπου εφαρμόζεται ο ακρωτηριασμός των γυναικείων οργάνων (Female Genital Mutilation – FGM) διέμεναν στην Ελλάδα, εκ των οποίων 748 από χώρες όπως η Αίγυπτος ή το Σουδάν, και ήταν πιθανό να διατρέχουν κίνδυνο εφαρμογής την πρακτικής αυτής.

4	N. 4706/2020 Αφορά την εταιρική διακυβέρνηση ανωνύμων εταιρειών και εισήγαγε την ποσόστωση φύλου 25% στα ΔΣ των εισηγμένων εταιρειών
	Στόχευε στη διασφάλιση της παρουσίας των γυναικών σε θέσεις λήψης αποφάσεων, εισάγοντας ποσόστωση φύλου στα ΔΣ των εισηγμένων εταιρειών, καθιερώνοντας για πρώτη φορά υποχρεωτική συμμετοχή τουλάχιστον 25% του υπο-εκπροσωπούμενου φύλου.
5	N. 4837/2021 (άρθρο 44) και N. 5224/2025 (άρθρο 164) «Νταντάδες της Γειτονιάς»
	Σκοπός αυτής της Δράσης είναι η παροχή υπηρεσιών κατ' οίκον φροντίδας σε βρέφη και νήπια ηλικίας από 2 μηνών έως 2,5 ετών.
6	N. 4921/2022 (άρθρο 58) Δημιουργία δομών φύλαξης βρεφών εντός επιχειρήσεων
	Εναρμόνιση της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής και ενδυνάμωση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας μέσω: α) της παροχής συμπληρωματικών υπηρεσιών φροντίδας βρεφών και της δημιουργίας φιλικότερων εργασιακών χώρων για τους νέους γονείς, και β) της δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης στον τομέα φροντίδας βρεφών.
7	N. 4995/2022 (άρθρο 19) Θεσπίστηκε η πιλοτική λειτουργία του προγράμματος αξιοποίησης της ψηφιακής εφαρμογής «Panic Button»
	Το «Panic Button» εγκαθίσταται στο κινητό τηλέφωνο των δικαιούχων. Οι δικαιούχοι μπορούν να ειδοποιούν την Ελληνική Αστυνομία σε περίπτωση περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας που συνδέονται με απειλή ή κίνδυνο της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας.
8	N. 4997/2022 Εισήγαγε σημαντικές βελτιώσεις στις άδειες μητρότητας και γονικής άδειας στην Ελλάδα και N. 5078/2023 Εισήγαγε ειδική παροχή προστασίας μητρότητας για αυτοαπασχολούμενες και αγρότισσες
	Αύξησε την ειδική άδεια προστασίας μητρότητας από 6 σε 9 μήνες για τις εργαζόμενες του ιδιωτικού τομέα, ευθυγραμμίζοντάς τη με τη δημόσια. Η μητέρα μπορεί να μεταφέρει έως 7 μήνες στον πατέρα, αν και αυτός εργάζεται στον ιδιωτικό τομέα. Από το 2024, με τον Ν. 5078/2023, θεσπίστηκε ειδική παροχή προστασίας της μητρότητας για ελεύθερες επαγγελματίες, αυτοαπασχολούμενες και αγρότισσες διάρκειας 9 μηνών.
9	N. 5090/2024 «Παρεμβάσεις στον Ποινικό Κώδικα και τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας για την επιτάχυνση και την ποιοτική αναβάθμιση της ποινικής δίκης – Εκσυγχρονισμός του νομοθετικού πλαισίου για την πρόληψη και την καταπολέμηση της ενδοοικογενειακής βίας»
	Εκτεταμένες τροποποιήσεις στον Ποινικό Κώδικα και στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας με στόχο την επιτάχυνση της ποινικής διαδικασίας και την απονομή δικαιοσύνης. Εκσυγχρόνισε το πλαίσιο για την πρόληψη και αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, ενισχύοντας την προστασία των θυμάτων και προβλέποντας νέες ποινές και διαδικασίες διαμεσολάβησης.
10	N. 5178/2025 Ενσωμάτωσε στην εθνική νομοθεσία την Ευρωπαϊκή Οδηγία που ορίζει ποσόστωση 33% για το λιγότερο εκπροσωπούμενο φύλο στα ΔΣ των εισηγμένων εταιρειών, μη εισηγμένων ΑΕ και των ΔΕΚΟ
	Αύξησε το υποχρεωτικό ποσοστό στο 33% (από 25%) για το λιγότερο εκπροσωπούμενο φύλο. Επέκτεινε την εφαρμογή του όχι μόνο στις εισηγμένες, αλλά και σε μεγάλες μη εισηγμένες ανώνυμες εταιρείες, και δημόσιες επιχειρήσεις (ΔΕΚΟ). Προβλέπει κυρώσεις και πρόστιμα για μη συμμόρφωση και τη δημιουργία Ταμείου Ισότητας των Φύλων.

Πηγή: Επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Ο Ν. 5316/2026 ενσωμάτωσε την Οδηγία 2023/970 για τη μισθολογική διαφάνεια, εισάγοντας μέτρα για την εφαρμογή της αρχής της ίσης αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών για όμοια εργασία ή εργασία ίσης αξίας, μέσω της ενίσχυσης της διαφάνειας στις αμοιβές, της υποχρέωσης υποβολής

στοιχείων για το έμφυλο μισθολογικό χάσμα και της ενδυνάμωσης των μηχανισμών ελέγχου και δικαστικής προστασίας.

Η πανδημία σε συνδυασμό με την κλιματική κρίση κατέστησαν επιτακτική την ανάληψη μέτρων οικονομικής ανάκαμψης με έμφαση στην ισότητα των φύλων, στην οικονομική ενδυνάμωση των γυναικών και στις «πράσινες» δράσεις. Η πρωτοβουλία «Πράσινες Θέσεις Εργασίας για Γυναίκες» υλοποιήθηκε το 2022 από τη Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης (ΔΥΠΑ) και είχε ως στόχο να υποστηρίξει τη μετάβαση σε μια πράσινη οικονομία, με την επιδότηση της δημιουργίας 5.000 νέων θέσεων εργασίας σε επιχειρήσεις με επίκεντρο τις άνεργες γυναίκες.

Ο Ν. 5053/2023 μετέφερε την *Ευρωπαϊκή Οδηγία 2019/1152* για «Διαφανείς και προβλέψιμους όρους εργασίας». Διευκολύνει τη δοκιμαστική περίοδο και κατοχυρώνει κάποια εργασιακά δικαιώματα, εισάγει νέους θεσμούς ευελιξίας στην αγορά εργασίας – όπως συμβάσεις κατ' απαίτηση (on demand), εργασία την έκτη ημέρα, ρυθμίσεις χρόνου εργασίας κατόπιν ατομικής συμφωνίας⁴⁸, και επαναφέρει κάποια επιδόματα προϋπηρεσίας.

Ο Ν. 4808/2021 για την Προστασία της Εργασίας κύρωσε τις *Συμβάσεις 190 και 187 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ)* για την παρενόχληση, την ασφάλεια και την υγεία στην εργασία και, επίσης, ενσωμάτωσε την *Οδηγία (ΕΕ) 2019/1158* για την ισορροπία μεταξύ της επαγγελματικής και της ιδιωτικής ζωής. Επιπλέον, με τον ίδιο νόμο η Επιθεώρηση Εργασίας μετατράπηκε σε Ανεξάρτητη Αρχή.

Ισότητα και χάσμα αμοιβών

Κεντρικό μέλημα της ΕΕ είναι το πεδίο των μισθολογικών διαφορών ως προς το φύλο. Στην Ελλάδα, δεν υπάρχουν εθνικά (διοικητικά) δεδομένα για το χάσμα αμοιβών μεταξύ των φύλων. Ακόμη και τα δεδομένα από το σύστημα ΕΡΓΑΝΗ (για μισθωτή απασχόληση), δεν δημοσιεύονται ούτε χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό δείκτη χάσματος αμοιβών. Παρά ταύτα, υπάρχουν αρκετές πρόσφατες μελέτες που αναλύουν δεδομένα από δειγματοληψίες της *Eurostat*, φωτίζοντας διάφορες πτυχές του χάσματος αμοιβών. Η *Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ)* δημοσίευσε Δελτίο Τύπου με τίτλο «Διάρθρωση και Κατανομή των Αμοιβών στην Ελλάδα για το έτος 2022» τον Δεκέμβριο του 2024, σύμφωνα

⁴⁸ Επιχειρήσεις συνεχούς λειτουργίας που εφαρμόζουν πενήνήμερο πρόγραμμα εργασίας μπορούν να απασχολούν προσωπικό την έκτη ημέρα, υπό την προϋπόθεση ότι έχουν αναρτήσει γνωστοποίηση. Η παροχή υπερεργασίας και υπερωριών κατά την έκτη ημέρα δεν επιτρέπεται. Η εργασία την έκτη ημέρα αμείβεται με προσαύξηση 40% επί του συμβατικού μισθού των εργαζομένων.

με το οποίο το χάσμα αμοιβών μεταξύ των φύλων (εξαιρουμένης της δημόσιας διοίκησης) στην Ελλάδα ανέρχεται σε 24,6%. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι αυτό αναφέρεται στο χάσμα αμοιβών βάσει του μέσου ακαθάριστου ετήσιου εισοδήματος και όχι των ωριαίων αποδοχών, που συμπεριλαμβάνει δηλαδή και την ένταση εργασίας. Βάσει των στοιχείων της Eurostat, το χάσμα αμοιβών μεταξύ των φύλων στην Ελλάδα (βάσει ωριαίων αποδοχών) το 2023 ανήλθε σε 13,6%, καταγράφοντας ελαφρώς υψηλότερη τιμή σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό της ΕΕ-27 για το 2023 (12,0%).⁴⁹

Τις ελλείψεις σε στοιχεία ο Ν. 4604/2019 αναπληρώνει με το «Σήμα Ισότητας» που απονέμεται σε δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις που διακρίνονται στην εφαρμογή πολιτικών, όπως η ισότητα αμοιβών για ίση εργασία, η ισόρροπη συμμετοχή γυναικών και ανδρών σε θέσεις διοίκησης ή σε επαγγελματικές ομάδες, η ισότητα στην εξέλιξη, κοκ. Παρά ταύτα, δεν περιλαμβάνεται επιβράβευση της διαφάνειας των αμοιβών.

Το 2025 ξεκίνησε το έργο «FAIR PAY», με στόχο τη συμβολή στην εξάλειψη του **χάσματος αμοιβών μεταξύ των φύλων**. Περιλαμβάνει την εφαρμογή ουδέτερων ως προς το φύλο συστημάτων αξιολόγησης και κατάταξης θέσεων εργασίας για χρήση από εργοδότες του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, καθώς και από τους κοινωνικούς εταίρους στο πλαίσιο της συλλογικής διαπραγμάτευσης στη χώρα μας.

Πρόσφατες πολιτικές για τη συμφιλίωση οικογένειας και επαγγελματικής ζωής

Μέτρα για τους εργαζόμενους γονείς, και ιδίως για τις μητέρες, που στοχεύουν στην εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής περιλήφθηκαν στον Ν. 4921/2022, ο οποίος θέσπισε πλαίσιο για τη «Δημιουργία χώρων φύλαξης βρεφών εντός επιχειρήσεων», χρηματοδοτώντας επιχειρήσεις για τη δημιουργία και τον εξοπλισμό των χώρων, καθώς και για την πρόσληψη βρεφονηπιοκόμων για χρονικό διάστημα δύο ετών.

Γονικές άδειες: Άδειες μητρότητας και πατρότητας

- Άδεια μητρότητας

⁴⁹ Η διαφοροποίηση μεταξύ ετησίου και ωριαίου χάσματος οφείλεται επίσης και σε διαφορετική πηγή στοιχείων που περιορίζεται σε μεγαλύτερες επιχειρήσεις.

Στον *ιδιωτικό τομέα*, υπάρχει η «βασική» *άδεια μητρότητας* που διαρκεί 17 εβδομάδες (8 πριν και 9 μετά τον τοκετό) και είναι πλήρως αμειβόμενη (Kazassi & Karamessini, 2018). Ακολουθεί μια «ειδική» άδεια μητρότητας, πριν από την έναρξη χρήσης ευέλικτης εργασίας (μειωμένες ώρες ημερήσιας εργασίας), η οποία πλέον διαρκεί 9 μήνες (από 6 μήνες που ήταν μέχρι το 2022) και αμείβεται με τον κατώτατο μισθό. Ειδικότερα, ο Ν. 4997/2022 εισήγαγε την αύξηση της περιόδου ειδικής άδειας προστασίας μητρότητας από 6 σε 9 μήνες για τις μητέρες που εργάζονται ως υπάλληλοι ιδιωτικού τομέα. Η ρύθμιση αποσκοπεί στην εξίσωση της προστασίας στον ιδιωτικό τομέα με το Δημόσιο.

Η μητέρα δικαιούται να μεταφέρει έως και 7 μήνες της ειδικής άδειας μητρότητας στον πατέρα εάν απασχολείται στον ιδιωτικό τομέα. Η άδεια μητρότητας (τόσο η «βασική» όσο και η «ειδική») ασφαλίζεται πλήρως. Στη «βασική» άδεια δεν υπάρχει ευελιξία χρήσης. Στην «ειδική» άδεια, εάν ο γονέας, με τη συμφωνία του εργοδότη, ασκήσει το δικαίωμα να λάβει συνεχόμενο χρόνο εκτός εργασίας, αντί να εργάζεται μειωμένες ώρες, τότε η ειδική άδεια λαμβάνεται μετά από αυτή την άδεια.⁵⁰

Στον *δημόσιο τομέα*, η *άδεια μητρότητας* διαρκεί 5 μήνες (2 πριν και 3 μετά τον τοκετό), είναι πλήρως αμειβόμενη και χρηματοδοτείται από τη γενική φορολογία. Είναι υποχρεωτικό να λαμβάνεται ολόκληρη η άδεια. Ακολουθεί μια πλήρως αμειβόμενη γονική άδεια ανατροφής τέκνου διάρκειας 9 μηνών, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τον έναν ή και τους δύο γονείς εντός της εννεάμηνης περιόδου ως εναλλακτική επιλογή σε ένα σχήμα που επιτρέπει στους γονείς να εργάζονται μειωμένες ώρες. Η άδεια μητρότητας ασφαλίζεται πλήρως.

- *Ειδικό επίδομα μητρότητας για αυτοαπασχολούμενες και αγρότισσες*

Θεσπίστηκε το 2024 και είναι ισοδύναμο με τον ιδιωτικό τομέα. Το ποσό του επιδόματος είναι ίσο με τον ιδιωτικό τομέα, (κατώτατος μισθός για 9 μήνες, με δυνατότητα μερικής μεταφοράς και στον πατέρα).

- *Άδεια πατρότητας*

Ο Ν. 4808/2021 καθιέρωσε υποχρεωτική άδεια πατρότητας 14 εργάσιμων ημερών με αποδοχές, κατά τη γέννηση του τέκνου. Η άδεια μπορεί να ληφθεί είτε τμηματικά είτε συνολικά. Οι αποδοχές καταβάλλονται από τον εργοδότη, και δεν εξαρτώνται από προϋπηρεσία ή από την οικογενειακή κατάσταση. Στον ιδιωτικό τομέα υφίσταται τετράμηνη άδεια ανά παιδί για κάθε γονέα, ως ατομικό δικαίωμα που δεν μπορεί να

⁵⁰ Η επιλεξιμότητα στη «βασική» άδεια απαιτεί 200 ημέρες εργασίας. Όσον αφορά την «ειδική» άδεια, επιλέξιμες είναι οι ασφαλισμένες στο ΙΚΑ-ΕΤΑΜ με συμβάσεις ορισμένου ή αορίστου χρόνου.

μεταβιβαστεί. Για τους δύο πρώτους μήνες της γονικής άδειας καταβάλλεται επίδομα από τη ΔΥΠΑ (πλήρως ασφαλισμένο), ενώ οι υπόλοιποι δύο μήνες είναι άνευ αποδοχών από τον εργοδότη. Η άδεια μπορεί να ετεροχρονιστεί έως το όγδοο έτος της ηλικίας του παιδιού. Δικαιούχοι γονικής άδειας είναι όλοι οι εργαζόμενοι που έχουν συμπληρώσει ένα έτος στον παρόντα εργοδότη τους, ανεξαρτήτως σύμβασης.

Σημειώνεται ότι, παρότι η ελληνική νομοθεσία κινείται προς την κατεύθυνση της καθιέρωσης ατομικών και μη μεταβιβάσιμων δικαιωμάτων γονικής άδειας και άδειας πατρότητας, η συμφιλίωση οικογένειας και εργασίας παραμένει σημαντική πρόκληση. Η αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου προϋποθέτει ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικών συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής (ELIAMEP, 2025), στο οποίο οι γονικές άδειες αποτελούν ένα μόνο από τα αναγκαία εργαλεία.

Στον δημόσιο τομέα η γονική άδεια μπορεί να διαρκέσει έως πέντε χρόνια ανά γονέα. Η άδεια είναι ατομικό δικαίωμα που δεν μπορεί να μεταβιβαστεί. Δεν προβλέπεται αμοιβή, εκτός από την περίπτωση τριών ή περισσότερων παιδιών όπου τρεις μήνες της άδειας είναι αμειβόμενοι. Ένας εργαζόμενος μπορεί να χρησιμοποιήσει αυτή την άδεια εάν ο/η σύζυγός του/της δεν κάνει χρήση της άδειας φροντίδας παιδιού ταυτόχρονα.

Μέτρα συμφιλίωσης οικογενειακής ζωής με παροχή υπηρεσιών

Οι «Νταντάδες της Γειτονιάς» (Ν. 4837/2021) υλοποιήθηκαν πιλοτικά, σε επιλεγμένες περιοχές. Ο Ν. 5224/2025 τις επέκτεινε πανελλαδικά. Το πρόγραμμα «Νταντάδες της Γειτονιάς» βρίσκεται πλέον σε καθολική πανελλαδική εφαρμογή, επιδοτώντας τους γονείς με ποσά από €300 έως €500 μηνιαίως για το κόστος φύλαξης βρεφών και νηπίων ηλικίας από 2 μηνών έως 2,5 ετών. Σημαντική επίπτωση αυτού του μέτρου είναι ότι δίνει ευκαιρίες απασχόλησης για τις γυναίκες, (κυρίως) εφόσον επιθυμούν να παρέχουν αυτή την υπηρεσία.

Με τον ίδιο νόμο (4837/2021) θεσμοθετήθηκε ο «Προσωπικός Βοηθός για Άτομα με Αναπηρία» – ένα πρόσωπο που υποστηρίζει Άτομα με Αναπηρία, προκειμένου να διευκολύνει τις καθημερινές τους δραστηριότητες και να ενισχύσει την ανεξάρτητη διαβίωσή τους. Ο δικαιούχος ενισχύεται από βοηθό της επιλογής του. Μετά την ολοκλήρωση της πιλοτικής φάσης, το πρόγραμμα «Προσωπικός Βοηθός για Άτομα με Αναπηρία» εφαρμόζεται καθολικά από το 2025, μέσω 1.744 Προσωπικών Βοηθών.

Σχετικά με τη μακροχρόνια φροντίδα, το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» ξεκίνησε πιλοτικά το 1997 σε επίπεδο δήμων, με τον διττό στόχο την παροχή κατ' οίκον μακροχρόνιας φροντίδας σε ηλικιωμένα άτομα και άτομα με προβλήματα υγείας ή αναπηρίες, αλλά και την ελάφρυνση όσων προσέφεραν

αυτές τις υπηρεσίες. Ο θεσμός είχε να αντιμετωπίσει πλήθος εμποδίων με πιο σημαντικό την απουσία τακτικής πηγής χρηματοδότησης. Η απόκλιση από τον αρχικό σχεδιασμό είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση σημαντικού χάσματος φροντίδας (Tinios, 2017). Υλοποιείται από τους δήμους και περιλαμβάνει υπηρεσίες κοινωνικής εργασίας, νοσηλευτικής και οικιακής βοήθειας, με σκοπό την υποστήριξη της παραμονής των δικαιούχων στο οικείο τους περιβάλλον.

Δικαιούχοι είναι ηλικιωμένοι που δεν μπορούν να αυτοεξυπηρετηθούν πλήρως, καθώς και Άτομα με Αναπηρία, ανεξαρτήτως ηλικίας, τα οποία αξιολογούνται από κοινωνικούς λειτουργούς ως προς τις ανάγκες φροντίδας τους. Η επιλογή των δικαιούχων βασίζεται σε κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια, όπως η έλλειψη οικογενειακής υποστήριξης, η χαμηλή εισοδηματική κατάσταση και το ότι δεν διαμένουν σε ιδρύματα ή μονάδες φροντίδας. Σημειώνεται ότι η εύρυθμη λειτουργία συστήματος βοήθειας στο σπίτι αποτελεί νευραλγικό κόμβο στην ανταπόκριση της πρόκλησης της γήρανσης του πληθυσμού. Το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» ήταν, σε εμβρυακή μορφή, μια προσπάθεια εισαγωγής του θεσμού στην Ελλάδα, αλλά δυστυχώς δεν έτυχε της απαιτούμενης σημασίας, με αποτέλεσμα το θέμα της μακροχρόνιας φροντίδας να δεσπόζει στις προκλήσεις για το μέλλον που εξετάζει το επόμενο κεφάλαιο.

Γυναίκες σε θέσεις λήψης αποφάσεων

Ο Ν. 4706/2020 εισήγαγε μεταρρυθμίσεις για την εταιρική διακυβέρνηση: αύξηση της εκπροσώπησης των γυναικών στα διοικητικά συμβούλια εισηγμένων εταιρειών (πρέπει να διασφαλίζουν ότι τουλάχιστον το 25% των μελών των διοικητικών τους συμβουλίων είναι γυναίκες). Οι εταιρείες υποχρεώνονται να ενσωματώσουν αυτή την ποσόστωση στις πρακτικές διακυβέρνησής τους και να αναφέρουν την κατανομή κατά φύλο ως μέρος των αποκαλύψεών τους για την εταιρική διακυβέρνηση. Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε στο 33% με τον Ν. 5178/2025.

Ο Ν. 4604/2019 καθιέρωσε ποσόστωση 40% στις λίστες υποψηφίων στις βουλευτικές εκλογές και στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, για κάθε εκλογική περιφέρεια χωριστά. Ωστόσο, παρά την αύξηση του αριθμού των υποψηφίων, δεν παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση γυναικών που εξελέγησαν στις εθνικές εκλογές του Ιουλίου 2019 και του Ιουνίου 2023.

Νομική αναγνώριση ταυτότητας φύλου και θέσπιση ποσοστώσεων στην Ελλάδα

Ο Ν. 4491/2017 καθιέρωσε το δικαίωμα κάθε ατόμου να αναγνωρίζεται νομικά σύμφωνα με την ταυτότητα φύλου που προσδιορίζει, χωρίς να απαιτείται ιατρική επέμβαση ή διάγνωση. Ταυτότητα φύλου ορίζεται ως ο εσωτερικός τρόπος με τον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται και εκφράζει το φύλο του, ανεξάρτητα από το φύλο που καταχωρήθηκε κατά τη γέννησή του. Η μεταβολή του φύλου πραγματοποιείται με δικαστική απόφαση και αφορά την αλλαγή στοιχείων στα δημόσια έγγραφα (όνομα, φύλο, κ.λπ.), μεταξύ των δύο δυαδικών κατηγοριών: άνδρας και γυναίκα. Σημειώνεται ότι προκύπτει ένα ζήτημα εφαρμογής των ποσοστώσεων που δεν έχουν, έως τώρα, προβλέψει μη-δυαδική ταυτότητα φύλου.

Τέλος, με τον Ν. 4589/2019, έχουν συσταθεί και λειτουργούν σε όλα τα πανεπιστήμια της χώρας Επιτροπές Ισότητας των Φύλων (ΕΙΦ), ως συμβουλευτικά όργανα των Συγκλήτων και των Διοικήσεων των Σχολών και των Τμημάτων των πανεπιστημίων. Ο ρόλος τους αναβαθμίστηκε με τον Ν. 4957/2022 (οπότε μετονομάστηκαν σε Επιτροπές Ισότητας Φύλων και Καταπολέμησης Διακρίσεων – ΕΙΦΚΔ),⁵¹ ενώ ο Ν. 5019/2023 επεκτείνει τις ΕΙΦΚΔ και σε ερευνητικά κέντρα.

Αν οι Ένοπλες Δυνάμεις θεωρηθούν ως «το τελευταίο οχυρό», ο Ν. 5265/2026 εισάγει, τη δυνατότητα εθελοντικής στράτευσης των γυναικών στον στρατό, καθορίζοντας τους όρους κατάταξης, υπηρεσίας και τα σχετικά δικαιώματα.

⁵¹ Η νέα ονομασία είναι περισσότερο συμπεριληπτική, καθώς μπορεί να χωρέσει και ΛΟΑΤΚΙΑ+ άτομα.

3.4. Θεσμικοί μηχανισμοί της ισότητας φύλων στην Ελλάδα

Τρία άρθρα του Συντάγματος (4, 22 και 116) κατοχυρώνουν την αρχή της ισότητας των φύλων, απαιτώντας μάλιστα την προώθηση της πραγματικής ισότητας μέσω θετικών μέτρων υπέρ των γυναικών, όταν αυτό κρίνεται αναγκαίο. Η συνταγματική προτροπή έχει μεταφραστεί και σε θεσμικούς μηχανισμούς για την ισότητα των φύλων.

Βασικό θεσμικό μηχανισμό για την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα αποτελεί η Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ), που ιδρύθηκε το 1985 και υπήρξε, μέχρι τον Ιούλιο του 2019, ο κεντρικός κυβερνητικός φορέας που ήταν υπεύθυνος για τον σχεδιασμό, την εφαρμογή και την παρακολούθηση της πολιτικής ισότητας των φύλων, λειτουργώντας ως Γενική Γραμματεία, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εσωτερικών. Μετά από μετονομασίες και μετεγκαταστάσεις, σήμερα το αντικείμενο αυτό καλύπτεται από τη Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΓΓΙΑΔ), υπό την εποπτεία του Υπουργείου Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας. Τη μεταφορά ακολούθησε και το –ιδρυθέν το 1994– Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ).

Παράλληλα, ο Ν. 4604/2019 όρισε μηχανισμούς για την προώθηση της ισότητας και την καταπολέμηση της έμφυλης βίας σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης:

- Αναβαθμίστηκαν οι Περιφερειακές Επιτροπές Ισότητας των Φύλων, ενώ σε κάθε περιφέρεια ιδρύθηκαν Αυτοτελή Γραφεία Ισότητας των Φύλων, υπαγόμενα στον περιφερειάρχη.
- Εισήχθη η υποχρεωτική σύσταση Δημοτικής Επιτροπής Ισότητας των Φύλων σε κάθε δήμο.
- Σε κάθε Υπουργείο προβλέφθηκε η ίδρυση Γραφείου Ισότητας των Φύλων.
- Συστάθηκε το Εθνικό Συμβούλιο Ισότητας των Φύλων (ΕΣΙΦ), συλλογικό γνωμοδοτικό όργανο που υπάγεται στη Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Υπουργείου Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας.

Συνοψίζοντας τη συζήτηση, οι πολιτικές για την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα θεωρούνται από πολλούς επιτυχία, ένα από τα success stories της Μεταπολίτευσης. Πράγματι, από το 1980 σημειώθηκε σημαντική πρόοδος στη νομοθεσία για την απασχόληση, την οικογένεια, την κοινωνική ασφάλιση και άλλους τομείς. Ωστόσο, αυτή η κινητικότητα βασιζόταν σε μια απλουστευτική κατανόηση τόσο της έμφυλης ισότητας όσο και της κοινωνίας που επιχειρούσε να επηρεάσει. Έτσι, επικεντρώθηκε κυρίως σε νομοθετικές αλλαγές που δεν στηρίζονταν σε μια στέρεη ανάλυση της πραγματικής θέσης των γυναικών στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Η επισκόπηση που επιχειρήσαμε σε αυτό το κεφάλαιο θέτει ένα ερώτημα προς προβληματισμό: *υπήρξε ενεργό κοινωνικό αίτημα για ισότητα ή ήταν κυρίως επιβαλλόμενη προσαρμογή για να «πιάνουμε τις προδιαγραφές» της Ευρωπαϊκής Ένωσης;*

Η κοινωνία και οι νομοθέτες επιχείρησαν να αναμετρηθούν με υψηλούς και δύσκολους στόχους. Σε πρώτη φάση και μέσα στο κλίμα της δημοκρατικής ευφορίας της Μεταπολίτευσης, εμπεδώθηκε η αντίληψη ότι το αίτημα της έμφυλης ισότητας απευθύνεται αποκλειστικά «σε άλλους»: στην κυβέρνηση, το Δημόσιο, τους εργοδότες, το ΝΑΤΟ («Θέλουμε ειρήνη για τα παιδιά μας»). Αφού υπήρχε παραλήπτης, θα υπήρχε και λύση. Όσο πλήθαιναν οι νομοθετικές πρωτοβουλίες, όσο εξειδικεύονταν οι στόχοι, όσο συνδέονταν μεταξύ τους οι διαφορετικές εκδοχές έμφυλης ανισότητας, άρχισε να ωριμάζει μια περισσότερο σύνθετη αντίληψη του έμφυλου ζητήματος. Με τη διεύρυνση της θεματικής να αγγίζει την προσωπική ζωή, την ισορροπία στο εσωτερικό της οικογένειας, την κατανομή του χρόνου της φροντίδας, την έμφυλη βία, την ταυτότητα φύλου και τη διαθεματική διάσταση των έμφυλων ανισοτήτων (παράγοντες που σωρεύουν διακρίσεις και τις πολλαπλασιάζουν), έγινε σταδιακά αντιληπτό ότι οι πολιτικές ενίσχυσης της έμφυλης ισότητας είχαν και έχουν πολλαπλούς παραλήπτες (μερικοί από τους οποίους δεν είναι «οι άλλοι» αλλά «οι δικοί»). Και σε αυτό το οικείο πεδίο, οι λύσεις είναι περισσότερο δύσκολες και απαιτητικές.

Οι πολιτικές για την ενίσχυση της έμφυλης ισότητας στην Ελλάδα της τελευταίας 50ετίας κινήθηκαν σε μια διαδρομή που αρχικά αναγνώριζε την ισότητα ως δικαίωμα και σταδιακά άρχισε να την αντιλαμβάνεται ως ατομικό διακύβευμα. Η έννοια του φύλου εμπλουτίστηκε με διαστάσεις για τις οποίες δεν μιλούσε κανείς πριν από 30 χρόνια. Ήταν μια δύσκολη διαδρομή που, ευτυχώς, διανύθηκε μέσα στην κοίτη του προβληματισμού της ΕΕ και των συντονισμένων προσπάθειών της.

Οι φορείς χάραξης πολιτικής στη χώρα μας έμαθαν γρήγορα την τεχνική των συνδυασμένων κριτηρίων χρηματοδότησης των ευρωπαϊκών ταμείων. Έμαθαν ότι ορισμένα «κουτάκια» έπρεπε να γεμίσουν με πληροφορία. Και συχνά γέμιζαν. Αυτό που φαίνεται να συνέβη, δηλαδή, είναι ότι η ισότητα των φύλων έγινε αντιληπτή ως ένας τρόπος να ενταχθούμε ουσιαστικά

στην ευρωπαϊκή κοινωνία. Ο στόχος αυτός ήταν ορθός και ευγενής, είχε όμως και μικρο-συμφεροντολογικές διαστάσεις και απλουστεύσεις. Στα χρόνια της μετριοπάθειας αντιλαμβανόμαστε ότι, παρά την αναμφισβήτητη πρόοδο στην έμφυλη ισότητα, η ανάγκη για στοχευμένες και συνεκτικές πολιτικές, και όχι μόνο νέους νόμους και θεσμούς, παραμένει επιτακτική. Πρώτον, διότι η πρόοδος που σημειώθηκε δεν κάλυψε ολόκληρο το αναγκαίο εύρος μετασχηματισμών, αφήνοντας ακόμη ανοιχτά πεδία ανισοτήτων και αποκλεισμών (βλ. **Ενότητα 2.3**). Δεύτερον, επειδή η ίδια η εξέλιξη των κοινωνικών, οικονομικών και θεσμικών συνθηκών (βλ. **Ενότητες 4.3, 4.4 και 4.5**) διεύρυνε τόσο τις ανάγκες όσο και τα πεδία στα οποία απαιτούνται νέες ή αναθεωρημένες πολιτικές παρεμβάσεις.

3.5. Κατευθύνσεις για μελλοντικές πολιτικές προς την έμφυλη ισότητα

Τις τελευταίες δεκαετίες, έχει σίγουρα σημειωθεί σημαντική πρόοδος στη θέσπιση πολιτικών για την ισότητα των φύλων – αν και θα μπορούσε να υπάρξει και περαιτέρω ενίσχυση της προσπάθειας αυτής. Πού βρισκόμαστε σήμερα; Τι θα μπορούσε να γίνει επιπλέον; Στις παραγράφους που ακολουθούν εντοπίζουμε κρίσιμες πτυχές έμφυλων ανισοτήτων που επιμένουν παρά τις προσπάθειες. Θα επανέλθουμε σε αυτές στο πέμπτο και καταληκτικό κεφάλαιο (Αντί επιλόγου), με έναν πίνακα ο οποίος συγκεντρώνει μια σειρά από πιθανές παρεμβάσεις για τα σημεία αυτά (**Πίνακας 11**).

Τελικά, υπάρχουν σήμερα πολιτικές που είναι αναγκαίες προκειμένου να ενισχυθεί η έμφυλη ισότητα στην Ελλάδα, και σε ποιους τομείς; Οι μεγαλύτερες εκκρεμότητες που εξακολουθούν να επηρεάζουν την έμφυλη ισότητα εντοπίζονται στην αγορά εργασίας. Παρά τις πρόσφατες βελτιώσεις, η απασχόληση των γυναικών παραμένει σημαντικά χαμηλότερη⁵² από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, με έντονες έμφυλες ανισότητες τόσο στα ποσοστά απασχόλησης όσο και ανεργίας. Οι επίμονες αυτές ανισότητες καθιστούν αναγκαίες τις στοχευμένες πολιτικές για τη διεύρυνση των ευκαιριών απασχόλησης, την ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας και την αντιμετώπιση διαρθρωτικών εμποδίων, όπως οι δημογραφικές πιέσεις και η χαμηλή παραγωγικότητα.

Πέραν, όμως, της αγοράς εργασίας, τα θέματα φύλου στην Ελλάδα εξακολουθούν να υστερούν και σε άλλους τομείς, μεταξύ των οποίων, η καταπολέμηση της έμφυλης βίας, η άρση των στερεοτύπων στην εκπαίδευση, η εξασφάλιση επαρκών και προσβάσιμων υπηρεσιών μακροχρόνιας φροντίδας, η ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις ευθύνης και ηγεσίας, καθώς και η πλήρης εφαρμογή της ισχύουσας εθνικής και ευρωπαϊκής νομοθεσίας για την ισότητα. Τέλος, πολιτικές παρεμβάσεις είναι απαραίτητες προκειμένου οι δημογραφικές τάσεις της μακροβιότητας να μην εκδικηθούν τις κατακτήσεις των γυναικών, αλλά να τις ενισχύσουν.

⁵² Στην «Έκθεση Πισσαρίδη» αναφέρεται ότι μέρος του χάσματος φύλου στην απασχόληση οφείλεται στο γεγονός ότι η γυναικεία εργασία συχνά δεν δηλώνεται. Αυτό αναμφίβολα ίσχυε στο παρελθόν, αλλά δεν υπάρχει τρόπος να πιστοποιηθεί το εύρος του φαινομένου στις μέρες μας. Οποσδήποτε, σταδιακά περνούν «στο φως» κάποια τμήματα της παραγωγικής δραστηριότητας που παλαιότερα ήταν στη σκιά (Pissarides et al., 2023).

Αγορά εργασίας

Ξεκινώντας από την αγορά εργασίας, το χάσμα φύλου στο ποσοστό απασχόλησης παραμένει ζήτημα προς επίλυση, καθώς συνδέεται με την οικονομική ανεξαρτησία ανδρών και γυναικών (βλ. ακόλουθο **Πίνακα 7**).

Η Ελλάδα παρουσίαζε το δεύτερο χαμηλότερο ποσοστό απασχόλησης γυναικών ηλικίας 20-64 ετών (59,9%) μεταξύ όλων των κρατών-μελών της ΕΕ-27 το 2024. Το ίδιο έτος, το χάσμα φύλου στο ποσοστό απασχόλησης των ατόμων ηλικίας 20-64 ετών ανερχόταν σε 18,8 ποσοστιαίες μονάδες στη χώρα μας, καταγράφοντας τη δεύτερη υψηλότερη τιμή μεταξύ των κρατών-μελών και σχεδόν διπλάσια σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ΕΕ-27 (10 ποσοστιαίες μονάδες). Επιπλέον, η Ελλάδα εξακολουθεί να καταγράφει το δεύτερο μεγαλύτερο **χάσμα φύλου στο ποσοστό απασχόλησης μεταξύ των ατόμων ηλικίας 55-64 ετών** (22,5 ποσοστιαίες μονάδες) το 2024.

Το **χάσμα φύλου στο ποσοστό απασχόλησης** εμφανίζεται ακόμη πιο έντονο (και με σταθερή αύξηση την περίοδο 2021-2024) **στον μεταναστευτικό πληθυσμό ηλικίας 15-64 ετών**, φτάνοντας το επίπεδο των 39,7 ποσοστιαίων μονάδων το 2024. Η Ελλάδα καταγράφει επίσης το μεγαλύτερο **χάσμα φύλου στο ποσοστό ανεργίας** στην ΕΕ-27 (**-4,8** ποσοστιαίες μονάδες το 2024) αλλά και το υψηλότερο **ποσοστό ανεργίας** για τις γυναίκες ηλικίας 15-74 ετών (12,8% το 2024). Η σταθερή βελτίωση του ποσοστού ανεργίας τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών στη χώρα την περίοδο 2021-2024 δεν ήταν αρκετή ώστε να ανατρέψει την αρνητική αυτή εικόνα.

Τα παρατηρούμενα υψηλά έμφυλα χάσματα στην αγορά εργασίας οφείλονται τόσο στην (εμποδιζόμενη) *προσφορά* εργασίας εκ μέρους των γυναικών, όσο και σε προβλήματα ζήτησης της εργασίας τους. Σημαντικοί παραμένουν οι περιορισμοί συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση: η άνιση κατανομή των οικογενειακών ευθυνών, η έλλειψη επαρκών υποδομών φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων, καθώς και η δυσκολία εξεύρεσης ευέλικτων μορφών εργασίας δημιουργούν αντικειμενικά εμπόδια στην απασχόληση των γυναικών. Κρίσιμο θέμα αποτελεί η ανυπαρξία ή η χαμηλή διαθεσιμότητα ευέλικτων μορφών εργασίας που διευρύνουν το πεδίο επιλογής των γυναικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ολλανδία, οι μπτέρες απασχολούνται με μερική απασχόληση και έτσι διατηρούν ενεργό σχέση με την απασχόληση, στην Ελλάδα εγκαταλείπουν την αγορά όταν τα παιδιά είναι μικρά και αδυνατούν ή δυσκολεύονται να επανέλθουν.

Βεβαίως, σημασία έχει και η *ζήτηση για εργασία* γυναικών που επηρεάζεται από στερεότυπα φύλου, εργοδοτικές προκαταλήψεις και διαρθρωτικές ανισότητες. Κρίσιμο θέμα είναι το πώς υπερνικάται η (λανθασμένη) πεποίθηση ότι οι γυναίκες έχουν χαμηλότερη παραγωγικότητα ή δεν είναι «σοβαροί» εργαζόμενοι. Οι γυναίκες συχνά δυσκολεύονται να φτάσουν σε θέσεις

ευθύνης ή σε καλύτερα αμειβόμενους κλάδους, ενώ οι διαφορές στους μισθούς και οι δυσκολίες επαγγελματικής εξέλιξης αποδυναμώνουν τα κίνητρα συμμετοχής τους. Συνεπώς, η ενίσχυση της γυναικείας απασχόλησης προϋποθέτει μια συνδυαστική πολιτική προσέγγιση που να στοχεύει τόσο στην τόνωση της προσφοράς όσο και στη βελτίωση των συνθηκών ζήτησης εργασίας.

Όσον αφορά το μισθολογικό χάσμα, η Ελλάδα έχει υιοθετήσει κάποια θεσμικά μέτρα (Ν. 5316/2026), που εισάγουν τη μισθολογική διαφάνεια, την ενίσχυση της εφαρμογής της αρχής της ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας και την αποτελεσματικότερη προστασία από τις μισθολογικές διακρίσεις, ενώ ενισχύθηκαν και οι φορείς ισότητας. Η πρόκληση για τα επόμενα χρόνια δεν αφορά πλέον τόσο το νομικό πλαίσιο, αλλά την αποτελεσματική εφαρμογή του. Αυτή προϋποθέτει την ανάπτυξη αξιόπιστων μηχανισμών συλλογής και δημοσιοποίησης δεδομένων για το χάσμα φύλου στους μισθούς και την παράλληλη ενίσχυση των ελεγκτικών μηχανισμών.

Πίνακας 7. Δείκτες Αγοράς Εργασίας (Ελλάδα, 2021 & 2024 και ΕΕ, 2024)

Δείκτες Αγοράς Εργασίας		Ελλάδα					ΕΕ-27
		2021	2022	2023	2024	Κατάταξη 2024	2024
Ποσοστό απασχόλησης, 20-64 ετών	Άνδρες	72,5%	76,9%	77,4%	78,7%	19	80,8%
	Γυναίκες	52,7%	55,9%	57,6%	59,9%	26	70,8%
	Χάσμα φύλου	19,8 π.μ.	21 π.μ.	19,8 π.μ.	18,8 π.μ.	2	10 π.μ.
Ποσοστό απασχόλησης, 15-24 ετών	Άνδρες	15,6%	19%	20,2%	20,2%	27	37,1%
	Γυναίκες	11,1%	13,1%	16,3%	16,8%	24	32,7%
	Χάσμα φύλου	4,5 π.μ.	5,9 π.μ.	3,9 π.μ.	3,4 π.μ.	15	4,4 π.μ.
Ποσοστό απασχόλησης, 25-54 ετών	Άνδρες	80,8%	84,8%	85%	86,4%	21	87,3%
	Γυναίκες	61,3%	65%	66,1%	67,9%	26	77,7%
	Χάσμα φύλου	19,5 π.μ.	19,8 π.μ.	18,9 π.μ.	18,5 π.μ.	2	9,6 π.μ.
Ποσοστό απασχόλησης, 55-64 ετών	Άνδρες	60,7%	65,4%	66,8%	69,2%	18	71,4%
	Γυναίκες	37,3%	39,9%	42,8%	46,7%	24	59,3%
	Χάσμα φύλου	23,4 π.μ.	25,5 π.μ.	24 π.μ.	22,5 π.μ.	2	12,1 π.μ.
Ποσοστό απασχόλησης, μεταναστευτικός πληθυσμός 15-64 ετών	Άνδρες	71,6%	76,5%	79,3%	80,6%	11	74,3%
	Γυναίκες	37,4%	39,6%	41,9%	40,9%	25	56,3%
	Χάσμα φύλου	34,2 π.μ.	36,9 π.μ.	37,4 π.μ.	39,7 π.μ.	3	18 π.μ.
Ποσοστό ανεργίας, 15-74 ετών	Άνδρες	11,4%	9,3%	8,5%	8%	4	5,7%
	Γυναίκες	18,9%	16,4%	14,3%	12,8%	1	6,2%
	Χάσμα φύλου	-7,5 π.μ.	-7,1 π.μ.	-5,8 π.μ.	-4,8 π.μ.	27	-0,5 π.μ.

Σημείωση: π.μ. = ποσοστιαίες μονάδες

Πηγή: EUROSTAT (Ερευνα Εργατικού Δυναμικού), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Έμφυλη βία

Η αύξηση των γυναικοκτονιών αποδεικνύει πως η αντιμετώπιση της έμφυλης βίας, η ισχυρότερη νομική αναγνώριση και η ενίσχυση των μηχανισμών πρόληψης και προστασίας παραμένουν προτεραιότητες. Έτσι, καθίσταται κρίσιμη η *πλήρης και ουσιαστική εφαρμογή της Οδηγίας (ΕΕ) 2024/1385* σχετικά με την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, η οποία εισάγει ενιαίο ευρωπαϊκό πλαίσιο για την πρόληψη, την ποινική αντιμετώπιση και τη στήριξη των θυμάτων.

Η ευρωπαϊκή αυτή Οδηγία αποσκοπεί στην καταπολέμηση της έμφυλης βίας, συμπεριλαμβανομένων και των σύγχρονων διαδικτυακών μορφών της, όπως η διαδικτυακή παρακολούθηση (*cyberstalking*), η σεξουαλική κακοποίηση μέσω εικόνων ή εκδικητική πορνογραφία (*revenge porn*) και η ψηφιακή παρενόχληση (*digital harassment*). Η Ελλάδα την έχει μερικώς υιοθετήσει (Ν. 5172/2025), ποινικοποιώντας ορισμένες από αυτές τις συμπεριφορές και εισάγοντας προστατευτικά μέτρα όπως η ηλεκτρονική επιτήρηση (*electronic monitoring*). Ωστόσο, βασικά στοιχεία –όπως η υποδομή στήριξης θυμάτων, οι στρατηγικές πρόληψης, η εκπαίδευση επαγγελματιών και ο συντονισμένος μηχανισμός εφαρμογής– εκκρεμούν.

Τα τελευταία χρόνια, έχουν πραγματοποιηθεί πολλές εκστρατείες ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης των γυναικών-θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας. Σε συνδυασμό με το ελληνικό κίνημα #MeToo, μετά το 2021, καθώς και με την ανάπτυξη υποστηρικτικών μηχανισμών, αναπτύχθηκε, αφενός, μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση των γυναικών σχετικά με τις ενέργειες στις οποίες μπορούν να προβούν, και αφετέρου, μεγαλύτερη τάση αναφοράς περιστατικών ενδοοικογενειακής βίας. Παρά ταύτα, όπως δείχνει ο **Πίνακας 8**, το 2021, η Ελλάδα είχε το 12ο υψηλότερο ποσοστό γυναικών-θυμάτων που δεν γνώριζαν την ύπαρξη δωρεάν νομικής βοήθειας (65,1%) –αν και βρίσκεται κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ-27–, καθώς και το 7ο υψηλότερο ποσοστό γυναικών-μη θυμάτων που δεν γνώριζαν την ύπαρξη δωρεάν νομικής βοήθειας (69,5%).

Πίνακας 8. Δείκτες Έμφυλης Βίας (Ελλάδα και ΕΕ, 2021)

Δείκτες Έμφυλης Βίας	Ελλάδα 2021	Κατάταξη 2021	ΕΕ-27 2021
Ποσοστό γυναικών-θυμάτων που δεν γνώριζαν την ύπαρξη δωρεάν νομικής βοήθειας	65,1%	12	67,8%
Ποσοστό γυναικών-μη θυμάτων που δεν γνώριζαν την ύπαρξη δωρεάν νομικής βοήθειας	69,5%	7	64,8%

Πηγή: Eurostat (Gender Based Violence).

Συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

Η ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας προϋποθέτει τη *συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής*. Οι γυναίκες ακόμα και σήμερα επωμίζονται δυσανάλογα μεγάλο μερίδιο της φροντίδας σπιτιού και οικογένειας, γεγονός που δυσκολεύει σημαντικά τόσο την καθημερινότητα τους, όσο και τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας. Οι πολιτικές που προτείνονται για τη στήριξη και ενίσχυση των γυναικών στον εργασιακό τομέα θα πρέπει, συνεπώς, να λαμβάνουν υπόψη όχι μόνο τις ειδικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην αγορά εργασίας (π.χ. έμφυλες διακρίσεις στις προσλήψεις, χάσμα στις αμοιβές) αλλά και τα τεκταινόμενα στην ιδιωτική τους ζωή. Για τη στήριξη και των δυο πτυχών –οικογένειας και εργασίας– απαιτούνται τόσο πρωτοβουλίες στον εργασιακό τους βίο, όσο και ελάφρυνσή τους από τις υποχρεώσεις της μη αμειβόμενης εργασίας στο σπίτι.

Εδώ έχουν σημαντικό ρόλο οι γονικές άδειες. Όμως, δεν υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα για τους τρόπους που αξιοποιούνται οι διάφοροι τύποι άδειας. Οι στατιστικές της Αρχής Επιθεώρησης Εργασίας για τους εργαζόμενους του ιδιωτικού τομέα καταγράφουν τα άτομα σε άδεια ανά φύλο· ωστόσο, δεν υπάρχουν πληροφορίες σχετικά με το πόσοι δικαιούνται μεν, πλην όμως δεν εξασκούν το δικαίωμά τους. Επιπλέον, αυτές οι στατιστικές συλλέγονται στο πλαίσιο της νομοθεσίας περί ίσης μεταχείρισης και δεν αναφέρονται στην αξιοποίηση αδειών που εφαρμόζονται αποκλειστικά σε μητέρες. Όσον αφορά τις άδειες όπου και οι δύο γονείς έχουν δικαιώματα, είναι οι μητέρες που χρησιμοποιούν κατά συντριπτική πλειοψηφία την άδεια.

Υπάρχει η άποψη ότι οι ατομικές, μη μεταβιβάσιμες και επαρκώς αμειβόμενες γονικές άδειες για τους πατέρες αποτελούν σημαντικό εργαλείο για τη μείωση της «τιμωρίας της μητρότητας» (OECD, 2023). Τούτο επιτυγχάνεται επειδή ενισχύουν τη συμμετοχή των ανδρών στη φροντίδα των παιδιών και συμβάλλουν σε μια πιο ισότιμη κατανομή των οικογενειακών ευθυνών. Ωστόσο, οι γονικές άδειες αποδίδουν καλύτερα όταν εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικών συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής (ELIAMER, 2025), το οποίο περιλαμβάνει επαρκή οικονομική στήριξη των γονέων, προσβάσιμες υπηρεσίες παιδικής φροντίδας, ευέλικτες μορφές εργασίας και παρεμβάσεις που ενθαρρύνουν την ισότιμη συμμετοχή των δύο γονέων στις ευθύνες φροντίδας.

Συνεπώς, κατευθύνσεις νέων πολιτικών για την ενίσχυση της ισορροπίας οικογένειας και επαγγελματικής ζωής θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν:

- Ενίσχυση των κινήτρων για τη χρήση της γονικής άδειας από τους πατέρες.

- Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση για τα δικαιώματα γονικών και οικογενειακών αδειών.
- Ευέλικτες ρυθμίσεις εργασίας και ωραρίων, με γνώμονα ανάγκες φροντίδας.
- Στήριξη σε εργαζόμενους που φροντίζουν παιδιά, ηλικιωμένους ή Άτομα με Αναπηρίες.
- Δίκαιη και διαφανής κατανομή του εργασιακού φόρτου, με πρόβλεψη για τις οικογενειακές υποχρεώσεις κάθε εργαζομένου.
- Διευκόλυνσης επανένταξης όσων επιστρέφουν από γονική άδεια ή διακοπή σταδιοδρομίας.

Εκπροσώπηση των γυναικών στην ηγεσία και στα κέντρα λήψης αποφάσεων

Η εκπροσώπηση των γυναικών στην ηγεσία και στα κέντρα λήψης αποφάσεων παραμένει περιορισμένη, καθώς οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται στην κυβέρνηση και σε δημόσιους θεσμούς. Επιπλέον, τα κενά στην εφαρμογή της υφιστάμενης νομοθεσίας για την ισότητα και η ανάγκη για αποτελεσματικότερες διεθνείς συνεργασίες –ιδίως σε σχέση με τις μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές– αναδεικνύουν την ανάγκη να ενισχυθεί η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου, καθώς και η υιοθέτηση διαθεματικών/διατομεακών προσεγγίσεων. Πρωτοβουλίες για την εκπροσώπηση γυναικών σε θέσεις λήψης αποφάσεων θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν:

- Θεσμοθέτηση προγραμμάτων κατάρτισης και ευαισθητοποίησης για στελέχη επιχειρήσεων και οργανισμών, με στόχο την αντιμετώπιση της μεροληψίας στις διαδικασίες επιλογής και την ενίσχυση της ισότητας των φύλων στην ηγεσία.
- Διασφάλιση της πλήρους εφαρμογής των νομικά κατοχυρωμένων ποσοτώσεων στη σύνθεση διοικητικών και συμβουλευτικών οργάνων, με μηχανισμούς παρακολούθησης και λογοδοσίας για τη διατήρηση ισόρροπης συμμετοχής γυναικών και ανδρών.

Καταπολέμηση των έμφυλων στερεοτύπων

Απαραίτητο είναι, επίσης, να μην παραβλέπεται η σημασία των έμφυλων ιδεολογιών και στερεοτύπων. Λόγω αυτών, οι γυναίκες έρχονται αντιμέτωπες με την προσδοκία ότι είναι οι ίδιες υπεύθυνες για τη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας, πράγμα που παρεμποδίζει την εργασιακή τους ζωή. Οι ίδιες παραδοσιακές προσδοκίες των ρόλων δηλητηριάζουν και την

επαγγελματική τους πορεία και εξέλιξη, η οποία ανακόπτεται, ειδικά όταν πρόκειται για την *ανάληψη θέσεων ηγεσίας*.

Μια σημαντική διάσταση της ιεραρχίας φύλου στα επαγγέλματα και τις αμοιβές συχνά αποδίδεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες εξειδικεύονται σε δραστηριότητες και τομείς που δεν αποδίδουν υψηλούς μισθούς. Οι γυναίκες αποτελούν τη μειοψηφία στους τομείς Επιστήμης, Τεχνολογίας, Μηχανικής και Μαθηματικών (Science, Technology, Engineering, and Mathematics – STEM), τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην απασχόληση. Τα πιο πρόσφατα στοιχεία για την ισότητα των φύλων στην Έρευνα και Καινοτομία στην Ευρώπη παρουσιάζονται στην έκδοση «She Figures 2024». Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, το 2021 στην Ελλάδα οι γυναίκες αντιπροσώπευαν το 30% των αυτοαπασχολούμενων επαγγελματιών στους τομείς Επιστήμης & Μηχανικής και Τεχνολογίας Πληροφορικής & Επικοινωνιών. Το ποσοστό αυτό είναι κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο (25,4%), και η Ελλάδα κατατάσσεται 6η μεταξύ 22 κρατών-μελών της ΕΕ.

Η αντιμετώπιση των διακρίσεων εις βάρος των γυναικών έχει πολλές διαστάσεις. Η χαμηλή εκπροσώπηση των γυναικών σε σπουδές πληροφορικής τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά και η αναπαραγωγή στερεοτύπων φύλου στα σχολικά βιβλία (Gounias & Alexoroulos, 2018· Papadakis, 2018) υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στους παράγοντες που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις και τους στόχους των μαθητών/τριών Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας και Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Πολιτικές έμφυλης ισότητας στην εποχή της μακροβιότητας

Οι δημογραφικές αλλαγές και η μακροβιότητα, σε συνδυασμό με μετασχηματισμούς που έλαβαν χώρα τις προηγούμενες δεκαετίες, διαμόρφωσαν ένα μεταβαλλόμενο πλαίσιο προτεραιοτήτων, αναφορικά με τη διασύνδεση φύλου και γήρανσης (Λυμπεράκη κ.ά., 2023):

- Από το 2020 και κατά την τρέχουσα δεκαετία, η ταχύτερα αυξανόμενη ηλικιακή ομάδα είναι οι νέοι συνταξιούχοι, οι «νέοι ηλικιωμένοι», ηλικίας 65-74 ετών. Έχοντας αποχωρήσει από την αγορά εργασίας, δίνουν προτεραιότητα στη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή και την ενεργό γήρανση. Η δυνατότητα διεύρυνσης της συνεισφοράς τους αποτελεί κύρια αναζήτηση παγκοσμίως.
- Μετά το 2030, η ταχύτερα αυξανόμενη ηλικιακή ομάδα θα είναι οι «μεγαλύτεροι ηλικιωμένοι», άνω των 75 ετών. Η βασική ανησυχία της ομάδας αυτής αφορά την αυτονομία και την αυτοεξυπηρέτηση. Κρίσιμο ζητούμενο είναι η βελτίωση της *ποιότητας* της μακροβιότητας και η λειτουργία αξιόπιστων συστημάτων μακροχρόνιας φροντίδας.

Οι συντάξεις, η υγεία και η μακροχρόνια φροντίδα δεν αποτελούν στεγανά διαχωρισμένα πεδία πολιτικής. Πρέπει να αναγνωριστούν οι μεταξύ τους *επικαλύψεις* και *διασυνδέσεις*. Οι προκλήσεις που συνδέονται με τη γήρανση και τη μακροβιότητα διερευνώνται στο επόμενο κεφάλαιο.

Στην ουσία, έγινε σταδιακά αντιληπτό ότι οι νόμοι και οι θεσμοί υπαγορεύουν συμπεριφορές, αλλά μόνο μέχρι ενός σημείου. Έτσι, μπορεί δύο χώρες να έχουν τους ίδιους νόμους, αλλά αυτοί να παράγουν διαφορετικά αποτελέσματα. Η συνειδητοποίηση αυτή αρχικά δημιούργησε αναζητήσεις για τον εντοπισμό περιπτώσεων μη εφαρμογής της νομοθεσίας. Τέτοια κρούσματα υπήρχαν, ασφαλώς, όπως υπήρχαν και αδυναμίες στις διατυπώσεις των νομικών κειμένων. Όμως, θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος, δεν είναι τόσο οι ατέλειες ή τα κρούσματα μη εφαρμογής των νόμων οι πραγματικοί υπαίτιοι για τη σχετικά αργή πρόοδο της ισότητας των φύλων. Σημαντικός ήταν ο ρόλος της «λογικής της κοινωνίας», που υιοθετούσε τους νόμους με τους δικούς της αργούς ρυθμούς, όπως υπαγόρευαν οι εμπεδωμένες αντιλήψεις για τους έμφυλους ρόλους.

Πίνακας 9. Ενδεικτικές προτάσεις πολιτικής ανά πεδίο (Ελλάδα)

Πεδίο πολιτικής	Προτάσεις πολιτικής
Απαλλαγή από τη βία και τα έμφυλα στερεότυπα	<ul style="list-style-type: none"> Αναγνώριση του όρου «γυναικοκτονία» ως νομικού όρου. Αντιμετώπιση της αυξανόμενης τάσης των γυναικοκτονιών –παρά τη μεγάλη δημοσιότητα (#MeToo)– αλλά και νομικές αλλαγές. Ενίσχυση της εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα με στόχο τη διαμόρφωση αντιλήψεων ισότητας των φύλων και την αποδόμηση στερεοτύπων. Διευκόλυνση της επαφής των κοριτσιών με μαθήματα STEM (Επιστήμη, Τεχνολογία, Μηχανική, Μαθηματικά) από πολύ μικρή ηλικία, ήδη από το νηπιαγωγείο. Ενθάρρυνση της συμμετοχής των γυναικών σε αναδυόμενους τομείς, όπως η Τεχνητή Νοημοσύνη (AI). Πλήρης εφαρμογή της Οδηγίας (ΕΕ) 2024/1385 για την αποτελεσματική πρόληψη και καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και την εξ οικήων βίας σε ολόκληρη την Ένωση.
Ανάπτυξη σε μια ισότιμη ως προς το φύλο οικονομία	<ul style="list-style-type: none"> Δράσεις για τη μείωση των έμφυλων χάσμάτων στη συμμετοχή στην αγορά εργασίας και στις αποδοχές. Πολιτικές που ενισχύουν την απασχολησιμότητα των μεγαλύτερων σε ηλικία εργαζομένων, και κυρίως των γυναικών που επηρεάζονται από την αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης. Αντιμετώπιση ηλικιακών διακρίσεων (ageism). Επίλυση ζητημάτων που αφορούν μακροχρόνια φροντίδα, ως βασική πρόκληση για την επόμενη δεκαετία. Φορολογικά κίνητρα για δεύτερους εργαζόμενους στα νοικοκυριά. Ενσωμάτωση στο εθνικό Δίκαιο της Οδηγίας για τη Διαφάνεια στις Αμοιβές (Οδηγία ΕΕ 2023/970).

Πηγή: Επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Υπό το πρίσμα αυτών των παρατηρήσεων, ποιες κατευθύνσεις θα πρέπει να υιοθετήσουν οι πολιτικές έμφυλης ισότητας στο άμεσο μέλλον; Τέσσερις πυλώνες φαίνονται αναγκαίοι:

- Επιδίωξη συνολικής αντιμετώπισης των ανισορροπιών φύλου μέσα από ολόκληρο το σύστημα δημόσιων πολιτικών. Να σιγουρέψουμε ότι η σκιά κεντρικών πολιτικών δεν βραχυκυκλώνει την επιδίωξη της ισότητας. Και αντίστροφα, να υπογραμμιστεί ότι η έμφυλη ισότητα είναι αναγκαία προϋπόθεση για την επιτυχία ευρύτερων αναπτυξιακών επιλογών, όπως για παράδειγμα η κινητοποίηση κοιτασμάτων εργασίας που υπάρχουν αλλά μένουν αναξιοποίητα.
- Επιμονή σε αξιόπιστες μετρήσεις προκειμένου να παρακολουθούνται οι πολιτικές (στατιστικές φύλου και η δημοσιοποίησή τους). Έχει αρχίσει η σχετική νομοθέτηση, αλλά ούτε ο δημόσιος τομέας δεν την εφαρμόζει.
- Ίδρυση και τελειοποίηση πλέγματος υποστηρικτικών μηχανισμών για τη φροντίδα παιδιών, ηλικιωμένων και εκόντων ανάγκη, διότι όσο δεν υπάρχουν ποιοτικές λύσεις, θα επιβεβαιώνεται ξανά και ξανά η «υποχρέωση» των γυναικών να παραμένουν επιφορτισμένες με παραδοσιακούς ρόλους και καθήκοντα.
- Αυτοτελείς προσπάθειες επηρεασμού των αντιλήψεων και των συμπεριφορών. Θετικές καμπάνιες για τους ρόλους των φύλων (με έμφαση στον ρόλο των ανδρών) και την αναγνώριση της πολυμορφικής εξέλιξης του θεσμού της οικογένειας.

Στην ουσία, αυτό που χρειαζόμαστε για το μέλλον είναι η διαμόρφωση ενός «νέου συμβολαίου φύλων», με περισσότερη ισότητα στις δραστηριότητες φροντίδας και την αναγνώριση της σημασίας τους.

3.6. Συμπεράσματα για τις πολιτικές έμφυλης ισότητας

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάσαμε το ευρύτερο και στενότερο (εξειδικευμένο) πλαίσιο πολιτικών για την ισότητα των φύλων στην Ελλάδα τα τελευταία 50 χρόνια. Ξεκινήσαμε με τη διαπίστωση ότι οι πολιτικές που επιδρούν στην ισότητα μοιάζουν κάπως με παγόβουνο: υπάρχει η ορατή διάσταση (οι πολιτικές με ρητό στόχο την ισότητα των φύλων) και η αόρατη διάσταση –η βυθισμένη βάση του παγόβουνου– που συνίσταται σε ολόκληρο το πλέγμα δημόσιων πολιτικών που, αν και δεν έχουν στόχο να επηρεάσουν την ισορροπία φύλου, τελικώς επιδρούν ακουσίως και ενίοτε δραστικά (μακροοικονομικές πολιτικές, δημοσιονομικά μέτρα κλπ.).

Στη συνέχεια εξετάσαμε σε μεγαλύτερο βάθος τις πολιτικές έμφυλης ισότητας και διαπιστώσαμε ότι πέρασαν από δύο διακριτές φάσεις. Στην πρώτη φάση (από την αρχή της Μεταπολίτευσης έως την κρίση) κυριαρχούσε η αισιοδοξία της απατηλής ευκολίας: Αν θεσπίζαμε νόμους και θεσμούς που είχαν δοκιμαστεί αλλού στην Ευρώπη θα είχαμε τα ανάλογα αποτελέσματα. Στη δεύτερη φάση εντυπώθηκε στη συλλογική συνείδηση ότι η επιδίωξη της έμφυλης ισότητας είναι πολύπλευρη και πολύπλοκη. Επίσης, ότι η δύναμη της αδράνειας των αντιλήψεων και των συμπεριφορών θα ήταν λάθος να υπο-εκτιμηθεί.

Έχοντας πλέον ολοκληρώσει την επισκόπηση πολιτικών για την έμφυλη ισότητα, το επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο θα συζητήσει τι τελικά καταφέραμε ως προς την ισότητα των φύλων τα τελευταία 50 χρόνια, πού βρισκόμαστε σήμερα, και ποιες είναι οι προκλήσεις που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε στο άμεσο μέλλον, δεδομένων των κοινωνικών και δημογραφικών πιέσεων, αλλά και των ραγδαίων εξελίξεων στον τομέα της τεχνολογίας.

ΜΕΤΑΞΥ ΦΥΛΩΝ: ΠΟΡΕΙΕΣ, ΧΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ

Οκτώβριος 2026

Συμπεράσματα και
προκλήσεις του μέλλοντος

Καθώς φτάνουμε στο τέλος της μελέτης, έρχεται η στιγμή να «κάνουμε ταμείο» ως προς τις κατακτήσεις στο πεδίο της έμφυλης ισότητας, τα σκοτεινά σημεία που επιμένουν και αναπαράγουν έμφυλες διακρίσεις, αλλά και τα νέα δεδομένα που φαίνεται να υπαγορεύουν νέες λύσεις. Πέρα από τη σύνοψη των βασικών σημείων της ανάλυσης που προηγήθηκε, θα επιχειρήσουμε να αναμετρηθούμε με σημαντικές σημερινές προκλήσεις, όπως το φαινόμενο της αντιδραστικής οπισθοδρόμησης (gender backlash), τον δημογραφικό πανικό περί τη γεννητικότητα (έμμεσος πλην σαφής ψόγος για τις γυναίκες), τη μακροβιότητα και τις ανάγκες μακροχρόνιας φροντίδας. Κλείνοντας, θα ψηλαφίσουμε τον ορίζοντα των προκλήσεων που θέτει η τεχνολογία των έξυπνων συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης και των πραγματικών και δυνητικών επιπτώσεών της στην ισότητα.

4.1. Απολογισμός 50ετίας έμφυλης ισότητας

Τι καταφέραμε, λοιπόν, τα προηγούμενα 50 χρόνια στο μέτωπο της έμφυλης ισότητας; Η πορεία προς την έμφυλη ισότητα έλαβε χώρα σε εποχές μεγάλων ανακατατάξεων και ανατροπών. Ο κόσμος το 2025 ήταν πολύ διαφορετικός από τον κόσμο του 1975. Διαφορές υπάρχουν ως προς τις βασικές συντεταγμένες (τεχνολογία, εργασία, μακροοικονομικό περιβάλλον, ευρωπαϊκό περιβάλλον), αλλά και ως προς τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους και τη θέση τους στον κόσμο.

Είδαμε, στο **Κεφάλαιο 2**, ότι στην Ελλάδα υπήρχε και υπάρχει εμπεδωμένη πεποίθηση ότι η ισότητα έχει προχωρήσει πολύ (ουσιαστικά, για 7 στους 10, έχει ολοκληρωθεί πλήρως) (European Union, 2017). Διαδοχικές γενιές γυναικών παρέλαβαν τη σκυτάλη από τις προηγούμενες και προχώρησαν λίγο περισσότερο, σε μια καλύτερη ισορροπία ανάμεσα στα φύλα, τόσο στην προσωπική ζωή όσο και στην κοινωνική. Βέβαια, η γεύση της προόδου και της επιτυχίας μετριάζεται ουσιαστικά αν, αντί να κοιτάμε προς τα πίσω, κοιτάξουμε προς τα πλάγια: αν συγκρίνουμε τις επιδόσεις μας με εκείνες άλλων ευρωπαϊκών κοινωνιών. Η επιτυχία της ισότητας στην Ελλάδα υπολείπεται των επιτυχιών της Ισπανίας, της Ιταλίας, της Ιρλανδίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία όμως ότι η πρόοδος είναι ορατή και σημαντική. Ήταν μια διαδρομή με επιτυχίες και εμπόδια που διαχρονικά ενίσχυσε την οικονομική χειραφέτηση των γυναικών – τόσο στα χρόνια της οικονομικής μεγέθυνσης όσο και στα δύσκολα χρόνια της κρίσης. Η διαδρομή αυτή ήταν μια κυλιόμενη σκάλα ανόδου (προς την ισότητα), αν και η δική μας σκάλα ήταν (και παραμένει) λίγο πιο αργή από των γειτόνων μας.

Η ισότητα, λοιπόν, δεν είναι στατικά στιγμιότυπα επιτυχίας. Είναι ταινία σωρευτικών επεισοδίων επιτυχιών και εμποδίων. Όταν στη δημόσια ρητορική κυριαρχεί ο πανηγυρισμός για την ισότητα, ενώ σε κάθε επεισόδιο του κύκλου ζωής τους οι γυναίκες βλέπουν κάποιους από τους στόχους των πρώτων αισιόδοξων χρόνων να χάνονται, υπάρχει αντίφαση. Τότε η εντύπωση που μένει είναι ότι η ισότητα προχωρά παντού εκτός από τη δική τους ζωή. Κι έτσι δημιουργείται σχεδόν μια ολόκληρη κοινωνία γυναικών που αισθάνονται ότι παραμένουν στάσιμες δίπλα στην κυλιόμενη σκάλα ανόδου – η καθεμία από αυτές αυτοστιγματιζόμενη ως μοναχικό παράδειγμα αποτυχίας.

Η διαδρομή προς την έμφυλη ισότητα στην Ελλάδα ήταν, χωρίς αμφιβολία, μεταμορφωτική, αλλά δεν ήταν ιδιαίτερα απελευθερωτική. Η αναντιστοιχία ανάμεσα στη γενική πεποίθηση ότι πετύχαμε την ισότητα και στην ιδιωτική ασφυξία των εμποδίων που πυκνώνουν με την ηλικία χρωματίζει αρνητικά και τις προσπάθειες, αλλά ίσως και την αξία της ισότητας.

Αν συνεκτιμήσουμε τα μεγάλα βήματα σε σύγκριση με το παρελθόν αλλά και την ταχύτερη πορεία προς την έμφυλη ισότητα που διέγραψαν άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες, ο δικός μας έλεγχος επιδόσεων ισότητας παίρνει μέτριο βαθμό. Η μετριότητα των επιδόσεων υπογραμμίζει κυρίως τις δυσκολίες του εγχειρήματος παρά τις αδυναμίες των πολιτικών. Δεν χωρά αμφιβολία ότι οι πολιτικές αυτά τα χρόνια είχαν αρκετά «τυφλά σημεία» που οδηγούσαν σε παγίδες και άχαρη αναπαραγωγή εμποδίων στην έμφυλη ισότητα. *Η μεγαλύτερη αδυναμία των πολιτικών ισότητας βασίζεται στην απλουστευτική εντύπωση πως υπάρχει μία και μόνη σαφής (και επιδιωκτέα) εκδοχή της έμφυλης ισότητας και ότι επίσης υπάρχει μια κοινή εργαλειοθήκη που σε βοηθάει να την κατακτήσεις.* Κανένα από τα δύο δεν ισχύει με απόλυτο τρόπο, ενώ η πλάνη της μίας και μοναδικής πολιτικής αποδεικνύεται περισσότερο προβληματική από την πλάνη της μοναδικής εκδοχής της ισότητας.

Σε κάθε περίπτωση, οι εκκρεμότητες που κουβαλάμε από το παρελθόν έρχονται να προστεθούν στις μεγάλες αλλαγές και προκλήσεις που βρίσκονται μπροστά μας. Στις σελίδες που ακολουθούν, θα ασχοληθούμε με το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα πρέπει να επιβιώσει και να δυναμώσει η ισότητα των φύλων. Θα προσπαθήσουμε να καλύψουμε μια πληθώρα σημαντικών φαινομένων και παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων: α) της κοινωνικής «αντίδρασης του φύλου», (gender backlash) β) του ρόλου του δημογραφικού ζητήματος και της αυξανόμενης μακροβιότητας, γ) των εξελίξεων στους τομείς των συντάξεων και της Υγείας και δ) των εξελίξεων σε επίπεδο κοινωνικών πολιτικών. Τέλος, θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά την πρόκληση της Τεχνητής Νοημοσύνης απαντώντας στο ερώτημα «Πάσχουν οι αλγόριθμοι από σεξισμό;»

4.2. «Αντιδραστική οπισθοδρόμηση» στην ισότητα;⁵³

Συντελείται αντιδραστική οπισθοδρόμηση - ανάδρομη πορεία της ισότητας των φύλων στον κόσμο; Θα ενισχυθεί ο ρεβιζιονισμός ή αντίδραση στην ισότητα (gender backlash) διεθνώς; Τι συμβαίνει στην περίπτωση της Ελλάδας;

Ο βαθμός αποδοχής της αξίας της ισότητας σε κάθε κοινωνία δεν εξελίσσεται εν κενώ ούτε απαντά και προσαρμόζεται αυτόματα στις πολιτικές που εφαρμόζονται ανά πάσα στιγμή. Ίσως ένα ηχηρό συμπέρασμα από την αστάθεια και τις αντιφάσεις στην αποδοχή των ισότιμων έμφυλων ρόλων και αντιλήψεων είναι πως η ιστορία δεν εξελίσσεται με τρόπο γραμμικό προς ένα περισσότερο φωτεινό μέλλον ισότητας. Οι κοινωνικές αξίες και αντιλήψεις περί την ισότητα επηρεάζονται από το ευρύτερο κλίμα προβληματισμού περί τα φύλα και συχνά παρατηρούνται παλινδρομήσεις σε ό,τι αφορά τον επιθυμητό βαθμό ισότητας έτσι ώστε να «κουμπώνει» ή να συναρθρώνεται αρμονικά με το κυρίαρχο κάθε φορά αφήγημα του κόσμου. Στην εποχή μας, φαίνεται πως ξετυλίγεται μια ισχυρή αντίδραση στις ιδέες και στις κατακτήσεις της ισότητας των φύλων. Παρουσιάζονται ως κυρίαρχα ή πλειοψηφικά αιτήματα και θέσεις που παλιότερα θεωρούνταν μάλλον ακραίες επιθετικές αντιλήψεις περιθωριακών ομάδων. Αυτό χαρακτηρίζεται, περιληπτικά, ως gender backlash –που μεταφράζουμε ως «αντιδραστική οπισθοδρόμηση» ή, πιθανώς, «βίαιη ανάκρουση».⁵⁴ Έφτασε, άραγε, το τέλος της συντεταγμένης πορείας προς μεγαλύτερη ισότητα; Θα τα καταπιεί όλα ο αδηφάγος δράκος που έχει ταχτεί να ονομάσει εκκεντρικότητα κάθε κατάκτηση έμφυλης ισότητας και να εξολοθρεύσει ολόκληρη τη λεγόμενη «woke agenda»;

Χωρίς να υποτιμούμε τους κινδύνους της αναθεωρητικής αντίληψης που απειλεί να κυριαρχήσει στη διεθνή συζήτηση, υιοθετούμε μια περισσότερο μετρημένη στάση. Άλλωστε, όπως αναφέραμε προηγουμένως, η πρόοδος

⁵³ Ο Θωμάς Γεωργιάδης δεν συμμετείχε στη συγγραφή της **Ενότητας 4.2**.

⁵⁴ Δεν υπάρχει μία και μοναδική απόδοση του «gender backlash» στα ελληνικά. Ο όρος συμπεκνώνει την κοινωνική και πολιτική αντίδραση ενάντια στα δικαιώματα των γυναικών και των ΛΟΑΤΚΙΑ+ ατόμων. Έχει αποδοθεί ως «αντιδραστικό κύμα», «πολιτικές ενάντια στο φύλο», «αντίδραση στο φύλο» ή «αντίδραση του φύλου». Εμείς προκρίνουμε την απόδοση «αντιδραστική οπισθοδρόμηση», που αναφέρεται στην ανάδρομη πορεία της ισότητας των φύλων.

προς την έμφυλη ισότητα δεν υπήρξε ποτέ ομαλή και ανεμπόδιστη. Όταν στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, οι γυναίκες διεκδικούσαν το δικαίωμα της ψήφου –κάτι που σήμερα θεωρείται αυτονόητο– αντιμετώπισαν ιδιαίτερα έντονες αντιδράσεις από μερίδα του πληθυσμού που θεωρούσε την ιδέα ανάρμοστη, αλλά και επικίνδυνη για την οικογενειακή γαλήνη και κοινωνική συνοχή. Μάλιστα, όσο τα γυναικεία κινήματα για την έμφυλη ισότητα στο εκλέγειν και το εκλέγεσθαι δυνάμωναν και εξαπλώνονταν, τόσο εντονότερες γίνονταν και οι αντιδράσεις σε αυτά.

Οι γυναίκες του κινήματος ονομάστηκαν υποτιμητικά «σουφραζέτες» στο ΗΒ, ένας όρος που, τελικά, το ίδιο το κίνημα αποδέχτηκε και χρησιμοποίησε. Παρακάτω, βλέπουμε τρεις από τις αφίσες που κυκλοφορούσαν εκείνη την εποχή, με σκοπό να χλευάσουν και να μειώσουν τις σουφραζέτες, και να διαστρεβλώσουν τις πολιτικές τους διεκδικήσεις.

Εικόνα 1. Αφίσες που στοχοποιούν τις σουφραζέτες

Πηγή:⁵⁵

Εικόνα 1: *We Want the Vote* [postcard] (1909). Cynicus Publishing Company Ltd. London Museum. <https://www.londonmuseum.org.uk/collections/v/object-289813/we-want-the-vote/>.

Εικόνα 2: John Hassal (1910). *A Suffragette's Home* [poster]. National League for Opposing Woman Suffrage. On display at the People's History Museum, Manchester.

Εικόνα 3: *I Want to Vote but My Wife Won't Let Me* [postcard] (1909). Dungston Wagner Lithograph. National Women's History Museum. <https://www.womenshistory.org/resources/primary-source/i-want-vote-my-wife-wont-let-me>

⁵⁵ Δεν κατέστη εφικτό να ληφθεί ρητή άδεια δημοσίευσης για οποιαδήποτε από αυτές τις εικόνες, αλλά η παρούσα δημοσίευσή τους ικανοποιεί όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις δίκαιης χρήσης τους (fair use).

Στην πρώτη αφίσα, μια γυναίκα που διεκδικεί την ψήφο (με το σύνθημα «Θέλουμε να ψηφίζουμε») παρουσιάζεται με άσχημη, τερατώδη μορφή. Το μήνυμα που απευθύνει αυτή η εικόνα είναι ότι οι γυναίκες που ασχολούνται με πολιτικά θέματα δεν είναι καθόλου ελκυστικές, ούτε καν φυσιολογικές.

Η δεύτερη αφίσα επιδιώκει να περιγράψει τι συμβαίνει στο σπίτι μιας σουφραζέτας, με τα παιδιά της να κλαίνε παρατημένα, με τρύπια ρούχα, καθώς η μητέρα τους είναι απύουσα, ασχολούμενη με το κίνημα (βλ. αφίσα στον τοίχο, «Ψήφος στις γυναίκες»). Το μήνυμα εδώ είναι ότι η προτεραιότητα των γυναικών θα πρέπει να είναι το σπίτι και τα παιδιά τους, και όχι η διεκδίκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων.

Στην τρίτη αφίσα βλέπουμε έναν άνδρα-σύζυγο μιας σουφραζέτας, στον οποίο δεν επιτρέπει η γυναίκα του να ψηφίσει (εδώ το σύνθημα είναι «Θέλω να ψηφίσω αλλά η γυναίκα μου δεν με αφήνει»), και αντί αυτού ασχολείται με το πλύσιμο των ρούχων και τη φροντίδα του παιδιού. Εδώ, η διεκδίκηση δικαιωμάτων των γυναικών στη δημόσια σφαίρα παρουσιάζεται ως αίτημα αντιστροφής των «φυσικών» έμφυλων ρόλων, που σημαίνει ότι ο άνδρας θα καταλήξει να ασχολείται με «γυναικείες δραστηριότητες» και, άρα, θα είναι ταπεινωμένος και «ευνουχισμένος».

Αν και οι αντιδράσεις στη διεκδίκηση των φεμινιστριών της εποχής για το δικαίωμα της ψήφου θα θεωρούνταν παράλογες και υπερβολικές με τα σημερινά δεδομένα, αντίστοιχες αντιδράσεις παρατηρούμε και σε έμφυλες και φεμινιστικές διεκδικήσεις του σήμερα (Flood et al., 2021). Το φαινόμενο της «αντιδραστικής οπισθοδρόμησης», όπως ονομάστηκε κατά την τελευταία δεκαετία, αναφέρεται στη ρητορική και τις δράσεις, κοινωνικές και θεσμικές, που σκοπό έχουν να υποτιμήσουν τόσο τις διεκδικήσεις αυτές όσο και τα άτομα που τις ενσαρκώνουν και τις υπερασπίζονται, και τελικά να αντιστρέψουν την κατεύθυνση της πορείας προς την ισότητα. Το 2019, μάλιστα, υπήρξε ψήφισμα από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για την καταπολέμηση της «αντίδρασης του φύλου» (2018/2684(RSP), η οποία ορίστηκε ως «αντίσταση στην προοδευτική κοινωνική αλλαγή, οπισθοδρόμηση στα κερτημένα δικαιώματα ή διατήρηση ενός μη ισότιμου status quo» (European Parliament (P8_TA(2019)0111).

Σε σύγκριση με τις αντιφεμινιστικές δράσεις του παρελθόντος, η σημερινή «αντίδραση του φύλου» έχει διεθνή γεωγραφική κάλυψη, ενώ συνοδεύεται και από σύγχρονες μορφές έμφυλης βίας, όπως τον εκφοβισμό και την κακοποίηση μέσω του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Όπως προαναφέραμε, όλα τα νεαρά άτομα, αλλά ειδικά τα κορίτσια, είναι ευάλωτα στη νέα αυτή μορφή βίας, η οποία βλάπτει σημαντικά την ψυχική και τη συνολική τους υγεία (Yoon et al., 2023). Πέραν αυτού, ο διαδικτυακός εκφοβισμός έχει ως αποτέλεσμα τη «φίμωση» των γυναικών στον δημόσιο διάλογο, αφού η έκθεση τους στη διαδικτυακή επίκριση και τη βία έχει ως

αποτέλεσμα να τις αποθαρρύνει από το να συνεχίσουν να μοιράζονται δημόσια τη γνώμη τους⁵⁶ (EIGE, 2018b).

Η βία της «αντίδρασης του φύλου» είναι πιο άμεση όταν πρόκειται για γυναίκες ακτιβίστριες στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πρόσφατη έρευνα σε 67 χώρες έδειξε ότι 3 στις 4 ακτιβίστριες δηλώνουν ότι έχουν δεχθεί απειλές και παρενόχληση, είτε ως μέλη των οργανώσεων τις οποίες εκπροσωπούν, είτε οι ίδιες ως άτομα, είτε μέσω της στοχοποίησης μελών των οικογενειών τους. Μάλιστα 1 στις 4 δηλώνει ότι έχει δεχθεί απειλή για την ίδια της τη ζωή (Pruthi & Zillén 2023). Η συχνότητα αυτή μας δείχνει ότι η «αντίδραση του φύλου» έχει σήμερα ευρείες διαστάσεις, εγείροντας ανησυχίες για πιθανή οπισθοδρόμηση στις κυρίαρχες έμφυλες κοινωνικές αντιλήψεις.

Οι ενδείξεις προς αυτήν την κατεύθυνση είναι μάλιστα ακόμα πιο ορατές σε προηγμένες χώρες όπως η Σουηδία, όπου ενώ οι παραδοσιακοί έμφυλοι ρόλοι είχαν σε σημαντικό βαθμό ξεπεραστεί, τώρα έρχονται ξανά στην επιφάνεια ως «νέες τάσεις». Το νέο φαινόμενο των «απαλών κοριτσιών» («soft girls»), που επιλέγουν να αποποιούνται την αμειβόμενη εργασία για να αφιερωθούν στο νοικοκυριό και στον σύντροφό τους, ο οποίος θα τις στηρίξει οικονομικά (Savage, 2024), αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της τάσης αυτής. Η συντηρητικοποίηση των έμφυλων αντιλήψεων είναι μάλιστα ιδιαίτερα εμφανής στις νέες γενιές Σουηδών, ειδικά στους νέους άνδρες (European Commission, 2024b). Αξίζει να αναφέρουμε ωστόσο ότι, σύμφωνα με επιστημονικούς αναλυτές (Hellman, 2024), η πρόσφατη δαιμονοποίηση των φεμινιστικών ιδεών για την έμφυλη ισότητα στη Σουηδία οφείλεται, τουλάχιστον εν μέρει, σε προπαγανδιστική εκστρατεία ρωσικών ΜΜΕ (π.χ. RT, Sputnik), τα οποία τελικά και απαγορεύτηκαν στην ΕΕ.

Σημειώνεται επίσης εδώ ότι στα σύγχρονα έμφυλα ζητήματα δεν συμπεριλαμβάνεται η προάσπιση μόνο των δικαιωμάτων των γυναικών, αλλά και άλλων κοινωνικών ομάδων, όπως των ομοφυλοφίλων και των τρανς. Αυτό σημαίνει ότι οι διάφορες μορφές «αντίδρασης του φύλου» μπορεί να εναντιώνονται σε μία ή περισσότερες από αυτές τις ομάδες. Ένα πρόσφατο παράδειγμα στην Ελλάδα αφορά στη στήριξη και συμπερίληψη (ή μη) των οικογενειών με ομόφυλους γονείς. Σημειώθηκε μάλιστα περιστατικό κατά το οποίο η Υπουργός Πολιτικής Συνοχής και Οικογένειας στοχοποιήθηκε και κατηγορήθηκε από πολιτικό αντίπαλο για «woke agenda και αποδόμηση του θεσμού της οικογένειας».⁵⁷

⁵⁶ 1 στις 2 νέες γυναίκες που έχει υπάρξει θύμα ή μάρτυρας διαδικτυακής ρητορικής μίσους ή κακοποίησης διστάζει να πάρει ξανά μέρος σε ανάλογους διαλόγους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. (EIGE, 2018b).

⁵⁷ Ναυτεμπορική, 30 Ιουλίου 2026, <https://www.naftemporiki.gr/politics/2144579/a-samaras-aichmes-kata-domnas-michailidou-gia-woke-atzenta-kai-apodomisi-toy-thesmoy-tis-oikogeneias/>, Προσέλαση 10 Αυγούστου 2026

Εντάσεις, όμως, ενίοτε προκύπτουν και μεταξύ εκπροσώπων διαφορετικών ακτιβιστικών ομάδων. Χαρακτηριστικά, κάποιες ομάδες φεμινιστριών –κυρίως του δεύτερου κύματος– τάσσονται ενάντια στις διεκδικήσεις των τρανς ατόμων. Στο κέντρο της διαφωνίας είναι το αν οι τρανς γυναίκες θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται σε χώρους και δραστηριότητες μόνο για γυναίκες (π.χ. χώρους για κακοποιημένες γυναίκες, φυλακές γυναικών, ή αθλήματα γυναικών). Η πρόσφατη απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου του ΗΒ όρισε ότι ο νομικός ορισμός για «τη γυναίκα» αναφέρεται μόνο στο βιολογικό φύλο, γεγονός που ικανοποίησε ορισμένες φεμινιστικές ομάδες και απογοήτευσε άλλες. Ανάλογου είδους εντάσεις παρατηρήθηκαν πρόσφατα και στην Ελλάδα ως προς τη συμπερίληψη ή μη των τρανς γυναικών (βλ. Αντωνόπουλος, 2025).

Ίσως η χειρότερη μορφή «αντίδρασης του φύλου» που συμβαίνει, όμως, είναι η ανατροπή βασικών θεσμικών δικαιωμάτων, πολλά από τα οποία κατακτήθηκαν μετά από αγώνες δεκαετιών (βλ. UNRISD & UN Women, 2025). Αναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο το παράδειγμα του καθεστώτος των Ταλιμπάν, οι οποίοι με την επάνοδό τους στην εξουσία περιόρισαν τα δικαιώματα των γυναικών ως προς την πρόσβαση στην εκπαίδευση και την αμειβόμενη εργασία, αλλά και την ελευθερία έκφρασης και κίνησης. Αντίστοιχα, στον τομέα των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων των γυναικών, πρόσφατα επανήλθε η ποινικοποίηση των αμβλώσεων σε ορισμένες Πολιτείες των ΗΠΑ και στην Πολωνία. Και, ως προς την έμφυλη βία, η Τουρκία αποσύρθηκε από τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης για την πρόληψη και την καταπολέμησή της, ενώ η Ρωσία αποποινικοποίησε την ενδοοικογενειακή βία (Baek et al., 2024). Στο ίδιο μήκος κύματος, η Ουγκάντα περιόρισε περαιτέρω τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙΑ+ ατόμων και θεσμοθέτησε ακόμα σκληρότερες ποινές για όσους «επιδίδονται σε ομοφυλοφιλικές πράξεις», ποινές που συμπεριλαμβάνουν την ισόβια κάθειρξη και τη θανατική ποινή (Madowo and Fekete, 2023)⁵⁸.

Αν και τέτοιες ακραίες θεσμικές αλλαγές είναι πιο συχνές σε χώρες με αυταρχικά καθεστώτα, βλέπουμε εδώ ότι η θεσμική «αντίδραση του φύλου» συμβαίνει ακόμα και σε χώρες που θεωρούνται σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες όπως οι ΗΠΑ. Παρότι ιστορικά πρωτοπόροι σε ζητήματα έμφυλης ισότητας, κατά τη διακυβέρνηση Donald Trump γίνεται προσπάθεια για αντιστροφή της προοδευτικής τάσης δεκαετιών. Η κυβέρνηση Trump, για παράδειγμα, πάγωσε σημαντικό μέρος της ομοσπονδιακής χρηματοδότησης για επιδοτούμενη πρόσβαση σε υπηρεσίες αναπαραγωγικής υγείας, επηρεάζοντας κυρίως γυναίκες χαμηλότερων εισοδηματικών δυνατοτήτων. Η προοπτική, μάλιστα, είναι να εγκαταλειφθούν ολότελα αυτά τα προγράμματα τα επόμενα χρόνια (Dawson, 2020).

⁵⁸ Στο πλαίσιο αυτό, η ομοφυλοφιλία θεωρείται ιδέα εισαγόμενη από τη Δύση και αντίθετη στον χριστιανισμό, ενώ ως έννοια συγχέεται και με την παιδοφιλία (Madowo & Fekete, 2023).

Πέρα όμως από τα νομικά και τα ατομικά δικαιώματα των γυναικών και των έμφυλων μειονοτήτων που στοχοποιούνται και περιορίζονται⁵⁹, στο στόχαστρο βρίσκεται και η ίδια η ελευθερία του λόγου (π.χ. μέσω της απαγόρευσης βιβλίων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων για έμφυλα ζητήματα), αντανακλώντας μια τάση προς γενικότερη δημοκρατική οπισθοδρόμηση (Hall, 2025). Η έμφυλη οπισθοδρόμηση είναι, συνεπώς, στενά συνυφασμένη με τη δημοκρατική οπισθοδρόμηση (βλ. επίσης Butler, 2021). Από τη μία, απορρέει από αυτήν, και από την άλλη, συνεισφέρει προς αυτήν. Και στην Ευρώπη, σε χώρες όπως η Ουγγαρία, η Πολωνία και η Κροατία, παρατηρήθηκε πρόσφατα τόσο έμφυλη όσο και δημοκρατική οπισθοδρόμηση (Pruth & Zillén, 2023).

Τι μαθαίνουμε από την άρνηση ιατρικής παροχής αμβλώσεων στις ΗΠΑ;

Η έρευνα *The Turn Away Study* (Greene Foster, 2021) καλύπτει παρατηρήσεις για 10 χρόνια σε σχεδόν 1.000 γυναίκες που απευθύνθηκαν με αίτημα διακοπής ανεπιθύμητης κύησης σε διάφορες ειδικές κλινικές στις ΗΠΑ. Από αυτές 231 δεν βρήκαν ανταπόκριση. Η έρευνα ανέδειξε ότι οι γυναίκες αυτές:

- ήταν πιθανότερο να εγκλωβιστούν σε βίαιες σχέσεις.
- ήταν πιθανότερο να πάσχουν από χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυξημένες ανησυχίες.
- είχαν μετρήσιμες και σημαντικές απώλειες σε φιλοδοξίες για τη ζωή τους.
- έκαναν παιδιά που επέδειξαν στη συνέχεια μεγαλύτερες δυσκολίες και στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική τους ζωή.
- επιβάρυναν τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες και τις προοπτικές ζωής των παιδιών που ήδη είχαν αποκτήσει.
- ήταν πιθανότερο στη ζωή τους οι ίδιες να ζουν σε συνθήκες φτώχειας και εξάρτησης από επιδόματα (ANSIRH.org, University of California, San Francisco).

⁵⁹ Σημειώνεται, ωστόσο, ότι ορισμένες από τις νομοθετικές αλλαγές της κυβέρνησης Donald Trump τυγχάνουν ευρύτερης κοινωνικής υποστήριξης, ακόμα και μεταξύ πιο προοδευτικών κύκλων. Τέτοιο παράδειγμα είναι η απαγόρευση της συμμετοχής τρανς γυναικών στον πρωταθλητισμό γυναικών (Beshay, 2025).

Είναι σημαντικό να μην ξεχαστούν οι επαναστατικές συνέπειες που είχε η διάδοση της δωρεάν αντισύλληψης στη ζωή όχι μόνο των γυναικών αλλά ολόκληρης της κοινωνίας. Η αντισύλληψη και το δικαίωμα στη διακοπή ανεπιθύμητων κυήσεων συνέβαλε στην προγραμματισμένη και ηθελημένη καθυστέρηση της απόκτησης πρώτου παιδιού, με αποτέλεσμα να παραταθεί σημαντικά η παραμονή των νέων γυναικών στην εκπαίδευση και να επενδύσουν οι νέες γυναίκες στο ξεκίνημα της καριέρας τους. Μέσα από μια ευεργετική αλυσιδωτή αντίδραση, οι γυναίκες που καθυστέρησαν την απόκτηση του πρώτου τους παιδιού συνολικά είχαν μια ανταμοιβή (premium) στα 40 τους, με αμοιβές περίπου 8% υψηλότερες σε σύγκριση με εκείνες που έγιναν μαμάδες νωρίς. Τα παιδιά τους ήταν πιθανότερο να ολοκληρώσουν τη βασική εκπαίδευση και να πάνε στο πανεπιστήμιο, να εργάζονται ως ενήλικες και να κερδίζουν περισσότερα από την εργασία τους (Bailey, 2025).

Με άλλα λόγια, η διαθεσιμότητα αντισύλληψης έχει αποδεδειγμένα σημαντικά θετικά διαγενεακά αποτελέσματα (Bailey, 2025, αναφέρεται σε έρευνα του Brookings που θα δημοσιευτεί το επόμενο διάστημα). Αυτό το συμπέρασμα ενισχύεται από πολλές έρευνες στις ΗΠΑ, που πιστοποιούν τις καταστροφικές συνέπειες της ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης για τις γυναίκες (Miller, Wherry & Foster, 2023, Folbre, 2026) και, ακόμα περισσότερο, για τις γυναίκες χαμηλού εισοδήματος (Sanger-Katz et al., 2021).

Έχοντας αποτυπώσει τις βασικές πτυχές της αντιδραστικής οπισθοδρόμησης στα θέματα φύλων και των αρνητικών επιπτώσεών της στην έμφυλη ισότητα, εγείρεται το ερώτημα της καταλληλότερης αντιμετώπισης του φαινομένου. Εδώ βλέπουμε να υπάρχουν δύο κυρίαρχες προσεγγίσεις. Η μία προσέγγιση βασίζεται στην αποδοχή του ότι διανύουμε μια εποχή «έμφυλων διαμαχών» και, μέσω της ενδυνάμωσης των έμφυλων κινημάτων, στοχεύει στη «νίκη» έναντι των συντηρητικών-λαϊκιστικών κινημάτων και κυβερνήσεων. Η κεντρική ιδέα είναι ότι μέσα από τη σκληρή δουλειά και τον αγώνα, οι προοδευτικές αξίες τελικά θα επικρατήσουν.

Η δεύτερη προσέγγιση αποσκοπεί στην αντιμετώπιση της ρίζας του προβλήματος, δηλαδή της αποξένωσης και της ανησυχίας μερίδας του (ανδρικού κυρίως) πληθυσμού που θεωρεί ότι πλήττεται από τις προοδευτικές αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών. Το παράδειγμα του Richard Reeves και της καμπάνιας *Of Boys and Men*, βασισμένης στο ομώνυμο βιβλίο του (2022), εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία. Η αντίληψη αυτή αποδίδει έμφαση στην ακρόαση, στη συμπερίληψη και στον διάλογο, ειδικά προς τα αγόρια και τους νέους άνδρες, που πιο συχνά εκφράζουν σκεπτικισμό προς την έμφυλη ισότητα και είναι πιο επιρρεπείς στην αντιδραστική ριζοσπαστικοποίηση.

Η εν λόγω συζήτηση δεν έχει ωριμάσει ακόμα στην Ελλάδα. Η αντιδραστική οπισθοδρόμηση φύλου βρίσκεται σε εξέλιξη, αν και δεν έχει ακόμα προσλάβει τις διαστάσεις που καταγράφονται αλλού, ίσως επειδή δεν ήταν τόσο επιδραστικές οι απόψεις της έμφυλης ισότητας και τόσο εντυπωσιακές οι κατακτήσεις στον τομέα αυτό. Αντί για αντίδραση, στην Ελλάδα παρατηρούμε αντίσταση. Αυτό σημαίνει ότι οι προοδευτικές και οι συντηρητικές αντιλήψεις για το φύλο συνυπάρχουν στην κοινωνία και λειτουργούν ανταγωνιστικά.

Τη σημερινή εποχή, έχουμε, από τη μία, οργανώσεις και κινήματα που προωθούν την έμφυλη ισότητα και προασπίζονται τα κοινωνικά δικαιώματα αναφορικά με την ταυτότητα του φύλου και τη σεξουαλικότητα (π.χ. Κέντρο Διοτίμα, Το Μωβ, Colour Youth, Orlando LGBT+, Οικογένειες Ουράνιο Τόξο). Από την άλλη, έχουμε θρησκευτικούς φορείς, όπως η Ορθόδοξη Εκκλησία, αλλά και ακροδεξιά πολιτικά κόμματα (π.χ. Σπαρτιάτες, Ελληνική Λύση, Νίκη) που εκπροσωπούν συντηρητικές αξίες και αντιλήψεις ως προς τους έμφυλους ρόλους και την οικογένεια. Η αέναν πάλη μεταξύ προοδευτικών και συντηρητικών δυνάμεων μεταφράζεται για τους πολίτες σε ένα ταξίδι προς την ισότητα με έντονες αναταράξεις.

Η θρησκεία, γενικότερα, αποτελεί διαχρονικό ιδεολογικό αντίπαλο των φεμινιστικών και έμφυλων κινήματων. Εκτός από την έλλειψη έμφυλης ισότητας εντός της οργάνωσης της Εκκλησίας (π.χ. μόνο άνδρες ιερείς), οι κοινωνικές αξίες που προωθούνται μέσα από την ερμηνεία των θρησκευτικών κειμένων συχνά έρχονται σε αντίθεση με τα δικαιώματα των γυναικών ή τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ιστορικά αποτελεί το ζήτημα των αμβλώσεων – ενώ η πρόσβαση στις αμβλώσεις αποτελεί αναπαραγωγικό δικαίωμα των γυναικών σύμφωνα με τις φεμινιστικές οργανώσεις, αλλά και τη διεθνή επιστημονική κοινότητα, για την Εκκλησία αποτελεί αμάρτημα.⁶⁰

Και γενικότερα όμως, καθώς η έννοια της οικογένειας αποτελεί έναν βασικό πυλώνα των θρησκευτικών αξιών, γίνεται μέσω αυτής και η εξιδανίκευση των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων (π.χ. η μητρότητα ως κάτι ιερό). Αυτό συντελεί στη διάδοση συντηρητικών αξιών και αντιλήψεων, και τελικά στην αντίστοιχη κοινωνικοποίηση των νέων ατόμων. Δεν είναι τυχαίο ότι ο ελληνικός λαός είναι από τους πιο θρησκευόμενους μεταξύ Ευρωπαίων (Pew Research Center, 2018), ενώ ταυτόχρονα στην Ελλάδα κυριαρχούν

⁶⁰ Με πρόσφατη εγκύκλιό της, η Ιερά Σύνοδος τάσσεται κατά των αμβλώσεων, ενώ «τρέχει» και η θρησκευτικού χαρακτήρα καμπάνια «Αφήστε με να ζήσω» (<https://afistemenaziso.gr/>). Οι αντιδράσεις σε αυτά είναι έντονες από ελληνικές φεμινιστικές ομάδες, για παράδειγμα από την οργάνωση Το Μωβ (<https://tomov.gr/2022/09/16/kato-ta-cheria-ta-rasa-to-dikaioma-stin/>). Και ιστορικά όμως, για την αποποινικοποίηση των αμβλώσεων στην Ελλάδα, που τελικά έγινε το 1986, το φεμινιστικό κίνημα αντιμετώπισε σοβαρά εμπόδια (Κέντρο Διοτίμα/Ετερον, 2025).

συντηρητικές αντιλήψεις για τον ρόλο (και τον προορισμό) των φύλων (European Commission, 2024b· ESS, 2025).

Οι συντηρητικές έμφυλες αντιλήψεις βρίσκονται και στην ιδεολογική ταυτότητα και ατζέντα δράσης ακροδεξιών και (νέο)συντηρητικών πολιτικών κομμάτων⁶¹. Και εδώ αποδίδεται έμφαση στην ελληνική παραδοσιακή οικογένεια, αλλά και στο στερεοτυπικό πρότυπο του «δυνατού άνδρα». Μάλιστα, η σχέση μεταξύ υποστήριξης ακροδεξιών κομμάτων και αντίστασης στην ιδέα της έμφυλης ισότητας είναι διπλής κατεύθυνσης. Δηλαδή, τα άτομα που ήδη έχουν πιο συντηρητικές έμφυλες αντιλήψεις είναι πιο πιθανόν να έλκονται από τα ιδεώδη των ακροδεξιών κομμάτων, αλλά και από τη στιγμή που ένα άτομο ξεκινά να υποστηρίζει ένα ακροδεξιό κόμμα, οι συντηρητικές ή και σεξιστικές αντιλήψεις του ενισχύονται περαιτέρω (Anduiza & Rico, 2024). Έχει ενδιαφέρον επίσης ότι μια αντισυστημική (νέο) συντηρητική στάση που αντιτίθεται στο κυρίαρχο πολιτικό και οικονομικό σύστημα συχνά περιλαμβάνει και μια αντι-φεμινιστική στάση, παρότι στην πραγματικότητα οι γυναίκες δεν είναι καθόλου πιο ευνοημένες από αυτό (Gunnarsson Payne & Tornhill, 2023). Στην πρόσφατη κομματική αντιπαράθεση, στάσεις σε προβεβλημένα θέματα όπως ο γάμος ομοφύλων, αξιοποιούνται ως πολιορκητικός κριός από πολιτικές ομάδες, προκειμένου να προωθηθεί μια ευρύτερα συντηρητική και αντιφεμινιστική πλατφόρμα – γεγονός που αναδεικνύει τη στενή σχέση μεταξύ έμφυλων και ευρύτερων ζητημάτων πολιτικού προσανατολισμού: Οι στάσεις απέναντι στα φύλα λειτουργούν ως καταλύτης που πυροδοτεί συντηρητική στροφή σε βεντάλια θεμάτων – από το Δημογραφικό έως την εξωτερική πολιτική.

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφέρουμε ότι οι συντηρητικές και προοδευτικές αντιλήψεις για το φύλο, παρότι ιδεολογικά βρίσκονται σε αντιδιαστολή, δεν αλληλοαναιρούνται απαραίτητα, αλλά πολύ συχνά συνυπάρχουν. Αυτό σημαίνει ότι ακόμα και τα ίδια άτομα, μπορεί να έχουν ταυτόχρονα αρκετά προοδευτικές και αρκετά συντηρητικές αντιλήψεις για τους έμφυλους ρόλους. Το φαινόμενο αυτό στην κοινωνική και γνωσιακή ψυχολογία ονομάζεται «γνωσιακή πολυφασία» (cognitive polyphasia) (βλ. Moscovici, 1961). Έτσι εξηγείται, για παράδειγμα, ότι 95% των Ελλήνων συμφωνούν με τη φράση «είναι εξίσου σημαντικό για τις γυναίκες και τους άνδρες να είναι οικονομικά ανεξάρτητοι», αλλά ταυτόχρονα 70% συμφωνούν με τη φράση «γενικά, η οικογενειακή ζωή υποφέρει όταν η μητέρα δουλεύει» (European Commission, 2024b). Το ότι αντικρουόμενες αντιλήψεις για το φύλο και την έμφυλη ισότητα συνυπάρχουν χωρίς αυτό να μας ενοχλεί ή

⁶¹ Σημειώνεται, ωστόσο, ότι κατά τη λεγόμενη «προσφυγική κρίση» το διάστημα 2015-2017, η ρητορική βουλευτών ακροδεξιών κομμάτων (π.χ. Χρυσή Αυγή) υπογράμιζε την αξία της έμφυλης ισότητας, αντιπαραβάλλοντάς τη με την απειλή του «βίαιου μουσουλμάνου άνδρα» (Anastasiadou & Samara 2022). Οι διαφορές στις κοινωνικές αντιλήψεις περί φύλου μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών αποτέλεσε, βέβαια, αντικείμενο προβληματισμού και για όσους είχαν μια θετική στάση προς το μεταναστευτικό (Glyniadaki, 2022).

να μας προβληματίζει αποτελεί από μόνο του εμπόδιο προς την επίτευξη της ισότητας.

Όπως θα δούμε και παρακάτω, στη σημερινή εποχή, παρατηρείται διεθνώς μια συντηρητική αντεπίθεση ως προς τα έμφυλα ζητήματα, που ενισχύει, μεταξύ άλλων, μια γενικότερη επιστροφή σε παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους (Lin & Wang, 2023). Παρότι υπάρχει πολυμορφία μεταξύ των υποστηρικτών αυτών των ιδεών, κάποια από τα επιχειρήματα που κοινώς χρησιμοποιούνται κατά της έμφυλης ισότητας είναι τα εξής (Denkovski et al., 2021, σελ. 39-40):

- Η ισότητα των φύλων έχει ήδη επιτευχθεί και τα δικαιώματα των γυναικών προστατεύονται ήδη.
- Η ισότητα των φύλων όχι μόνο έχει επιτευχθεί, αλλά έχει επίσης ξεπεράσει τα όρια – άνδρες απειλούνται από φεμινίστριες που στοχοποιούν άνδρες.
- Το φύλο είναι δικτατορία της πολιτικής ορθότητας, η κυριαρχία μιας θορυβώδους μειοψηφίας επί μιας σιωπηλής πλειοψηφίας.
- Το φύλο/η ομοφυλοφιλία είναι έννοια εισαγόμενη από τη Δύση και δεν ταιριάζει στην κοινωνία μας.
- Το φύλο είναι κάτι που επινόησαν οι τεχνοκράτες στις Βρυξέλλες για να ελέγχουν και να χειραγωγούν τα κράτη-μέλη της ΕΕ.
- Το φύλο είναι ολοκληρωτική ιδεολογία – μια μαρξιστική, φασιστική ή καπιταλιστική πλεκτάνη (ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσιο).
- Το φύλο είναι η ιδεολογία μιας θορυβώδους μειοψηφίας – πρέπει να υπερασπιστούμε τη σιωπηλή, «φυσιολογική» πλειοψηφία.

Πολλά από τα επιχειρήματα αυτά χρησιμοποιούνται και στην Ελλάδα, όπου και έχει αρχίσει να παίρνει σχήμα ένα νεοσυντηρητικό και αντιφεμινιστικό τέτοιο κίνημα (Anastasiadou & Samara 2022). Η τάση αυτή αναπτύσσεται παράλληλα με την πρόσφατη (και αργοπορημένη) εξάπλωση του #MeToo και του τέταρτου φεμινιστικού κύματος – ένδειξη της ταυτόχρονης και ανταγωνιστικής συνύπαρξης μεταξύ συντηρητικών και προοδευτικών ιδεολογιών. Σε ένα κλίμα συνεχούς συντηρητικής αντίστασης, οι φεμινιστικές ιδέες δεν έχουν προλάβει να φτάσουν και πολύ μακριά, ενώ το έδαφος είναι ήδη γόνιμο για την άνθιση (νεο)συντηρητικών ιδεών.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι συντηρητικές έμφυλες αντιλήψεις (π.χ. για γυναίκες και φροντίδα) και οι νέες εκφράσεις σεξισμού (π.χ. διαδικτυακή παρενόχληση)

δεν γίνονται αντιληπτές ως αντίδραση στην επιτυχημένη πορεία προς την έμφυλη ισότητα (όπως π.χ. στη Σουηδία), αλλά ως συμπτώματα της υπάρχουσας εδραιωμένης ανισότητας. Έτσι, προς το παρόν τουλάχιστον, η διεθνής «αντιδραστική οπισθοδρόμηση στα θέματα φύλου» δεν φαίνεται να φέρνει μεγάλες ανατροπές στην Ελλάδα, καθώς δεν ρίζωσε ποτέ το επίδικο «προς ανατροπήν» σύστημα ιδεών και αντιλήψεων.

4.3. Χαμηλή γεννητικότητα: Ατελέσφορες συζητήσεις

Σε πείσμα των πολλαπλών αβεβαιοτήτων που αυξάνουν (π.χ. τεχνολογικές αλλαγές, και ιδίως η Τεχνητή Νοημοσύνη – AI, αλλαγές στους δασμούς, αλλαγές στις γεωπολιτικές ισορροπίες), υπάρχει κι ένα σίγουρα καλό νέο: οι άνθρωποι στις περισσότερες περιοχές του κόσμου ζουν μακρύτερη ζωή με καλύτερη υγεία. Η επιτυχία της μακροβιότητας συνδυάζεται με μείωση της γεννητικότητας, προκαλώντας έτσι το φαινόμενο της γήρανσης των σύγχρονων κοινωνιών (δηλαδή της αύξησης του ειδικού βάρους των ατόμων τρίτης ηλικίας στο σύνολο του πληθυσμού).

Η νέα κατάσταση προσφέρει πολλές ευκαιρίες να επανεξετάσουμε και να σχεδιάσουμε σε νέες βάσεις τον τρόπο που παράγουμε, εργαζόμαστε και αποστρατευόμαστε από την ενεργό οικονομική δράση. Στις συζητήσεις, όμως, για τις προκλήσεις του μέλλοντος οι τόνοι είναι κατά κανόνα συγκρατημένα απαισιόδοξοι: ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας –που έπαιζε τον ρόλο της ατμομηχανής της ανάπτυξης– συρρικνώνεται και έτσι περιορίζονται οι δυνατότητες αξιοποίησης των νέων ευκαιριών. Παράλληλα, αυξάνει το βάρος του δείκτη εξάρτησης (το κλάσμα που αναπαριστά το ποσοστό των ατόμων 65+ έναντι του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας) και θα συνεχίσει να αυξάνει στο μέλλον. Ο δείκτης αυτός στις οικονομίες του ΟΟΣΑ εκτιμάται ότι θα φτάσει στο 52% το 2060 (δηλαδή, θα έχει σχεδόν τριπλασιαστεί σε σύγκριση με το 1980). Για κάποιες χώρες θα φτάσει στο 70%, που σημαίνει ότι κάθε εργαζόμενο άτομο θα πρέπει να κερδίζει αρκετά χρήματα ώστε να ζει το ίδιο και να χρηματοδοτεί κατά 50% ένα ακόμα άτομο μεγάλης ηλικίας (OECD, 2025).

Η αγωνία που συχνά προκύπτει ως προς τις σκοτεινές προοπτικές των δημογραφικών τάσεων στην παραγωγικότητα και αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας στρέφει τη συζήτηση σε αναζήτηση τρόπων ανάσχεσης των δημογραφικών επιπτώσεων. Η περισσότερο συζητημένη διάσταση αφορά την ενίσχυση της γεννητικότητας ως αντίδοτο στην πληθυσμιακή απίσχναση. Άλλες, περισσότερο υποσχόμενες, διαστάσεις αφορούν την ενεργοποίηση αναξιοποίητων δεξαμενών εργασίας εκεί που υπάρχουν. Και τα περί γονιμότητας και τα περί κινητοποίησης αναξιοποίητων δεξαμενών έχουν άμεση σχέση με τις γυναίκες, τους ρόλους και το πρόταγμα της ισότητας.

Ο Δείκτης Γονιμότητας⁶² (Total Fertility Rate – TFR) κατακυλά παντού: στην Τουρκία είναι 1,48, στην Κολομβία είναι 1,2 (και στην πρωτεύουσα, την Μπογκοτά, είναι 0,9) και στο Μεξικό είναι 1,6. Η μείωση της γεννητικότητας συντελείται κυρίως για «καλούς λόγους». Οι άνθρωποι δεν χρειάζεται να στηρίζονται στα παιδιά τους όταν γεράσουν και πάψουν να εργάζονται. Η βρεφική θνησιμότητα έχει μειωθεί εντυπωσιακά και έτσι δεν γεννιούνται παιδιά «για ρεζέρβα». Μετά την έκρηξη του baby boom της δεκαετίας του 1960 στις πλούσιες χώρες, η μείωση της γεννητικότητας συμβάδισε με την απελευθέρωση των γυναικών (που περνούσαν, πλέον, περισσότερο χρόνο στην εκπαίδευση και μπορούσαν να ασκήσουν το δικαίωμα της επιλογής καριέρας και αντισύλληψης. Αυτό που προβληματίζει τους δημοσιογράφους είναι ότι ο ρυθμός μείωσης της γεννητικότητας δείχνει να επιταχύνεται (Shanbhogue, 2025).

Η σχέση γεννητικότητας/απελευθέρωσης: Το «μεσογειακό παράδοξο»

Μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα, η κυρίαρχη αντίληψη μεταξύ οικονομολόγων ήταν ότι η σχέση ανάμεσα στη γεννητικότητα και τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας ήταν μια σχέση αντίστροφη. Η λογική πίσω από την υπόθεση της αντίστροφης σχέσης βρίσκεται σε αξίες και επιλογές που προσδιορίζουν τους ρόλους των ανδρών και των γυναικών. Εκεί που εργάζονται λιγότερες γυναίκες και οι «νοικοκυρές πλήρους απασχόλησης» αποτελούν τον κανόνα, αναμένεται μεγαλύτερος αριθμός παιδιών: αν δεν εργάζεται, μια γυναίκα έχει περισσότερες πιθανότητες να αποκτήσει και να φροντίσει μεγαλύτερο αριθμό παιδιών. Οι εργαζόμενες γυναίκες, από την άλλη, έχουν περισσότερες πιέσεις στη διαχείριση του χρόνου τους και έτσι, μοιραία, δεν προλαβαίνουν να κάνουν όσα παιδιά πιθανόν θα επιθυμούσαν.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, εμφανίστηκαν νέα δεδομένα που έδειχναν ότι η δυναμική που συνδέει την απασχόληση των γυναικών με τη γεννητικότητα έπαψε να είναι αυτή που ήταν. Σε αρκετές χώρες οι τάσεις γεννητικότητας και απασχόλησης εξελίσσονταν παράλληλα και προς την ίδια κατεύθυνση. Στις χώρες του ευρωπαϊκού Βορρά, για παράδειγμα, οι γυναίκες έμπαιναν δυναμικά στην απασχόληση και, παράλληλα, η γεννητικότητα δεν σημείωνε αισθητή κάμψη. Αντίθετα, στις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία και Ελλάδα), η ισορροπία βρισκόταν σε χαμηλή απασχόληση και χαμηλή γεννητικότητα. Αυτό ονομάστηκε «μεσογειακό παράδοξο» (Bettio & Villa, 1998).

⁶² Δείκτης Γονιμότητας: Αριθμός παιδιών ανά γυναίκα.

Αναζητώντας τους λόγους που ευθύνονται για τα διαφορετικά σημεία ισορροπίας γεννητικότητας και γυναικείας απασχόλησης έχει υποστηριχθεί ότι σημαντικός είναι ο (διαφορετικός) ρόλος που παίζει η οικογένεια στο παραγωγικό και κοινωνικό σύστημα. Οι οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας, αλλά και ο κοινωνικός ρόλος της οικογένειας μέσα στο σύστημα οργάνωσης της καθημερινής ζωής δεν είναι ίδιοι παντού. Η οικογένεια στις μεσογειακές ευρωπαϊκές χώρες έχει έντονο οικονομικό ρόλο (η οικογενειακή επιχείρηση ή αγροτική εκμετάλλευση) και ξεχωριστή κοινωνική λειτουργία (φροντίδα και αλληλεγγύη γενεών). Η μεσογειακή οικογένεια είναι θεσμός με έντονη παρουσία τόσο στο παραγωγικό σύστημα όσο και στην παροχή των αναγκαίων υπηρεσιών κοινωνικής αλληλεγγύης. Έτσι, καταλαμβάνει βαρύνουσα θέση στον προσδιορισμό των αντιλήψεων και των νοοτροπιών που επηρεάζουν τις οικονομικές και αναπαραγωγικές αποφάσεις των μελών της. Το «παράδοξο», για πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες, είναι ότι μια πολύ συνεκτική και δραστήρια οικογένεια έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της γεννητικότητας και ταυτόχρονα της συμμετοχής των γυναικών στην απασχόληση.

Για ποιους λόγους, άραγε, οι σημερινοί άνθρωποι, ενώ δηλώνουν ότι το «ιδανικό μέγεθος» οικογένειας είναι δύο παιδιά, τελικώς κάνουν λιγότερα; Σε έρευνα του ΟΗΕ σε 14 χώρες, οι περισσότεροι ερωτώμενοι ισχυρίζονται ότι επιθυμούν παιδιά (ή περισσότερα παιδιά από όσα έχουν), αλλά δεν επιδιώκουν να τα αποκτήσουν (UNFPA, 2025). Η πλέον δημοφιλής απάντηση στο γιατί δεν το επιδιώκουν είναι «δεν ξέρω/προτιμώ να μην πω», μια απάντηση που είναι πλειοψηφική στις ανεπτυγμένες χώρες και σηματοδοτεί έντονη επιφυλακτικότητα.⁶³ Οι πολιτικοί σε όλο τον κόσμο αναζητούν τρόπους να ενθαρρύνουν τους ανθρώπους, εφόσον το επιθυμούν, να αποκτήσουν παιδιά.

Αν και δημοφιλείς μεταξύ κυβερνήσεων, αντιπολιτεύσεων και influencers της κοινής γνώμης, οι πολιτικές τόνωσης της γεννητικότητας έχουν αμφίβολη μακροχρόνια επίδραση και μηδενική βραχυχρόνια επίπτωση.

Η περίπτωση των πόρων του Ταμείου της Αλάσκας είναι χαρακτηριστική. Έχοντας ως έναν από τους στόχους του την αύξηση των γεννήσεων, το Ταμείο αυτό μεταβιβάζει πόρους με βάση τον αριθμό παιδιών της κάθε οικογένειας και προβλέπει επιπλέον μεταβίβαση για κάθε επόμενο παιδί.

⁶³ Η αύξηση της αβεβαιότητας (τόσο όσον αφορά τους κινδύνους του περιβάλλοντος, όσο και τις τομές που η Τεχνητή Νοημοσύνη ενδέχεται να προκαλέσει στον κόσμο της εργασίας) είναι ένας παράγοντας που οδηγεί σε απαντήσεις όπως «δεν αισθάνομαι έτοιμος/η» (Doepke et al., 2023· Folbre, 2026).

Πώς λειτούργησε αυτό το ιδιαίτερα γενναιόδωρο εργαλείο; Σε πρώτο χρόνο, παρουσιάστηκε μικρή αύξηση των γεννήσεων, αλλά μακροχρόνια είχε μηδενική επίδραση. Ο συνολικός αριθμός παιδιών ήταν ο ίδιος, το μόνο που άλλαζε ήταν ο χρόνος απόκτησής τους (Bailey, 2025).

Οι πολιτικές που στοχεύουν στην τόνωση των γεννήσεων δεν φαίνεται να αποδίδουν τελικά στον συνολικό Δείκτη Γονιμότητας (επιδρούν, ίσως, στην επιτάχυνση του χρόνου απόκτησης του πρώτου παιδιού). Ταυτόχρονα, οι πολιτικές αυτές κινδυνεύουν να επαναφέρουν παρωχημένα πρότυπα ρόλων γυναικών (και ανδρών, κατ' επέκταση) στηλιτεύοντας την έμφυλη ισότητα ως αιτία για την απροθυμία των ζευγαριών να κάνουν πολλά παιδιά. Από εκεί ο δρόμος είναι σύντομος έως το να κατηγορηθούν οι γυναίκες ότι είναι εγωίστριες και ασχολούνται με την καριέρα και τη διασκέδασή τους αντί να κάνουν οικογένεια και παιδιά. Σε αυτήν την ολισθηρή διαδρομή, δημιουργείται έδαφος συναίνεσης γύρω από πολιτικές τόνωσης της γεννητικότητας: Τις υποστηρίζουν οι «φίλοι των γυναικών», επειδή ανακουφίζουν οικονομικά τους διστακτικούς ενδεχόμενους γονείς, αλλά και οι «εχθροί των γυναικών», καθώς πετυχαίνουν δύο στόχους ταυτοχρόνως: να υπερασπισθούν το έθνος και να αναδείξουν τη σημασία των παραδοσιακών αξιών.

Ποιες είναι αυτές οι πολιτικές ενίσχυσης των γεννήσεων και πόσο αποτελεσματικές μπορεί να είναι στην ανάσχεση της πτωτικής τάσης της γεννητικότητας; Οι πολιτικές που μειώνουν το κόστος της ανατροφής των παιδιών (προσιτή παιδική φροντίδα και πολιτικές εξισορρόπησης εργασίας και ζωής) προσφέρουν διπλό όφελος: από τη μία πλευρά, περιορίζουν το χάσμα φύλου στη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, και από την άλλη ενισχύουν τη γεννητικότητα. Άλλωστε, από τη δεκαετία του 1980 κι έπειτα, παρατηρείται θετική συσχέτιση ανάμεσα στη συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση και τον Δείκτη Γονιμότητας για κάποιες χώρες (για ΟΟΣΑ βλ. Fluchtman et al, 2023 και για Ελλάδα βλ. Tragaki & Baganos, 2019). Ανάλογη επίδραση έχουν οι γονικές άδειες, τα οικογενειακά επιδόματα, τα στεγαστικά βοηθήματα και η ενίσχυση των επιλογών φροντίδας.

Ωστόσο, εκτός από τις συνθήκες στην αγορά εργασίας, στην αγορά στέγης, στην εκπαίδευση και στα οικογενειακά επιδόματα, υπάρχουν και άλλοι, ίσως αποφασιστικότεροι, παράγοντες που επιδρούν στην απόφαση των ανθρώπων να κάνουν παιδιά και στον χρονισμό της απόφασης αυτής (Fluchtman et al., 2023· OECD 2024 & 2025, σελ. 80). Τέτοιοι παράγοντες είναι η οικονομική ανασφάλεια, αλλά και οι κοινωνικές συμπεριφορές, οι κανόνες και οι αξίες. Η άνοδος της σημασίας της ατομικής ολοκλήρωσης και ικανοποίησης μοιραία εκτοπίζει την πρωταρχική σημασία της δημιουργίας οικογένειας (Freijka et al., 2008). Παράλληλα, οι κοινωνικές πεποιθήσεις για τα ελάχιστα αναγκαία εφόδια που οφείλουν οι γονείς να παρέχουν σε κάθε παιδί τους έχουν την τάση να αυξάνονται διαχρονικά με τρόπο συστηματικό, σωρεύοντας όλο και περισσότερο άδηλο κόστος στο εγχείρημα

απόκτησης παιδιών. Αυτό το κόστος, σε συνδυασμό με τις δυσκολίες στεγαστικών λύσεων και δαπανηρών εκπαιδευτικών επιλογών, δημιουργούν πιέσεις σε υποψήφιους γονείς, κάποιοι από τους οποίους αποφασίζουν να καθυστερήσουν το πρώτο τους παιδί, κάποιοι άλλοι να κάνουν λιγότερα παιδιά και κάποιοι άλλοι να μην κάνουν καθόλου.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την επιφυλακτικότητα στην απόκτηση παιδιών (πρώτων και επόμενων) έχουν τα αποτελέσματα έρευνας στην Αγγλία με μεγάλο δείγμα ατόμων που γεννήθηκαν το 1989-1990 και ερωτήθηκαν το 2023, όταν οι γυναίκες και οι άνδρες της γενιάς αυτής ήταν 32 ετών (έρευνα Next Steps). Στην ηλικία αυτή, το 54% των ερωτώμενων είχαν ήδη αρχίσει οικογένεια, και από αυτούς, 27% δήλωσαν ότι επιθυμούν να αποκτήσουν και άλλο παιδί. Από τους υπόλοιπους, οι μισοί είπαν ότι ήθελαν οπωσδήποτε παιδί στο μέλλον, ενώ μόνο 12% δήλωσαν ότι δεν επιθυμούν κανένα. Το εντυπωσιακότερο εύρημα ήταν ότι μεταξύ εκείνων που δήλωναν ότι επιθυμούσαν παιδί (είτε να κάνουν το πρώτο, είτε να μεγαλώσουν την οικογένειά τους), μόνο ένας/μία στους/στις τέσσερις ανέφερε ότι προσπαθούσε να τεκνοποιήσει. Οι απαντήσεις δεν διαφοροποιούνται με βάση το φύλο. Ο επικρατέστερος λόγος που ανέφεραν ήταν «δεν αισθάνομαι έτοιμος/ή» και μάλιστα, αυτή η απάντηση ήταν συχνότερη μεταξύ πτυχιούχων.

Μεταξύ όσων ήταν ήδη γονείς, η επίκληση οικονομικών λόγων εμφανίζεται συχνότερα, και υποδηλώνει ότι πρόκειται για προβληματισμένους γονείς που βάζουν το μέλλον των παιδιών τους πάνω από το δικό τους. Μεταξύ όσων δεν είχαν ήδη παιδί, και κυρίως μεταξύ γυναικών, αναφέρεται ως εμπόδιο η έλλειψη κατάλληλου συντρόφου, ενώ ελάχιστη σημασία δίνουν στο βιολογικό ρολόι, στο ζήτημα κατοικίας και στον γάμο.

Μια αισιόδοξη πρόβλεψη προσφέρει ο John Wilmoth από το Τμήμα Πληθυσμού του ΟΗΕ. Υποστηρίζει ότι υπάρχει λόγος να πιστεύουμε ότι θα ανακοπεί η πτώση της γεννητικότητας όσο προχωράει η συνολική κοινωνική πρόοδος προς την ισότητα των φύλων και την ενδυνάμωση των γυναικών (Shanbhogue, 2025). Σύμφωνα με τον δικό του συλλογισμό, όταν οι γυναίκες πάψουν να βλέπουν ότι η οικονομική τους θέση και η καριέρα τους πάσχουν από την απόκτηση παιδιών, όταν σιγουρευτούν ότι μπορούν πραγματικά να τα συνδυάσουν, τότε θα είναι περισσότερο πρόθυμες να αναλάβουν γονικές ευθύνες.

Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ (2025) που βασίζονται σε πλούσια ερευνητικά ευρήματα από ολόκληρο τον κόσμο, οι πολιτικές ενίσχυσης της γεννητικότητας στην καλύτερη περίπτωση μπορούν να επιβραδύνουν τη μείωση της γεννητικότητας μακροχρονίως, αλλά σε καμία περίπτωση να την αντιστρέψουν. Οι λόγοι μείωσης της γεννητικότητας σχετίζονται με τις αλλαγές στις προτιμήσεις για την απόκτηση παιδιών, αλλά και με τη συνεχόμενη αύξηση του κόστους ανατροφής του κάθε παιδιού,

καθώς αλλάζουν αυτά που θεωρούνται αναγκαία εφόδια που πρέπει να παρέχουν οι γονείς. Επιπλέον, πρέπει να τονιστεί ότι οι αντιλήψεις και οι αξίες αλλάζουν με πολύ αργούς ρυθμούς. Συνεπώς, ακόμα κι αν βρισκόταν μια πειστική συνταγή πολιτικής, θα χρειαζόταν πολλά χρόνια για να αλλάξει τις συμπεριφορές. Τέλος, οι πολιτικές αυτές, ακόμα κι αν κατάφεραν να αυξήσουν τη γεννητικότητα άμεσα, θα είχαν αρνητική οικονομική επίδραση τα επόμενα 25 χρόνια, καθώς θα αύξαναν τον παρονομαστή (πληθυσμό) χωρίς να ενισχύουν την οικονομική συνεισφορά (τον αριθμητή), με αρνητική επίπτωση στην οικονομική μεγέθυνση.

Από την άποψη της οικονομικής ευημερίας, το κρίσιμο μέγεθος δεν είναι ο αριθμός των ανθρώπων σε παραγωγική ηλικία, αλλά ο αριθμός των ανθρώπων που εργάζονται. Πάντα σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ, αν η Ελλάδα κινητοποιήσει και εντάξει στην απασχόληση γυναίκες όλων των ηλικιών, άτομα άνω των 50 ετών και έναν μετριοπαθή αριθμό μεταναστών, τότε, όχι μόνο δεν θα συρρικνωθεί το εργατικό της δυναμικό λόγω δημογραφικών τάσεων, αλλά θα αυξηθεί κιόλας.

4.4. Μακροβιότητα και ισότητα

Μακροβιότητα

Έχοντας μπει για τα καλά στην εποχή της μακροβιότητας, η διασύνδεση φύλου και μακροβιότητας δημιουργεί ένα νέο τοπίο για την έμφυλη ισότητα. Μακροβιότητα και χαμηλή γεννητικότητα συνεπάγονται γήρανση του πληθυσμού. Η πληθυσμιακή γήρανση έχει αναγνωριστεί ως πρόκληση για τις περισσότερες κοινωνίες εδώ και σχεδόν δύο γενιές: ήδη από το 1980, ο ΟΟΣΑ προειδοποιούσε για το φαινόμενο αυτό (OECD, 1981). Η ανάγκη προσαρμογής στις αλλαγές επισημάνθηκε από την ερευνητική κοινότητα (π.χ. Börsch-Supan, 1991), και, στη συνέχεια, από φορείς χάραξης πολιτικής (Boeri et al., 2002· AWG, 2002), ακόμη και στην Ελλάδα (Επιτροπή Σπράου, 1997). Η ανταπόκριση στη γήρανση κινητοποίησε σειρά μεταρρυθμίσεων ανά τον κόσμο που στόχευαν στην προσαρμογή των θεσμών.

Με την πάροδο του χρόνου, αυτό που αρχικά εμφανίστηκε ως μελλοντική πρόκληση για την κοινωνία άρχισε να εξατομικεύεται. Έτσι και η βιβλιογραφία σχετικά με τις συνέπειες της γήρανσης για τις κοινωνίες εξειδικεύτηκε ως *πρωτίστως* ατομική εμπειρία: η γήρανση ως τμήμα της καθημερινότητας και των διαδρομών ζωής κάθε ανθρώπου. Η προσέγγιση της γήρανσης σε ατομικό επίπεδο παρουσιάζει μεγαλύτερη ποικιλομορφία, καθώς *διαφορετικά άτομα γερνούν με διαφορετικό τρόπο*. Για να είναι αποτελεσματική, συνεπώς, η πολιτική χρειάζεται να κατανοεί αυτήν την πολυπλοκότητα των ατομικών εμπειριών της γήρανσης, χωρίς να χάνει από την οπτική της τις μακροοικονομικές προκλήσεις. Ένας σημαντικός παράγοντας που διαφοροποιεί την εμπειρία της γήρανσης είναι το φύλο.

Γιατί είναι σημαντικό να εστιάσουμε στη διασύνδεση φύλου και μακροβιότητας;

- Επειδή το φύλο διαφοροποιεί την ατομική εμπειρία.
- Επειδή η μεγαλύτερη ηλικία συμπυκνώνει την επίδραση προηγούμενων εμποδίων και μειονεξιών συσσωρεύοντας προβλήματα.

- Επειδή θα συνεχίσει να αυξάνει το ειδικό βάρος ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας, μεταξύ των οποίων, για βιολογικούς λόγους, υπερισχύουν αριθμητικά οι γυναίκες.
- Επειδή προκαλούνται και άλλες ανάγκες, όπως αυτή της φροντίδας ατόμων μεγαλύτερης ηλικίας.
- Επειδή ο σχεδιασμός της κοινωνικής πολιτικής πρέπει να περιλαμβάνει όλα τα στάδια της ζωής και να αναγνωρίζει τις συγκεκριμένες ανάγκες των μεγαλύτερων.

Το ζητούμενο είναι μια ανοικτή κοινωνία για όλες και για όλους σε κάθε στάδιο της ζωής τους.

Ενώ πολλά αλλάζουν γύρω μας, αρκετά από τα εμπόδια του παρελθόντος παραμένουν επίκαιρα: οι ανάγκες των ηλικιωμένων γυναικών συχνά παραβλέπονται ή παραμερίζονται. Επίσης, συχνά υποβαθμίζονται οι θεμελιώδεις αλλαγές που σημάδεψαν την εμπειρία μεταγενέστερων γενεών: Οι «γιαγιάδες του Πολυτεχνείου» μπορεί να έχουν την ίδια χρονολογική ηλικία με τις «γιαγιάδες της Πίνδου», αλλά είναι διαφορετικές και συμπεριφέρονται αλλιώς. Αυτή η μεταμόρφωση συντελέστηκε, βεβαίως, με διαφορετικούς ρυθμούς από χώρα σε χώρα, και ακόμη και σήμερα, δεν έχει ολοκληρωθεί.

Οι ηλικιωμένες γυναίκες δέχονται διακρίσεις από δύο πηγές, από το φύλο και την ηλικία, συγκεντρώνοντας διπλό βάρος προκατάληψης⁶⁴. Έρευνες έχουν δείξει ότι τα αρνητικά στερεότυπα σε βάρος των ηλικιωμένων ανθρώπων είναι εντονότερα από τα στερεότυπα σε βάρος των γυναικών. Ο δείκτης d (για την οικονομική σημασία διαφοροποιήσεων) μετράει τη δύναμη των αρνητικών διακρίσεων και έχει υπολογιστεί ότι είναι 0,28 εις βάρος των ηλικιωμένων ατόμων και 0,21 εις βάρος των γυναικών. Ο συνδυασμός προκαταλήψεων ενισχύει σημαντικά το βάρος των αρνητικών στερεοτύπων. Έχει υπολογιστεί ότι ο συνδυασμός προκαταλήψεων φύλου και εθνότητας είναι 0,48 (Lamont et al., 2015). Δυστυχώς, δεν έχει υπολογιστεί ο συνδυασμός φύλου και ηλικίας. Ωστόσο, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι συνεπάγεται σημαντική πρόσθετη επιβάρυνση, πιθανώς ακόμα μεγαλύτερη στο ελληνικό πλαίσιο.

Η εντεινόμενη γήρανση του πληθυσμού η οποία εστιάζεται κυρίως στις γυναίκες, θέτει σύνθετα ερωτήματα για την επανατοποθέτηση των ζητημάτων φύλου στις ειδικές συνθήκες των μεγάλων ηλικιών. Τα ερωτήματα

⁶⁴ Γεγονός που αναδεικνύει πόσο σημαντική είναι η σκοπιότητα της διαθεματικότητας (intersectionality).

αυτά προκύπτουν από το γενικό θέμα ότι, όσο και αν ατομικές εμπειρίες προχωρημένου γήρατος αντιμετωπίζονταν πάντα στην Ιστορία, ο «εκδημοκρατισμός» του φαινομένου, με την προσδοκία ότι, από τους γεννηθέντες μετά το 2000, περισσότεροι από τους μισούς θα ζήσουν πέραν των 100 ετών (Γκράττον & Σκοτ, 2018· Scott 2024), δημιουργεί πρωτόγνωρα θέματα. Τα θέματα αυτά απαιτούν ο σχεδιασμός της ζωής να εμπλουτιστεί πέραν της «ζωής των τριών φάσεων». Αντίστοιχα θέματα ανακύπτουν στην υγεία και τη φυσική κατάσταση, στην ποιότητα ζωής και στην οικονομική ανεξαρτησία.

Υγεία και φυσική κατάσταση

Γνωρίζουμε ότι, ενώ οι γυναίκες, σε όλες τις χώρες, ζουν περισσότερα χρόνια, η φυσική τους κατάσταση μετά τα 60 είναι χειρότερη από των ανδρών. Αυτό ονομάζεται «το παράδοξο του φύλου στην υγεία», ή αλλιώς «το παράδοξο της επιβίωσης των φύλων» (WHO, 2020· Gordon & Hubbard, 2020· Lei & Ta, 2024). Οι γυναίκες, αν και ζουν περισσότερο, εμφανίζουν χειρότερη αυτοαναφερόμενη υγεία και περισσότερα εμπόδια στην καθημερινή τους ζωή. Το εύρημα αυτό αναπαράγεται στην Ευρώπη αλλά και στην Ελλάδα (Λυμπεράκη κ.ά., 2023)

Πώς ερμηνεύονται αυτές οι έμφυλες ανισότητες επιδόσεων υγείας; Τι είναι αυτό που κάνει τους ανθρώπους να γερνούν με καλύτερη υγεία, να παραμένουν ανεξάρτητοι, αυτάρκεις και αυτοεξυπηρετούμενοι στα ώριμα χρόνια τους; Φαίνεται ότι το φύλο παίζει κρίσιμο ρόλο.

Γνωρίζουμε ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο, η οικονομική θέση και ο τρόπος ζωής επηρεάζουν την υγεία στην προχωρημένη ηλικία (Browning et al., 2023· Sadana et al., 2016· Wagg et al., 2021). Γνωρίζουμε, επίσης, ότι οι γνωσιακές επιδόσεις (μνήμη, προσανατολισμός, ανάκληση λέξεων) επηρεάζονται από τις εμπειρίες και το επίπεδο εκπαίδευσης, εργασίας και άλλων δραστηριοτήτων. Αν γυναίκες και άνδρες ζουν τη ζωή τους με άνισες ευκαιρίες, τότε αυτό αποτυπώνεται στην υγεία σε μεταγενέστερη φάση. Δημιουργούνται προβλήματα δικαιοσύνης, ελλείμματος ελευθερίας επιλογών και μη αξιοποίησης ταλέντων. Διαφορετικές ευκαιρίες ζωής στην πράξη καταδικάζουν τις γυναίκες σε μακροχρόνια χειρότερη υγεία και για περισσότερα χρόνια.

Τα τελευταία χρόνια, έχουμε την πολυτέλεια ατομικών δεδομένων, στοιχείων και ευρημάτων από μακροχρόνιες, διεθνώς συγκρίσιμες και διεπιστημονικές έρευνες που εξετάζουν τους ίδιους ανθρώπους σε διαδοχικά κύματα (SHARE, HRS, TILDA, ELSA, SAGE κλπ.). Η συγκριτική εικόνα δείχνει ότι στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες το χάσμα επιδόσεων υγείας (τόσο φυσικής όσο και ψυχικής) ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες είναι εμφανέστατα εις βάρος των γυναικών. Αυτό δεν προκάλεσε έκπληξη, καθώς ταιριάζει με τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών: η οικονομική δυσκολία και οι κοινωνικές ανισότητες κοστίζουν (Bonsang et al., 2017).

Γνωρίζουμε, επίσης, ότι το γενικό επίπεδο ευημερίας και η κατανομή του πλούτου επηρεάζουν την υγεία στην τρίτη ηλικία. Αυτό που δεν γνωρίζαμε είναι ότι κρίσιμος παράγοντας για «καλά γεράματα» είναι οι αντιλήψεις και οι αξίες που επιτρέπουν ανεξαρτησία, ελευθερίες επιλογής και ίση αναγνώριση στις προσπάθειες των γυναικών (Bosch-Farre et al., 2018, Browning et al., 2023). Οι έρευνες SHARE (κύμα 6), HRS (2016 για ΗΠΑ), ELSA (2017 για Ηνωμένο Βασίλειο) και WHO SAGE (για άλλες χώρες)⁶⁵ δείχνουν ότι σε 27 επιλεγμένες χώρες (συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας), οι γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας έχουν καλύτερες γνωσιακές επιδόσεις στις χώρες που επικρατούν αντιλήψεις υπέρ της ισότητας των φύλων. Ασφαλώς, οι επιδόσεις έχουν θετική συσχέτιση με τα χρόνια εκπαίδευσης και τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Όμως, κρίσιμότερο ρόλο παίζει σωρευτικά η ελευθερία επιλογών και η αίσθηση του ελέγχου πάνω στις παραμέτρους της καθημερινής ζωής. Με άλλα λόγια, προκειμένου να μεταφραστεί η εκπαίδευση και η εργασία σε ποιότητα ζωής, χρειάζεται ένα αξιακό περιβάλλον που να αποδίδει ισομερώς ελευθερία και επιλογές σε γυναίκες και άνδρες, σε κάθε στάδιο της ζωής τους. Στη Σουηδία, με τη μεγάλη αποδοχή της έμφυλης ισότητας, εμφανίζεται ρεκόρ γνωσιακών επιδόσεων για τις γυναίκες ώριμης ηλικίας. Υπό αυτήν την οπτική, δεν είναι παράξενο που στην Ελλάδα και στην Ιταλία οι ηλικιωμένες γυναίκες εμφανίζουν πολύ κατώτερες συγκριτικές επιδόσεις (Bonsang et al., 2017).

Η υγεία, ειδικά στους «νεότερους ηλικιωμένους» (50-75 ετών), επηρεάζει και τη δυνατότητα και την προσφορά εργασίας. Η προσφορά εργασίας επηρεάζεται άμεσα από την κατάσταση υγείας. Επηρεάζεται όμως και έμμεσα, με την έννοια ότι η κακή υγεία μεταξύ ηλικιωμένων χρησιμοποιεί εκτεταμένες δεξαμενές δυνητικής εργασίας μέσα στην οικογένεια: οι γυναίκες που καλούνται να προσφέρουν φροντίδα στα μέλη της οικογένειάς τους δεν είναι διαθέσιμες για εργασία στην αγορά (ή είναι διαθέσιμες για λιγότερες ώρες/λιγότερες μέρες).

Δίδαγμα

Όταν εξετάζουμε τις επιδόσεις υγείας των ανθρώπων μεγαλύτερης ηλικίας, βλέπουμε πως έχουν σημασία η εκπαίδευση και η συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, όπως και η οικονομική τους κατάσταση. Όμως, αυτό που δίνει δύναμη στην εκπαίδευση και στην καριέρα, προκειμένου να είναι καλύτερα τα ώριμα χρόνια, είναι τελικά οι αντιλήψεις και οι αξίες. Οι αξίες και αντιλήψεις μπορεί να κινητοποιούν, να ικανοποιούν και να δίνουν νόημα στις προσπάθειες ή, αντίστροφα, μπορεί να καταδικάζουν σε μακροχρόνια ευπάθεια και εξάρτηση. Μια ενδιαφέρουσα ζωή ελεύθερων επιλογών

⁶⁵ Το σύνολο του δείγματος των 27 χωρών αθροίζει σε 226.666 άτομα που γεννήθηκαν μεταξύ 1920 και 1959.

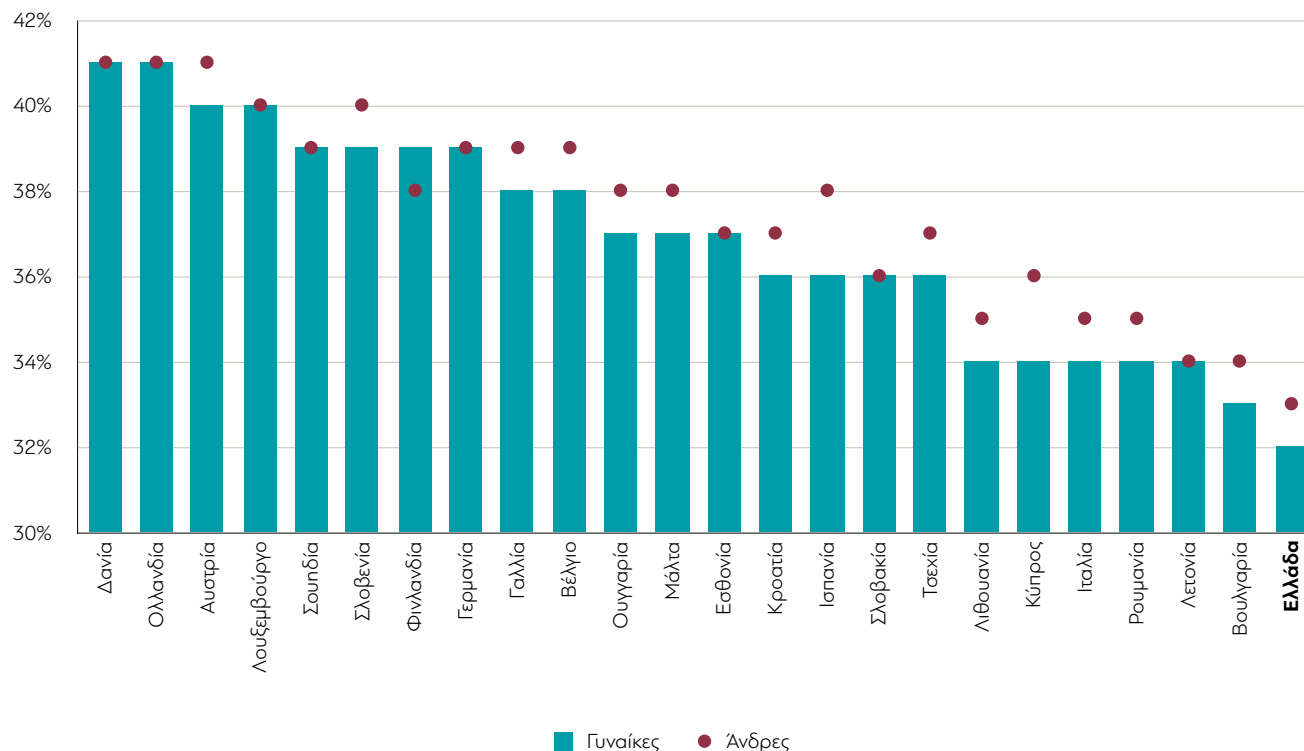
μεταφράζεται σε καλύτερη τρίτη ηλικία για το άτομο, και σε καλύτερη κοινωνία για όλους και όλες, ανεξαρτήτως ηλικίας.

Ποιότητα ζωής

Η ποιότητα ζωής, όπως μετριέται με αυτοαξιολόγηση, μπορεί να θεωρηθεί κάτι σαν συνολικό «θερμόμετρο» επιδόσεων. Η ποιότητα ζωής των ηλικιωμένων αξιολογείται σε ποσοτικές έρευνες μέσω του δείκτη CASP-12. Ο δείκτης εξετάζει όχι μόνο την υγεία, την οικονομική κατάσταση, αλλά και στην ψυχοκοινωνική ευημερία (Wiggins et al., 2008). Χρησιμοποιείται ευρέως, επειδή παρέχει μια πολυδιάστατη αξιολόγηση του πώς οι ηλικιωμένοι βιώνουν τη ζωή τους, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα παραγόντων. Ειδικότερα, περιλαμβάνει τέσσερις θεματικές περιοχές, ως ακολούθως:

- Έλεγχος (**C**ontrol): Εμπόδια, έλλειψη ελέγχου, αποστασιοποίηση.
- Αυτονομία (**A**utonomy): Αυτενέργεια, οικογενειακές και οικονομικές υποχρεώσεις.
- Απόλαυση (**P**leasure): Ανυπομονησία για κάθε μέρα, νόημα ζωής.
- Πραγματοποίηση επιθυμιών (**S**elf-realization): Ενέργεια, ευκαιρίες, το μέλλον καλό.

Διάγραμμα 32. Μέση τιμή του δείκτη CASP-12 για την αυτο-αναφερόμενη ποιότητα ζωής ανά φύλο (άτομα 70+ ετών)

Πηγή: Έρευνα SHARE (κύμα 9, με έτος αναφοράς το 2022), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Ο δείκτης CASP-12 παρέχει έτσι μια συνεκτική αυτοαξιολόγηση της ποιότητας ζωής. Το θεωρητικό εύρος του είναι από 12 έως 48, με τιμές πλησιέστερα στο 48 να δηλώνουν υψηλότερη ποιότητα ζωής. Η εικόνα των σημερινών ηλικιωμένων στην Ελλάδα πρέπει να δημιουργεί ανησυχία: η Ελλάδα καταγράφει με διαφορά τις χαμηλότερες τιμές του δείκτη CASP-12 από όλη την Ευρώπη, τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άνδρες. Αλλά στις γυναίκες η εικόνα είναι ακόμη χειρότερη (βλ. **Διάγραμμα 32**).

Οικονομική ανεξαρτησία/Συντάξεις

Οι συντάξεις αποτελούν την πιο σημαντική πηγή εισοδήματος για τους ηλικιωμένους. Σε αντίθεση με τις πηγές εισοδήματος που εισρέουν σε επίπεδο νοικοκυριού (όπως οι αποδόσεις από αποταμιεύσεις και τα εισοδήματα από ακίνητα, τα οποία κατανέμονται στο σύνολο του νοικοκυριού και δεν μπορούν να αποδοθούν σε ένα συγκεκριμένο μέλος), οι συντάξεις καταβάλλονται σε ατομικό επίπεδο. Αυτό καθιστά τη συνταξιοδοτική κάλυψη και το εισόδημα από συντάξεις καθοριστικούς παράγοντες για την οικονομική ανεξαρτησία των δικαιούχων, δηλαδή την ικανότητα ενός ατόμου να ζει με ανεξαρτησία και να λαμβάνει αποφάσεις για τον εαυτό του. Οι συντάξεις αναλαμβάνουν, από μια ηλικία και μετά, τον ρόλο των αποδοχών από την

εργασία. Οι διαφορές στο εισόδημα από συντάξεις μεταξύ ανδρών και γυναικών διαμορφώνουν εν πολλοίς τις έμφυλες οικονομικές ανισότητες στην τρίτη ηλικία, καθορίζοντας την ικανότητα κάθε ατόμου να κάνει προσωπικές επιλογές (Betti et al., 2015).

Η συνταξιοδοτική κάλυψη (δηλαδή, το δικαίωμα σύνταξης για όσους έχουν θεμελιώσει συνταξιοδοτικό δικαίωμα από δική τους εργασία) αποτελεί κρίσιμο παράγοντα της οικονομικής ανεξαρτησίας (βλ. **Διάγραμμα 33**). Στην ανάλυσή μας υπολογίζεται το χάσμα φύλου στη συνταξιοδοτική κάλυψη (δηλαδή η διαφορά στο ποσοστό των ανδρών και των γυναικών ηλικίας 65-79 ετών που λαμβάνουν σύνταξη από δική τους εργασία). Τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας των γυναικών στις χώρες του Νότου (Ισπανία, Ελλάδα και Ιταλία) κατά τις προηγούμενες δεκαετίες (όταν δηλαδή ήταν οι ίδιες σε εργάσιμη ηλικία), οφείλονται στην οικοδόμηση του συστήματος συντάξεων στην κοινωνική ασφάλιση, δηλαδή στην οικοδόμηση δικαιώματος μέσω της εργασίας. Γυναίκες που δεν έχουν δική τους σύνταξη συνήθως βασίζονται στη σύνταξη του συζύγου τους, συχνά προσαυξημένη με οικογενειακά επιδόματα. Στην Ελλάδα, το ποσοστό των γυναικών ηλικίας 65-79 ετών με δική τους σύνταξη υπολείπεται του αντίστοιχου των ανδρών κατά 16 ποσοστιαίες μονάδες. Είναι το δεύτερο υψηλότερο χάσμα μεταξύ των χωρών της ΕΕ το 2024, και υπερβαίνει πάνω από 10 ποσοστιαίες μονάδες τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

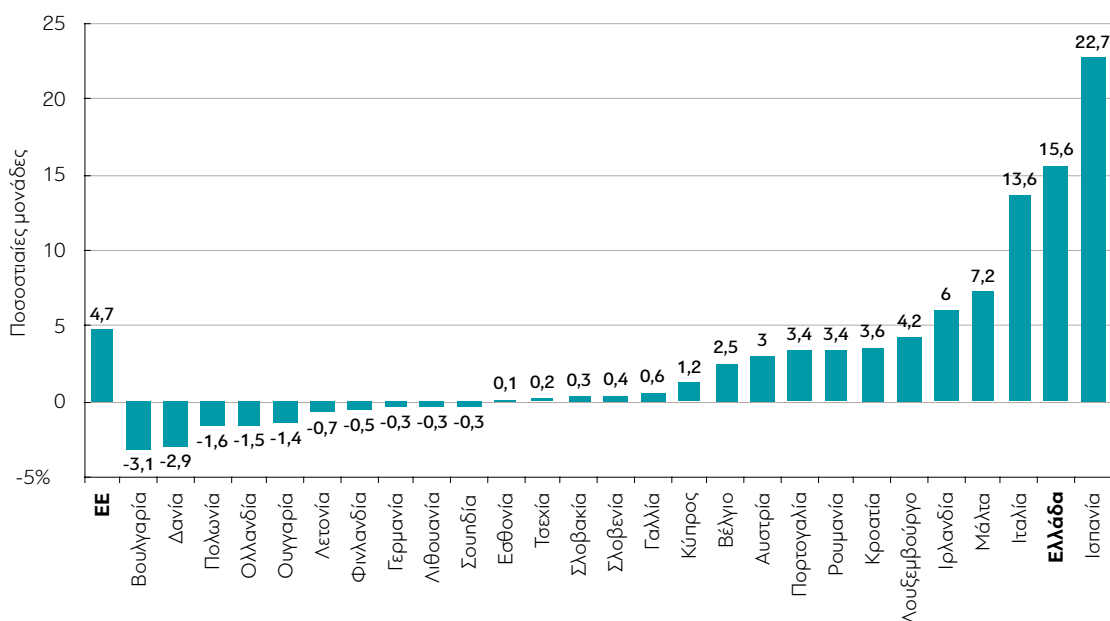
Τι μπορεί να περιμένει κανείς στο μέλλον; Τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής των νεότερων γενιών (οι γυναίκες που σήμερα εργάζονται), θα μεταφραστούν σε υψηλότερα ποσοστά συνταξιοδοτικής κάλυψης αργότερα, πράγμα που θα οδηγήσει σε μείωση των έμφυλου χάσματος στη κάλυψη στο μέλλον – με ιδιαίτερη εφαρμογή στην Ελλάδα.

Όμως, το να έχει κάποιος ίδιο δικαίωμα (δικαίωμα για δικό του λογαριασμό) δεν εξαντλεί το θέμα. Οι τάσεις που υπάρχουν σε όλες τις χώρες να τονώνεται η ανταποδοτικότητα του συστήματος θα έχει αναπόφευκτο αποτέλεσμα αργότερα τη διεύρυνση του χάσματος συντάξεων.

Το χάσμα φύλου στο εισόδημα από συντάξεις (βλ. **Διάγραμμα 33**) ως ποσοστό δείχνει πόσο υπολείπεται το μέσο εισόδημα από συντάξεις των γυναικών από το αντίστοιχο των ανδρών: όσο υψηλότερος ο δείκτης, τόσο υστερούν οι γυναίκες. Το χάσμα φύλου στο εισόδημα από συντάξεις στην Ελλάδα είναι την περίοδο 2013-2022 γύρω στο 25%, με μικρές διακυμάνσεις, σημειώνοντας μικρή μείωση (22%) το 2023 και το 2024. Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι ότι, ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος της ΕΕ ήταν αρκετά

υψηλότερος πριν από δέκα χρόνια⁶⁶ (περί τις 10 ποσοστιαίες μονάδες), η τάση στην ΕΕ τα τελευταία δέκα χρόνια είναι προς την κατεύθυνση της μείωσης του χάσματος φύλου στις συντάξεις, ενώ στην Ελλάδα παρέμεινε σχετικά σταθερή.

Διάγραμμα 33. Χάσμα φύλου στο ποσοστό συνταξιοδοτικής κάλυψης ατόμων 65-79 ετών (ΕΕ, 2024)

Σημείωση: Χάσμα φύλου = ποσοστό ανδρών μείον ποσοστό γυναικών.

Πηγή: Eurostat (Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Σε αντίθεση με την πρόβλεψη για τη συνταξιοδοτική κάλυψη, το μελλοντικό χάσμα φύλου στο εισόδημα από συντάξεις ενέχει μεγαλύτερη αβεβαιότητα, επηρεαζόμενο τόσο από θετικούς όσο και αρνητικούς παράγοντες:

- Οι αλλαγές στην απασχόληση (αγρότισσες ή μη συμβοηθούντα μέλη σε μισθωτή απασχόληση).
- Οι αλλαγές στον εργασιακό βίο: μακρύτερες και λιγότερο διακεκομμένες καριέρες.

⁶⁶ Το γεγονός ότι η Ελλάδα εμφανίζει χαμηλότερο χάσμα φύλου στο εισόδημα από συντάξεις σε σχέση με την ΕΕ οφείλεται στο ότι αναλογικά περισσότερες μορφωμένες γυναίκες εργάζονταν στο παρελθόν, και είχαν, συνεπώς, μεγαλύτερο βάρος στη (μικρότερη) γυναικεία απασχόληση. Υπενθυμίζεται, όμως, και το πολύ μεγαλύτερο χάσμα στο δικαίωμα σύνταξης.

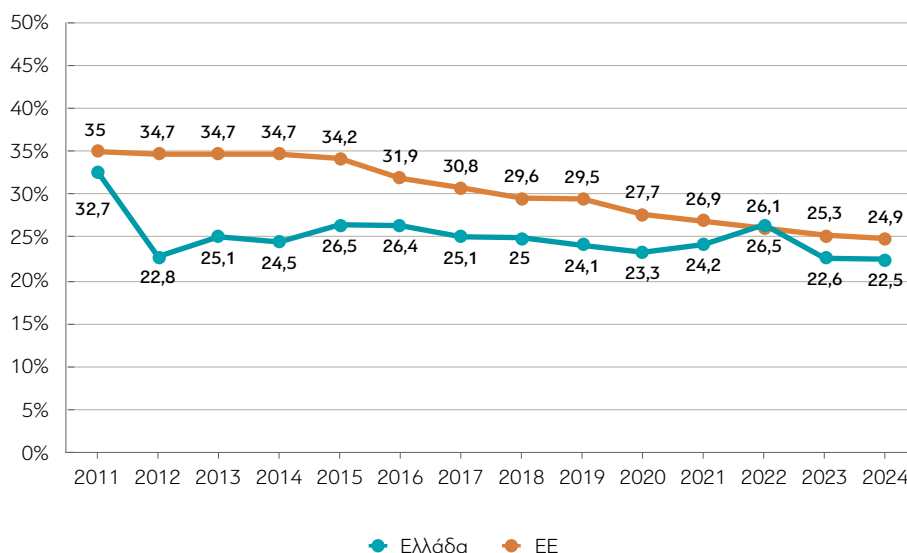
- Η γεφύρωση του έμφυλου μισθολογικού χάσματος.
- Τα ισχυρότερα εκπαιδευτικά προσόντα των νεότερων γενεών γυναικών.
- Αναπλήρωση εισφορών από περιόδους εκτός απασχόλησης (τέκνα, ανεργία).
- Το χάσμα θα μειωθεί στο μέτρο που γυναίκες ανταποκρίνονται σε κίνητρα και εργάζονται περισσότερο ή εγκαταλείπουν την απασχόληση αργότερα.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν αντίρροπες δυνάμεις που διευρύνουν το χάσμα συντάξεων:

- Καθώς περισσότερες γυναίκες συμμετέχουν στην απασχόληση, αυτό ενδεχομένως να σημαίνει αναλογικά μεγαλύτερη αντιπροσώπευση των γυναικών στις λιγότερο καλά αμειβόμενες δουλειές σήμερα.
- Μεταρρυθμίσεις συντάξεων ως ανταπόκριση στις δημογραφικές πιέσεις (OECD, 2021) τονώνουν τη σχέση με την αγορά εργασίας. Η τάση παγκοσμίως είναι προς μεγαλύτερη ανταποδοτικότητα, αλλά και κατάργηση ειδικών ρυθμίσεων που αφορούσαν τις γυναίκες. Στην Ελλάδα ιδιαίτερα, οι γυναίκες έχουν επηρεαστεί περισσότερο από αυξήσεις ορίων, αλλά και τη σταδιακή κατάργηση κάποιων χαριστικών ρυθμίσεων.
- Η τάση στην κοινωνική πολιτική είναι προς την εξατομίκευση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Αυτό στη Σουηδία οδήγησε στην πλήρη κατάργηση συντάξεων χρείας, ενώ ρυθμίσεις κατά της συσσώρευσης συντάξεων έχουν εισαχθεί και στο ελληνικό σύστημα⁶⁷ (Tinios & Chouzouris, 2024). Ειδικότερα, επηρεάζονται οι συντάξεις χρείας, ενώ αναθεωρούνται οι οικογενειακές προσαυξήσεις.
- Το χάσμα θα *αυξηθεί* αν η επιμήκυνση του εργασιακού βίου για τις γυναίκες προσκρούσει σε παράγοντες, όπως η ζήτηση για εργασία (στερεότυπα) ή οι ανάγκες φροντίδας μελών της οικογένειάς τους.

⁶⁷ Με πιο σημαντικές τις αλλαγές για τις συντάξεις χρείας, όπου ο αρχικός περιορισμός του νόμου του 2016 οδήγησε τελικά σε υπαναχώρηση το 2026.

Διάγραμμα 34. Χάσμα φύλου στο εισόδημα από συντάξεις ατόμων 65-79 ετών (ΕΕ, 2011-2024)

Σημείωση: Χάσμα φύλου στο εισόδημα = ποσοστιαία απόκλιση του μέσου εισοδήματος των γυναικών έναντι των ανδρών.

Πηγή: Eurostat (Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Οι θετικοί παράγοντες λειτουργούν σωρευτικά στο σύνολο της εργασιακής ζωής. Άρα, τα όποια κίνητρα για εργασία και για επιμήκυνση της εργασιακής ζωής θα επενεργήσουν σε βάθος χρόνου, στο μέτρο που νεότερες γενεές γυναικών ανταποκρίνονται. Ακόμη και αν αυτό αποδώσει, δεν θα διορθώσει το κοινωνικό πρόβλημα για τις ενδιαμέσες γενιές, οι οποίες έχουν υποστεί τις περικοπές για δημοσιονομικούς λόγους, αλλά δεν θα έχουν χρόνο να τις αντισταθμίσουν εργαζόμενες περισσότερες. Στην Ελλάδα, αυτό θα αφορά κυρίως αυτοαπασχολούμενες αλλά και χαμηλά αμειβόμενες μισθωτές. Η πιθανή εξέλιξη αυτή σημαίνει ότι πρέπει να προβλεφθεί κάποια εισοδηματική στήριξη για την επόμενη 15ετία τουλάχιστον.

Φτώχεια ηλικιωμένων

Η κοινωνική πολιτική πρέπει να εστιάζει στους λιγότερο τυχερούς, αυτούς στο κατώτερο τμήμα της κατανομής, που αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας. Εξετάζουμε, λοιπόν, το ποσοστό φτώχειας των ατόμων ηλικίας 75 ετών και άνω, ανά φύλο στην Ελλάδα και την ΕΕ για το 2024 (βλ. **Πίνακα 10**). Στην Ελλάδα, το ποσοστό φτώχειας για τα άτομα ηλικίας 75+ είναι σημαντικά υψηλότερο στις γυναίκες (25,2%) σε σχέση με τους άνδρες (15,4%), δημιουργώντας ένα χάσμα φύλου περίπου 10 ποσοστιαίων μονάδων. Το χάσμα αυτό υπερβαίνει τον μέσο όρο της ΕΕ, όπου οι ηλικιωμένες γυναίκες υφίστανται φτώχεια 20,4% έναντι 14,1% των ανδρών. Υπενθυμίζεται ότι τα

εν λόγω ποσοστά βασίζονται στην κατανομή του ισοδύναμου κατά κεφαλή εισοδήματος, δηλαδή, ένα εισόδημα που εκ κατασκευής θεωρείται ίσο μεταξύ των μελών του ίδιου νοικοκυριού και που, επομένως, δίδει εικόνα μεγαλύτερης ισότητας.

Πίνακας 10. Ποσοστό φτώχειας ατόμων 75+ ετών (Ελλάδα, 2024)

Ελλάδα, Άνδρες	Ελλάδα, Γυναίκες	ΕΕ, Άνδρες	ΕΕ, Γυναίκες
15,4%	25,2%	14,1%	20,4%

Πηγή: Eurostat (Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

4.5. Μακροχρόνια φροντίδα: Ανάγκη νέου συστήματος

Το κύριο πρόβλημα που θέτει το βαθύ γήρας – συμβατικά η ηλικία μετά τα 80 – είναι η δυνατότητα αυτοεξυπηρέτησης και αυτονομίας. Είναι βέβαιο από τα δημογραφικά δεδομένα ότι ο αριθμός ατόμων αυτής της ομάδας εκτοξεύεται μετά το 2030 (Λυμπεράκη κ.ά., 2023). Ακόμη και αν σημειωθούν θεαματικές βελτιώσεις στη φυσική κατάσταση (π.χ. λόγω περιορισμού του καπνίσματος ή προόδων στην ιατρική), μια πολύ μεγάλη αύξηση του αριθμού ατόμων που δεν τα καταφέρνουν μόνοι τους είναι αναπόφευκτη.

Έως τώρα στην Ελλάδα, το πώς ανταποκρινόμαστε ως κοινωνία σε αυτήν την ανάγκη θεωρείτο άρρητα ότι ήταν αντικείμενο της οικογενειακής αλληλεγγύης – το τελευταίο και ίσως πιο σημαντικό οχυρό του οικογενειακού άτυπου κοινωνικού κράτους (Λυμπεράκη & Τήνιος, 2012· Βάλβης, 2022). Πιο συγκεκριμένα, τις ανάγκες ηλικιωμένων ατόμων τις κάλυπταν γυναίκες συγγενείς (συνήθως κόρες ή νύφες) χωρίς πληρωμή, υποστήριξη αλλά και χωρίς αναγνώριση. Πολλές, μάλιστα, το έκαναν, εγκαταλείποντας τη δική τους επαγγελματική πορεία και βγαίνοντας σε πρόωρη σύνταξη (που το επέτρεπε το προμηθευτικό σύστημα ασφάλισης). Εφεδρικά λειτουργούσαν γυναίκες μετανάστριες στις οποίες βασιζόταν ως επί το πλείστον ο μικρός, πλην αναπτυσσόμενος, ιδιωτικός τομέας προσφοράς υπηρεσιών φροντίδας. Και οι δύο πηγές προσφοράς στερεύουν: Οι γυναίκες συγγενείς λόγω της Δημογραφίας (οι αυριανοί ογδοντάχρονοι είχαν κάνει μικρότερες οικογένειες). Η τάση περιορισμού της μετανάστευσης μειώνει και τις διαθέσιμες φροντίστριες. Ο συνδυασμός αύξησης της ανάγκης (ζήτησης για φροντίδα) με περιορισμό της προσφοράς συνθέτει τις συνθήκες μιας τέλει καταίγιδας για τη δεκαετία του 2030 και μετά (Λυμπεράκη κ.ά., 2023· Nektarios et al., 2025).

Η Ελλάδα αποτελεί ακραίο παράδειγμα μιας εξέλιξης που προβληματίζει το σύνολο της ΕΕ. Παντού η προσφορά βασίζεται σε διαφορετικό μείγμα τυπικού και άτυπου συστήματος φροντίδας, ενώ η κυριαρχία μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού χαρακτηρίζει και τα τυπικά συστήματα της Δυτικής Ευρώπης (Βάλβης, 2022· Tinios & Valvis, 2022· Tinios et al., 2022). Σε όλον τον αναπτυγμένο κόσμο, από τη Σκανδιναβία έως την Ιαπωνία, αναζητούνται συστήματα φροντίδας για να καλύψουν τα αναμενόμενα κενά φροντίδας. Τα συστήματα πρέπει να χτίζουν στη συνεργασία κράτους-οικογένειας,

αξιοποιώντας τις δυνατότητες της ασφάλισης αλλά και της τεχνολογίας (π.χ. ρομποτική ή συστήματα επικοινωνίας). Ταυτοχρόνως, πρέπει να προστατεύουν και τα δημοσιονομικά, αφού είναι ο τομέας όπου κυριαρχεί η μεγαλύτερη αβεβαιότητα (AWG, 2024).

Η παροχή μακροχρόνιας φροντίδας περιλαμβάνει δύο εκδοχές: α) την *επαγγελματική* φροντίδα (δηλαδή τη φροντίδα που προσφέρεται από το κράτος, π.χ. «Βοήθεια στο Σπίτι» ή από τον ιδιωτικό τομέα (μονάδες φροντίδας ηλικιωμένων, φροντιστές επ' αμοιβή) και β) την *άτυπη* φροντίδα (η βοήθεια που παρέχεται από μη επαγγελματίες, συνήθως οικογενειακά ή συγγενικά πρόσωπα). Η άτυπη φροντίδα αποτελεί την πλέον διαδεδομένη μορφή παροχής μακροχρόνιας φροντίδας στην Ελλάδα (European Commission, 2021), καθώς περίπου το 90% των ατόμων ηλικίας 65+ ετών που λαμβάνουν οποιαδήποτε μορφή φροντίδας βασίζονται σε άτυπες διευθετήσεις (Lyberaki & Tinios, 2018· Tinios et al., 2022).⁶⁸ Οι επίσημες μονάδες φροντίδας ηλικιωμένων και τα Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων καλύπτουν περιορισμένο αριθμό ηλικιωμένων, περίπου 14.000 και 1.500 αντίστοιχα (Nektarios et al., 2025) – μικρό τμήμα της οποιασδήποτε εικαζόμενης ανάγκης.

Τι μας επιφυλάσσει, λοιπόν, το μέλλον; Το ποσοστό ατόμων ηλικίας 80+ ετών στον πληθυσμό αναμένεται να διπλασιαστεί έως το 2050: από 7% το 2022 θα φτάσει στο 13,5% (European Commission, 2024a). Συνεπώς, ακόμη και σε αισιόδοξο σενάριο, όπου το κάθε άτομο άνω των 80 ετών χρειάζεται λιγότερη φροντίδα από ό,τι σήμερα, οι ανάγκες θα αυξηθούν εντυπωσιακά. Όσον αφορά την *προσφορά* φροντίδας, η χαμηλή γεννητικότητα⁶⁹ σημαίνει ότι οι ηλικιωμένοι θα προέρχονται από μικρότερες οικογένειες με λιγότερα ενήλικα παιδιά, με σημαντική μείωση άτυπης φροντίδας.

Η ανάλυση της φυσικής και της ψυχικής υγείας των ατόμων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες βασίζεται στα μικροδοδομένα της έρευνας *SHARE* (κύμα 9, 2024, με έτος αναφοράς το 2022). Για την εξέταση της ανάγκης, χρησιμοποιείται η πληροφορία για άτομα ηλικίας 80+ ετών που αντιμετωπίζουν προβλήματα σε καθημερινές δραστηριότητες.⁷⁰

⁶⁸ Εξ αυτών, τα 2/3 λαμβάνουν αποκλειστικά άτυπη φροντίδα, ενώ το υπόλοιπο 1/3 συνδυάζει άτυπη και επαγγελματική φροντίδα.

⁶⁹ Από 2,23 γεννήσεις ανά γυναίκα το 1980, μειώθηκε σε 1,25 το 2000 (Tragaki & Bagavos, 2019) και διατηρήθηκε σε αντίστοιχα χαμηλά επίπεδα έως σήμερα.

⁷⁰ Οι δραστηριότητες καθημερινής ζωής (Activities of Daily Living – ADL) περιλαμβάνουν έξι δραστηριότητες που οι άνθρωποι χρειάζεται να κάνουν σχεδόν καθημερινά: 1) Ντύσιμο, συμπεριλαμβανομένων της τοποθέτησης των καλτσών και των παπουτσιών, 2) Περίπατο μέσα σε ένα δωμάτιο, 3) Μπάνιο ή ντους, 4) Σίτιση, συμπεριλαμβανομένης της κοπής του φαγητού, 5) Τη δυνατότητα να ξαπλώνεις στο κρεβάτι και να σηκώνεσαι από αυτό, 6) Χρήση της τουαλέτας, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας του να κάθεται και να σηκώνεται.

Στην Ελλάδα (βλ. **Διάγραμμα 35**), το 1/3 των γυναικών ηλικίας 80+ δηλώνει δυσκολία σε τουλάχιστον μία δραστηριότητα καθημερινής ζωής (ADL), ποσοστό υψηλότερο από εκείνο των ανδρών (20%) και παρόμοιο με χώρες του Νότου όπως η Ιταλία (επίσης 30%). Το χάσμα φύλου στην Ελλάδα (10 ποσοστιαίες μονάδες) εμφανίζεται ως το έκτο υψηλότερο, υπερβαίνοντας τις αντίστοιχες διαφορές στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης. Η Ελλάδα συνδυάζει υψηλά ποσοστά προβλημάτων στις ηλικιωμένες γυναίκες με ένα αξιοσημείωτο χάσμα φύλου, γεγονός που καταδεικνύει την αυτοεξυπηρέτηση ηλικιωμένων γυναικών ως κρίσιμο μελλοντικό πρόβλημα για την ευημερία.

Η μεγάλη ηλικία αλλά και οι ανάγκες φροντίδας συχνά συμβαδίζουν με ψυχολογικά προβλήματα. Το παρακάτω **Διάγραμμα 36** εξετάζει διαφοροποιήσεις στην ψυχική υγεία μεταξύ των ανδρών και των γυναικών ηλικίας 80+ ετών στην Ευρώπη. Ως μεταβλητή αναφοράς για τη μέτρηση της ψυχικής υγείας χρησιμοποιείται η κλίμακα EURO-D.⁷¹ Τιμή ίση ή μεγαλύτερη του 4 στην κλίμακα EURO-D υποδηλώνει ενδείξεις κλινικά σημαντικού επιπέδου καταθλιπτικών συμπτωμάτων.

Στην Ελλάδα, το ποσοστό των γυναικών 80+ με υψηλές τιμές EURO-D ανέρχεται στο 45%, ποσοστό υψηλότερο από τη Βόρεια Ευρώπη (π.χ. Δανία 27%, Ολλανδία 32%), αλλά χαμηλότερο από χώρες της Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης. Σχεδόν μία στις δύο γυναίκες 80+ πληροί τα κριτήρια καταθλιπτικών συμπτωμάτων, ενώ το ποσοστό αυτό υπερβαίνει το αντίστοιχο των ανδρών στην Ελλάδα κατά 16 ποσοστιαίες μονάδες – το πέμπτο υψηλότερο χάσμα.

Καταλήγοντας, υπάρχει πιεστική ανάγκη για ένα σύστημα παροχής μακροχρόνιας φροντίδας που καλύπτει τις ανάγκες του πληθυσμού (Colombo et al., 2011· European Commission, 2021· Nektarios et al., 2025). Προτάσεις για ένα τέτοιο σύστημα έχουν κατατεθεί από τρεις διεθνείς οργανισμούς: την Παγκόσμια Τράπεζα⁷² (World Bank, 2022), τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO, 2024),⁷³ αλλά και τη ΓΔ Μεταρρυθμίσεων της ΕΕ (DG Reform, 2023).⁷⁴ Οι εκθέσεις συγκλίνουν στην ανάγκη ταχείας εξάπλωσης, πιθανώς με σύστημα κουπονιών εξαργυρώσιμων και στον ιδιωτικό τομέα, αλλά και στην αδήριτη ανάγκη πιστοποίησης, προκειμένου να αναπτυχθεί μια ποιοτική αγορά ιδιωτικών υπηρεσιών⁷⁵ (Λυμπεράκη κ.ά., 2023).

⁷¹ Τυποποιημένο εργαλείο 12 δεικτών που αποτυπώνει συμπτώματα κατάθλιψης σε ηλικιωμένους, όπως: 1) αίσθημα λύπης, 2) απαισιοδοξία, 3) σκέψεις για αυτοκτονία, 4) αίσθημα ενοχής, 5) δυσκολία στον ύπνο, 6) έλλειψη ενδιαφέροντος, 7) νευρικότητα, 8) μειωμένη όρεξη για φαγητό, 9) συνεχής κούραση, 10) δυσκολία στη συγκέντρωση, 11) έλλειψη χαράς και 12) εύκολο κλάμα.

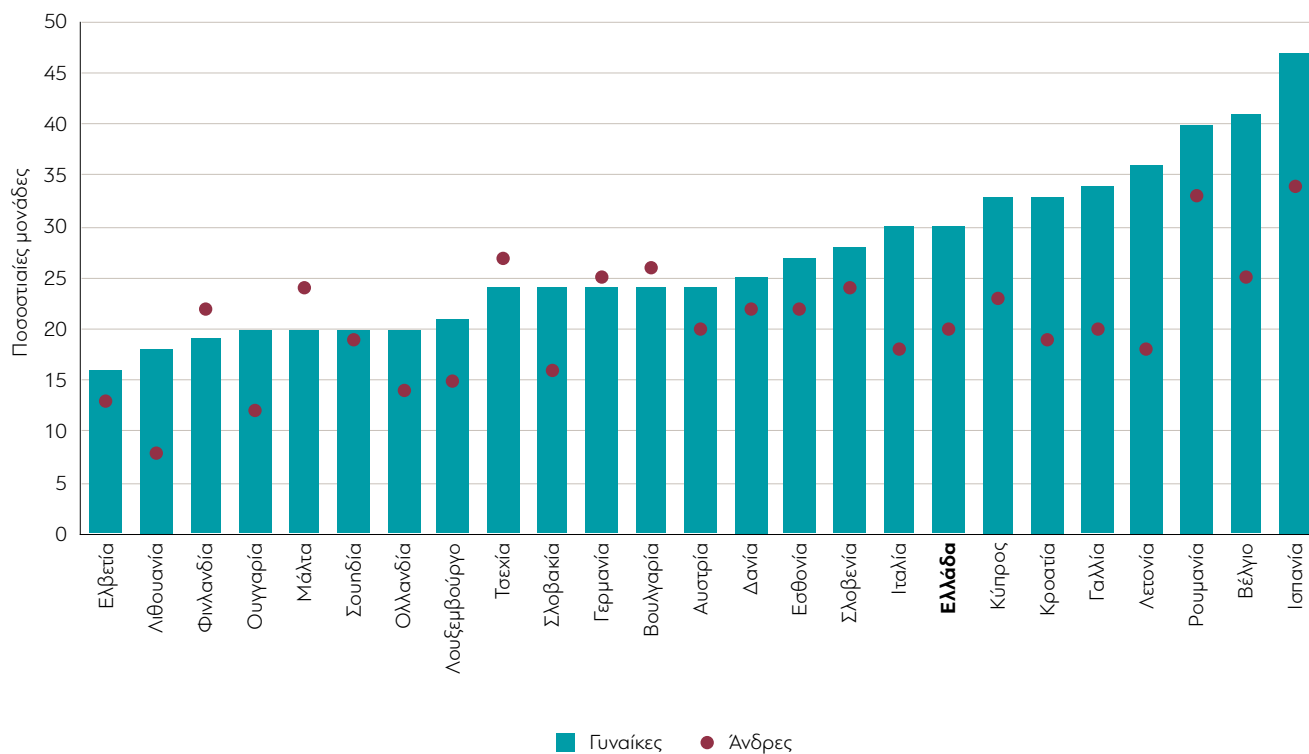
⁷² Options for Developing a System of High-Performing Aged Long-Term Care (ALTC) in Greece <https://documents.worldbank.org>

⁷³ State of Long-Term Care in Greece, Copenhagen:WHO Regional Office for Europe

⁷⁴ Supporting Greece in Building a new model for person-centred long-term care in the community (TSI).

⁷⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο τομέας αυτός είναι σε θέση να απασχολήσει πρόσφατους συνταξιούχους στην παροχή υπηρεσιών φροντίδας, δημιουργώντας έναν νέο κλάδο.

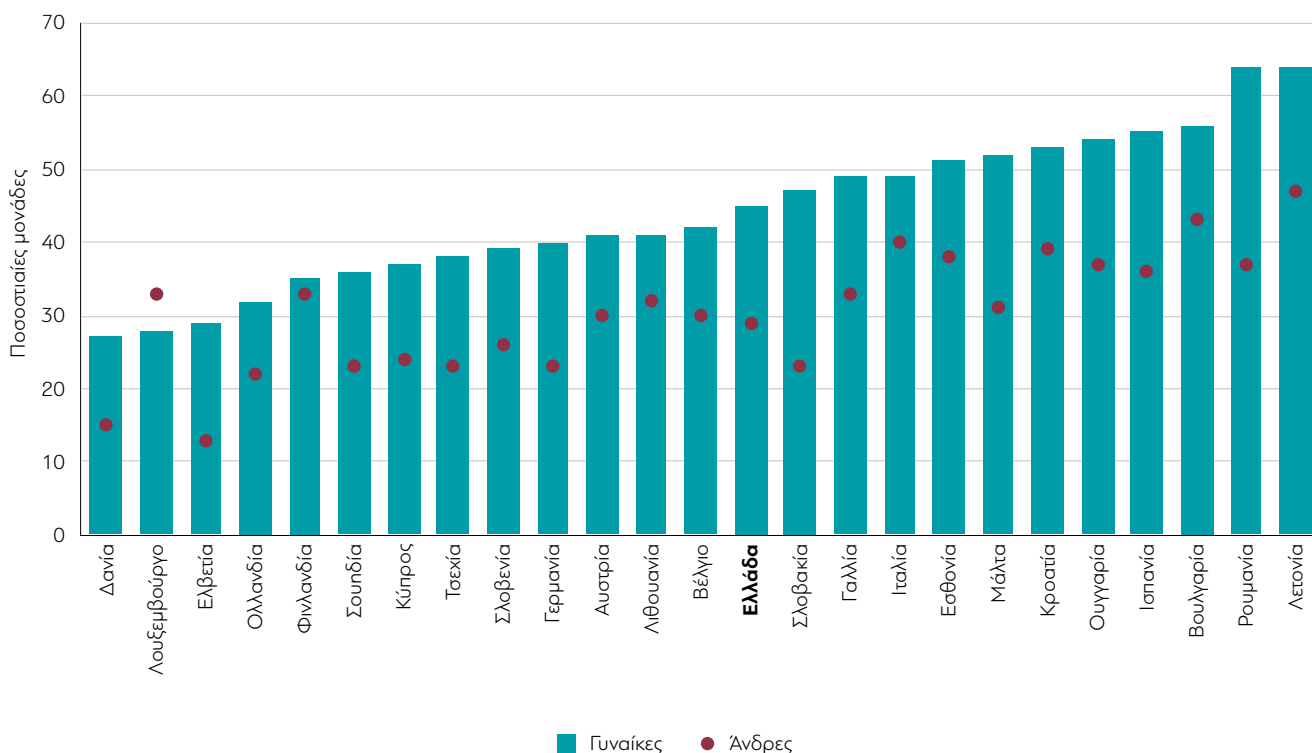
Διάγραμμα 35. Χάσμα φύλου στο ποσοστό των ατόμων 80+ ετών που αντιμετωπίζουν προβλήματα σε καθημερινές δραστηριότητες (≥ 1 ADL)

Σημείωση: Χάσμα φύλου = ποσοστό ανδρών μείον ποσοστό γυναικών.

Πηγή: Έρευνα SHARE (κύμα 9, με έτος αναφοράς το 2022), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Διάγραμμα 36. Χάσμα φύλου στο ποσοστό ατόμων 80+ ετών με κλινική κατάθλιψη (EURO-D caseness)

Σημείωση: Χάσμα φύλου = ποσοστό ανδρών μείον ποσοστό γυναικών.

Πηγή: Έρευνα SHARE (κύμα 9, με έτος αναφοράς το 2022), επεξεργασία συγγραφικής ομάδας.

Καταλήγοντας, η μακροχρόνια φροντίδα θα είναι κρίσιμη συνιστώσα της ατομικής ευημερίας. Η διάσταση φύλου είναι διττή: Μόνες ηλικιωμένες γυναίκες είναι ο πυρήνας της ανάγκης, ενώ μεσήλικες γυναίκες είναι ο πυρήνας της ανταπόκρισης –ως εργαζόμενες στον τυπικό τομέα είτε ως άμισθες φροντίστριες στον άτυπο. Παράλληλα, η παροχή ποιοτικών υπηρεσιών συνθέτει αναπτυξιακή πρόκληση –αφού πολλοί ογδοντάρηδες του μέλλοντος θα έχουν την οικονομική επιφάνεια να στηρίζουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες,⁷⁶ αλλά και τεχνολογική – αφού η τεχνολογία μπορεί να βελτιώσει την παραγωγικότητα, αλλά και να επιτρέψει την επικέντρωση σε θέματα όπου η συναισθηματική νοημοσύνη κυριαρχεί.

⁷⁶ Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη έχει αναπτυχθεί ο κλάδος της υποστηριζόμενης διαβίωσης (assisted living). Συχνά αξιοποιούνται οι δυνατότητες της ασφάλισης (LTC insurance) αλλά και της στεγαστικής πίστης (reverse mortgages), που εντάσσουν τη φροντίδα ως αντικείμενο δομημένης αποταμίευσης ή ρευστοποίησης περιουσίας.

4.6. Τεχνητή Νοημοσύνη: Πάσχουν οι αλγόριθμοι από σεξισμό;

Στο μεταίχμιο μεταξύ αναγέννησης και καταστροφής

Η Τεχνητή Νοημοσύνη (ΤΝ) είναι πρωτοσέλιδο και θέμα συζήτησης παντού: σε πάνελ, σε συνέδρια, σε καφενεία, στο οικογενειακό τραπέζι. Εξάπτει τη φαντασία, φουντώνει τις ανησυχίες και ταλαντεύεται μεταξύ αισιόδοξης ανυπομονησίας και επερχόμενης καταστροφής. Δεν θα μπορούσαμε να ολοκληρώσουμε το κεφάλαιο για τις προκλήσεις της ισότητας των φύλων αν δεν αναφερθούμε σε θέματα που εγείρονται με την Τεχνητή Νοημοσύνη, και ιδιαίτερα στο αν απειλεί με οπισθοδρόμηση τις κατακτήσεις της έμφυλης ισότητας.

Πρόκειται για μια συζήτηση που βρίσκεται σε εξέλιξη διεθνώς και που επιχειρεί να μετρήσει και να μαντέψει τα επόμενα στάδια εξέλιξης μιας δύναμης χωρίς προηγούμενο στη ζώσα μνήμη. Η Τεχνητή Νοημοσύνη επενεργεί λίγο σαν τον ηλεκτρισμό: Εκείνος αναδιάταξε τις οικονομίες, τις αγορές και τα επαγγέλματα σταθερά όσο και απρόβλεπτα. Το πού θα καταλήξουμε, όμως, σήμερα παραμένει άδηλο. Η προσέγγιση εδώ ξεκινά από τα «τι και πώς» της τεχνολογίας, κυρίως ως προς τις άμεσες επιπτώσεις της στην ισότητα των φύλων. Στη συνέχεια, ρίχνουμε μια ευρύτερη ματιά στις πιθανές επιπτώσεις που διαμορφώνουν το γενικό πλαίσιο: στην παραγωγή, στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, στην απασχόληση και στις ευκαιρίες των γυναικών.

Ως προς τις **άμεσες επιπτώσεις** και τη «λογική της τεχνολογίας», θα ξεκινήσουμε από το ερώτημα «Τι είναι η Τεχνητή Νοημοσύνη;» και γιατί υφίσταται η ανησυχία ότι αναπαράγει και ίσως εντείνει τις προκαταλήψεις φύλου. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε κάποιες εφαρμογές της Τεχνητής Νοημοσύνης που είναι επίφοβες ως προς την έμφυλη (σεξιστική) προκατάληψη (Carro, 2026). Εστιάζουμε στις υπηρεσίες υγείας, στη δανειοδότηση, στην προεπιλογή υποψηφίων για πρόσληψη ή/και εισαγωγή στο πανεπιστήμιο. Το φαινόμενο του «σεξισμού των αλγορίθμων» δεν αποτελεί απαραίτητα είδηση, αν και δεν υπάρχει σαφής εικόνα για τη συχνότητα τέτοιων περιπτώσεων. Για να απαντήσουμε στο πιο κρίσιμο ερώτημα του «πόσο συχνά οι αλγόριθμοι διακατέχονται από σεξισμό», επιστράτευσαμε σε βάθος επισκόπηση των διαθέσιμων ερευνητικών αποτελεσμάτων της διεθνούς συζήτησης.

Μας ενδιαφέρει να μην υπάρχουν σεξιστικές παραφωνίες στην Τεχνητή Νοημοσύνη, δεδομένου ότι, εκεί που υπάρχουν, τείνουν να οδηγούν σε χειρότερη ποιότητα υπηρεσιών, μικρότερη ποσότητα πληροφόρησης και λιγότερες ευκαιρίες για τις γυναίκες. Μια ξεχωριστή και πολύ επιδραστική εκδοχή της τεχνολογικής εισβολής στην καθημερινή ζωή είναι το παράδειγμα της Δημιουργικής Τεχνητής Νοημοσύνης, με εφαρμογές όπως το ChatGPT και το Claude. Έρευνες διαπιστώνουν πως οι γυναίκες είναι πιο διστακτικές να τις εντάξουν στην εργασία τους, ακόμα κι όταν τις χρησιμοποιούν για άλλους σκοπούς (Otis et al., 2024).

Οι δισταγμοί των γυναικών δεν είναι αδικαιολόγητοι, καθώς οι εφαρμογές αυτές τείνουν να είναι φορτωμένες με προκαταλήψεις σε βάρος τους, αναπαράγοντας μηχανικά μια κατάσταση που προϋπάρχει στην κοινωνία (WEF, 2026). Αν, για παράδειγμα, οι προγραμματιστές είναι φορείς έμφυλων στερεοτύπων και προκαταλήψεων, είναι αναμενόμενο να τα αναπαράγουν στις εφαρμογές τους. Ομοίως, τα δεδομένα με τα οποία οι εφαρμογές εκπαιδεύονται, δηλαδή πληροφορίες διαθέσιμες στο διαδίκτυο, εξ ορισμού αντανakλούν την προϋφιστάμενη πραγματικότητα. Έτσι, τα έξυπνα συστήματα διδάσκονται και απορροφούν τον διάχυτο εμπεδωμένο σεξισμό. Τέλος, οι προκαταλήψεις που προκύπτουν εντείνονται μέσω της αλληλεπίδρασης με τους χρήστες (Castaneda et al., 2022). Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η πιθανολογική φύση (probabilistic nature) της τεχνολογίας ΤΝ, δηλαδή η παραγωγή αποτελεσμάτων βάσει των υπάρχοντων στατιστικών τάσεων, εξαιτίας της εσωτερικής λογικής του, συνεπάγεται πως:

- Η τεχνολογία ΤΝ αναγκαστικά υποκύπτει στη «στατιστική διάκριση» (statistical discrimination). Έτσι λειτουργεί εις βάρος όσων υποεκπροσωπούνται.
- Η ΤΝ, ως σύστημα μηχανικής εκμάθησης, δεν διαθέτει (ούτε μπορεί να αποκτήσει) κάποια ηθική πυξίδα αξιολόγησης και αυτοπεριορισμού. Σε αντίθεση με τους ανθρώπους, προχωρά χωρίς ηθικές αναστολές και χωρίς συνείδηση των συνεπειών που προκαλούν οι αποφάσεις και οι προκαταλήψεις του.⁷⁷

⁷⁷ Το θέμα της πιθανότητας να δημιουργηθεί Τεχνητή Νοημοσύνη με συνείδηση αποτελεί αντικείμενο έντονης διαμάχης (Birch, 2026· Butlin et al., 2023. Για καλή επισκόπηση στα ελληνικά βλ. Σκυλακάκης, 2026. Οι όποιες διορθώσεις (π.χ. ethical alignment) εκτιμούμε ότι γίνονται, τις περισσότερες φορές, ως αντίδραση εκ των υστέρων και δύσκολα αντισταθμίζουν δομικές σχέσεις. Είναι, δηλαδή, περισσότερο «προς το θεαθήναι». Για την ηθική διάσταση της Τεχνητής Νοημοσύνης (στα ελληνικά), βλ. Μήτρου, Λ., Ασσαέλ, Γ., Βογιατζής, Η., Γραμμένος, Δ., Θεοδωρίδης, Σ., Καμάρα, Ι., Κουρουτάκης, Α., Κρητικός, Μ., Λέκκας, Δ.Φ., Παπακωνσταντίνου, Β., Περάκης, Π., Σγουροπούλου, Κ., Τσέκερης, Χ., Τσινόρεμα, Σ., & Χρυσανθοπούλου, Κ. (2026). [Πώς] μπορεί η Τεχνητή Νοημοσύνη να είναι ηθική και σύννομη;: διαΝΕΟσις.

Η λογική του συστήματος της Τεχνητής Νοημοσύνης

- Η Τεχνητή Νοημοσύνη αναφέρεται σε τεχνολογικά συστήματα που διαθέτουν ευφυΐα, δηλαδή είναι ικανά να αναλύουν το περιβάλλον μέσα στο οποίο βρίσκονται και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες (με κάποιο βαθμό αυτονομίας) προκειμένου να πετύχουν συγκεκριμένους στόχους. Ξεκίνησαν από ανάγνωση, εκμάθηση και επεξεργασία και δημιουργία κειμένου, αλλά πλέον έχουν γίνει πολυτροπικά – αντιλαμβάνονται ενιαία και ταυτόχρονα το κείμενο, την εικόνα και τον ήχο.
- Τα συστήματα Τεχνητής Νοημοσύνης γίνονται τμήμα της καθημερινής μας ζωής ενώ υπόσχονται πρωτοφανείς ευκαιρίες για την οικονομία και την κοινωνία. Παρόλα αυτά, ακόμα και οι πλέον αισιόδοξοι αναγνωρίζουν ότι πάσχουν από μεροληψία και κοινωνικές προκαταλήψεις, καθιστώντας εναγώνια την αναζήτηση πολιτικών που είναι σε θέση να εξισορροπούν τις προκαταλήψεις και να κατευνάζουν τις ανησυχίες. Ένας σημαντικός τέτοιος κίνδυνος αφορά μια ενδεχόμενη «έμφυλη αλγοριθμική προκατάληψη» (algorithmic gender bias), που υφίσταται εις βάρος των γυναικών (Hall & Ellis, 2023, Castaneda et al, 2022).

Παρακάτω θα στρέψουμε την προσοχή μας στην εικόνα των πιθανών μακροσκοπικών επιπτώσεων και των έμμεσων συνεπειών για τις γυναίκες. Δηλαδή, (κυρίως) στις επιπτώσεις στην παραγωγικότητα, στις επενδύσεις, στις χρηματαγορές και στις αγορές εργασίας. Σκοπός είναι να αναδειχθεί το σχετικό κόστος των ασυνεχειών που επιφέρει η Τεχνητή Νοημοσύνη σε διαφορετικές ομάδες πληθυσμού με βάση το φύλο και την ηλικία.

Η προκατάληψη φύλου της Τεχνητής Νοημοσύνης θέτει σε κίνδυνο την πρόοδο στην ισότητα;

Είδαμε ότι τα εργαλεία της Τεχνητής Νοημοσύνης δεν μπορεί παρά να αναπαράγουν προκαταλήψεις εκεί όπου ήδη υπάρχουν εις βάρος ομάδων που χαρακτηρίζονται με βάση το φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, την ηλικία ή την αναπηρία. Οι διάχυτες προκαταλήψεις μεταδίδονται στους αλγόριθμους, άθελα αλλά συστηματικά. Το αποτέλεσμα τους, αφού εμφανίζεται ως «επιστημονικό» και απρόσωπο, νομιμοποιεί και επιδεινώνει υφιστάμενες προκαταλήψεις και στερεότυπα. Οι λόγοι για τους οποίους οι φόβοι εστιάζουν στο φύλο ειδικά έχουν ως εξής:

- Επειδή το εργατικό δυναμικό στις τεχνικές επιστήμες, και ειδικότερα στην ανάπτυξη ψηφιακών τεχνολογιών, είναι κατά πλειοψηφία ανδρικό, 93%

των επαγγελματιών ανάπτυξης έξυπνων συστημάτων το 2022 ήταν άνδρες (Ho et al., 2025). Πρόσφατες έρευνες αποκαλύπτουν ότι οι χρήστες των οποίων τα χαρακτηριστικά μοιάζουν με αυτά της ομάδας που αναπτύσσει την τεχνολογία λογισμικού (ως προς το φύλο και την ηλικία) διαπιστώνουν μεγαλύτερη ικανοποίηση στην αντιμετώπιση των αναγκών τους (Kim et al., 2024· O'Connor & Liu, 2024).

- Επειδή όσοι αναπτύσσουν τεχνολογία λογισμικού, λόγω επιστημονικής εξειδίκευσης, είναι λιγότερο πιθανόν να έχουν επίγνωση των υπαρχόντων διάχυτων κοινωνικών στερεοτύπων και δεν γνωρίζουν (ούτε έχουν εκπαιδευτεί) στο πώς να τα εντοπίζουν και να τα αποφεύγουν.
- Επειδή τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται ως εισροή στο σύστημα υστερούν ως προς την αντιπροσωπευτικότητα και ως προς την ακρίβεια των μετρήσεων. Αποδίδεται έμφαση συνήθως στην ποσότητα των δεδομένων και λιγότερη στην ποιότητά τους (FRA, 2019). Η χρήση δεδομένων και πληροφοριών που αντανakλούν πλειοψηφικές και εμπεδωμένες προκαταλήψεις πιθανότατα αναπαράγει αδικίες που συνδέονται με το φύλο, την ηλικία, τη θρησκεία, την εθνικότητα και τον σεξουαλικό προσανατολισμό των ανθρώπων (Committee of Civil Liberties, Justice and Home Affairs -LIBE Committee, 2018).
- Επειδή συχνά παρουσιάζεται το φαινόμενο της «παραίσθησης των δεδομένων» (hallucination of facts), δηλαδή της δημιουργικής κατασκευής δεδομένων εκεί που δεν υπάρχουν. Εκτιμάται ότι αυτό δεν πρόκειται για δυσλειτουργία που θα μπορούσε να διορθωθεί, αλλά εγγενές πρόβλημα που ανακύπτει από τη λογική πιθανολογικών μοντέλων.
- Τέλος, επειδή ενισχύουν τις «αβασάνιστες διατυπώσεις» (careless speech), που σωρευτικά και μακροχρόνια νομιμοποιούν τη νωθρή σκέψη και κάνουν τους ανθρώπους να σκέφτονται με λιγότερο βάθος και κρίση (Mittelstadt et al., 2023).

Το ψηφιακό χάσμα φύλου

Υφίσταται ανισορροπία φύλου στα ψηφιακά (gender digital divide): 320 εκατομμύρια λιγότερες γυναίκες έχουν πρόσβαση στο ίντερνετ από το κινητό τους τηλέφωνο, ενώ στις φτωχές χώρες και στις χώρες μεσαίου εισοδήματος 190 εκατομμύρια λιγότερες γυναίκες έχουν έξυπνο τηλέφωνο (smartphone). Έτσι, οι γυναίκες αναπόφευκτα «δημιουργούν» λιγότερα δεδομένα από τους άνδρες, και τελικώς εξυπηρετούνται σε μικρότερο βαθμό από την τεχνολογία αυτή (Breen et al, 2025· Smith & Rustagi, 2021).

Η έκταση των προβλημάτων μπορεί να εκτιμηθεί αν αναλογιστούμε ότι στον μη ψηφιακό κόσμο, η καταπολέμηση της άκριτης αναπαραγωγής στερεοτύπων είναι μια διαδικασία η οποία εξελίσσεται επί δεκαετίες, αξιοποιεί κοινωνιολογική γνώση, ενώ ακόμη και σήμερα παραμένει εν πολλοίς ημιτελής. Σε τέτοια στερεότυπα, την τιμητική θέση κατέχει το φύλο. Η συχνά αθέλητη, (αν και όχι πάντα) υιοθέτηση αξιακού φορτίου από ανεξέλεγκτες πηγές, θα αναπαράγει και θα ενισχύει ανισότητες.

Παράδειγμα είναι η εκπαίδευση των μηχανών στην *πραγματική σημασία των λέξεων*. Ο τρόπος που τα Μεγάλα Γλωσσικά Μοντέλα μαθαίνουν την ανθρωπινή γλώσσα δεν είναι με την κατά λέξη κατανόηση. Αντιθέτως, εκπαιδεύονται μέσω της αναζήτησης και του υπολογισμού της σχέσης μεταξύ λέξεων που συναντώνται μαζί. Μαθαίνουν μια σειρά λέξεων και τη συσχετίζουν με επόμενες σειρές λέξεων με βάση τη στατιστική συχνότητα με την οποία εμφανίζονται οι ακολουθίες. Αφού εκπαιδεύονται μέσα από άρθρα από διαδικτυακές πηγές, αναπόφευκτα θα αναπαράγουν το αξιακό φορτίο των κοινωνικών ιεραρχιών και των προκαταλήψεων που βρίσκουν μπροστά τους.

Σε αρκετές περιπτώσεις, αναμένεται επίσης ένταση των προκαταλήψεων και όχι απλώς αναπαραγωγή. Για παράδειγμα, μελέτη για την ικανότητα του συστήματος να συμπληρώνει το νόημα προτάσεων προκειμένου να αποδώσει αναλογίες και παρομοιώσεις, παρήγαγε την πρόταση «Ο άνδρας είναι για τον υπολογιστή αυτό που η γυναίκα είναι για το νοικοκυριό» (Bolkbas et al., 2016). Το μηχανήμα προέβη, δηλαδή, σε μια ωμή διατύπωση χωρίς αναστολές, ακριβώς επειδή «διαβάζει ανάμεσα στις γραμμές». Σε αντίθεση με τα μηχανήματα, εμείς οι άνθρωποι έχουμε μάθει να βάζουμε «φρένο» σε ακραίες διατυπώσεις. Έτσι, στα συστήματα ΤΝ ο γιατρός τείνει να είναι άνδρας και η νοσοκόμα γυναίκα, ακόμα και όταν αυτό δεν συνάγεται από τα συμφραζόμενα. Σε συνδυασμό με την προκατάληψη φύλου, τα συστήματα συχνά προβαίνουν σε προβληματικές (και υποτιμητικές) πολιτισμικές συσχετίσεις, τις οποίες αποφεύγουμε στον «πραγματικό κόσμο».

Παραδείγματα εφαρμογών με κίνδυνο προκατάληψης φύλου

- *Τεχνητή Νοημοσύνη για την υποστήριξη της διαδικασίας προσλήψεων:* Μια διαδεδομένη χρήση είναι η αξιολόγηση υποψήφιων εργαζομένων προκειμένου να περιοριστεί ο αριθμός ενόψει συνέντευξης. Για να μπορέσει να εντοπίσει τους καλύτερους υποψήφιους, η ΤΝ μαθαίνει αντλώντας πληροφορίες από το ιστορικό *προηγούμενων* προσλήψεων. Αν η εταιρεία έπασχε από προκατάληψη φύλου (ηλικίας ή εθνοτικής προέλευσης), τότε στους άρρητους κανόνες της επιτυχούς επιλογής θα αναβιώσουν οι παλιές προκαταλήψεις, και μάλιστα με επίφαση αυστηρής αντικειμενικότητας (Bogen & Rieke, 2018· Raghavan et al., 2020). Βεβαίως, αφού ένα μηχανήμα δεν είναι εγγενώς ρατσιστικό, υπάρχει η δυνατότητα υπέρβασης προκαταλήψεων και μεγαλύτερη ποικιλία στους χώρους εργασίας. Αλλά για να γίνει αυτό απαιτείται εντοπισμός του προβλήματος, επιθυμία διόρθωσης, διαφάνεια και παρακολούθηση. Αν οι προκαταλήψεις στηρίζουν ηγεμονικές αντιλήψεις, αυτές οι προϋποθέσεις πιθανότατα θα απουσιάζουν.
- *Τεχνητή Νοημοσύνη και υπηρεσίες υγείας:* Η Τεχνητή Νοημοσύνη μπορεί να εκπαιδευτεί χρησιμοποιώντας πληροφορίες υγείας, με στόχο την ενίσχυση της ακρίβειας της διάγνωσης και της προτεινόμενης θεραπείας. Ευνοεί, επίσης, νέες ανακαλύψεις, ενώ προσφέρει την πλέον επίκαιρη γνώση στους επαγγελματίες της υγείας. Όμως, υπάρχουν παγίδες: Η ιατρική έρευνα ιστορικά πάσχει από έλλειψη αναγνώρισης της διάστασης του φύλου, ενώ η μικρή (ιστορικά) συμμετοχή γυναικών στην κλινική έρευνα έχει οδηγήσει σε φαινόμενα παράβλεψης του φύλου ή/και σε υπηρεσίες υγείας που πάσχουν από προκαταλήψεις (Smith & Rustagi, 2021). «Δεδομένα με προκατάληψη» που εκπαιδεύουν τα συστήματα Τεχνητής Νοημοσύνης μπορεί να καταλήξουν σε ανακριβείς και ατελείς διαγνώσεις και ακόμη και προτάσεις θεραπείας μη προσαρμοσμένες στη γυναικεία φυσιολογία (Cirillo et al., 2020· Isaksson, 2025).
- *Τεχνητή Νοημοσύνη και πιστωτικά όρια:* Πιστωτικά ιδρύματα εκπαιδεύουν μηχανήματα για να κατασκευάσουν αλγόριθμους που εντοπίζουν επαναλαμβανόμενα σχήματα (patterns) στο πλαίσιο αξιολόγησης της πιστοληπτικής ικανότητας. Πόσο αντικειμενική είναι αυτή η διαδικασία; Πριν από λίγα χρόνια, μια ιστορία έγινε πρωτοσέλιδο στις ΗΠΑ: Μια γυναίκα και ένας άνδρας, που ήταν ζευγάρι, έκαναν ατομικά αίτημα για πιστωτική κάρτα. Αν και η γυναίκα είχε λίγο καλύτερο πιστωτικό ιστορικό και όλα τα υπόλοιπα ήταν ίδια (εισόδημα, δαπάνες, χρέος), έλαβε πιστωτικό όριο κατά 50% χαμηλότερο της προσφοράς προς τον σύζυγό της. Στην

περίπτωση άλλου ζευγαριού, ο σύζυγος έλαβε πιστωτικό όριο 20 φορές υψηλότερο από της συζύγου του. Οι υπάλληλοι στο Τμήμα Εξυπηρέτησης Πελατών δεν ήταν σε θέση να εξηγήσουν γιατί ο αλγόριθμος αξιολόγησε τόσο άνισα τους δύο αιτούντες (Smith & Rustagi, 2021).

- *Η Δημιουργική Τεχνητή Νοημοσύνη:* Τα προβλήματα αυτά δεν φαίνεται να υποχωρούν στην ειδική περίπτωση της Δημιουργικής (ή Παραγωγικής ή Γενετικής) Τεχνητής Νοημοσύνης (Generative AI – GenAI). Μοντέλα όπως το ChatGPT ή το Claude εκπαιδεύονται σε τεράστιες ποσότητες κειμένου, προκειμένου να είναι σε θέση να επεξεργάζονται, να δημιουργούν και να διορθώνουν την ανθρώπινη γλώσσα. Οι εφαρμογές είναι πολλές: από τη βελτίωση κλινικών υπηρεσιών έως τη διατύπωση αιτήσεων ή βιογραφικών. Σε μετα-έρευνα η οποία εξέτασε 18 μελέτες που κάλυπταν 140.000 άτομα από πέντε διαφορετικές χώρες του κόσμου (ΗΠΑ, Σουηδία, Μεξικό, Κίνα και Μαρόκο), βρέθηκε ότι οι γυναίκες που υιοθετούν το ChatGPT ή το Claude ήταν κατά 10% έως 40% λιγότερες από τους άνδρες. Προέκυψε μέσος όρος έμφυλου χάσματος περί το 25% (Otis et al., 2024). Μόνο σε μία περίπτωση στο Σαν Φρανσίσκο εντοπίστηκε μια ελαφρά υπεροχή των γυναικών στην πιθανότητα να χρησιμοποιούν εργαλεία Τεχνητής Νοημοσύνης.

Στη εικόνα της παγκόσμιας χρήσης Τεχνητής Νοημοσύνης ανά φύλο, η έρευνα διαπίστωσε ότι μεταξύ Νοεμβρίου 2022 και Μαΐου 2024, οι γυναίκες αποτελούσαν μόνο το 42% από τα 200 εκατομμύρια μηνιαίων χρηστών του ChatGPT, ενώ τα ποσοστά χρήσης των εφαρμογών του ChatGPT σε εφαρμογή κινητού τηλεφώνου ήταν στις γυναίκες μόλις 27% του συνόλου. Κατά την άποψη των ερευνητών, η αιτία της περιορισμένης χρήσης από τις γυναίκες δεν εξαντλείται στη μικρότερη πρόσβαση. Ένα πείραμα στην Κένυα παρείχε την ίδια ακριβώς πρόσβαση και εξοικείωση σε άνδρες και γυναίκες, και διαπίστωσε ότι, ακόμα και σε αυτές τις «ιδανικές» συνθήκες, οι γυναίκες εμφανίζουν μεγαλύτερο δισταγμό στη χρήση των εργαλείων όπως το ChatGPT (Otis et al., 2024).

Γιατί υπάρχει αυτός ο έντονος δισταγμός; Ένας λόγος που έχει προταθεί είναι ότι οι γυναίκες διστάζουν να χρησιμοποιήσουν την Τεχνητή Νοημοσύνη, επειδή ανησυχούν μήπως «οι άλλοι» θεωρήσουν ότι δεν είναι ικανές να ανταποκριθούν βασισμένες στις δικές τους ικανότητες (Russo et al., 2025). Ενδεχομένως, να υπάρχουν και άλλοι λόγοι. Το πρόβλημα πάντως παραμένει.

Μετρήσεις της προκατάληψης στην Τεχνητή Νοημοσύνη: Πόσο συχνά είναι οι αλγόριθμοι σεξιστές;

Είδαμε ότι, αν και μηχανή, η Τεχνητή Νοημοσύνη μπορεί να αναπαράγει προβλήματα ανισότητας φύλου. Πόσο συχνά γίνεται αυτό όμως; Είναι αρκετά συχνά για να θεμελιώσει ουσιαστική ανησυχία;

Το Κέντρο για την Ισότητα, το Φύλο και την Ηγεσία (Center for Equity, Gender and Leadership – EGAL) του Haas School of Business στο Πανεπιστήμιο Berkeley παρακολουθεί τις δημόσιες εκφάνσεις προκατάληψης στα συστήματα Τεχνητής Νοημοσύνης που χρησιμοποιούν μηχανική μάθηση. Εντόπισαν 133 συστήματα που έπασχαν από κάποιου είδους προκατάληψη στο διάστημα από το 1988 μέχρι το 2021. Από αυτά, 44,2% (δηλαδή 59 συστήματα) είχαν προκατάληψη φύλου, ενώ 25,7% (δηλαδή 34 συστήματα) είχαν συνδυασμό προκατάληψης φύλου και φυλής (Smith & Rustagi, 2021).

Η προκατάληψη φύλου στα συστήματα Τεχνητής Νοημοσύνης θίγει τις γυναίκες με πολλούς τρόπους:

- Μειωμένη ποιότητα υπηρεσιών. Από τα συστήματα με προκατάληψη φύλου, 70% οδηγούσαν σε υπηρεσίες χαμηλότερης ποιότητας για γυναίκες και μη δυαδικά άτομα. Για παράδειγμα, τα συστήματα αναγνώρισης φωνής (στην αυτοκινητοβιομηχανία και στους κλάδους υγείας) έχουν χειρότερη απόδοση στις γυναίκες.
- Άνιση κατανομή πόρων, πληροφοριών και ευκαιριών για γυναίκες εμφάνισε το 61,5% των συστημάτων. Εδώ περιλαμβάνεται λογισμικό για προσλήψεις, καθώς και συστήματα ενημέρωσης και προσέλκυσης υποψηφίων που αποθάρρυναν αιτήσεις από γυναίκες.
- Ενίσχυση υφιστάμενων αρνητικών στερεοτύπων σε 28,2% των περιπτώσεων. Για παράδειγμα, λογισμικό για μετάφραση που εκπαιδεύεται σε διαδικτυακά κείμενα, «διορθώνει» τις ουδέτερες ως προς το φύλο προτάσεις, αποδίδοντας παραδοσιακούς και στερεοτυπικούς ρόλους φύλου στα επαγγέλματα («ο» διευθυντής και «η» γραμματέας).
- Υπάρχουν περιπτώσεις συστημάτων (6,84%) –που τείνουν να συνδέονται με υπηρεσίες του ίντερνετ– που χρησιμοποιούν υποτιμητική γλώσσα και υιοθετούν στάση αποκλεισμού προς μειοψηφικές ταυτότητες φύλου. Είναι διαβόητο το παράδειγμα της Amazon που ανέπτυξε έναν αλγόριθμο για την αυτοματοποίηση της διαδικασίας πρόσληψης, ο οποίος αποδείχθηκε ότι έπασχε από έντονη προκατάληψη εις βάρος των γυναικών. Εσωτερικός έλεγχος από την εταιρεία γρήγορα οδήγησε στην απόσυρση του εγχειρήματος (Dastin, 2018).

Άλλες προκαταλήψεις: Αστυνόμευση, επιλογή υποψηφίων, αξιολόγηση ευφυΐας

- Συστήματα «προληπτικής αστυνόμευσης» στις ΗΠΑ που βασίζονται σε μη διορθωμένα (ακατέργαστα) δεδομένα, οδηγούν σε περισσότερες συλλήψεις ατόμων που ανήκουν σε φυλετικές και εθνοτικές μειονότητες (West et al., 2019· Alikhademi et al., 2022). Εντοπισμένη αστυνόμευση σε συγκεκριμένες περιοχές οδηγεί σε αυξημένες συλλήψεις και εγκληματολογικές εκθέσεις, επαναφέροντας στις βάσεις δεδομένων τη μεγαλύτερη εγκληματικότητα αυτών των ομάδων σαν αυτοεκπληρούμενη προφητεία.
- Η αυτοματοποιημένη πρώτη φάση της διαδικασίας επιλογής φοιτητών για την εισαγωγή τους στα πανεπιστήμια. Ευνοούνται άτομα με εξωτερικά χαρακτηριστικά ίδια με εκείνους που ήταν «καλοί φοιτητές στο παρελθόν». Τα συστήματα δεν εξετάζουν αν η ιστορικά καλή επίδοση ορισμένων (π.χ. λευκών ανδρών μεσαίας τάξης) οφειλόταν σε πρόσβαση σε πόρους, αλλά αποδίδουν έμφαση σε δημογραφικά και εξωτερικά χαρακτηριστικά των παλαιών αρίστων, επισκιάζοντας σημερινές αποδόσεις υποψηφίων με διαφορετικά προφίλ (Baker & Hawn, 2022).
- Η αξιολόγηση της ευφυΐας των υποψηφίων φοιτητών και φοιτητριών. Οι αλγόριθμοι συνήθως δίνουν ψηλότερη βαθμολογία στην εξυπνάδα των ανδρών έναντι των γυναικών (Ho et al., 2025). Αυτό έχει σημασία στην επιλογή υποψηφίων στους κλάδους STEM, όπου οι γυναίκες ήδη υποεκπροσωπούνται (Gardner et al., 2019).

Συγκεκριμένοι μηχανισμοί: Πού εντοπίζονται οι προκαταλήψεις;

- Στα ίδια τα δεδομένα με τα οποία εκπαιδεύεται το chatbot
 - ο Μεροληψία στην αντιπροσωπευτικότητα (δεν προέρχονται από το σύνολο)
 - ο Υποκειμενική προκατάληψη στην κρίση (κρίνεις με βάση αυτό που θεωρείς σωστό)
 - ο Προκατάληψη στην κατηγοριοποίηση και κατάταξη δεδομένων (οργανώνεις τα δεδομένα και σχηματίζεις κατηγορίες που θεωρείς χρήσιμες κατά την κρίση σου)

- ο Προκατάληψη στη μέτρηση και στα κριτήρια
- ο Ιστορική προκατάληψη από δεδομένα προηγούμενων εποχών

Συστατικές επιστολές: Στους άνδρες το κείμενο δίνει έμφαση στα επαγγελματικά χαρακτηριστικά, ενώ στις γυναίκες στην κοινωνικότητα, στη φιλική διάθεση και στην προσήλωση στις αξίες της οικογένειας.

- Στην αρχιτεκτονική των *chatbot*

Οι γλωσσικές συσχετίσεις από ανεξέλεγκτες πηγές επιτρέπουν προκατειλημμένες συσχετίσεις και αρνητικά στερεότυπα (Gutierrez, 2021). Είδη προκαταλήψεων:

- ο Γενίκευση συμπερασμάτων (επιφανειακή περιγραφή μειοψηφικών ομάδων, με αποτέλεσμα τα εργαλεία να αντιπροσωπεύουν ικανοποιητικά μόνο την πλειοψηφική ομάδα).
- ο Αξιολόγηση δεδομένων (δεδομένα επιδόσεων που εκπροσωπούν την ομάδα αναφοράς).
- ο Αλγοριθμική προκατάληψη στο στάδιο της ανάπτυξης των εργαλείων (όταν ο αλγόριθμος έχει την ελευθερία να παίρνει προκατειλημμένες αποφάσεις με βάση τους στόχους που καλείται να πετύχει. Για παράδειγμα, αν ο στόχος είναι να κρατήσει το ενδιαφέρον των χρηστών, γρήγορα καταλαβαίνει ότι μπορεί ευκολότερα να το πετύχει με εκφράσεις μίσους).
- ο Αλληλεπίδραση με ανθρώπους (αν οι χρήστες είναι κυρίως λευκοί άνδρες, ο αλγόριθμος ενσωματώνει τις δικές τους προκαταλήψεις) (Breen et al., 2025).
- Στην αλληλεπίδραση με τους χρήστες
 - ο Ιεράρχηση της πρώτης πληροφορίας, ακόμα και αν δεν είναι η καλύτερη (η γνωστή γνωσιακή προκατάληψη «primacy effect»). Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι η παρουσίαση των απαντήσεων δίνει έμφαση στις πρώτες λίγες απαντήσεις που επέλεξαν οι πρώτοι που αποπειράθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση. Ενώ σε κάθε ερώτημα εμφανίζονται αρκετές σελίδες με απαντήσεις, οι χρήστες σπανίως συμβουλευονται κάτι που δεν βρίσκεται στην πρώτη σελίδα.

- ο Δημοφιλία: Οι αλγόριθμοι προτιμούν κείμενα και απόψεις με μεγάλη αποδοχή από τους χρήστες.
- ο Τοξική αλληλεπίδραση με χρήστες.

Η Microsoft ανέπτυξε το Tay, ένα από τα πρώτα chatbot που μπορούσε να καταλάβει και να συμμετέχει σε συζήτηση με χρήστες του Twitter (νυν «X»). Σε λιγότερο από μία μέρα, το Tay διατύπωνε ρατσιστικά, αντισημιτικά και σεξιστικά σχόλια. Από ουδέτερο εργαλείο AI σε τοξική βόμβα σε ένα 24ωρο. Αποσύρθηκε μία μέρα μετά (Lee, BBC News, 15/03/16, Case Study-Ethics-Unwrapped).

Συνοψίζοντας, έχει σημασία να αποτραπεί το χάσμα φύλου στην Τεχνητή Νοημοσύνη, για τρεις κυρίως λόγους:

- Επειδή ενδέχεται οι γυναίκες να δυσκολευτούν στην καριέρα τους αν δεν χρησιμοποιούν τα ίδια εργαλεία τόνωσης της παραγωγικότητας που χρησιμοποιούν οι άνδρες. Αυτό μπορεί να διευρύνει το χάσμα φύλου σε αμοιβές και σε ευκαιρίες απασχόλησης στο μέλλον.
- Αφού η τεχνολογία όντως αυξάνει την παραγωγικότητα, αν οι γυναίκες υστερούν σημαντικά στη χρήση της τεχνολογίας, αυτό θα οδηγή σε σωρευτικές απώλειες παραγωγικότητας για το σύνολο της οικονομίας. Τούτο σημαίνει ότι εκτός από τις απώλειες των ίδιων των γυναικών, θα υπάρξουν και απώλειες συνολικής δυναμικής ανάπτυξης.
- Η εξέλιξη της Τεχνητής Νοημοσύνης θα είναι ναρκοθετημένη αν υπάρχει μικρότερη χρήση και συνεισφορά των γυναικών. Τα Μεγάλα Γλωσσικά Μοντέλα βελτιώνονται όσο αποκτούν περισσότερες πληροφορίες από τους χρήστες τους. Αν οι γυναίκες δεν συνεισφέρουν, η ανάπτυξη της Τεχνητής Νοημοσύνης θα υπολείπεται του πλούτου του μισού πληθυσμού, ενώ θα ενταθεί το πρόβλημα της εμπέδωσης έμφυλων στερεοτύπων (Gutierrez, 2021· Hall & Ellis, 2023).

Η άκριτη χρήση Τεχνητής Νοημοσύνης διακινδυνεύει να ισοπεδώσει κοινωνικές κατακτήσεις δεκαετιών. Οι κατακτήσεις αυτές είχαν βασιστεί σε κοινωνιολογική έρευνα για τη δημιουργία και εμπέδωση φαύλων κύκλων ανισότητας. Η έρευνα εκείνη είχε ενσωματωθεί σε διαδικασίες, διορθώσεις, συγκροτήσεις επιτροπών και άλλων πρακτικών, που κινδυνεύουν τώρα να παραμεριστούν στην πράξη – και μάλιστα άκριτα και απήφιστα.

Υπάρχει, άραγε, τρόπος να αντιμετωπιστούν αυτές οι αδυναμίες;

Τα επιχειρήματα που εξετάσαμε προκάλεσαν ανησυχίες, οι οποίες ώθησαν μεγάλες εταιρείες που κατασκευάζουν έξυπνα συστήματα να αναζητήσουν τρόπους διόρθωσης. Στην πραγματικότητα, όμως, κανείς δεν μπορεί να πει τελεσίδικα και με βεβαιότητα αν πρόκειται για ένα σύμπτωμα αντιμετωπίσιμο ή αν πρόκειται για εγγενές και αξεπέραστο πρόβλημα των πιθανολογικών μοντέλων.

Η αναζήτηση «δίκαιης Τεχνητής Νοημοσύνης» (fair AI) έχει οδηγήσει σε εντατική διεπιστημονική κινητοποίηση. Έως τώρα, η συζήτηση αυτή (που περιλαμβάνει και το NOBIAS Project 2020-2024)⁷⁸ δεν έχει ακόμα οδηγήσει σε ασφαλή και δίκαιη Τεχνητή Νοημοσύνη, αν και υπάρχουν θετικές προσδοκίες (Alvarez et al., 2024· Andrade et al., 2026).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση επιχείρησε να επεξεργαστεί ένα συνεκτικό θεσμικό πλαίσιο που να προωθή την καινοτομία, αλλά να αντιμετωπίζει και τις αρνητικές πτυχές των έξυπνων συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης. Το διαπραγματεύτηκε και κατέληξε, τον Δεκέμβριο του 2023, στην *Artificial Intelligence Act* (AI Act). Παρά την αρχική αισιοδοξία, δύο χρόνια μετά, το κλίμα δεν είναι ιδιαίτερα θετικό. Από τη μία πλευρά, οι ρυθμίσεις φαίνεται να καθυστερούν την καινοτομική δραστηριότητα και την υιοθέτηση της τεχνολογίας στην ευρωπαϊκή οικονομία. Από την άλλη, οι αρνητικές παρενέργειες παραμένουν επίμονες και δεν έχει αντιμετωπιστεί η μεροληψία και η προκατάληψη. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή βρίσκεται ξανά σε δύσκολες διαπραγματεύσεις για την αναθεώρηση του ρυθμιστικού πλαισίου, με λιγότερη αισιοδοξία αυτή τη φορά (Moens & Heikkila, 2025).

Σήμερα, τέλη του 2026, το δίλημμα «ταχεία πρόοδος ή αποτελεσματικός έλεγχος» παραμένει ανοικτό. Οι Ηνωμένες Πολιτείες επί προεδρίας Donald Trump έχουν ευθαρσώς επιλέξει το πρώτο, ενώ η ΕΕ ακόμη προβληματίζεται μεταξύ προστασίας και ανταγωνιστικότητας.

Έμμεσες επιπτώσεις της Τεχνητής Νοημοσύνης: Οικονομία και διαρθρωτικές αλλαγές

Πέραν από τις άμεσες επιπτώσεις της, η Τεχνητή Νοημοσύνη θα αλλάξει το ίδιο το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν άλλοι τομείς, όπως η οικονομία και η αγορά εργασίας, με τρόπο που ενδεχομένως να αλλάξει τα δεδομένα ριζικά και απότομα. Πόσο σημαντικές, λοιπόν, θα είναι οι επιπτώσεις της Τεχνητής Νοημοσύνης στην αύξηση της παραγωγικότητας, του ρυθμού

⁷⁸ Στόχος του NOBIAS PROJECT ήταν η ανάπτυξη νέων διεπιστημονικών μεθόδων για τη λήψη αποφάσεων που βασίζονται σε Τεχνητή Νοημοσύνη, χωρίς προκαταλήψεις (Alvarez et al., 2024).

ανάπτυξης και της ευημερίας; Η απάντηση αποτελεί πεδίο έντονης ασυμφωνίας μεταξύ κορυφαίων επιστημόνων, ενόσω οι επιπτώσεις κρίνονται ακόμα.

Η διχογνωμία γίνεται εμφανής στις αντιθετικές απόψεις των Aghion, Bunel και Jaravel (2025) από τη μία πλευρά, και των Acemoglu και Restrepo (2019), από την άλλη. Οι πρώτοι υποστηρίζουν ότι η Τεχνητή Νοημοσύνη υπόσχεται μεγάλα άλματα τόσο στην ανάπτυξη όσο και στην απασχόληση. Οι δεύτεροι προβλέπουν περιορισμό της απασχόλησης και μικρές μόνο βελτιώσεις στην παραγωγικότητα. Ας τα πάρουμε, όμως, με τη σειρά.

Η παγκόσμια οικονομία (και κυρίως οι ΗΠΑ) χορεύει το χορό της αισιοδοξίας, που τροφοδοτείται από τις υποσχέσεις της Τεχνητής Νοημοσύνης για αύξηση της παραγωγικότητας, επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης και ενίσχυση της ευημερίας. Ενώ οι επενδύσεις στην τεχνολογία αυτή (κυρίως data centers) ξεπέρασαν τα \$400 δισεκατομμύρια το 2025, τα έσοδα μέχρι στιγμής υπολείπονται θεαματικά.⁷⁹ Όμως, επειδή πρόκειται για τεχνολογία που προκαλεί επαναστατικές αλλαγές, επιχειρήσεις και επιστήμονες τείνουν να κοιτούν μακριά, στις μελλοντικές τάσεις. Εντωμεταξύ, το κλίμα ευφορίας γύρω από τις θετικές προσδοκίες έχει εκτοξεύσει τις χρηματιστηριακές αξίες των επιχειρήσεων που συνδέονται με την παραγωγή έξυπνων συστημάτων, αντισταθμίζοντας άλλες αρνητικές επιπτώσεις, όπως αυτές των δασμών αλλά και των πολέμων.

Έχει υπολογιστεί ότι πάνω από 1 δισεκ. άνθρωποι χρησιμοποιούν το ChatGPT, αλλά πολύ λιγότεροι το χρησιμοποιούν στη δουλειά τους (Chatterji et al., 2025). Οι περισσότεροι το χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους ζωή αλλά όχι στην εργασία τους. Η υιοθέτηση της Τεχνητής Νοημοσύνης από τις επιχειρήσεις είναι ακόμα διστακτική,⁸⁰ πράγμα που εξηγεί τα περιορισμένα έσοδα. Αν η εισαγωγή της τελικά επιβεβαιώσει τις θετικές προσδοκίες, τότε τα οφέλη στην παραγωγικότητα θα είναι τεράστια και θα δημιουργηθεί ένα παλιρροϊκό κύμα που θα ανεβάσει «όλες τις βάρκες» στην οικονομία. «Αν» είναι η λέξη κλειδί εδώ. Προς το παρόν, επικρατεί επιφυλακτικότητα.

Η άλλη όψη της αισιοδοξίας, είναι ο *κίνδυνος μιας μεγάλης χρηματοοικονομικής φούσκας*. Τα χρηματιστήρια κινούνται σε φρενήρεις ρυθμούς αισιοδοξίας, που φέρνουν έως τώρα υψηλές αποδόσεις. Αν η αισιοδοξία διαψευστεί από την πορεία των εσόδων, είναι πιθανόν να ακολουθήσει απότομη διόρθωση τιμών προς τα κάτω. Αυτό δεν είναι κάτι χωρίς προηγούμενο. Στην Ιστορία, η

⁷⁹ Μόλις \$50 δισεκ. ετησίως, το 1/6 των εσόδων της Apple (Shanbhogue, 2025 στο Economist, The World Ahead 2026). Μέχρι το τέλος της δεκαετίας, προβλέπονται επενδύσεις ύψους \$7 τρισεκατομμυρίων (στο ίδιο).

⁸⁰ Το Γραφείο Απογραφής των ΗΠΑ (United States Census Bureau) υπολογίζει ότι μόλις 10% των επιχειρήσεων έχουν εισαγάγει την Τεχνητή Νοημοσύνη στις δραστηριότητές τους, ενώ μια έρευνα του MIT, πριν από λίγους μήνες, βρήκε ότι στο 95% των περιπτώσεων εισαγωγής Τεχνητής Νοημοσύνης δεν προέκυψε καμία θετική επίπτωση στην απόδοση (στο ίδιο).

εισαγωγή σημαντικών τεχνολογικών αλλαγών συνδέθηκε με χρηματιστηριακές κρίσεις. Οι φόβοι επιτείνονται από το ότι η αισιοδοξία της Τεχνητής Νοημοσύνης βοήθησε έως τώρα να κρυφτούν άλλες αδυναμίες του οικονομικού συστήματος: της αύξησης των δασμών, της μείωσης της μετανάστευσης και της γενικευμένης αβεβαιότητας. Όλα αυτά θα ενσκήψουν ορμητικά, αν οι αισιόδοξες προβλέψεις δεν επιβεβαιωθούν.

Η dot-com bubble (2000) και άλλες φούσκες

Η φούσκα των νεοφυών και κατεστημένων επιχειρήσεων που συνδέονταν με το διαδίκτυο και το ηλεκτρονικό εμπόριο ονομάστηκε «dot-com bubble» (1995-2000). Αναφέρεται στην εκρηκτική άνοδο των χρηματιστηριακών τους αξιών, στα τέλη της δεκαετίας του 1990, που βασιζόταν σε μη ρεαλιστικές εκτιμήσεις μελλοντικών εσόδων. Η άνοδος διευκολύνθηκε από τα χαμηλά επιτόκια του 1998-1999 και ενισχύθηκε από το venture capital. Όταν φάνηκε ότι οι αποδόσεις παρέμεναν πολύ κάτω από τις προσδοκίες, σημειώθηκαν μαζικές πτωχεύσεις και πτώση των μετοχών (2000-2001). Δεν ήταν φαινόμενο χωρίς προηγούμενο. Ανάλογες εμπειρίες υπάρχουν με φούσκες που συνδέονται με την τεχνολογία, όπως η φούσκα των σιδηροδρόμων (δεκαετία του 1840), η φούσκα των αυτοκινήτων (πρώτη δεκαετία του 1900), η φούσκα του ραδιοφώνου (δεκαετία του 1920), η φούσκα της τηλεόρασης (δεκαετία του 1940) και, τέλος, η φούσκα των προσωπικών ηλεκτρονικών υπολογιστών και της βιοτεχνολογίας τη δεκαετία του 1980. Το πικρό αποτέλεσμα της φούσκας του dot-com ήταν ότι οι επενδυτές στράφηκαν μακριά από μετοχές για την τεχνολογία προς νέα χρηματοοικονομικά προϊόντα που αποδείχθηκαν τοξικά και τροφοδότησαν τη μεγάλη κρίση του 2008-2009. Ο φόβος γύρω από την ΤΝ είναι ότι, αν η εξέλιξη είναι κατώτερη των προσδοκιών, θα αφεθούν χωρίς χρησιμότητα τεράστια data centres χωρίς εναλλακτική χρήση, ενώ η διάρκεια ζωής τους πριν ξεπεραστούν τεχνολογικά είναι περίπου πέντε χρόνια. Αντιθέτως, παρελθούσες κρίσεις, όπως οι σιδηρόδρομοι ή το ίντερνετ, άφησαν πίσω υποδομές (όπως ράγες ή δίκτυα) που μπορούσαν να αξιοποιηθούν αλλιώς.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι δυνητικές αλλαγές που επιφέρει η Δημιουργική Τεχνητή Νοημοσύνη στις αγορές εργασίας. Μας απειλεί, άραγε, το φάσμα της μαζικής ανεργίας; Σύμφωνα με τον Acemoglu (2024), ακόμη και αυτό δεν θα πρέπει να αποκλειστεί στην περίπτωση που οι επιχειρήσεις εισάγουν «αλόγιστα» την Τεχνητή Νοημοσύνη προκειμένου να περιορίσουν το

κόστος εργασίας, χωρίς να έχουν διασφαλίσει ότι συμβάλλει ουσιαστικά στην αύξηση της παραγωγικότητας.

Οι ενδείξεις έως τώρα δεν είναι επαρκείς για οριστική αξιολόγηση των επιπτώσεων στην αγορά εργασίας. Οι μελέτες από τη Γαλλία, για παράδειγμα, καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα. Οι επιχειρήσεις που εισήγαγαν με επιτυχία τη Δημιουργική Τεχνητή Νοημοσύνη οδηγήθηκαν σε βελτίωση των επιδόσεων και αύξηση της απασχόλησης. Γι' αυτό, οι Aghion et al. (2025) υποστηρίζουν ότι οι εργαζόμενοι δεν έχουν να φοβηθούν την αντικατάστασή τους από έξυπνες μηχανές αν εισαχθεί η Τεχνητή Νοημοσύνη στην επιχείρηση που δουλεύουν. Αν δεν εισαχθεί, έχουν να φοβούνται ότι θα τους αντικαταστήσει κάποιος άλλος εργαζόμενος σε άλλη, ανταγωνιστική, επιχείρηση που έχει εισαγάγει την Τεχνητή Νοημοσύνη, αφού η δική τους επιχείρηση κινδυνεύει να κλείσει. Άλλωστε, έως τώρα αυτό επιβεβαιώνεται και στις ΗΠΑ.⁸¹

Προς το παρόν, λοιπόν, δεν υπάρχει αύξηση των απολύσεων εξαιτίας της Τεχνητής Νοημοσύνης.⁸² Αυτό όμως που δημιουργεί ανησυχία είναι ότι δεν γίνονται επαρκείς προσλήψεις στη βάση της πυραμίδας των επιχειρήσεων – στις θέσεις που χρησιμοποιούνται από νέους πτυχιούχους. Παρατηρείται, δηλαδή, ένα πάγωμα προσλήψεων ενόψει της αβεβαιότητας γύρω από τις τεχνολογικές εξελίξεις. Αυτό το πάγωμα επηρεάζει το σχήμα της οργανωτικής δομής των επιχειρήσεων. Εκεί όπου η ιεραρχική δομή είχε σχήμα κανονικής πυραμίδας, αλλάζει σχήμα και γίνεται περισσότερο σαν διαμάντι (ρόμβος). Η μικρή απορρόφηση νέων πτυχιούχων δημιουργεί μελλοντικό πρόβλημα στελέχωσης. Παράλληλα προκαλεί αθέλητη παρενέργεια ως προς το φύλο: καθώς η κάθε επόμενη γενιά γυναικών είναι καλύτερα εκπαιδευμένη και μεγαλώνει σε συνθήκες μεγαλύτερης ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, η ανάσχεση των προσλήψεων νέων ανθρώπων καθυστερεί μοιραία την εξισορρόπηση φύλου στον κόσμο της οικονομίας.

Ενώ η συζήτηση συνήθως επικεντρώνεται στην πιθανότητα μαζικής εκτόπισης της εργασίας (δηλαδή στην πλευρά της *ζήτησης* για εργατικό δυναμικό), υπάρχει και μια διάσταση που αφορά τον τρόπο που προσλαμβάνει η κοινωνία (και οι άνθρωποι ξεχωριστά) την αξία και το νόημα μιας δραστηριότητας που πραγματοποιείται με Τεχνητή Νοημοσύνη. Πρόσφατη έρευνα (Nikolova et al., 2026) καταλήγει ότι οι άνθρωποι τείνουν να αποδίδουν μικρότερης αξίας νόημα και περιεχόμενο στο ίδιο έργο, εάν νομίζουν ότι έχει ολοκληρωθεί από ΤΝ. Επίσης, διαπίστωσαν ότι η χρήση ΤΝ έχει ως

⁸¹ Μελέτη του Yale Budget Lab δείχνει ότι η Τεχνητή Νοημοσύνη δεν προκαλεί αναστάτωση στην αγορά εργασίας, ούτε οδηγεί σε απολύσεις (Yale Budget Lab, 2026· Shanbhogue, 2025).

⁸² Προς το παρόν, διότι οι προβλέψεις για το μέλλον σε ορισμένες περιπτώσεις είναι δυστοπικές. Ο Σκυλακάκης (2026) προβλέπει μαζική εκτόπιση της εργασίας και την υποκατάστασή της με κεφάλαιο. Για το λόγο αυτόν προτείνει το «Καθολικό Βασικό Κεφάλαιο», μια παραλλαγή του Καθολικού Βασικού Εισοδήματος (χωρίς μερικά από τα πλέον συζητημένα μειονεκτήματά του).

αποτέλεσμα τη μείωση της προσπάθειας (ίσως σε συνδυασμό με τη συρρίκνωση της αξίας και του νοήματος).⁸³ Με τη σειρά της, η μείωση της προσπάθειας ενδέχεται να συνεισφέρει σε επιβράδυνση της παραγωγικότητας.

Τέλος, υπάρχει επίπτωση στον διεθνή καταμερισμό εργασίας. Η ανάσχεση της παγκοσμιοποίησης (λόγω των δασμών και του νέου προστατευτισμού), σε συνδυασμό με τη νέα τεχνολογία, ευνοεί την αναχωροθέτηση πολλών παραγωγικών δραστηριοτήτων κοντά στους καταναλωτές ή χρήστες. Αυτό το φαινόμενο ονομάζεται «nearshoring» ή «reshoring» και ξαναμοιράζει την τράπουλα θέσεων εργασίας εις βάρος των φτωχότερων χωρών. Αυτό προστίθεται σε άλλες συνέπειες της διάχυσης των συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης στις φτωχότερες χώρες. Οι κοινωνικές προκαταλήψεις των συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης λειτουργούν περισσότερο αρνητικά και με λιγότερες αναστολές στις φτωχότερες χώρες. Αυτός είναι ο λόγος που ένα «τεχνικό πρόβλημα» (όπως η αντιπροσώπευση συγκεκριμένων ομάδων) μετατρέπεται σε κεντρικό αναπτυξιακό ζήτημα (Galdon-Clavel, 2025).

Από την άλλη πλευρά, η ειλικρινής και συνεπής προσπάθεια περιορισμού (ή ακόμα καλύτερα, εξάλειψης) των προκαταλήψεων φύλου στα έξυπνα συστήματα και στους αλγόριθμους υπόσχεται σημαντικά οφέλη *δυνητικά*: καλύτερη στόχευση στα κοινωνικά προγράμματα, συνδυασμό ασφάλειας με σεβασμό στα δικαιώματα, περισσότερο συμπεριληπτικές και αποδοτικές αγορές εργασίας και χρήματος, μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στους θεσμούς που επιβλέπουν και κατευθύνουν τα σύνθετα τεχνολογικά συστήματα. Τα παραπάνω μεταφράζονται σε υψηλότερης ποιότητας ανθρώπινη ανάπτυξη: περισσότερες πραγματικές δυνατότητες (στην υγεία, στην εκπαίδευση, στη συμμετοχή, σε αξιοπρεπή εργασία) και μεγαλύτερο περιθώριο αυτενέργειας ώστε καθένας και καθεμία να επηρεάσουν τη ζωή και το περιβάλλον τους (Galdon-Clavel, 2025). Όπως το διατυπώνει το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών, «η Τεχνητή Νοημοσύνη δεν είναι ουδέτερη, μπορεί όμως να γίνει δίκαιη» (UNDP LAC, 45, 2025, IV. Combatting Gender Bias in AI: 18-21).

Όμως, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε, δεν θα γίνει δίκαιη μόνη της, αφού οι αλγόριθμοι δεν έχουν αξιακό προσανατολισμό, αλλά απαιτείται συγκροτημένη προσπάθεια. Ενώ στην Ευρώπη υπάρχει αναζήτηση διορθωτικών μηχανισμών, στις Ηνωμένες Πολιτείες, κυριαρχεί η άποψη ότι κάτι τέτοιο θα καθυστερούσε την ανάπτυξη της ΤΝ και, συνεπώς, πρέπει να αποφεύγεται. Το ζήτημα τίθεται ως σημαντικό για τη συνολική ανταγωνιστικότητα και τη γεωπολιτική ισορροπία. Και δεν έχει κριθεί ακόμη.

⁸³ Πρόκειται για την πρώτη έρευνα που προσφέρει ευρήματα αιτιότητας στην πρόσληψη και κινητοποίηση προσπάθειας, όταν η ΤΝ παίζει κεντρικό ρόλο. Το δείγμα περιλαμβάνει τις ΗΠΑ και την Ολλανδία.

Τι σημαίνουν αυτές οι αλλαγές στη μεγάλη εικόνα της οικονομίας για την έμφυλη ισότητα;

Η επίπτωση της επαναστατικής τεχνολογίας των έξυπνων συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης στο φύλο θα εξαρτηθεί πρώτα-πρώτα από την επίδραση που θα ασκήσει στις οικονομίες διεθνώς.

- Αν επαληθευθεί η πρόγνωση για δυναμική ανάπτυξη με ετήσιο ρυθμό 4% (αισιόδοξο σενάριο, βλ. IMF, 2025), τότε θα αλλάξει η δομή της ζήτησης, θα είναι ευκολότερο να ενισχυθούν κοινωνικές δαπάνες εξισορρόπησης ρόλων και κοινωνικής αντιστάθμισης ανάμεσα στα φύλα και θα προκύψει ευημερία και αύξηση της απασχόλησης, από την οποία θα ωφεληθούν, χωρίς αμφιβολία, οι γυναίκες.
- Η ταχεία ανάπτυξη δημιουργεί δημοσιονομικό χώρο για κοινωνικές δαπάνες και υποδομές. Η μείωση της πίεσης για εξυπηρέτηση του χρέους επιτρέπει την ενίσχυση κοινωνικών υπηρεσιών στις οποίες τείνουν να δραστηριοποιούνται κυρίως οι γυναίκες.
- Καθώς η διάχυση της Τεχνητής Νοημοσύνης συμπίπτει με τη μακροβιότητα, είναι πιθανόν να αυξηθεί η ζήτηση για επαγγέλματα στον τομέα των υπηρεσιών (όπου ευνοείται η απασχόληση γυναικών), αλλά και η ζήτηση για αγαθά που σχετίζονται με τη φροντίδα (από αυτά ευνοούνται οι γυναίκες που, σιωπηρώς ή επισήμως, προσφέρουν φροντίδα. Το Baumol effect (Baumol & Bowen, 1967· Folbre, 2026), το οποίο ανέφερε ότι η χαμηλότερη παραγωγικότητα στις υπηρεσίες σημαίνει ότι διαχρονικά οι τιμές των υπηρεσιών θα αυξάνονται, θα λειτουργήσει τώρα προστατευτικά.
- Αν παραταθεί η τάση μείωσης των προσλήψεων και αλλάξει το σχήμα της οργανωτικής δομής των επιχειρήσεων από πυραμίδα σε ρόμβο, τότε θα φρενάρει μια δοκιμασμένη ευεργετική διαδικασία προς την ισότητα, που στηρίζεται στην είσοδο νέων γυναικών υψηλών προσόντων στις επιχειρήσεις και στα επαγγέλματα.
- Αν διατηρηθεί ο βραδύτερος ρυθμός εξοικείωσης των γυναικών με την Τεχνητή Νοημοσύνη στον χώρο της δουλειάς τους, τότε μια σχετικά μικρή αρχική διαφορά μπορεί να προσλάβει διαστάσεις χιονοστιβάδας και με το πέρασμα του χρόνου να διευρυνθεί το χάσμα φύλου στις υψηλές θέσεις και στους μισθούς.

Συμπερασματικά

Ως προς τις άμεσες επιπτώσεις: Συντρέχουν λόγοι ανησυχίας για το φορτίο σεξισμού της Δημιουργικής Τεχνητής Νοημοσύνης εξαιτίας των

χαρακτηριστικών εκείνων που τη δημιουργούν και εκείνων που την εκπαιδεύουν. Επειδή δεν έχει ηθικές αναστολές, ο σεξισμός των αλγορίθμων τείνει να είναι απροκάλυπτος και ωμός. Το φεμινιστικό κίνημα μάχεται εδώ και 60 χρόνια τις προκαταλήψεις και τον σεξισμό ανθρώπων, ομάδων, οργανισμών, χωρίς να έχει οριστικά κερδίσει τη μάχη. Ο κίνδυνος είναι μήπως ο σεξισμός «ξαναφουντώσει».

Ως προς τις *έμμεσες επιπτώσεις*: Οι ευρύτερες συνέπειες στην οικονομία, στις επιχειρήσεις και στα χρηματιστήρια δεν θα είναι ουδέτερες από την άποψη του φύλου. Η ένεση ταχείας ανάπτυξης θα διευρύνει τα δημοσιονομικά περιθώρια κοινωνικών πολιτικών και θα τονώσει την απασχόληση (θετικά αποτελέσματα για τις γυναίκες). Αλλά, αν ο ρυθμός υιοθέτησης της Τεχνητής Νοημοσύνης στον χώρο εργασίας εξακολουθήσει να είναι χαμηλότερος για τις γυναίκες, σταδιακά θα διευρυνθεί το χάσμα φύλου και μπορεί να αντιστραφεί η πρόοδος των τελευταίων 50 χρόνων. Ιδιαίτερα η ανάσχεση των προσλήψεων νεότερων ανθρώπων στις επιχειρήσεις θα σταματήσει την εξισορροπητική ανανέωση προς μεγαλύτερη έμφυλη ισότητα στην οικονομία.

4.7. Τελικές σκέψεις για τις προκλήσεις

Ξεκινήσαμε αυτό το κεφάλαιο κάνοντας ανασκόπηση των κατακτήσεων και των σκιών στην έμφυλη ισότητα στην Ελλάδα τα τελευταία 50 χρόνια. Η ισότητα προχώρησε, παρακολουθώντας (και ίσως επιταχύνοντας κιόλας) τις μεγάλες αλλαγές στην οικονομία και στην κοινωνία. Προχώρησε μεν, αλλά όχι όσο θα μπορούσαμε να ελπίζουμε. Άλλωστε, δεν άλλαξε μόνο η Ελλάδα σε αυτό το διάστημα. Είδαμε ότι εμείς τα καταφέραμε καλά σε σύγκριση με το παρελθόν, αλλά όχι και τόσο καλά σε σύγκριση με άλλες χώρες που ήταν σε χειρότερο σημείο έμφυλης ισότητας πριν από 50 χρόνια (Ισπανία και Ιρλανδία).

Οι εκκρεμότητες του παρελθόντος έρχονται στο προσκήνιο όταν η τεχνολογία και η οικονομία αλλάζουν με ταχύτητα. Είναι ρεαλιστικό να υποθέσουμε ότι συνεχίζοντας περίπου στην ίδια τροχιά θα καταφέρουμε περισσότερα στο μέλλον; Και μάλιστα σε μια εποχή που πληθαίνουν οι επιθέσεις στην ισότητα στο πλαίσιο του ευρύτερου κύματος αντιδραστικής οπισθοδρόμησης (gender backlash); Εκεί που καταφέραμε η (κινηματογραφική) «Barbie» του 2023 να μοιάζει σχεδόν με φεμινίστρια, θα βουλιάξουμε, άραγε, από τα κατώματα των «απαλών κοριτσιών» στη Σουηδία και από την anti-woke υστερία; Δεν εντοπίσαμε, βεβαίως, στην Ελλάδα εκδήλωση συγκροτημένης αντιδραστικής οπισθοδρόμησης σε θέματα φύλου ούτε θεσμική αναδίπλωση, παρά τις σποραδικές ρητορικές ακρότητες που εμφιλοχωρούν στον δημόσιο λόγο. Καταλήξαμε, λοιπόν, ότι η πρόκληση της ιδεολογικής αναδίπλωσης σε θέματα της έμφυλης ισότητας στην Ελλάδα δεν αποτελεί σημαντικό κίνδυνο για τις κατακτήσεις – προς το παρόν.

Αντίθετα με τους κινδύνους ιδεολογικής ασφυξίας, η Δημογραφία και οι μακροχρόνιες δημογραφικές τάσεις αλλάζουν σημαντικές παραμέτρους στη διάταξη της ζωής και στα χαρακτηριστικά της οικογένειας. Η προτροπή της τόνωσης της γεννητικότητας (σε μια εποχή που οι περισσότερες χώρες βρίσκονται κάτω από το ποσοστό αναπλήρωσης του πληθυσμού) πυροδοτεί συζητήσεις για έμφυλους ρόλους. Αυτές συχνά διολισθαίνουν σε νουθεσίες προς τις νέες γυναίκες να εγκαταλείψουν αυτό που προσπαθούν να γίνουν και να μοιάσουν περισσότερο με τις γιαγιάδες τους. Αν και η συζήτηση αυτή είναι ατελέσφορη (αφού με συρρικνωμένο αριθμό γυναικών σε

αναπαραγωγική ηλικία, οι γεννήσεις θα είναι περιορισμένες ούτως ή άλλως), υπάρχουν στιγμές που τείνει να γίνει επικίνδυνη για την ισότητα.

Η μακροβιότητα θέτει κι εκείνη θέματα στην εξίσωση των φύλων. Η τακτοποιημένη ζωή των τριών φάσεων (εκπαίδευση, εργασία, συνταξιοδότηση) κλονίζεται και η ποιότητα ζωής σε μεγαλύτερες ηλικίες απειλείται, ειδικά για τις γυναίκες. Ταυτόχρονα, η οικονομική ανεξαρτησία τους τίθεται εν αμφιβόλω, αφού η έμφαση των μεταρρυθμίσεων του συνταξιοδοτικού συστήματος στην ανταποδοτικότητα θα μπορούσε να μεταφέρει τις ανισότητες της εργασιακής ζωής, μεγεθυμένες μάλιστα, στις συντάξεις των γυναικών. Τα νέα συστήματα τούς προσφέρουν αυξημένα κίνητρα για εργασία και παράταση της εργασιακής ζωής. Το πρόβλημα, συν τω χρόνω, θα αμβλυνθεί. Στο μεταξύ, όμως, απαιτείται συμπληρωματική στήριξη για όσες δεν έχουν επαρκή χρόνο να αντιδράσουν. Εκεί που οι δημογραφικές πιέσεις προσλαμβάνουν εκρηκτικό χαρακτήρα είναι στον τομέα της μακροχρόνιας φροντίδας, όπου αυξημένες ανάγκες έρχονται αντιμέτωπες με περιορισμένες δυνατότητες. Η προσφορά εργασίας φροντίδας ειδικότερα συρρικνώνεται, επειδή οι οικογένειες είναι μικρότερες, οι γυναίκες έχουν τη δουλειά τους και οι μετανάστριες έχουν φύγει από καιρό. Αυτό σημαίνει ότι αν δεν δημιουργήσουμε ένα αξιόπιστο και επαρκές σύστημα παροχής φροντίδας μέσα στα επόμενα λίγα χρόνια, οι ανάγκες φροντίδας θα μείνουν σε εκκρεμότητα και θα δηλητηριάσουν πρώτα-πρώτα τις γυναίκες που τη χρειάζονται, αλλά και εκείνες που την παρέχουν.

Η Τεχνητή Νοημοσύνη αποτελεί διαφορετικού τύπου πρόκληση στην ισότητα. Εξετάσαμε τις άμεσες και τις έμμεσες επιδράσεις αυτής της επαναστατικής τεχνολογίας και καταλήξαμε στη διαπίστωση ότι αν δεν σκεφτούμε σοβαρά τις μεροληψίες και τα προβλήματα που διαπιστώνονται τώρα στην εξέλιξη των συστημάτων αυτών, κινδυνεύουμε να υπονομεύσουμε πολλές από τις κατακτήσεις του παρελθόντος. Εξίσου σημαντικό, είναι ότι κινδυνεύουμε να μην επωφεληθούμε από τις ευκαιρίες του μέλλοντος.

Και ένα τελευταίο σημείο που αξίζει να μας προβληματίσει. Οι επιμέρους προκλήσεις αυτές δεν ξετυλίγονται μία-μία και ανεξάρτητα μεταξύ τους. Αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοτροφοδοτούνται, με αποτέλεσμα να ενδυναμώνεται η επίδραση που ασκούν. Αυτό μπορεί να είναι θετικό – όπως όταν η Τεχνητή Νοημοσύνη μπορεί να δώσει απαντήσεις στην περίθαλψη και νέες δυνατότητες στη μακροχρόνια φροντίδα. Όμως, μπορεί να είναι και αρνητικό. Για παράδειγμα, η ιδεολογική επίθεση εναντίον των κατακτήσεων της ισότητας ως εξέλιξη εχθρική προς το ανδρικό φύλο, όσο και αν αντιμετωπίζεται συχνά σαν ένα ιδεολογικό αγκάθι του κόσμου των ιδεών, τροφοδοτείται και από εξελίξεις στην απασχόληση. Στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη η τεχνολογία ευνοεί θέσεις υψηλής εξειδίκευσης, ενώ οι ανάγκες περίθαλψης ευνοούν επαγγέλματα υγείας και φροντίδας. Μεγάλοι χαμένοι οι βιομηχανικοί εργάτες, δηλαδή άνδρες χαμηλής εκπαίδευσης.

Αυτοί μένουν πίσω από τους υψηλά εκπαιδευμένους, αλλά βλέπουν και τις συντρόφους τους με χαμηλή εκπαίδευση να βελτιώνουν –σχετικά– τη θέση τους. Συχνή αντίδραση είναι η τυφλή αρρενωπότητα της «ανδρόσφαιρας» (manosphere), που βλέπει τις γυναίκες ως απειλή (Burn-Murdoch, 2026).

Οι προκλήσεις που καλύψαμε είναι διαφορετικής υφής. Από τη μία, το δημογραφικό ζήτημα αποτελεί ένα πρόβλημα που διογκώνεται με αργό και σταθερό ρυθμό, χωρίς να δημιουργεί άμεσα δυνατό θόρυβο. Φέρνει, ωστόσο, αδιαμφισβήτητα σημαντικές συνέπειες στην κοινωνία και στην οικονομία, οι οποίες μάλιστα έχουν ξεκάθαρη έμφυλη διάσταση. Πρόκειται, συνεπώς, για μια «υφέρπουσα κρίση» (creeping crisis). Οι απαιτούμενες προσαρμογές είναι λίγο-πολύ γνωστές, αν και δύσκολα εφαρμόσιμες πολιτικά.

Στο άλλο άκρο είναι οι εξελίξεις στην Τεχνητή Νοημοσύνη, οι οποίες θα μπορούσαν να είναι μεγάλες, αγνώστου προσήμου και με εξίσου άδηλη χρονική κλιμάκωση. Ενώ η Δημογραφία είναι ένας «γνωστός άγνωστος» (που γνωρίζουμε τι δεν γνωρίζουμε), η τεχνολογία είναι «άγνωστος άγνωστος» (όπου δεν γνωρίζουμε τι δεν γνωρίζουμε). Το ότι συμπλέκονται και αλληλεπιδρούν κάνει την κατάσταση ακόμη πιο σύνθετη. Σε μια τέτοια κατάσταση είναι κρίσιμη η σαφήνεια στις επιδιώξεις (να γνωρίζουμε τι επιθυμούμε), γιατί αυτή είναι που διευκολύνει τη χάραξη αντιδράσεων – όποτε και προς όποια κατεύθυνση μας θέτει η πραγματικότητα τις δύσκολες εξετάσεις. Για τον λόγο αυτόν, αν ζητηθεί ιεράρχηση των προκλήσεων, η πλέον δηλητηριώδης και, συνεπώς, αυτή που απαιτεί να αντιμετωπισθεί άμεσα είναι η αντιδραστική, η εσκεμμένη δηλαδή προσπάθεια ανακοπής, ή και αντιστροφής των ήδη κεκτημένων.

ΜΕΤΑΞΥ ΦΥΛΩΝ: ΠΟΡΕΙΕΣ, ΧΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΣΟΤΗΤΑ

Οκτώβριος 2026

Αντί επιλόγου

Γράφοντας τη μελέτη αυτή, προσπαθήσαμε να καταθέσουμε μια ουσιώδη συνεισφορά στο πεδίο της έμφυλης ισότητας στην Ελλάδα. Επιχειρήσαμε να απαντήσουμε σε καίρια ερωτήματα, όπως τι σημαίνει ισότητα μεταξύ φύλων, γιατί αξίζει να μας απασχολεί, και που βρισκόμαστε αναφορικά με την πορεία μας προς την επίτευξή της.

Το εγχείρημα αυτό δεν ήταν ανέφελο. Το ίδιο το θέμα των φύλων είναι, σε κάποιο βαθμό, ναρκοθετημένο. Όπως και σε άλλα έντονα πολιτικοποιημένα και επίδικα ζητήματα (π.χ. το Μεταναστευτικό), οι άνθρωποι, πολίτες ή και επιστήμονες, τείνουν να έχουν πολύ συγκεκριμένες έντονες απόψεις, τις οποίες υποστηρίζουν ένθερμα και εκφράζουν με πάθος. Η έμφυλη ισότητα είναι στοιχείο της καθημερινής αντιπαράθεσης, πράγμα που σημαίνει ότι οι ιδέες που διαπραγματευόμαστε θα μπορούσαν να αποτελέσουν εισροές σε υφιστάμενες αντιπαραθέσεις. Σημαίνει, όμως, και κάτι ακόμα: Σε μια εποχή που κυκλοφορούν ποικίλες, έντονες, και αντικρουόμενες απόψεις, είναι πρακτικά αδύνατον να συμφωνήσουν όλοι όσοι διαβάζουν τη μελέτη με κάθε πτυχή της ανάλυσης.

Φιλοδοξία της μελέτης δεν ήταν να διατυπώσει άλλο ένα πολιτικό μανιφέστο για την ισότητα. Εξάλλου, υπάρχουν καλύτερα κείμενα για αυτό. Στόχος ήταν να δοθεί απάντηση σε απορίες του γενικού αναγνώστη για την ισότητα των φύλων, να συντεθούν και να παρουσιαστούν δεδομένα, και να εξεταστούν απόψεις ειδικών από διαφορετικές κοινωνικές επιστήμες (οικονομικά, κοινωνιολογία, ψυχολογία). Προβαίνοντας σε επιλεκτική επισκόπηση γνώσης δεκαετιών κοινωνικών ερευνών πάνω στο φύλο και την ισότητα από διαφορετικές επιστημονικές σκοπιές, προσπαθήσαμε να προσφέρουμε μια συνεκτική άποψη. Ελπίζουμε να αποδειχθεί χρήσιμο εργαλείο σε όσους προβληματίζονται.

Ξεκινήσαμε από τις ίδιες τις λέξεις. Σε εποχή εντάσεων και αντιπαραθέσεων απαιτείται μια κοινή αφετηρία, τουλάχιστον για τον ορισμό και τη χρήση των εννοιών. Αυτό διευκολύνει και μια ψυχραιμη ματιά στα στατιστικά δεδομένα, δηλ. στην αποτύπωση της πραγματικότητας. Αν και κάποιες από τις διαστάσεις ισότητας είναι πιο εύκολα μετρήσιμες (π.χ. η ανεργία σε σύγκριση με τη βία), είναι σημαντικό να υπάρχει μια βάση, προκειμένου να προσεγγιστεί η σύνθετη και, σε πολλά σημεία, αδιαφανής, συνθήκη του φύλου. Ένα τέτοιο, σχεδόν αόρατο, σημείο είναι οι διάχυτες έμφυλες αντιλήψεις: τι πιστεύουμε για τα ατομικά χαρακτηριστικά, τους κοινωνικούς ρόλους, και τις κοινωνικές θέσεις, και ο τρόπος με τον οποίο όλα αυτά (φαίνονται να) συνδέονται με το φύλο. Όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, οι έμφυλες αντιλήψεις και η υλική πραγματικότητα αλληλοτροφοδοτούνται. Το πώς κατανοούμε τα φύλα ή τις διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών επηρεάζει το πόσο «φυσικές» και αναπόφευκτες θεωρούμε τις κοινωνικές ιεραρχήσεις περί το φύλο που δείχνουν να απορρέουν από αυτές τις διαφορές. Η κατανόηση αυτή καθρεφτίζει, αλλά και διαμορφώνει, την καθημερινότητα όλων μας.

Χτίζοντας σε αυτή τη βάση, στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάσαμε το φύλο στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του τελευταίου μισού αιώνα. Δεκαετίες φεμινιστικών αγώνων δεν έχουν διασφαλίσει την ισότητα, πολλώ μάλλον δεν την έχουν προσπεράσει. Παρά τους πανηγυρισμούς, ο δρόμος μπροστά είναι μακρύς. Τα έμφυλα χάσματα παραμένουν καταφανή – στην οικονομική ανεξαρτησία (εργασία, αμοιβές, συντάξεις), και σε θέσεις ηγεσίας (σε πολιτική και επιχειρήσεις). Η γεφύρωση των χασμάτων αυτών είναι απαραίτητη για την ισότητα, αλλά αποτρέπεται από την άνιση χρήση του χρόνου, την έμφυλη βία, και τις παραδοσιακές αντιλήψεις και αξίες.

Έχουν βέβαια γίνει αδιαμφισβήτητα και σημαντικά βήματα προς την ισότητα. Η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, για παράδειγμα, αυξήθηκε σημαντικά μετά την περίοδο της κρίσης, ενώ η ίδια η κρίση δεν κατάφερε να ανακόψει την τάση μείωσης στα χάσματα φύλου στον τομέα της απασχόλησης. Η μείωση του χάσματος φύλου στη διάρκεια της κρίσης, μάλιστα, επιτεύχθηκε «σε πείσμα της πολιτικής», δηλαδή σε εποχή όπου οι ειδικές πολιτικές για το φύλο είχαν ανασταλεί λόγω των δημοσιονομικών περιορισμών. Αν και έχουν γίνει σημαντικά τέτοια βήματα ανά τα χρόνια, η πρόοδος που συνολικά σημειώθηκε δεν είναι επαρκής, τουλάχιστον συγκριτικά με όσα κατάφεραν άλλες χώρες που εκκίνησαν από χειρότερο σημείο. Όχι μόνο γιατί η πραγματική ισότητα είναι ακόμα μακριά, αλλά και γιατί η ουσιαστική πρόοδος είναι πολύ μικρότερη από αυτή που θα περιμέναμε από μια χώρα της ΕΕ όπως η Ελλάδα.

Παρόλα αυτά, υπάρχουν και οι θετικές πλευρές.

Ένα πεδίο όπου η πρόοδος υπήρξε αδιαμφισβήτητη είναι εκείνο των δικαιωμάτων και της ισονομίας. Αυτό είναι ένα αναγκαίο αλλά όχι ικανό βήμα για την πραγματική ισότητα. Τα εξειδικευμένα μέτρα για την ισότητα, ως επι το πλείστον θεσμικά, συμπληρώνουν και αλληλεπιδρούν με γενικότερες στάσεις της δημόσιας πολιτικής, στη Μακροοικονομία, την Κοινωνική πολιτική, την Απασχόληση. Όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, από τη δεκαετία του 1980 μέχρι σήμερα, έχουν θεσπιστεί νόμοι-ορόσημα σε εφαρμογή των επιταγών του Συντάγματος του 1975 (π.χ. η τομή του 1983 στο οικογενειακό Δίκαιο), αλλά και νόμοι ζωτικής σημασίας (π.χ. για την έμφυλη βία ή την πολιτική εκπροσώπηση των γυναικών).

Με την καθοδήγηση αλλά και την υλική στήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθιερώθηκαν θεσμικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις που συντελούν σε ένα πολύ ευνοϊκότερο τοπίο για την εξέλιξη και ενίσχυση της ισότητας. Οι αλλαγές αυτές, ωστόσο, δεν έχουν ακόμα μεταφραστεί σε ισότητα στην πράξη. Λίγο γιατί τα κίνητρα των νομοθετών τείνουν να εστιάζουν περισσότερο στο φαίνεσθαι παρά στο είναι, λίγο γιατί υπήρξε χάσμα μεταξύ προοδευτικών νόμων και παραδοσιακών αντιλήψεων, λίγο γιατί η εφαρμογή των νόμων γενικότερα κωλαίνει στην Ελλάδα, το αποτέλεσμα παραμένει: Η έμφυλη

ισότητα σε επίπεδο πολιτικών αποτελεί συχνά εικονική πραγματικότητα. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι δεν χρειαζόμαστε πολιτικές για την ισότητα. Το αντίθετο μάλιστα: Το πόσο ρεαλιστικά αισιόδοξοι μπορούμε να είμαστε για το μέλλον της ισότητας, συναρτάται με το ποιες πολιτικές θα προκρίνουμε και θα ακολουθήσουμε.

Σε κάθε περίπτωση, κατανοώντας σε μεγαλύτερο βάθος το πού βρισκόμαστε σήμερα σημαίνει ότι θα είμαστε καλύτερα προετοιμασμένοι για αυτό που έρχεται αύριο. Ή, μήπως, δεν είναι έτσι; Όπως είδαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, οι προκλήσεις που πλησιάζουν μοιάζουν με παγόβουνα. Η Δημογραφία θέτει προκλήσεις –χαμηλή γεννητικότητα σε συνδυασμό με μακροβιότητα– που μεταμορφώνουν το γενικό πεδίο. Όμως, η τόνωση των γεννήσεων δύσκολα επιτυγχάνεται. Αντίστοιχα, αν και υπάρχουν πολιτικές για «επιτυχημένη γήρανση», η αποδοχή τους παραμένει χαμηλή, τόσο μεταξύ πολιτών αλλά και όσων ασκούν πολιτική. Η ραγδαία εισβολή νέων τεχνολογιών Τεχνητής Νοημοσύνης και η ταχεία εξάπλωσή τους, φέρνει δυνητικά μεγάλες και απρόβλεπτες συνέπειες, τόσο θετικές όσο και αρνητικές. Συνυπολογίζοντας τα ήδη υπάρχοντα και επίμονα χάσματα, αλλά και τις αντίξοες συνθήκες στο επίπεδο των κοινωνικών αντιλήψεων, η εικόνα για το μέλλον της έμφυλης ισότητας δύσκολα χαρακτηρίζεται αισιόδοξη.

Και όμως, *υπάρχει* φως στο βάθος του τούνελ. Οι νέες γενιές δείχνουν πιο πολιτικοποιημένες και κοινωνικά ευαισθητοποιημένες (Gousis, 2023). Έχουν πρόσβαση σε περισσότερες πληροφορίες, ενώ η εξοικείωσή τους με την τεχνολογία τις καθιστά σταδιακά ικανές να κρίνουν τα δεδομένα και τα φαινόμενα, αλλά και πιο ανυπόμονες για τις αλλαγές που επιθυμούν. Είναι, βέβαια, γνωστό πως κάθε δράση φέρνει αντίδραση. Η πρόσφατη τάση ανόδου του λαϊκισμού διεθνώς απειλεί τη δημοκρατία και τις κατακτήσεις της έμφυλης ισότητας, και όχι μόνο. Παρά ταύτα, η έμφυλη οπισθοδρόμηση δεν είναι μονόδρομος. Οι πιέσεις για τον περιορισμό της πορείας προς την έμφυλη ισότητα μπορεί να αποδειχθούν μπούμερανγκ: να κινητοποιήσουν νέες και νέους που νοιάζονται και έτσι να πυροδοτήσουν θετικές εξελίξεις για την ισότητα. Το τέταρτο φεμινιστικό κίνημα βρίσκεται ακόμα υπό διαμόρφωση. Αν και δεν διαφαίνονται εύκολες λύσεις στον ορίζοντα για τη γεφύρωση των χασμάτων, η επιδίωξη ισότητας μεταξύ των φύλων εξελίσσεται και παραμένει επιτεύξιμος στόχος.

Οικοδομώντας την κοινωνία του 2040: Προτεραιότητες της πολιτικής φύλου

Στα 50 χρόνια που πέρασαν, οι ρυθμίσεις γύρω από το φύλο και οι μετασχηματισμοί της παραδοσιακής οικογένειας παρακολούθησαν τον συνολικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας, από ταλαιπωρημένη βαλκανική αναπτυσσόμενη χώρα που αναμετράται με το παρελθόν, σε πλήρες μέλος της ΕΕ που προβληματίζεται για τις παγκόσμιες προκλήσεις και

συνδιαμορφώνει το μέλλον. Στην πορεία αυτήν οι ρυθμίσεις για το φύλο κάποτε ακολουθούσαν την πραγματικότητα. Σε άλλες περιπτώσεις «έσερναν τον χορό», υιοθετώντας θέση και νόμους «πριν από την ώρα τους», που στην αρχή ξένισαν, αλλά τώρα πια έχουν αφομοιωθεί σε αυτό που θεωρούμε αυτονόητο.

Όταν άρχισε η πορεία αυτή, η απόσταση που χώριζε την ελληνική από την ευρωπαϊκή πραγματικότητα ήταν τόσο μεγάλη, ώστε η πολιτική φύλου συχνά θεωρείτο ότι αρκούσε να καλύψει αυτή την απόσταση. Έχοντας προχωρήσει και μειώσει αυτή την απόσταση, η Ελλάδα είναι αρκετά κοντά στο μεταίχμιο των εξελίξεων ώστε να αναρωτιέται προς τα πού κινείται το ευρωπαϊκό και παγκόσμιο κεκτημένο. Πιο σημαντικό ακόμη, από τη θέση της ως ένα από τα παλαιότερα μέλη της ΕΕ, έχει τη δυνατότητα και το κύρος να συνδιαλλαγεί με τους εταίρους της και να αναρωτηθεί πώς να επηρεάσει το γίγνεσθαι.

Όταν εξετάζουμε, λοιπόν, την πιθανή πορεία και τις διαθέσιμες επιλογές της πολιτικής, μπορούμε να τις διακρίνουμε σε δύο είδη: πρώτον, ολοκλήρωση των πολιτικών του παρελθόντος (catching up) και δεύτερον, νέες στοχοθετήσεις. Το πρώτο είδος είναι εν πολλοίς γνωστό και προβλέψιμο. Το δεύτερο μοιάζει με σκοποβολή σε κινούμενο στόχο, με τη διαφορά ότι υπάρχει η πολυτέλεια να επιλεγεί τόσο ο στόχος όσο και τα μέσα προς την επίτευξή του.

Ο ακόλουθος **Πίνακας 11** έχει τη δομή του **Πίνακα 3** (βλ. σελ 129) για τις επιρροές στην πολιτική φύλου, αλλά την αξιοποιεί για να εξετάσει το μέλλον. Το γενικό πλαίσιο απαρτίζεται από Μακροοικονομία, Δημογραφία, Απασχόληση, Κοινωνικό κράτος και Ασφαλιστικό και καταλήγει σε υποκειμενική εκτίμηση της δεσπόζουσας επιρροής. Το δεύτερο ήμισυ εξετάζει το φύλο – τι συζητιέται, προς τι στοχεύουμε, για ποιον λόγο παρεμβαίνουμε. Η πρώτη στήλη παίρνει τη σκυτάλη από τον **Πίνακα 3**: Ποια είναι η σημερινή κατάσταση και ποιες οι διατυπωμένες προκλήσεις της δεκαετίας έως το 2030. Οι δύο στήλες των πολιτικών εξετάζουν πρώτα το τι απομένει να γίνει (catching up) και, στη συνέχεια, στρέφεται στο πιο υποθετικό θέμα των πιθανολογούμενων προκλήσεων και προοπτικών.

Έτσι, στη Μακροοικονομία, η ανάκτηση των απωλειών της κρίσης σημαίνει την ανάγκη της καταπολέμησης/διαχείρισης του Εθνικού Χρέους και του ρόλου του Δημοσίου, ενώ ο ευρύτερος προβληματισμός αναφέρεται στο πώς θέματα, όπως η Τεχνητή Νοημοσύνη, θα μεταφραστούν ως πρόοδοι στην παραγωγικότητα. Στη Δημογραφία, υφιστάμενες πιέσεις στο εργατικό δυναμικό ακολουθούνται από αύξηση των πολύ ηλικιωμένων, ενώ στο μέλλον θα πρέπει να ανταποκριθούμε σε περαιτέρω διευρύνσεις μακροβιότητας. Η κοινωνική πολιτική πρέπει να εισάγει ένα νέο σύστημα φροντίδας, ενώ καλείται να αναλογιστεί και να υλοποιήσει το έξυπνο κοινωνικό κράτος. Στο Ασφαλιστικό, τα «απόνερα» των μεταρρυθμίσεων της κρίσης (χαμηλές

συντάξεις, ΤΕΚΑ) θα πρέπει να πλαισιωθούν από ουσιαστικότερο ρόλο για πολλαπλούς πυλώνες ως ενισχυτικούς της αποταμίευσης. Όσον αφορά τη δεσπόζουσα επιρροή, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις που παρουσιάζονται στον **Πίνακα 11**, ότι η υφιστάμενη έμφαση στον ρυθμό ανάπτυξης θα πρέπει να πλαισιωθεί από το πώς θα επωφεληθούμε από τα υφιστάμενα αποθέματα εργασίας (γυναικών και μεγαλύτερων εργαζομένων), ενώ στο μέλλον πιθανότατα θα δεσπόζει η ανταπόκριση σε διευρυνόμενες τεχνολογικές δυνατότητες.

Ειδικότερα για τα θέματα φύλου, σήμερα η συζήτηση σε επίπεδο πολιτικών εστιάζει στο πώς η οικογένεια συμβιβάζεται με ποικιλομορφία ατομικών ιδιαιτεροτήτων και διευθετήσεων – μια συζήτηση που στόχο έχει να αποφύγει την περιθωριοποίηση. Άμεση προτεραιότητα, με δεδομένο την εκτεταμένη θεσμική ανανέωση, αποτελεί το πώς θα μπορούσε να προκύψει η πραγματική εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε άλλα θέματα που εκκρεμούσαν επί δεκαετίες, όπως στη φοροδιαφυγή και στην καταπολέμηση της άτυπης απασχόλησης, έχει σημειωθεί θεαματική πρόοδος, χάρη στην ψηφιοποίηση. Μια αντίστοιχη ταχύτητα αναζητείται και στο φύλο. Προοπτικά, υπάρχει προβληματισμός για το τι μπορεί να σημαίνει μια ολοκληρωμένη πολιτική φύλου για όλους, συμπεριλαμβανομένων των ανδρών, στο πλαίσιο νέων διευθετήσεων του τρόπου και χρόνου εργασίας που επιτρέπει η τεχνολογία. Αυτές αντανακλώνται στις προτεραιότητες πολιτικής στήριξης όλων των εργαζομένων και μορφών οικογένειας, αλλά και δημιουργία των αναγκαίων υποδομών, προκειμένου να είναι σε θέση να εργαστούν περισσότεροι γονείς αλλά και μεγαλύτερης ηλικίας εργαζόμενοι.

Στη συνολική στρατηγική προσέγγιση, η ανάπτυξη νέου συστήματος φροντίδας παίζει κομβικό ρόλο. Από τη μία πλευρά, απαιτείται για την εξυπηρέτηση μιας αδιαμφισβήτητης ανάγκης. Από την άλλη, ένας νέος δυναμικός κλάδος προσωπικών υπηρεσιών μπορεί να δημιουργήσει θέσεις εργασίας για μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα, κυρίως γυναίκες· να προσφέρει δίοδο για νέες επενδύσεις σε υποδομές· να αποτελέσει πεδίο συνεργασίας μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Είναι, δηλαδή, δυνατόν, με τις κατάλληλες κινήσεις, η αντιμετώπιση μιας επείγουσας κοινωνικής ανάγκης να αναδείξει την ατομική φροντίδα ως νέο ποιοτικό κλάδο της οικονομίας. Η αξιοποίηση αυτής της συμπληρωματικότητας μπορεί να αποδείξει ότι η Αργυρή Οικονομία (Silver Economy) είναι κάτι περισσότερο από σύνθημα.

Για το μέλλον, θα πρέπει να διατυπωθεί μια πειστική απάντηση στην αντιδραστική οπισθοδρόμηση για θέματα φύλου. Η πολιτική φύλου, που κάποτε διαβαλλόταν ως συνδικαλιστικά προνόμια υπέρ των γυναικών, πρέπει να φανεί ότι απευθύνεται σε όλους, άνδρες και γυναίκες. Ένα εργαλείο ατομικής ολοκλήρωσης για τις γυναίκες μετατρέπεται σε ευκαιρίες για όλη την κοινωνία.

Πίνακας 11. Προοπτικές και προκλήσεις για τις πολιτικές έμφυλης ισότητας στο μέλλον (Ελλάδα)

Πλαίσιο	Σημερινή κατάσταση – Στόχοι δεκαετίας	Προοπτικές 2040 – Γνωστές (catching up)	Προοπτικές 2040 – Πιθανολογούμενες
Μακροοικονομία και μεγέθυνση	Ανάκτηση απωλειών Μνημονίου Διαχείριση χρέους Ρυθμός μεγέθυνσης	Καταπολέμηση χρέους Ρόλος Δημοσίου	Παραγωγικότητα – Τεχνητή Νοημοσύνη
Δημογραφία	Πιέσεις στο εργατικό δυναμικό	Ανταπόκριση στη γήρανση: Μεγάλη αύξηση ατόμων 80+ ετών	Πολιτικές οικογένειας, γεννητικότητα, μετανάστευση, διεύρυνση μακροβιότητας
Αγορά εργασίας	Στενότητες στην αγορά εργασίας (μεγάλοι/ες απόντες/απούσες οι μετανάστες/ριες) Χαμηλή παραγωγικότητα	Ανάγκη εκμετάλλευσης κοιτασμάτων εργασίας (γυναίκες, άτομα μεγαλύτερης ηλικίας)	Τάσεις μείωσης χρόνου εργασίας Ανταπόκριση στην Τεχνητή Νοημοσύνη
Κοινωνική πολιτική	Ρόλος πέραν αναδιανομής Στήριξη παραγωγής	Ανάγκη νέου συστήματος φροντίδας	Έξυπνο κοινωνικό κράτος (TN)
Ασφαλιστικό	Εφαρμογή νέου συστήματος Υπαναχωρήσεις και ανάκτηση ρυθμίσεων Αναβολή αύξησης ορίων συνταξιοδότησης	Συγκράτηση δαπανών Χαμηλές συντάξεις αυτοασφαχολούμενων Σταδιακή επέκταση ΤΕΚΑ	Οικοδόμηση πληρέστερου συστήματος πολλαπλών πυλώνων Διεύρυνση επαγγελματικών και αποταμίευσης
Δεσπόζουσα (υπερισχύουσα) εσωτερική επιρροή	Ανάπτυξη – Διορθώσεις Μνημονίων	Αποθέματα εργασίας	Ανταπόκριση σε τεχνολογικές δυνατότητες
Διεθνής συζήτηση για το φύλο	#MeToo Ταυτότητα φύλου Συντηρητικές αντιδράσεις (gender backlash) Νέες μορφές οικογένειας	Για υλοποίηση της πραγματικής ισότητας: προσαρμογή ρόλου ανδρών	Νέο συμβόλαιο φύλων
ΕΙΔΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΦΥΛΟ			
Συζητήσεις και θέματα	Ρόλοι και οικογένεια Διεύρυνση έννοιας δικαιωμάτων των φύλων και προς άλλες ομάδες που αντιμετωπίζουν περιθωριοποίηση	Πραγματική εφαρμογή ισχύοντος θεσμικού πλαισίου	Τι σημαίνει ισότητα για τους άνδρες
Προτεραιότητες πολιτικής	Εντοπισμός εμποδίων για ουσιαστική ισότητα Βία και εκφοβισμός σε βάρος των γυναικών Εμπλουτισμός θεσμών ισότητας	Στήριξη εργασίας όλων των εργαζομένων Στήριξη για αξιοποίηση αποθεμάτων εργασίας Απαλλαγή από έμφυλα στερεότυπα Στήριξη όλων των μορφών οικογένειας	Το φύλο σε μια νέα διεύθυνση της εργασίας
Παρεμβάσεις πολιτικής	Εθνικά Σχέδια Δράσης για την ισότητα Ενίσχυση υποδομών Καταπολέμηση βίας Αξιοποίηση στατιστικών στοιχείων ανά φύλο Δομές για θύματα έμφυλης βίας Ισότητα στον γάμο	Μακροχρόνια φροντίδα Κοινωνικές υποδομές	Καταπολέμηση αντιδραστικής οπισθοδρόμησης (gender backlash)

Γιατί αξίζει να επιμένουμε;

Γιατί, λοιπόν, αξίζει να επιμένουμε στην έμφυλη ισότητα;

Σε αυτό το σημείο, και έχοντας υπόψη την ανάλυση των επιμέρους ζητημάτων, ας θυμηθούμε γιατί αξίζει να ενδιαφερόμαστε για την ισότητα των φύλων, και τι θα μπορούσαμε να κερδίσουμε από την επίτευξή της.

Ένα από τα θεμελιώδη επιχειρήματα υπέρ της έμφυλης ισότητας στηρίζεται στην πεποίθηση ότι όλοι μας αξίζουμε να έχουμε ίσες ευκαιρίες και να αντιμετωπιζόμαστε με τον ίδιο σεβασμό. Δεν θα πρέπει, δηλαδή, να υπάρχει οποιασδήποτε μορφής βία ή διάκριση λόγω του φύλου. Όσο και αν στην πράξη παραμένει ζητούμενο, είναι σημαντικό να μην λησμονούμε ότι πρόκειται για βασικό ανθρώπινο δικαίωμα και οικουμενική αξία.

Πέρα από κάθε λεπτομέρεια, επιμέρους οπτική ή σχετικό πλεονέκτημα, η ουσιαστική απάντηση παραμένει: «Γιατί είναι καλό για όλους μας». Η κατηγοριοποίηση ανθρώπων σε «κουτάκια» βάσει του φύλου νομιμοποιεί κοινωνικές προσδοκίες που περιορίζουν τη μελλοντική πορεία τους στην κοινωνία. Οι παραδοσιακές και πατριαρχικές έμφυλες αντιλήψεις και αξίες καταλήγουν να βλάπτουν τις γυναίκες «χρεώνοντάς» τους την αποκλειστική ευθύνη της φροντίδας σπιτιού και οικογένειας, δραστηριότητες αναγκαίες, πλην όμως χρονοβόρες και μη αμειβόμενες. Επιβαρυνόμενες στην καθημερινότητά τους με αυτό το φορτίο, οι γυναίκες παρεμποδίζονται να εξελιχθούν και να ξεχωρίσουν σε κρίσιμους τομείς, όπως η επιχειρηματικότητα ή η πολιτική. Αντίστοιχα, και οι άνδρες βλάπτονται από στερεότυπα που χαλιναγωγούν τον «σωστό» άνδρα ως οικονομικά επιτυχημένο και συναισθηματικά άτρωτο. Η προτροπή των ανδρών προς μία κατεύθυνση (επαγγελματική επιτυχία, κυριαρχία) και η αποτροπή τους από άλλη (φροντίδα, σύνδεση) περιορίζει τις ατομικές τους επιλογές, ενώ επιβαρύνει την ψυχική τους υγεία (π.χ. μέσω της άρνησης ψυχολογικής στήριξης).

Καθώς, λοιπόν, οι επιλογές και οι προοπτικές των νέων καθοδηγούνται σε δύο ξεχωριστές κοάνες βάσει του βιολογικού τους φύλου, τα κεντρικά προβλήματα είναι δύο. Πρώτον, η ατομική ελευθερία των πολιτών και η δυνατότητα έκφρασής τους περιορίζονται. Αυτό από μόνο του δεν συνάδει με τη λειτουργία μιας υποτιθέμενα ελεύθερης και δημοκρατικής κοινωνίας. Δεύτερον, καθώς αποκλείονται ή περιορίζονται ατομικές προτιμήσεις, κλίσεις και ταλέντα, σημειώνεται μια σπατάλη δυνατοτήτων και δυναμικού της κοινωνίας. Επιλέγουμε, δηλαδή, τους μηχανικούς ή τους νηπιαγωγούς από τον μισό και όχι από ολόκληρο τον πληθυσμό, αφήνοντας στα αζήτητα τους υπόλοιπους. Έτσι, επηρεάζεται αρνητικά η οικονομία αλλά και η κοινωνία. Δεν είναι τυχαίο ότι στις χώρες όπου υπάρχει περισσότερη έμφυλη ισότητα, υπάρχει και υψηλότερη οικονομική ανάπτυξη αλλά και γενικότερη ευημερία.

Το παράδειγμα της Ισλανδίας είναι διαφωτιστικό. Από το 2009, η Ισλανδία είναι σταθερά η χώρα με τον υψηλότερο δείκτη έμφυλης ισότητας στον κόσμο⁸⁴. Το 2008, η χώρα υπέστη βαθιά χρηματοπιστωτική κρίση, την οποία ο οικονομικός αναλυτής Michael Lewis χαρακτήρισε ως εκκινούμενη από κουλτούρα επιθετικής υπερ-αρρενωπότητας ως προς τη στάση της στο ρίσκο, η οποία οδήγησε σε ριψοκίνδυνες επιλογές που μετέτρεψαν τους Ισλανδούς από ψαράδες σε παγκόσμιους τραπεζίτες (Lewis, 2011). Στη συνέχεια, αυτή αντικαταστάθηκε από αλλαγή πορείας, η οποία οδήγησε στο υψηλότερο σκορ έμφυλης ισότητας που έχει ποτέ σημειωθεί, καλύπτοντας το 92,6% του χάσματος μεταξύ ανδρών και γυναικών (Global Gender Gap Index, 2025). Αυτό σημαίνει καλές επιδόσεις στην οικονομική συμμετοχή, στην εκπαίδευση, στην υγεία, και στην πολιτική εκπροσώπηση (τρεις γυναίκες πρωθυπουργοί, συνολική θητεία 12 ετών).

Ταυτόχρονα, η Ισλανδία έχει μια ανεπτυγμένη και ανταγωνιστική οικονομία, πετυχαίνοντας αύξηση παραγωγής παρά την καθιέρωση τετραήμερης εργασίας (χωρίς μείωση μισθών). Η προτεραιοποίηση της ισορροπίας μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής είναι ενδεικτική και της γενικότερης ευημερίας του πληθυσμού. Το 2026, ήταν η δεύτερη πιο «ευτυχισμένη» χώρα στον κόσμο, μετά τη Φινλανδία (World Happiness Report, 2026). Το παράδειγμα της έμφυλης ισότητας της Ισλανδίας δεν είναι φυσικά τυχαίο, αλλά αποτέλεσμα οργανωμένων και επίμονων προσπαθειών σε όλους τους τομείς, ξεκινώντας από τη δημόσια προσχολική εκπαίδευση, η οποία, μέσω ειδικών μαθημάτων⁸⁵, αποσκοπεί στην ενεργή καταπολέμηση των έμφυλων στερεοτύπων (BBC World Service, 2024).

Η Ελλάδα θα γινόταν καλύτερη χώρα για τους πολίτες της, γυναίκες και άνδρες, αν είχε πρότυπο την Ισλανδία. Ο λόγος είναι ότι η έμφυλη ισότητα δεν αποτελεί μόνο συστατικό της ευτυχίας και ευημερίας της κοινωνίας, αλλά και κρίσιμο εργαλείο και σημαντική εισροή για την επίτευξή αυτών των στόχων.

Αν η εξάλειψη των έμφυλων ανισοτήτων ακούγεται ακόμα και σήμερα ουτοπική, είναι γιατί δεν έχουμε συνειδητοποιήσει τι έχουμε να κερδίσουμε αν την κατακτήσουμε.

⁸⁴ Αυτό ακολούθησε μια βαθιά οικονομική κρίση, την οποία ο Michael Lewis είχε χαρακτηρίσει ως «καπιταλισμό αρρενωπότητας».

⁸⁵ Κατά τα «μαθήματα αντιστάθμισης», όπως ονομάζονται, αγόρια και κορίτσια χωρίζονται σε διαφορετικά γκρουπ, και τα αγόρια ασχολούνται με δραστηριότητες που θεωρούνται παραδοσιακά «θηλυκές», όπως η εκδήλωση φροντίδας και συναισθημάτων, ενώ τα κορίτσια ασχολούνται με δραστηριότητες που θεωρούνται παραδοσιακά «ανδρικές» και περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, τη χρήση σωματικής δύναμης (BBC World Service, 2024).

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αντωνόπουλος, Θ. (2025, 11 Ιουλίου). Το Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ και το «φάντασμα» της τρανσφοβίας. *LiFO*. <https://www.lifo.gr/stiles/optiki-gonia/antiratsistiko-festibal-kai-fantasma-tis-transfobias>

Βάλβης, Ζ. (2022). *Μακροχρόνια φροντίδα σε γηράσκουσες κοινωνίες: διερεύνηση της ζήτησης, προσφοράς και μεθόδων χρηματοδότησης* [Διδακτορική Διατριβή]. Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Βαρίκα, Ε. (1987). *Η εξέγερση των κυριών: Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*. Παπαζήσης.

ΓΓΟΠΙΦ. (2020). 1η Ετήσια έκθεση για τη βία κατά των γυναικών. Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων. <https://isotita.gr/wp-content/uploads/2020/12/1%CE%B7-%CE%88%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%84%CE%B7-%CE%92%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%93%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD.pdf>

Γεωργιάδης, Θ. (2015). *Μέτρηση και ανάλυση της φτώχειας των ηλικιωμένων ατόμων στην Ευρώπη* [Διδακτορική Διατριβή]. Πάντειο Πανεπιστήμιο

Γκράττον, Λ., & Σκοττ, Α. (2018). *Ο γρίφος των 100 χρόνων: Ζωή και εργασία στην εποχή της μακροβιότητας*. διαΝΕΟσις.

Γλυνιαδάκη, Κ., Κυριαζή, Α., & Μουρτζάκη, Μ. (2018). *Η ενδοοικογενειακή βία κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης: Η οπτική των επαγγελματιών και προτάσεις βελτίωσης των εφαρμοζόμενων πολιτικών*. Action Aid Hellas.

ΕΛΑΣ (2025). *Ετήσιες εκθέσεις έργου υπηρεσιών αντιμετώπισης ενδοοικογενειακής βίας*. Ελληνική Αστυνομία. <https://www.astynomia.gr/odigos-tou-politi/chrisimes-symvoules/endooikogeneiaki-via/etisies-ektheseis-ergou-ypiresion-antimetopisis-endooikogeneiakis-vias/>

ΕΛΣΤΑΤ (2016). *Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα*.

Επιτροπή Πισσαρίδη (2020). *Σχέδιο ανάπτυξης για την ελληνική οικονομία – Έκθεση Επιτροπής Πισσαρίδη*. Ελληνική Κυβέρνηση.

Επιτροπή Σπράου (Επιτροπή για την Εξέταση της Μακροπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής) (1997). *Οικονομία και συντάξεις: Συνεισφορά στον κοινωνικό διάλογο*. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020). *ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ Μια Ένωση ισότητας — Στρατηγική για την ισότητα των φύλων 2020-2025*. COM/2020/152 final [Document 52020DC0152]. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52020DC0152>

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2019). *Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13ης Φεβρουαρίου 2019 σχετικά με την αντιμετώπιση οπισθοδρόμησης στα δικαιώματα των γυναικών και την ισότητα των φύλων στην ΕΕ (2018/2684(RSP))*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0111_EN.pdf

ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (2003). *Κατάρτιση και απασχόληση* [Μελέτη 17].

Καλιτζίδης, Χ. (2024, 15 Ιανουαρίου). *Ο Θεός Αλγόριθμος και η σκοτεινή καρδιά του manosphere*. LiFO. <https://www.lifo.gr/stiles/optiki-gonia/o-theos-algorithmos-kai-i-skoteini-kardia-toy-manosphere>

Κέντρο Διοτίμα & Έτερον (2025, 8 Μαρτίου). *Στη βουή του κόσμου: Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα* [Video recording]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=-ikOjcWsJeo>

ΚΕΠΕ (1991). «Ισότητα των δύο φύλων». *Εκθέσεις για το Πρόγραμμα 1988-1992*. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Κωστής, Κ., & Ριζάς, Σ. (Επιμ.). (2025). *Ιστορίες της Μεταπολίτευσης*. Πατάκη.

Λυμπεράκη, Α. (2017). *Γυναίκες στην οικονομία*. Παπαδόπουλος.

Λυμπεράκη, Α. (2025). Από την πατριαρχία στον μετα-φεμινισμό, χωρίς ενδιάμεση στάση. Στο Κ. Κωστής & Σ. Ριζάς (Επιμ.), *Ιστορίες της Μεταπολίτευσης*. Πατάκη.

Λυμπεράκη, Α., & Τήνιος, Π. (2010). Γυναίκες και απασχόληση: Ανασκόπηση και νέες προοπτικές. Στο *Η ελληνική αγορά εργασίας: Χαρακτηριστικά, εξελίξεις και προκλήσεις* (σελ. 135-158). Τράπεζα της Ελλάδος. http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/H_ελληνική_αγορά_εργασίας.pdf

Λυμπεράκη, Α., & Τήνιος, Π. (2012). Το κοινωνικό κράτος («επίσημο» και «άτυπο»): οι μεταρρυθμίσεις που ΔΕΝ έγιναν και η κρίση. Στο Τράπεζα της Ελλάδος, *Κοινωνική πολιτική και κοινωνική συνοχή στην Ελλάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης* (σελ. 121-148). Τράπεζα της Ελλάδος. http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/Κοινωνική_Πολιτική_και_Κοινωνική_Συνοχή.pdf

Λυμπεράκη, Α., & Τήνιος, Π. (2015). Το φύλο και η κοινωνική πολιτική στο Σύνταγμα: Μοχλός για πρόοδο ή τροχοπέδη για συντήρηση. Στο *Οικονομικές διαστάσεις της Συνταγματικής Αναθεώρησης σε συνθήκες κρίσης*, Πρακτικά Συνεδρίου 14-16 Δεκεμβρίου 2014, Αίθουσα Γερουσίας Βουλής των Ελλήνων (σελ. 151-158). Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή, Βουλή των Ελλήνων.

Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Π., & Γεωργιάδης, Θ. (2025). *Η ισότητα των φύλων σε υποσχόμενες εποχές: πόσο διαφορετική είναι η αναδρομική αποτίμηση των 'πρωταγωνιστριών' σε σύγκριση με γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας; [Εισήγηση σε συνέδριο]*. Μισός Αιώνας Δημοκρατίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Λυμπεράκη, Α., Τήνιος, Π., Τραγάκη, Α., & Γεωργιάδης, Θ. (2023, 26 Οκτωβρίου). Η εποχή της μακροβιότητας: Η ζωή, οι προοπτικές και οι ευκαιρίες σε μια χώρα που γερνάει. *Η Καθημερινή* (Special Report).

Μήτρου, Λ., Ασσαέλ, Γ., Βογιατζής, Η., Γραμμένος, Δ., Θεοδωρίδης, Σ., Καμάρα, Ι., Κουρουτάκης, Α., Κρητικός, Μ., Λέκκας, Δ.-Φ., Παπακωνσταντίνου, Β., Περάκης, Π., Σγουροπούλου, Κ., Τσέκερης, Χ., Τσινόρεμα, Σ., & Χρυσανθοπούλου, Κ. (2026). *[Πώς] μπορεί η Τεχνητή Νοημοσύνη να είναι ηθική και σύννομη; διαΝΕΟσις*.

Ξυνού, Α. (2025, 16 Ιουλίου). Γυναικοκτονία Γρίβα: Αποποιοούνται τις ευθύνες οι αστυνομικοί - 'Δεν έδειχνε ότι βρίσκεται σε κίνδυνο'. *News 24/7*. <https://www.news247.gr/ellada/ginaikoktonia-griva-apopoioountai-tis-efthines-oi-astinomikoi-den-edeixne-oti-vrisketai-se-kindino/>

Σκυλακάκης, Θ. (2026). *Τεχνητή Νοημοσύνη: Η εκτόπιση της εργασίας*. Καστανιώτη.

Στρατηγάκη, Μ. (2013). Η πολιτική ισότητας των φύλων στη δίνη της οικονομικής κρίσης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 41, 60-83.

Στρατηγάκη, Μ. (2021). Πολιτικές ισότητας των φύλων: ΟΗΕ, Ευρωπαϊκή Ένωση, Ελλάδα. Αλεξάνδρεια.

Το Βήμα (2013, 22 Μαΐου). Μία στις τρεις γυναίκες θύμα ξυλοδαρμού στην Ελλάδα της κρίσης. <https://www.tovima.gr/2013/05/22/society/mia-stis-treis-gynaikes-thyma-ksylodarmoy-stin-ellada-tis-krisis/>

Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας (κ.κ.α). Δίκτυο δομών για γυναίκες – θύματα βίας. Ανακτήθηκε 6 Ιουλίου 2026, από <https://minscfa.gov.gr/isotita-ton-fylon/diktyo-domon-gia-gynaikes-thymata-vias/>

Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας (κ.κ.β). Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. <https://minscfa.gov.gr/isotita-ton-fylon/>

Ξενόγλωση

Acemoglu, D. (2024). The world needs a pro-human AI Agenda. *Project Syndicate*.

Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3–30.

Addabbo, T., Lyberaki, A., Gálvez-Muñoz, L., Ordioni, N., & Rodríguez-Modroño, P. (2014). *The impacts of the crisis on gender equality and women's wellbeing in European Union (EU) Mediterranean Countries*. United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute (UNICRI), United Nations.

Aghion, P., Bunel, S., & Jaravel, X. (2025). What AI means for growth and jobs. *Project Syndicate*.

Alikhademi, K., Drobina, E., Prioleau, D., Richardson, B., Purves, D., & Gilbert, J. E. (2022). A review of predictive policing from the perspective of fairness. *Artificial Intelligence and Law*, 30(1), 1–17.

Alipranti, A. (2025). The Greek Manosphere: The Case of the “No, You Are Not a Misogynist” Facebook Page. *Journalism and Media*, 6(2), 76.

Alvarez, J., Bringas Colmenarejo, A., Elobaid, A., & Fabbrizio, S. (2024). Policy advice and best practices on bias and fairness in AI. *Ethics and Information Technology*, 26, Article 31.

- Anastasiadou, M., & Samara, J. (2022). "Where are the equal rights?" Far-right women challenging gender equality and human rights in Greece. *DiGeSt - Journal of Diversity and Gender Studies*, 9(2), 8–25. <https://doi.org/10.21825/digest.81849>
- Andrade, R., Ayala, C., & Morillo, P. (2026). Bias and fairness in applied AI systems. In *Building Ethical and Secure AI*. Synthesis Lectures on Computer Science, Springer.
- Anduiza, E., & Rico, G. (2024). Sexism and the far-right vote: The individual dynamics of gender backlash. *American Journal of Political Science*, 68(2), 478–493.
- Artinopoulou, V. (2021). Domestic violence: Evidence-based policies before and during the pandemic in Greece. *Temida*, 24(1), 3–23.
- Atkinson, A. B. (1989). *Poverty and Social Security*. Harvester Wheatsheaf.
- AWG (Ageing Working Group) (2006). *The impact of ageing on public expenditure: projections for the EU-25 Member States on pensions, healthcare, long-term care, education and unemployment transfers (2004-50)*. Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Ευρωπαϊκή Επιτροπή. <https://op.europa.eu/el/publication-detail/-/publication/9b3ed30f-ec24-4c49-8daf-03aa494242c2/language-en>
- AWG (Ageing Working Group) (2024). *2024 Ageing report, Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2022-2070)*.
- Baek, C.-A., Chopra, D., Edström, J., Lewin, T., Metcalfe, S., Mushtaq, S., Nazneen, S., Papan, A., & Robinson, S. (2024). *Building Solidarities: Gender Justice in a Time of Backlash* [Report]. The Institute of Development Studies and Partner Organisations. <https://doi.org/10.19088/IDS.2024.041>
- Bailey, M. (2025, October 9). The economics of Birth Control. *The Economics Show, The Financial Times*.
- Baker, R. S., & Hawn, A. (2022). Algorithmic bias in education. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 32(4), 1052–1092.
- Balch, B. (2024, March 26). Why we know so little about women's health. AAMC. <https://www.aamc.org/news/why-we-know-so-little-about-women-s-health>

- Balducci, M. (2023). Linking gender differences with gender equality: A systematic-narrative literature review of basic skills and personality. *Frontiers in Psychology*, 14, 1105234. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1105234>
- Baumol, W. J., & Bowen, W. G. (1967). Macroeconomics of unbalanced growth: The anatomy of urban crisis. *American Economic Review*, 57(3), 415–426.
- BBC World Service (2024). *Is Iceland the gender-equality haven for women it seems to be?* [Video recording]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=h26Qjo4KKBw>
- Beltrán Tapia, F. J., & Raftakis, M. (2022). Sex ratios and gender discrimination in Modern Greece. *Population Studies*, 76(2), 329–346. <https://doi.org/10.1080/00324728.2021.1923787>
- Bertrand, M. (2020). Gender in the twenty-first century. *AEA Papers and Proceedings*, 110, 1–24.
- Beshay. (2025, February 26). *Americans have grown more supportive of restrictions for trans people in recent years*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2025/02/26/americans-have-grown-more-supportive-of-restrictions-for-trans-people-in-recent-years/>
- Betti, G., Bettio, F., & Tinios, P. (2013). *The Gender Gap in Pensions in the EU* (Report for DG Justice). http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/130530_pensions_en.pdf
- Betti, G., Bettio, F., Georgiadis, T., & Tinios, P. (2015). *Unequal ageing in Europe: Women's independence and pensions*. Palgrave Macmillan.
- Bettio, F., & Villa, P. (1998). A Mediterranean perspective on the breakdown of the relationship between participation and fertility. *Cambridge Journal of Economics*, 22(2), 137–171.
- Bettio, F., Simonazzi, A., & Villa, P. (2006). Change in care regimes and female migration: The 'care drain' in the Mediterranean. *Journal of European Social Policy*, 16(3), 271–285.
- Birch, J. (2026). AI Consciousness: A Centrist Manifesto. *PhilPapers*. philpapers.org
- Blackless, M., Charuvastra, A., Derryck, A., Fausto-Sterling, A., Lauzanne, K., & Lee, E. (2000). How sexually dimorphic are we? Review and synthesis. *American Journal of Human Biology*, 12(2), 151–166.

- Blau, F. D., Ferber, M. A., & Winkler, A. E. (2010). *The economics of women, men, and work* (6th ed.). Pearson Prentice Hall.
- Boelmann, B., Raute, A., & Schonberg, U. (2021). *Wind of Change? Cultural Determinants of Maternal Labor Supply* [CESifo Working Paper No. 9094].
- Boeri, T., Börsch-Supan, A., & Tabellini, G. (2002). Pension reforms and the opinions of European citizens. *American Economic Review*, 92(2), 396–401.
- Bogen, M., & Rieke, A. (2018). *Help Wanted: An Examination of Hiring Algorithms, Equity, and Bias*. UPTURN.
- Bolukbasi, T., Chang, K. W., Zou, J. Y., Saligrama, V., & Kalai, A. T. (2016). Man is to computer programmer as woman is to homemaker? Debiasing word embeddings. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 29.
- Bonsang, E., Skirbekk, V., & Staudinger, U. M. (2017). As you sow, so shall you reap: Gender-role attitudes and late-life cognition. *Psychological Science*, 28(9), 1201–1213.
- Borrell-Porta, M., Costa-Font, J., & Philipp, J. (2019). The ‘mighty girl’ effect: Does parenting daughters alter attitudes towards gender norms? *Oxford Economic Papers*, 71(1), 25–46.
- Börsch-Supan, A. (1991). Aging population: Problems and policy options in the US and Germany. *Economic Policy*, 6(12), 103–140.
- Börsch-Supan, A. (1992). Population aging, social security design, and early retirement. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, 148(3), 533–557.
- Börsch-Supan, A., Brugiavini, A., & Croda, E. (2009). The role of institutions and health in European patterns of work and retirement. *Journal of European Social Policy*, 19(4), 341–358.
- Börsch-Supan, A., Brugiavini, A., Jürges, H., Mackenbach, J., Siegrist, J., & Weber, G. (2005). *Health, ageing and retirement in Europe: First results from the survey of health, ageing and retirement in Europe* (Vol. 1). Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA).
- Börsch-Supan, A., Härtl, K., & Ludwig, A. (2014). Aging in Europe: Reforms, international diversification, and behavioral reactions. *American Economic Review*, 104(5), 224–229.

- Börsch-Supan, A. (2003). Labor market effects of population aging. *Labour*, 17, 5–44.
- Bosak, J., & Sczesny, S. (2011). Gender Bias in Leader Selection? Evidence from a Hiring Simulation Study. *Sex Roles*, 65(3–4), 234–242.
- Bosch-Farré, C., Garre-Olmo, J., Bonmatí-Tomàs, A., Malagón-Aguilera, M., Gelabert-Vilella, S., Fuentes-Pumarola, C., & Juvinyà-Canal, D. (2018). Prevalence and related factors of Active and Healthy Ageing in Europe according to two models: Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE). *PLOS ONE*, 13(10), e0204559.
- Botto, M., & Gottzén, L. (2024). Swallowing and spitting out the red pill: Young men, vulnerability, and radicalization pathways in the manosphere. *Journal of Gender Studies*, 33(5), 596–608. <https://doi.org/10.1080/09589236.2023.2260318>
- Boucher, K., & Rydell, R. (2017). Stereotype threat in education. In *The SAGE encyclopedia of psychology and gender* [Vol. 4, pp. 1631–1633]. SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781483384269.n549>
- Brayboy, D. (2017, September 7). Two Spirits, One Heart, Five Genders. *ICT News*. <http://ictnews.org/archive/two-spirits-one-heart-five-genders/>
- Breda, T., Jouini, E., Napp, C., & Thebault, G. (2020). Gender stereotypes can explain the gender-equality paradox. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(49), 31063–31069. doi:10.1073/pnas.2008704117
- Britannica Editors (2025, June 13). *6 Cultures That Recognize More than Two Genders*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/list/6-cultures-that-recognize-more-than-two-genders>
- Brown, A. (2022, June 7). *About 5% of young adults in the U.S. say their gender is different from their sex assigned at birth*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/06/07/about-5-of-young-adults-in-the-u-s-say-their-gender-is-different-from-their-sex-assigned-at-birth/>
- Browning, C. J., Leith, K. H., & Thomas, S. A. (2023). Editorial: Economic and social factors affecting the health of older adults. *Frontiers in Public Health*, 11, 1323030. doi:10.3389/fpubh.2023.1323030
- Burb-Murdoch, J. (2026, August 21). Feminism didn't kill the male breadwinner model, the economy did. *Financial Times*.

- Bureau of Labor Statistics (2024). *Employment characteristics of families—2024*. U.S. Department of Labor. <https://www.bls.gov/news.release/pdf/famee.pdf>
- Butler, J. (2021, October 23). Why is the idea of ‘gender’ provoking backlash the world over?. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/us-news/commentisfree/2021/oct/23/judith-butler-gender-ideology-backlash>
- Butler, J., & Trouble, G. (1990). Feminism and the Subversion of Identity. *Gender Trouble*, 3(1), 3–17.
- Butlin, P., Bengio, Y., Deane, G., Ji, X., Lindsay, G., Peters, M., Long, R., Birch, J., Fleming, S., Kanai, R., Michel, M., Schwitzgebel, E., VanRullen, R., elmonzino, E., Constant, A., Firth, C., Klein, C., Mudrik, L., & Simon, J. (2023). *Consciousness in Artificial Intelligence: Insights from the Science of Consciousness* (arXiv:2308.08708). arxiv.org
- Caldon-Clavel, G. (2025). Artificial Intelligence with real biases: New challenges for gender equality in Latin America and the Caribbean. In *Under Pressure: Recalibrating the future of development* [Regional Human Development Report]. UNDP in Latin America and the Caribbean.
- Carmo, A. (2026, June 22). *AI is getting women wrong as gender bias persists, data reveals*. UN News. <https://news.un.org>
- Carpenter, C. S., Feir, D., Pendakur, K., & Warman, C. (2026). Nonbinary and Transgender Identities and Earnings: Evidence from a National Census. *American Economic Review: Insights*, 8(1), 36–52. <https://doi.org/10.1257/aeri.20240571>
- Casella, C., Pampaka, M., & Williams, J. (2024). Gender Attitudes Within and Between European Countries: Regional Variations Matter. *SAGE Open*, 14(3). <https://doi.org/10.1177/21582440241259912>
- Cassino, D., & Besen-Cassino, Y. (2022). Men at (home) work: Masculinity and the second shift during COVID-19. *Journal for Cultural Research*, 26(1), 102–116. <https://doi.org/10.1080/14797585.2021.1993749>
- Castaneda, J., Jover, A., Calvet, L., Yanes, S., Juan, A., & Sainz, M. (2022). Dealing with Gender Bias Issues in Data-Algorithmic Processes: A social statistical perspective. *Algorithms*, 15(9), 303. <https://doi.org/10.3390/a15090303>
- Cavendish, C. (2019). *Κερδίζοντας στην Παράταση. 10 Μαθήματα για έναν κόσμο όπου ζούμε περισσότερο* (Μτφ. Ρ. Γεωργιάδου). Παπαδόπουλος.

- Chang, X. (2023). Gender Bias in Hiring: An Analysis of the Impact of Amazon's Recruiting Algorithm. *Advances in Economics, Management and Political Sciences*, 23, 134–140.
- Chatterji, A., Cunningham, T., Deming, D., Hitzig, Z., Ong, C., Yan Shan, C., & Wadman, K. (2025). *How People Use ChatGPT* (Working Paper 34255). National Bureau of Economic Research.
- Chatzifotiou, S. (2003). Violence against women and institutional responses: The case of Greece. *European Journal of Social Work*, 6(3), 241–256.
- Cholezas, I., & Tsakloglou, P. (2006). *Gender earnings differentials in the Greek labour market*. Athens University of Economics and Business, IMOP and IZA.
- Chouzouris, M., Xenos, P., & Tinios, P. (2022). Becoming 'Homo Economicus' as Learned Behavior among Numerate Greek University Students. *Social Sciences*, 11(5), 193. <https://doi.org/10.3390/socsci11050193>
- Cirillo, D., Catuara-Solarz, S., Morey, C., et al. (2020). Sex and gender differences and biases in artificial intelligence for biomedicine and healthcare. *NPJ Digital Medicine*, 3, Article 81. <https://doi.org/10.1038/s41746-020-0288-5>
- Cohut, M. (2020, October 13). *Female hysteria: The history of a controversial 'condition'*. MedicalNewsToday. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/the-controversy-of-female-hysteria103042>
- Colombo, F., Llena-Nozal, A., Mercier, J., & Tjadens, F. (2011). *Help Wanted? Providing and Paying for Long-Term Care*. OECD Publishing; OECD Health Policy Studies. <https://doi.org/10.1787/9789264097759-en>
- Committee of Civil Liberties, Justice and Home Affairs (LIBE Committee). (2018). *Opinion of the Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs for the Committee on Industry, Research and Energy on a comprehensive European Industrial Policy on Artificial Intelligence and Robotics* (2018/2088(INI)). Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.
- Corradi, C. (2021). *Femicide, its causes and recent trends: What do we know?* European Parliament Briefing, Directorate General for External Policies.
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989, Article 8.

- Cutler, D. M., Poterba, J. M., Sheiner, L. M., Summers, L. H., & Akerlof, G. A. (1990). An aging society: Opportunity or challenge? *Brookings Papers on Economic Activity*, 1990(1), 1–73.
- Daouli, J., Demoussis, M., & Giannakopoulos, N. (2004). *Child Care Costs and Employment Decisions of Greek Women* (SSRN Scholarly Paper 917681). <https://papers.ssrn.com/abstract=917681>
- Daskalaki, M., Fotaki, M., & Simosi, M. (2021). The gendered impact of the financial crisis: Struggles over social reproduction in Greece. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 53(4), 741–762.
- Dastin, J. (2018). Insight—Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women. In *Ethics of Data and Analytics*. CRC Press.
- Dawson, R. (2020, February 4). *Trump Administration's Domestic Gag Rule Has Slashed the Title X Network's Capacity by Half*. Guttmacher Institute. <https://www.guttmacher.org/article/2020/02/trump-administrations-domestic-gag-rule-has-slashed-title-x-networks-capacity-half>
- Deaton, A., & Muellbauer, J. (1980). *Economics and Consumer Behaviour*. Cambridge University Press.
- Denkovski, D., Bernarding, N., & Lunz, K. (2021). *Power Over Rights: Understanding and countering the transnational anti-gender movement* (Volume I). Centre for Feminist Foreign Policy.
- Diekman, A. B., & Fuesting, M. A. (2018). Choice, context, and constraint: When and why do women disengage from STEM? In C. B. Travis, J. W. White, A. Rutherford, W. S. Williams, S. L. Cook, & K. F. Wyche (Eds.), *APA handbook of the psychology of women: Perspectives on women's private and public lives* (pp. 475–495). American Psychological Association.
- Doepke, M., & Zilibotti, F. (2019). *Love, Money and Parenting: How Economics Explains the Way We Raise Our Kids*. Princeton University Press.
- Doepke, M., Hannusch, A., Kindermann, F., & Tertilt, M. (2023). The Economics of Fertility: A New Era. In *Handbook of the Economics of the Family*. Elsevier.
- Dotti Sani, G. M., & Quaranta, M. (2017). The Best Is Yet to Come? Attitudes Toward Gender Roles Among Adolescents in 36 Countries. *Sex Roles*, 77(1), 30–45. <https://doi.org/10.1007/S11199-016-0698-7>

Eagly, A., & Karau, S. (2002). Role Congruity Theory of Prejudice Toward Female Leaders. *Psychological Review*, 109(3), 537–598.

Economist Briefing (2025). Humanity will shrink, far sooner than you think. *The Economist*. <https://www.economist.com/interactive/briefing/2025/09/11/humanity-will-shrink-far-sooner-than-you-think>

EIGE (2018a). *Estimation of girls at risk of female genital mutilation in the European Union: Report*. Publications Office of the European Union.

EIGE (2018b, October 11). *Cyberbullying restricts young women's voices online*. <https://eige.europa.eu/newsroom/news/cyberbullying-restricts-young-womens-voices-online>

EIGE (2020). *Gender Equality Index 2020: Digitalisation and the future of work*.

EIGE (2021). *Costs of gender-based violence in the European Union*. <https://eige.europa.eu/gender-based-violence/costs-of-gender-based-violence>

EIGE (2024). *Gender Equality Index 2024 – Sustaining momentum on a fragile path*. Publications Office of the European Union.

EIGE (n.d.). *Gender equality* [Publications and resources, A-Z Index]. <https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1059>

ELIAMEP (2025). *Reducing the Motherhood Penalty in Greece: Lessons from Norway* (Working Paper #132/2025).

European Commission (2021). *Long-term care report – Trends, challenges and opportunities in an ageing society* (Volume II, Country profiles). Directorate-General for Employment, Social Affairs & Inclusion. <https://data.europa.eu/doi/10.2767/183997>

European Commission (2024a). *2024 Ageing Report: Economic & Budgetary Projections for the EU Member States (2022-2070)* (European Economy Institutional Papers, Institutional Paper 279). Publications Office of the European Union.

European Commission (2024b). *Gender Stereotypes* (Special Eurobarometer 545). Publications Office of the European Union.

European Social Survey (ESS ERIC) (2025). *European Social Survey – Round 11 (2023/24) / Round 12 (fieldwork 2025/26)*. ESS Data Portal.

- European Union (2017). *Special Eurobarometer 465: Gender Equality 2017*. Publications Office of the European Union.
- Fausto-Sterling, A. (2000). *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. Basic Books.
- Financial Times. (2025, October 8). 'You cannot be what you cannot see': Japan hails first female leader as turning point for society. *Financial Times*.
- Fisher, A. N., Ryan, M. K., Liao, Y.-H., Mikołajczak, G., Riedijk, L., Leander, N. P., Abakoumkin, G., Abdul Khaiyom, J. H., Ahmedi, V., Agostini, M., Atta, M., Bagci, S. C., Bélanger, J., Berisha Kida, E., Bernardo, A. B. I., Chobthamkit, P., Choi, H.-S., Cristea, M., Damnjanovic, K., ... Zúñiga, C. (2024). The Precarity of Progress: Implications of a Shifting Gendered Division of Labor for Relationships and Well-Being as a Function of Country-Level Gender Equality. *Sex Roles*, 90(5), 642–658.
- Flood, M., Dragiewicz, M., & Pease, B. (2021). Resistance and backlash to gender equality. *Australian Journal of Social Issues*, 56(3), 393–408. <https://doi.org/10.1002/ajs4.137>
- Fluchtman, J., Van Veen, V., & Adema, W. (2023). *Fertility, Employment and Family Policy: A cross-country panel analysis* (OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 299). OECD Publishing.
- Folbre, N. (2026). *Making Care Work: Why our economy should put people first*. University of California Press.
- Fossati, F., Knotz, C., Liechti, F., & Otmani, I. (2022). The Gender Employment Gap among Refugees and the Role of Employer Discrimination: Experimental Evidence from the German, Swedish and Austrian Labor Markets. *International Migration Review*, 58(1), 147–172.
- FRA (2019). *Data quality and artificial intelligence - Mitigating bias and error to protect fundamental rights* (FRA Focus). European Union Agency for Fundamental Rights.
- Frejka, T., Sobotka, T., Hoem, J., & Toulemon, L. (2008). Childbearing trends and policies in Europe: Summary and conclusions. *Demographic Research*, 19, Article 2.
- Frias-Goytia, G. L., Lojo-Seoane, C., Mallo, S. C., Nieto-Vieites, A., Juncos-Rabadán, O., & Pereiro, A. X. (2024). A systematic review of quality

- of life (QoL) studies using the CASP scale in older adults. *Quality of Life Research*, 33(11), 2915–2927. doi:10.1007/s11136-024-03750-9
- Galasso, V., & Profeta, P. (2004). Lessons for an ageing society: The political sustainability of social security systems. *Economic Policy*, 19(38), 64–115.
- Gardner, J., Brooks, C., & Baker, R. (2019). Evaluating the fairness of predictive student models through slicing analysis. In *Proceedings of the 9th International Conference on Learning Analytics & Knowledge* (pp. 225–234).
- Gender Development Index (n.d.). *Our World in Data*. Ανακτήθηκε 4 Δεκεμβρίου 2025, από <https://ourworldindata.org/grapher/gender-development-index>
- Giordano, C. (2022). The Gender Regime. In *Ethnicisation and Domesticisation* (pp. 115–140). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-16041-7_5
- Glyniadaki, K. (2021). Mixed Services and Mediated Deservingness: Access to Housing for Migrants in Greece. *Social Policy and Society*, 20(3), 464–474.
- Glyniadaki, K. (2022). Street-Level Actors, Migrants, and Gender: Dealing with Divergent Perspectives. *Administration & Society*, 55(4), 683–710.
- Goldin, C. (2006). The Quiet Revolution That Transformed Women's Employment, Education, and Family. *American Economic Review*, 96(2), 1–21.
- Goldin, C. (2023). *Why women won* (NBER Working Paper No. w31762). National Bureau of Economic Research.
- Goldin, C. (2024). Nobel lecture: An evolving economic force. *American Economic Review*, 114(6), 1515–1539.
- Goldin, C. (2025). Babies and the macroeconomy. *Economica*, 92(365), 1–20.
- Goldin, C., & Rouse, C. (2000). Orchestrating Impartiality: The Impact of “Blind” Auditions on Female Musicians. *American Economic Review*, 90(4), 715–741. <https://doi.org/10.1257/aer.90.4.715>
- Gordon, E. H., & Hubbard, R. E. (2020). Differences in Frailty in Older Men and Women. *Medical Journal of Australia*, 212(4), 183–188.

- Gosse, M., Halpin, M., & Maguire, F. (2024). Stochastic Gender-Based Violence: How Incels Justify and Encourage Sexualized Violence Against Women. *Violence Against Women*. <https://doi.org/10.1177/10778012241279816>
- Gousis, C. (2023). What we Know about Gen Z and What We Fail to See. In C. Gousis, E. Gaitanou, & C. Petridi (Eds.), *Gen Z, Politics and Social Media during the Pandemic: Research Findings and Commentary* (pp. 6–14). Eteron – Institute for Research and Social Change. <https://eteron.org/wp-content/uploads/2023/02/8-2-2023-GEN-Z-EBOOK.pdf>
- Gouvias, D., & Alexopoulos, C. (2018). Sexist stereotypes in the language textbooks of the Greek primary school: A multidimensional approach. *Gender and Education*, 30(5), 642–662.
- Greene Foster, D. (2021). *The Turnaway Study*. Simon & Schuster.
- Grunow, D., Begall, K., & Buchler, S. (2018). Gender Ideologies in Europe: A multidimensional framework. *Journal of Marriage and Family*, 80, 42–60.
- Guedes, A., Bott, S., Garcia-Moreno, C., & Colombini, M. (2016). Bridging the gaps: A global review of intersections of violence against women and violence against children. *Global Health Action*, 9(1), 31516.
- Gunnarsson Payne, J., & Tornhill, S. (2023). The enemy's enemy: Feminism at the crossroads of neoliberal co-optation and anti-gender conservatism. *Journal of Political Ideologies*, 28(1), 62–82. <https://doi.org/10.1080/13569317.2021.1921937>
- Gutierrez, M. (2021). Algorithmic gender bias and audiovisual data: A research agenda. *International Journal of Communication*, 15, 439–461.
- Hall, D. (2025, April 24). Trump's aggressive actions against free speech speak a lot louder than his words defending it. *The Conversation*. <http://theconversation.com/trumps-aggressive-actions-against-free-speech-speak-a-lot-louder-than-his-words-defending-it-252706>
- Hall, P., & Ellis, D. (2023). A systematic review of socio-technical gender bias in AI algorithms. *Online Information Review*, 47(7), 1264–1279. <https://doi.org/10.1108/OIR-08-2021-0452>
- Hämmerle, C., Überegger, O., & Bader-Zaar, B. (Eds.). (2014). *Gender and the First World War*. Palgrave Macmillan.

- Harvard Health (2019, August 26). *Mars vs. Venus: The Gender Gap in Health*. https://www.health.harvard.edu/newsletter_article/mars-vs-venus-the-gender-gap-in-health
- Hellenic Republic & European Commission (2015). *Greece: Memorandum of Understanding for a three-year ESM programme*. http://ec.europa.eu/economy_finance/assistance_eu_ms/greek_loan_facility/pdf/01_mou_20150811_en.pdf
- Hellman, M. (2024). Obsessive Gender Concerns Leading Sweden Astray. In *Security, Disinformation and Harmful Narratives* (pp. 121–145). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-58747-4_7
- Heymann, J., Moreno, G., Raub, A., & Sprague, A. (2022). Progress Towards Ending Sexual Harassment at Work? A Comparison of Sexual Harassment Policy in 192 Countries. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 25(2), 172–193. <https://doi.org/10.1080/13876988.2022.2100698>
- Hines, M. (2004). *Brain Gender*. Oxford University Press.
- Ho, J. Q., Hartanto, A., Koh, A., & Majeed, N. M. (2025). Gender biases within Artificial Intelligence and ChatGPT: Evidence, sources of biases and solutions. *Computers in Human Behavior: Artificial Humans*, 3, 100145.
- Hochschild, A. R., & Machung, A. (1989). *The Second Shift*. Viking Penguin.
- Ilmarinen, V. J., & Lönnqvist, J. E. (2024). Deconstructing the gender-equality paradox. *Journal of Personality and Social Psychology*, 127(1), 217–237. <https://doi.org/10.1037/pspp0000508>
- IMF (2025). *The Global Impact of AI: Mind the Gap* (IMF Working Paper 25/76). <https://www.imf.org/-/media/files/publications/wp/2025/english/wp/iea2025076-print-pdf.pdf>
- Independent Lens (2023). *Interactive Map: Gender-Diverse Cultures*. PBS. https://www.pbs.org/independentlens/content/two-spirits_map-html/
- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). The True Clash of Civilizations. *Foreign Policy*, 135, 63–70.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2023). *The Inglehart-Welzel World Cultural Map - World Values Survey 7*. World Values Survey. <http://www.worldvalues-survey.org/>

- Ipsos (2024, February 1). *Masculinity and women's equality: Study finds emerging gender divide in young people's attitudes*. <https://www.ipsos.com/en-uk/masculinity-and-womens-equality-study-finds-emerging-gender-divide-young-peoples-attitudes>
- Isaksson, A. (2025). Mitigation measures for addressing gender bias in artificial intelligence within healthcare settings: A critical area of sociological inquiry. *AI & SOCIETY*, 40, 3009–3018. <https://doi.org/10.1007/s00146-024-02067-y>
- Kabeer, N. (2024). *Renegotiating Patriarchy: Gender, agency and the Bangladesh Paradox*. LSE Press.
- Kanellopoulos, C. N., & Mavromaras, K. G. (2002). Male–female labour market participation and wage differentials in Greece. *Labour*, 16(4), 771–801.
- Kasimis, C., & Papadopoulos, A. G. (2005). The multifunctional role of migrants in the Greek countryside: Implications for the rural economy and society. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(1), 99–127.
- Kazassi, E. H., & Karamessini, M. (2018). Economic crisis and austerity, work-life balance policy for working parents and parental behaviour in Greece. *Revista del Ministerio de Empleo y Seguridad Social*, (136), 79–106.
- Kelly, M., DiBranco, A., & DeCook, D. J. R. (2021). *Misogynist Incels and Male Supremacism*. New America.
- Kim, S., Oh, P., & Lee, J. (2024). Algorithmic Gender Bias: Investigating perceptions of discrimination in automated decision-making. *Behaviour & Information Technology*, 43(16), 4208–4221. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2024.2306484>
- Kleven, H. J., Landais, C., Posch, J., Steinhauer, A., & Zweimüller, J. (2024). Do family policies reduce gender inequality? Evidence from 60 years of policy experimentation. *American Economic Journal: Economic Policy*, 16(2), 110–149.
- Knight, C. R., & Brinton, M. C. (2017). One Egalitarianism or Several? Two Decades of Gender-Role Attitude Change in Europe. *American Journal of Sociology*, 122(5), 1485–1532.
- Lamont, R., Swift, H., & Abrams, D. (2015). A Review and Meta-Analysis of Age-Based Stereotype Threat: Negative Stereotypes, Not Facts, Do the Damage. *Psychology and Aging*, 30(1), 181–193.

- Langsæther, P. E., & Knutsen, C. H. (2024). Are women more progressive than men? Attitudinal gender gaps in West European democracies. *International Political Science Review*. <https://doi.org/10.1177/01925121241280069>
- Lei, X., & Ta, Y. (2024). Gender, Ageing and Health. In D. Bloom, A. Souza-Posa, & U. Sunde (Eds.), *The Routledge Handbook of the Economics of Ageing*. Routledge.
- Lewis, L., Keohane, D., & Dempsey, H. (2024). In *Financial Times*.
- Lewis, M. (2011). Μπούμερανγκ. Ταξίδια στον νέο Τρίτο Κόσμο: Ελλάδα, Ισλανδία, Ιρλανδία, Γερμανία, ΗΠΑ. Παπαδόπουλος.
- Liddell, H., & Scott, R. (2007). Επιτομή του μεγάλου λεξικού της ελληνικής γλώσσας. Πελεκάνος.
- Lin, J., & Wang, Y. (2023). Back to Marx: Reflections on the feminist crisis at the crossroads of neoliberalism and neoconservatism. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10, Article 980.
- Lomazzi, V., Israel, S., & Crespi, I. (2019). Gender Equality in Europe and the Effect of Work-Family Balance Policies on Gender-Role Attitudes. *Social Sciences*, 8(1), Article 5. <https://doi.org/10.3390/socsci8010005>
- Lombardo, E., & Grundell, L. (2025). Gender regimes. In *The SAGE International Encyclopedia of Politics and Gender* (Vol. 4, pp. 577–583). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781071918494.n140>
- Lyberaki, A. (2010). *The Record of Gender Policies in Greece 1980-2010: Legal form and economic substance* (Greece Paper No. 36). Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, LSE.
- Lyberaki, A. (2011). Migrant women, care work, and women's employment in Greece. *Feminist Economics*, 17(3), 103–131.
- Lyberaki, A., & Tinios, P. (2014). The informal welfare state and the family: Invisible actors in the Greek drama. *Political Studies Review*, 12(2), 193–208.
- Lyberaki, A., & Tinios, P. (2018). *Long-term care, ageing and gender in the Greek crisis* (GreeSE Paper No. 128). Hellenic Observatory, LSE.

- Lyberaki, A., Tinios, P., & Papadoudis, G. (2013). Retrospective explanation of older women's lifetime work involvement: Individual paths around social norms. *Advances in Life Course Research*, 18(1), 26–45.
- Macanovic, A. (2025). Distorted representations of age and gender are reflected in AI models. *Nature*, 646(8087), 1062–1063. doi:10.1038/d41586-025-02974-0
- MacKay, K. (2021). The Turnaway Study: Ten Years, a Thousand Women, and the Consequences of Having—or Being Denied—an Abortion by Diana Green Foster. *International Journal of Feminist Approaches to Bioethics*, 14(2), 196–200.
- Madowo, L., & Feleke, B. (2023, June 29). 'Nowhere is safe' in Uganda as harsh anti-gay bill leads to reported evictions, shaming and mob justice. CNN. <https://www.cnn.com/2023/06/29/africa/uganda-life-for-lgbt-community-intl-cmd>
- Miller, S., Wherry, L., & Foster, D. (2023). The Economic Consequences of Being Denied an Abortion. *American Economic Journal: Economic Policy*, 15(1), 394–437.
- Mittelstadt, B., Wachter, S., & Russell, C. (2023). To protect science, we must use LLMs as zero-shot translators. *Nature Human Behaviour*, 7(11), 1830–1832.
- Moens, B., & Heikkila, M. (2025, November 20). How the EU botched its attempt to regulate AI. *Financial Times*.
- Morton, T. A., Postmes, T., Haslam, S. A., & Hornsey, M. J. (2009). Theorizing gender in the face of social change: Is there anything essential about essentialism? *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(3), 653–664. <https://doi.org/10.1037/a0012966>
- Moscovici, S. (1961). *La psychanalyse, son image et son public*. Presses Universitaires de France.
- Musick, K., Bea, M., & Gonalons-Pons, P. (2020). His and Her Earnings Following Parenthood in the United States, Germany and the United Kingdom. *American Sociological Review*, 85(4), 639–674.
- Nalkur, P. (2025). *The Emotional Toll of Weaponized Incompetence: How learned helplessness quietly controls relationships*. Psychology Today. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/transforming-the-status-quo/202510/weaponized-incompetence-when-helplessness-becomes-control>

- Nalkur, P. (2025). *Weaponized incompetence: When helplessness becomes control*. Psychology Today. Ανακτήθηκε 25 Ιουλίου 2026, από <https://www.psychologytoday.com/us/blog/transforming-the-status-quo/202510/weaponized-incompetence-when-helplessness-becomes-control>
- Nektarios, M., Valvis, Z., & Georgiadis, T. (2025). A Methodology for Estimating the Demand for Long-Term Care in Hours: The Baseline Scenario for Greece. *Journal of Long-Term Care*, 194–207. DOI: <https://doi.org/10.31389/jltc.402>
- Next Steps (έρευνα). *Next steps finds financial pressures are barrier to parenthood*. <https://nextstepsstudy.org.uk/next-steps-finds-financial-pressure-are-barrier-to-parenthood/>
- Nicolitsas, D. (2006). Female labour force participation in Greece: Developments and determining factors. *Economic Bulletin*, (26), 7–35.
- Nikolova, M., Milanova, V., & Wang, F. (2026). *When AI Does the Work: Does Attribution Shape Meaning and Effort?* (GLO Discussion Paper Series 1788). Global Organization (GLO).
- Norris, P., & Inglehart, R. (2006). Gendering Social Capital: Bowling in women's leagues? In *Gender and Social Capital*. Routledge.
- O'Connor, S., & Liu, H. (2024). Gender bias perpetuation and mitigation in AI technologies: Challenges and opportunities. *AI & SOCIETY*, 39, 2045–2057. <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01675-4>
- OECD (1981). *The Welfare State in Crisis*. OECD Publishing.
- OECD (2021). *Pensions at a Glance 2021: OECD and G20 Indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/ca401ebd-en>
- OECD (2023). *Joining Forces for Gender Equality: What is Holding us Back?* OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/67d48024-en>
- OECD (2024). *What progress have countries made in closing gender gaps in education and beyond?* (Education Indicators in Focus, Vol. 85). OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/03/what-progress-have-countries-made-in-closing-gender-gaps-in-education-and-beyond_c40e72e3/2b2a0a65-en.pdf
- OECD (2025a). *Reform of long-term care in Greece* (For EU DG Reform, 2026, Supporting Greece in Building a new model for person-centred long-term care in the community). OECD Publishing.

- OECD (2025b). *OECD Economic Outlook 2025*. OECD Publishing.
- OHCHR (n.d.). *Intersex people*. Ανακτήθηκε 19 Ιουνίου 2025, από <https://www.ohchr.org/en/sexual-orientation-and-gender-identity/intersex-people>
- Ortiz-Ospina, E., Hasell, J., & Roser, M. (2018). *Women's Employment*. Our World in Data. <https://ourworldindata.org/economic-inequality-by-gender>
- Otis, N. G., Delecourt, S., Cranney, K., & Koning, R. (2024). *Global evidence on gender gaps and generative AI*. Harvard Business School.
- Papadakis, S. (2018). Gender stereotypes in Greek computer science school textbooks. *International Journal of Teaching and Case Studies*, 9(1), 48–71.
- Papadimitriou, D., & Copeland, P. (Eds.). (2008). *The EU's Lisbon Strategy: Evaluating Success, Understanding Failure*. Palgrave Macmillan.
- Perales, F., & Bouma, G. (2019). Religion, religiosity and patriarchal gender beliefs: Understanding the Australian experience. *Journal of Sociology*, 55(2), 323–341. <https://doi.org/10.1177/1440783318791755>
- Pew Research Center (1998). *How do European countries differ in religious commitment?* <https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/12/05/how-do-european-countries-differ-in-religious-commitment/>
- Pew Research Center (2018). *Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues*. <https://www.pewresearch.org/religion/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues/>
- Phillips, A. (1998). *The Politics of Presence*. Oxford University Press.
- Pissarides, C., Meghir, C., Vayanos, D., & Vettas, N. (2023). *A Growth Strategy for the Greek Economy*. CEPR Press.
- Poteyeva, M., & Wasileski, G. (2016). Domestic Violence against Albanian Immigrant Women in Greece: Facing Patriarchy. *Social Sciences*, 5(3), Article 3. <https://doi.org/10.3390/socsci5030037>
- Pruth, C., & Zillén, E. (2023). *The State of Women Human Rights Defenders 2023*. Kvinna till Kvinna Foundation.

- Raghavan, M., Barocas, S., Kleinberg, J., & Levy, K. (2020). Mitigating bias in algorithmic hiring: Evaluating claims and practices. In *Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* (pp. 469–481).
- Rauh, K., Ménard, F., Roy, J., & Beall, A. (2025). *Socioeconomic outcomes of transgender and non-binary people in Canada*. Statistics Canada.
- Rechel, B., Grundy, E., Robine, J. M., Cylus, J., Mackenbach, J. P., Knai, C., & McKee, M. (2013). Ageing in the European Union. *The Lancet*, 381(9874), 1312–1322.
- Reeves, R. (2022). *Of Boys and Men: Why the Modern Male Is Struggling, Why It Matters, and What to Do About It*. Brookings Institution Press.
- Richardson, S. S., Reiches, M. W., Bruch, J., Boulicault, M., Noll, N. E., & Shattuck-Heidorn, H. (2020). Is there a gender-equality paradox in science, technology, engineering, and math (STEM)? Commentary on the study by Stoet and Geary (2018). *Psychological Science*, 31(3), 338–341.
- Ridgeway, C. (1997). Interaction and the conservation of gender inequality: Considering employment. *American Sociological Review*, 62(2), 218–235.
- Ridgeway, C. (2009). Framed Before We Know It: How Gender Shapes Social Relations. *Gender & Society*, 23(2), 145–160. <https://doi.org/10.1177/0891243208330313>
- Ridgeway, C. L., & Saperstein, A. (2024). Diversifying Gender Categories and the Sex/Gender System. *Annual Review of Sociology*, 50, 385–405.
- Rosenzweig, C., & Midlarsky, E. (2017). Self-fulfilling prophecy and gender. In *The SAGE Encyclopedia of Psychology and Gender* (Vol. 4, pp. 1451–1454). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781483384269.n489>
- Rudman, L. A. (1998). Self-promotion as a risk factor for women: The costs and benefits of counterstereotypical impression management. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 629–645.
- Russo, C., Romano, L., Clemente, D., Iacovone, L., Gladwin, T. E., & Panno, A. (2025). Gender differences in artificial intelligence: The role of artificial intelligence anxiety. *Frontiers in Psychology*, 16, 1559457. doi:10.3389/fpsyg.2025.1559457

- Sadana, R., Blas, E., Budhwani, S., Koller, T., & Paraje, G. (2016). Healthy Ageing: Raising Awareness of Inequalities, Determinants, and What Could Be Done to Improve Health Equity. *The Gerontologist*, 56(Suppl 2), S178–S193. doi:10.1093/geront/gnw034
- Sanger-Katz, M., Cain Miller, C., & Bui, Q. (2021, December 14). Who Gets Abortions in America?. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/interactive/2021/12/14/upshot/who-gets-abortion-in-america.html>
- Santonniccolo, F., Trombetta, T., Paradiso, M. N., & Rollè, L. (2023). Gender and Media Representations: A Review of the Literature on Gender Stereotypes, Objectification and Sexualization. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(10), 5770.
- Savage, Maddy. (2024, December 5). Sweden's 'soft girl' trend that celebrates women quitting work. BBC. <https://www.bbc.com/news/articles/c0j1wwypygx0>
- Sax, L. (2002). How Common Is Intersex? A response to Anne Fausto-Sterling. *The Journal of Sex Research*, 39(3), 174–178.
- Schilt, K., & Wiswall, M. (2008). Before and After: Gender Transitions, Human Capital, and Workplace Experiences. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 8(1). <https://doi.org/10.2202/1935-1682.1862>
- Schmalzbauer, L. (2011). "Doing Gender," Ensuring Survival: Mexican Migration and Economic Crisis in the Rural Mountain West. *Rural Sociology*, 76(4), 441–460.
- Schnabel, L. (2016). Religion and Gender Equality Worldwide: A Country-Level Analysis. *Social Indicators Research*, 129(2), 893–907.
- Scott, A. J. (2024). *The longevity imperative: Building a better society for healthier, longer lives*. Basic Books.
- Seguino, S. (2007). Plus Ça Change?: Evidence on Global Trends in Gender Norms and Stereotypes. *Feminist Economics*, 13(2), 1–28.
- Seligman, M. E. P. (1968). Failure to escape traumatic shock. *Journal of Experimental Psychology*, 74(1), 1–9.
- Shanbhogue, R. (2025). Boom, Bust or Backlash? *The Economist: The World Ahead 2026*, 18.

- Shu, X., Zhu, B., & Meagher, K. D. (2025). Classifying and mapping gender ideologies globally: Gender attitudes in 47 countries at the turn of the 21st century. *Journal of Marriage and Family*, 87(2), 724–750. <https://doi.org/10.1111/jomf.13052>
- Siegrist, J., Wahrendorf, M., Von Dem Knesebeck, O., Jürges, H., & Börsch-Supan, A. (2007). Quality of work, well-being, and intended early retirement of older employees—Baseline results from the SHARE Study. *The European Journal of Public Health*, 17(1), 62–68.
- Smith, G., & Rustagi, I. (2021). When good algorithms go sexist: Why and how to advance AI gender equity. *Stanford Social Innovation Review*, 1–8.
- Stamiris, E. (1986). The women's movement in Greece. *New Left Review*, 158, 98–114.
- Stanley, N. (2011). *Children Experiencing Domestic Violence: A Research Review*. Research in Practice.
- Steinhauer, A., Landais, C., Posch, J., & Kleven, H. (2019). *Child penalties across countries: Evidence and explanations*. CEPR. <https://cepr.org/voxeu/columns/child-penalties-across-countries-evidence-and-explanations>
- Stoet, G., & Geary, D. C. (2018). The Gender-Equality Paradox in Science, Technology, Engineering, and Mathematics Education. *Psychological Science*, 29(4), 581–593. <https://doi.org/10.1177/0956797617741719>
- Stoet, G., & Geary, D. C. (2020). “The gender-equality paradox in science, technology, engineering, and mathematics education”: Corrigendum. *Psychological Science*, 31(1), 110–111. <https://doi.org/10.1177/0956797619892892>
- Swetlitz, N. (2021). Depression's Problem With Men. *AMA Journal of Ethics*, 23(7), 586–589. <https://doi.org/10.1001/amajethics.2021.586>
- Tasca, C., Rapetti, M., Carta, M. G., & Fadda, B. (2012). Women And Hysteria In The History of Mental Health. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 8, 110–119. <https://doi.org/10.2174/1745017901208010110>
- The White House (2025, January 21). *Defending women from gender ideology extremism and restoring biological truth to the federal government*. <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/defending-women-from-gender-ideology-extremism-and-restoring-biological-truth-to-the-federal-government/>

- Tinios, P. (2008). Pensions and the Lisbon Strategy. In D. Papadimitriou & P. Copeland (Eds.), *The EU's Lisbon Strategy: Evaluating Success, Understanding Failure* (pp. 111–129). Palgrave Macmillan.
- Tinios, P. (2017). Greece: Forced transformation in a deep crisis. In B. Greve (Ed.), *Long-term care – Challenges and perspective* (pp. 93–106). Routledge.
- Tinios, P. (2020). Pensions in the Greek Political Economy. In K. Featherstone & D. Sotiropoulos (Eds.), *The Oxford Handbook of Greek Politics* (pp. 489–504). Oxford University Press.
- Tinios, P., & Valvis, Z. (2022). Defining Long-Term-Care Need Levels for Older Adults: Towards a Standardized European Classification. *Journal of Aging & Social Policy*. DOI: 10.1080/08959420.2022.2110810
- Tinios, P., Georgiadis, T., & Chouzouris, M. (2020). Les pensions de survie en Grèce sous le feu croisé des plans de sauvetage. *Retraite et Société*, 83, 136–164.
- Tinios, P., Valvis, Z., & Georgiadis, T. (2022). Heterogeneity in long-term care for older adults in Europe: Between individual and systemic effects. *Journal of Ageing and Longevity*, 2(2), 153–177.
- Tinsley, C. H., Howell, T. M., & Amanatullah, E. T. (2015). Who should bring home the bacon? How deterministic views of gender constrain spousal wage preferences. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 126, 37–48. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2014.09.003>
- Tragaki, A., & Bagavos, C. (2019). Fertility variations in the recession context: The case of Greece. *Genus*, 75, Article 18. <https://doi.org/10.1186/s41118-019-0066-x>
- UN Women (2024). *Facts and Figures: Economic Empowerment*. UN Women. <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/economic-empowerment/facts-and-figures>
- UNDP (2025). *Gender Development Index*. Our World in Data. <https://our-worldindata.org/grapher/gender-development-index>
- UNDP LAC (2025). *Regional Human Development Report Background Paper (45) "Gender bias in AI: Risks and opportunities for Latin America and the Caribbean"* (Gemma Galdon Clavell).

UNFPA (United Nations Population Fund) (2025). *The Real Fertility Crisis; in pursuit of reproductive agency in a changing world* (State of the World Population 2025).

UNICEF (2016). *Research on the social norms which prevent Roma girls from access to education*. <https://www.unicef.org/bulgaria/media/1886/file/Social-norms-which-prevent-roma-girls-from-access-to-education-EN.pdf>

UNICEF (2017). *Gender equality: Glossary of Terms and Concepts*. UNICEF Regional Office of South Asia. <https://www.unicef.org/rosa/media/1761/file/Genderglossarytermsandconcepts.pdf>

UNRISD & UN-Women (2025). *Understanding Backlash Against Gender Equality: Evidence, Trends and Policy Responses*. UNRISD.

Usdansky, M. (2011). The Gender-Equality Paradox: Class and Incongruity Between Work-Family Attitudes and Behaviors. *Journal of Family Theory & Review*, 3(3), 163–178.

van Damme, M., & Pavlopoulos, D. (2022). Gender Ideology in Europe: Plotting Normative Types in a Multidimensional Space. *Social Indicators Research*, 164(2), 861–891. <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02976-9>

Vishkin, A. (2022). Queen's Gambit Declined: The Gender-Equality Paradox in Chess Participation Across 160 Countries. *Psychological Science*, 33(2), 276–284.

Vogel, E., Ludwig, A., & Börsch-Supan, A. (2017). Aging and pension reform: Extending the retirement age and human capital formation. *Journal of Pension Economics & Finance*, 16(1), 81–107.

Wagg, E., Blyth, F. M., Cumming, R. G., & Khalatbari-Soltani, S. (2021). Socioeconomic position and healthy ageing: A systematic review of cross-sectional and longitudinal studies. *Ageing Research Reviews*, 69, Article 101344. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1568163721001124>

Walby, S. (2009). *Globalization and Inequalities*. SAGE Publications.

Walker, A., & Maltby, T. (2012). Active ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union. *International Journal of Social Welfare*, 21, S117–S130.

- Wallaschek, S., & Minkus, L. (2025, February 19). *Scrolling Backwards? The Link Between Social Media Use and Gender Attitudes in Europe*. https://doi.org/10.31235/osf.io/98wj3_v2
- Ward, L. M., & Grower, P. (2020). Media and the Development of Gender Role Stereotypes. *Annual Review of Developmental Psychology*, 2(2), 177–199.
- West, C., & Zimmerman, D. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1(2), 125–151.
- West, M., Kraut, R., & Ei Chew, H. (2019). *I'd blush if I could: Closing gender divides in digital skills through education*. UNESCO.
- Wiggins, R. D., Netuveli, G., Hyde, M., Higgs, P., & Blane, D. (2008). The evaluation of a self-enumerated scale of quality of life (CASP-19) in the context of research on ageing: A combination of exploratory and confirmatory approaches. *Social Indicators Research*, 89(1), 61–77.
- Winfrey, S. (2023). *Female Infanticide*. EBSCO Research Starters. <https://www.ebsco.com/research-starters/social-sciences-and-humanities/female-infanticide/>
- World Bank (2022). *Options for Developing a System of High-Performing Aged Long-Term Care (ALTC) in Greece*. <https://documents.worldbank.org>
- World Bank Group (n.d.a). *Sex ratio at birth (male births per female births)* [Gender Data Portal]. <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/sp-pop-brth-mf?view=trend&geos=WLD>
- World Bank Group (n.d.b). *Life expectancy at birth, total (years)*. [Gender Data Portal]. <https://genderdata.worldbank.org/en/indicator/sp-dyn-le00-in?view=trend&geos=WLD#data-table-section>
- World Economic Forum (2022). *Global Gender Gap Report*. <https://jp.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2022/in-full/1-5-performance-by-region/>
- World Economic Forum (2024). *Global Gender Gap 2024: Insight Report June 2024*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf
- World Economic Forum (2026). *Global Gender Gap Report*. https://reports.weforum.org/docs/WEF_GGGR_Report_2026.pdf

- World Happiness Report (2026). *World Happiness Report 2026*. www.world-happiness.report
- World Health Organization (2003). *Gender and Tuberculosis*.
- World Health Organization (2020). *Life expectancy and healthy life expectancy, data by country*.
- World Health Organization (2024). *State of long-term care in Greece*. WHO Regional Office for Europe. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/378341/WHOEURO-2024-10369-50141-75518.pdf>
- World Health Organization (2025). *RESPECT women: Preventing violence against women* (2nd ed.).
- World Health Organization (2026). *Violence against women: Prevalence estimates of intimate partner violence*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
- World Population Review (2026). *Transgender Population by Country 2026*. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/trans-population-by-country>
- Yale Budget Lab (2026). *Tracking the Impact of AI on the Labor Market*. <https://budgetlab.yale.edu/research/tracking-impact-ai-labor-market>
- Yoon, Y., Eisenstadt, M., Leraya, S. T., & Deighton, J. (2023). Gender difference in the change of adolescents' mental health and subjective wellbeing trajectories. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 32(9), 1569–1578.
- Zosuls, K. M., Ruble, D. N., Tamis-LeMonda, C. S., Shrout, P. E., Bornstein, M. H., & Greulich, F. K. (2009). The acquisition of gender labels in infancy: Implications for gender-typed play. *Developmental Psychology*, 45(3), 688–701. doi: 10.1037/a0014053
- Zschirnt, E., & Ruedin, D. (2016). Ethnic discrimination in hiring decisions: A meta-analysis of correspondence tests 1990–2015. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(7), 1115–1134. <https://doi.org/10.1080/136>

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ